

MÓRA FERENC

**NAPOK, HOLDAK, ELMÚLT CSILLAGOK
A FELE SEM TUDOMÁNY**

A SZÖVEGET GONDOZTA VÉSZITS FERENCNÉ

TARTALOM

NAPOK, HOLDAK, ELMÚLT CSILLAGOK

A JÓ ÖREG DUGONICS
RÉGI ASSZONYOKRÓL
KOPOLYAKÚT
...SZÓT KÉRT EGY FIATAL HUSZÁRKAPITÁNY...
PETŐFI-MORZSÁK
BOLOND ISTÓK
VAN-E PETŐFI-KULTUSZ?
KERTBENY
EMLÉNY
A SZABADSAJTÓ RABJA
MAGYAR NYELVMESTER BÉCSBEN
A VÁRMEGYE EMLŐI
KI ÍRTA *AZ EMBER TRAGÉDIÁJÁ*-T?
ARANY-EMLÉKEK
JÓKAI
A LÁTHATATLAN EMBERNÉL
GÁRDONYI ISMERETLEN MUNKÁI
DON VIGOLE
ÉLŐFA ÜNNEPÉN
A KÖLTŐ
ÉNISZ-TENÖM, JÓISZ-TENÖM - AVAGY
MAGÁNVÉLEMÉNY AZ IRODALOMRÓL
A HALHATATLANSÁG KÖRÜL
TÖMÖRKÉNY
STEINGASSNER A POSZTON
A LEGOKOSABB MAGYAR EMBERRŐL
AZ ÉGIG ÉRŐ DIÓFA
KEDVES ÖREG ÁRNYAK
UTOLSÓ LÁTOGATÁS A VÁRÚRNÁL

A FELE SEM TUDOMÁNY

FÖLKAROLOM KOPERNIKUSZT
EGY ÉSZRE NEM VETT MILLENNIUMRÓL
JUBILEUM
A NÖVÉNYEK CSODÁLATOS ÉLETE
UTAZÁS GRAMMATIKÁBAN
A CSODA - A HAMLET-ELŐADÁS BEVEZETÉSE
AZ ELSŐ OKTÓBER 6.
FODOR JOZEFA
MAGAS VENDÉGEM VOLT
TÁRSASÁGOS VÍG MULATSÁGOK
KÖZÉPISKOLA
ENYHEGES, BELÖRMÉSZ ÉS EGYÉB ALTISZT
IJEDŐS EMBEREKNEK
JÓ GYEREKEKRŐL ÉS NEM JÓKRÓL
CONSISTORIUM CALVINISTORUM
MIKOR A FÉNY BETEG VOLT...
NYELVTANÓRA
USUK-PUSUK, AVAGY ATYAFIAK
FÖLTEKINTÉSE
SZERETNÉM MEGNYUGASZTANI AZT
A SZEGÉNY SPENGLERT!
HOGY KÉSZÜLT AZ AKADÉMIA?
BORT ISZIK A MAGYAR EMBER.
A MAGYARSÁG VIRÁGAI
RÉGI SZÁMOK
A KRÁK
MAGYAROK SZIMFÓNIAJA
NYELVRONTÁS
LEGKEDVESEBB KIRÁLYAIMRÓL
FATA NUMMORUM
NAGI MAGIAROSODÁS HONUNKBAN
AZ ELSŐ AKADÉMIKUSOK
AZ ÚT AZ ICHÓRIG
A HÁLA AZ AKADÉMIA NAPIRENDJÉN
ROSSZ CSILLAGOK JÁRNAK
NÉPIES NÖVÉNYEK A KISKUNSÁG FLÓRÁJÁBAN
RÉGI PESTI „INTÉZETEK”-RŐL

NAPOK, HOLDAK, ELMÚLT CSILLAGOK

A JÓ ÖREG DUGONICS

A jó öreg Dugonics hírül se olyan öreg még, mint ahogy gondolják, akiket megbuktatnak belőle, és mindenesetre sokkal fiatalabb, mint amilyenek mink leszünk kétszáz éves korunkban - az öreg Dugonics nekem szívbeli ügyem egy kicsit. Az első olvasmányom, amire a Bibliám, meg a katekizmusom után visszaemlékszem - az olvasókönyvet tökéletesen kiostálta az idő az emlékezetemből - Dugonics kétkötetes regénye volt, Héliodórosz elronyollott történeteiből újra szabott és varrt *Szerecsenek*. Nem bánom, ha azt mondják is rám, hogy meg is látszik rajtam, azért mégse széptem a dolgot, elmondom, ahogy volt.

Lehetett a mi gerendánkon más szívreható olvasmányokat is találni - én is fölértem, ha a kisszéket föltettem a nagyszékre. Ott volt az 1879-ből való Lidérc-naptár is, egyben családi krónikánk, mert a tiszta lapjára, a százesztendős jövőmondó után oda volt jegyezve, sokkal emberhez illendőbb írással, mint az enyim:

- Júli 14-én vettem két malacot.

- Júli 19-én Ferenc fiam született.

Aztán ott volt Bertalanfy Pál jezsovitának a könyve is, a *Világnak két rendbéli rövid esmérete*, ezer oldal körül lehetett, és csak szétnyitva fért el a gerendán ez a rövid esméret, ami a maga korában, Mária Terézia idejében, a java tudós munkák közé tartozott, de még az én időmben is sok tanulságot lehetett belőle meríteni.

Családi könyvtárunk állományába tartozott továbbá a Szent István Társulat *Magyar Encyclopaediájá*-nak nem tudom hányadik füzete, amelyben a Janka nevű királynők foglaltatnak és a Victor Hugo Nyomorultjainak az ötödik könyve, az előtte járó négy és az utána következő húszegyhány könyv nélkül. Hát én ezt mind elolvastam legalább kétszer, ami nagyon szép teljesítmény volt az én hétesztendő szívemtől, de a *Szerecsenek*-et elolvastam ötször, és azt hiszem, e tekintetben én vagyok az egyetlen ember a világegyetemben, és talán nem is lesz párom világ végezetéig.

Nem állítom, hogy Dugonics regénye döntő befolyással volt életemre, s hogy anélkül én most nem volnék jó öreg vidéki író, aki még ma se jött rá, mi végre van ő a földön, hanem volnék elégedett és kigazdult szücsmester a kiskunok földjén. Ez, ha lappangana is benne némi igazság, mégis túlzás volna. De az bizonyos, hogy ez volt az első nyomtatott könyv, amely ámulatba ejtett, álmodozásra kapatott, és olyan szépségeket láttatott velem, amikkel nem találkoztam se az udvarunkban, se az utcánkon, se a szőlőnkben. Nem azt mondom, hogy aztán különb költői szépségekkel is nem találkoztam, mint aminők a *Szerecsenek*-ben kínálkoznak, sőt azt is megvallom, hogy merő kegyeletből azóta se olvastam el a szép Charikleá történeteit - de azért a jó öreg Dugonicsra ma is, elfehéredett hajjal és elsötétült szívvel, épp olyan meghatottan gondolok, mint az első tanítómra és ez az oka, hogy az irodalomtörténeti adatokon kívül azt is megpróbáltam összeszedni, ami emberi adatot találhattam Dugonicsról. Nem sok, amit találtam, de nagyon jellemző.

Az első az, hogy a matematika egyetemi tanáráról - mert András tisztelendő tudvalevően a tudákosság királyi tanítója volt a budai tanulmányoknak királyi mindenségében - ez a szokásmondás járta a maga idejében: Dugonics András szegedi gulyás, goromba, mint senki más. Csak ehhez hozzá kell tenni, hogy ezt a kvalifikációt András tisztelendő nem a szegény polgárok gyerekeitől kapta, hanem azoktól a gróf úrfiaktól, akik elejbe jártak az egyetemen. A másik az, hogy András tisztelendőnek volt egy szelídített sánta varjúja, amelyik eltanulta tőle

a krákogást és gyakran produkálta is. Ilyenkor az öreg úr mindig földerült és megfenyegette az ujjával a csúfolódó madarat.

- Elhallgass, ebadta fattya!

Ez persze nem olyan életrajzi adat, amiért a Magyar Tudományos Akadémia aranyat adna. De kézzelfoghatóvá teszi az ember előtt azt a különbséget, amit az iskolás irodalomtörténet úgy fejez ki, hogy „népies iskola”, meg „nyugat-európai iskola”. Mert azt még csak el tudom képzelni, hogy Kazinczy Ferenc is krákogott reggelenként a slafrokban, de azt már nem, hogy házimadarának varjút tartott volna Széphalmon filoméla helyett. De ha megesett volna is vele ez a barbárság és őt is kicsúfolta volna a varjú, bizonyosan így pallérozta volna meg az erkölcsét:

- Hah, setét szárnyas, mikor szünteted már kellemtelen hangzatid?

A harmadik emberi dokumentumot szegedi szájhagyomány tartotta fenn. E szerint a nyugatlomba vonult királyi oktató sokszor kísértelt errefelé a Tisza-partra, s elnézte, hogyan terelgetik át a hajóhídon a Bánátból a címeres gulyákat. Ha kedve szottyant, beszédbe is ereszkedett a hajcsárokkal. Például így:

- Honnan jönnek kendtök?

- Makórol.

- Hát aztán hagytak-e még ott sok marhát, vagy mind átjöttek?

- Jutott is, maradt is.

- Hát aztán merről hajtják a legtöbb marhát Szegedre?

- Mikor hogy, nem lehessen azt tudni.

- No de mégis?

- Tán Vásárhelyről - vélte az egyik.

- Kikindárol - mondta a másik.

- De bizony Szabadkáról - erősködött a harmadik.

- Szamarak kendtök - nevette el magát András tisztelendő. - Hát még azt se tudják kendtök, hogy a legtöbb marhát hátulról hajtják?

Ezt a tréfát már nem a királyi oktató csinálta, se nem a regényíró, hanem a *Magyar példabeszédek és jeles mondások* összegyűjtője.

*

Az irodalomtörténet éppen csak hogy megemlíti ezt a kétkötetes munkát, az én véleményem szerint András tisztelendőt ez a könyve teszi halhatatlanná. Ami egyebet írt, az már régen ereklyévé száradt minden, ez a gyűjtemény máig is virágoskertje nyelvünk szépségeinek és András tisztelendő magyarázataival kenyereskosara a humornak.

Hogy hullajtós lehet már rajta a virág és állott benne a kenyér? Kinek hogy. Néhol úgy tetszik, mintha András tisztelendő a maga idejében nem lett volna olyan aktuális, mint később. Mert az bizonyára minden időkben igazság volt, hogy „a túróval a rossz káposzta is jó”, ahol túró alatt a szenvedelmesen turkáló disznó értendő. Az is általános érvényű igazság, hogy az az igazi rossz bor, amit ha beleöntենék a marhába, nagypénteken meg lehetne enni hal helyett, úgy meghülne ijedtében a vére. Hát igazán soványnak kit lehet mondani? Azt, aki „olyan sovány, mintha csak egy szál bele volna, de az is meg lenne vakarva”. Hát amikor ezt leírta

András tisztelendő, akkor a jövőbe nézett. Az ő idejében nem szaladgáltak ilyen ideális soványságok a korzón.

Abban is mintha volna valami előreérzés, mikor azt a közmondást magyarázza, hogy „rossz szomszédság török átok”, ő még abban a formában ismeri, hogy „hamar fejére telt a török átok”, s azzal magyarázza, hogy mikor kitették a szűrit a török testvérenek, azzal búcsúzott tőlünk:

- Csak énnálam rosszabb szomszédot soha ne adjon nektek Alláh!

András tisztelendő nem csinál belőle titkot, hogy itt az osztrák sógorra céloz. Könnyebb a májának, ha megcsördítheti felé az ostorát. Például egy jegyzetben azt mondatja valami osztrák generálissal az elfogott török bégnek:

- Kutyahitű, kétszer is elkergettünk benneteket Bécs alól.

- Igen - bólintott vissza a bég -, de ti sohase fogtok odáig eljutni, hogy mi Konstantinápoly alól kergethessünk el benneteket.

Valamikor még az ántivilágban volt a szegedi franciskánusoknak egy Préda nevű szolgájuk, aki abban a hírben állt, hogy egy kicsit „félre van csúszva a deszkája”, vagyis hogy „tejnek nézi az oltott meszet”, azaz olyan „többel jó ember”, egyszóval, hogy „nincs ki nála a négy fertály”. Hát ez a Préda azt hallotta egyszer a prédikációban, éppen a gvárdiántól, hogy a gondolat egy a cselekedettel, amit ő ugyan nem egészen értett meg, de azért nem is sokat töprengett magában rajta, hanem elhitte igről igre, mert a gvárdián mondta. Márpedig annyit Préda is fölért ésszel, hogy amit a gvárdián mond, az Szentírás.

Történik azonban, hogy a szérűskertben a barátok szénakazlát kikezdi vala a beszabadult csorda. Megjelentik a dolgot a gvárdiánnak, és tanácsolják neki, hogy árkoltassa körül a kazlat, míg nagyobb baj nem lesz. A gvárdián hívhatja a szolgát és megparancsolja neki, hogy árkolja körül a kazlat a szérűskertben. Szót is fogad a jámbor, amennyiben mindjárt kiballag a szérűskertbe, ott befekszik a kazal hűvösébe, föl se kel estig, s csak vacsoraidőjére ballag vissza a zárdába.

- No, Préda, körülárkoltad a kazlat? - kérdi tőle a gvárdián.

- Körül ám, gárgyán atyám - jelenti a szolga -, körül én úgy, hogy kívánni se lehet jobban.

Megnyugszik a gvárdián, el is felejtí a dolgot, mikor pár nap múlva újra hírt hall a szérűskertből. Úgy beleszabadultak a bikák a kazalba, hogy már csak itt-ott van belőle, legalább azt a kicsit kellene körülárkolással megmenteni az eklézsiának.

Nem szól a gvárdián semmit, csak magához inti Prédát, mén vele a szérűskertbe, s akkor veszi fogtomra, mikor a maga szemével föltekinti a helyzetet.

- Ejnye, te lator, az ördög cifrázza ki a füled gombját, hát így árkontad körül a kazlunkat? Hiszen hozzá se nyúltál az ásóhoz, te ország hazugja!

- Nini, atyám - méltatlankodik Préda -, hát nem azt tanította a prédikációban, hogy a gondolat egy a cselekedettel?

- Hát aztán?

- Hát úgy körülgondoltam én a kazlat, mint a parancsolat.

Félrehúzza a száját a gvárdián bosszús nevetéssel, aztán ahogy hazaérnek, egy kulacs bort akaszt a nyakába Prédának, a markába pedig levelet nyom.

- Szedd a tenyeredbe a lábad, keresd meg a városházán a perzekútorok hadnagyát, add oda neki a kulacs bort, meg a levelet, abból majd kiolvassa, mitévő legyen.

Meg is indul Préda a levéllel, el is jut a palánkba a piarista iskoláig, talál a sövény mellett néhány szürenekező deák gyereket, odaadja nekik a levelet, nézzék csak meg, mi van abban?

Hát abban az volt, kapassa le a hadnagy Prédát a tíz körméről, vágasson rá huszonöt pálcát, s az igazságszolgáltatás díjában fogadja szívesen a kulacs bort.

- Hej, a teremburáját! - vakarta meg Préda az üstökét, megértvén, hogy itt több, mint főbenjáró dologról van szó. Most mi lesz már ebből?

Az lett biz abból, hogy a deákokkal együtt megitta a bort, aztán visszabandukolt a zárdába, tapogatván magát ott, ahol leggömbölyűbb, s úgy rakván a lábait, mint akit nagyon elvertek. Nagy gaudium lett ebből a barátoknál, egész a komplétáig nevelték, hogy lám, ugyan eljáratták Prédával a lapockás táncot.

De a legjobbizút mégiscsak Préda nevette befelé, hogy íme, milyen szépen körülgondolta ő nemcsak a szénáskazlat, hanem a huszonöt botokat is.

Azóta szokásmondás Szegeden az olyan emberről, aki nem egészen azt csinálta, amit rábíztak, hogy körülgondolta, mint Préda a kazlat.

*

Amit most kiszedegetek Dugonics közmondásaiból, azt csak a szegedi nemzetnek ajánlom, amely, tartok tőle, nemigen tud többet Dugonicsról, mint hogy szobra van neki és teret neveztek el róla. Ugyan azt se csodálnám, ha valamelyik hun utód azt tartaná, hogy az öreg pap szobrát arról a térről nevezték el, amelyiket őriz. Minden kitelik mitőlünk, szittyáktól. Néhány esztendővel ezelőtt egy orosházi polgárt megkérdeztem, hogy ki volt az a Táncsics, akinek az utcájában az ő háza van?

- Tudja a Jézus - vont vállat. - Alighanem ebbe az utcába való volt ő is, ha már erről az utcáról nevezik.

Nem akarta elhinni, hogy az utcát nevezték el az emberről, s amikor az én kedvemért elhitte, úgy rémlett neki, hogy ez a Táncsics valami főispánféle lehetett, de az is lehet, hogy luteránus pap volt.

Megérdemli ez a Dugonics, hogy jó szívvel legyen hozzá a szegedi ember. Először azért, mert Juhász Gyula előtt ő volt az egyetlen nagy magyar író, aki Szegeden született. Másodszor azért, mert minden írása tele van szegedi ízzel, színnel, s nem ő tehet róla, hogy a mai szegedi se ezt az ízt, se ezt a színt nemigen érzi már a magáénak.

Például ki tudja már azt, hogy százegynéhány évvel ezelőtt a kistermetű asszonyszemélyre azt mondták Szegeden, hogy Kis Pista leánya? Ugyan mért mondhatták? Azért - magyarázza Dugonics -, mert Kis Pista leánya olyan mikulamáknyi kicsi volt, hogy a hangya egyszer sajtkukacnak nézte és elcipelte.

Hát az mi lehetett, amiről azt tartotta a szokásmondás, hogy kisebb az Erzsók orránál? Az valóban nagyon kicsi lehetett, amint Dugonics magyarázatából kiderül:

- Kálmán Örzse orráról azt hírlelik: hogy csak helyét látták, hol kellett volna lennie.

A Hic Rhodus, hic salta latin közmondás, amelyhez meglehetősen közismert történet fűződik, magyarul annyit tesz:

- Itt van Rhodus, itt ugorj! - s ezzel az olyan embert pirították meg, aki szeretett nagyot mondani, ami se száz évvel, se kétezer évvel ezelőtt nem volt ritkaság. Dugonics szegedi változatát is ismeri a közmondásnak - Itt van Buda, itt hegedülj! -, s a következő történetet közli hozzá. (Azt is mondhatnám, hogy költi, de csak nem bántom meg hitetlenkedéssel az öregurat? Különösen mikor olyan hiteles tanúra hivatkozik, mint önmaga.)

- Midőn az 1790-ik esztendőben a magyar Banderisták őrzötték Budán a Szent Koronát, és egyszersmind diéta is lenne, mindenfelől összejövének a muzsikáló cigányok, és a hallgatókat igen gyönyörűen mulatták. Egy a többi közül azt mondotta (fülem hallatára) Szegeden: hogy nálánál nem volt légyen jobb hegedűs egész Buda városában. A mellettem ülő úr, kinek nemigen teccett lusta muzsikálással, azt mondá néki:

- Itt van most Buda, kutyavér, itt hegedülly.

A bicskás elnevezés megvolt már Dugonics idejében is, s akit úgy tiszteltek, azt már akkor se igen tekintették a társadalom oszlopának.

- Bicskásoknak hívják Szegeden az olyan tolvajokat - magyarázza a főtisztelendő -, kik vásároknak üdejükben a zsebekbe kotorásznak, és más aprólékokat is lopnak. Egy ezen bicskások közül 1790-ben nagyon panaszkodott az akkor felállott Banderisták ellen, kik a kurta mentét és dolmányt közönségesen behozták. Jobb volt, úgymond, midőn ezelőtt hosszú mentébe és dolmányba jártak az emberek, mert könnyebben a zsebükbe férhetett a becsületes ember.

Hogy a zákányos ember micsoda, azt igencsak egyformán tudjuk mindnyájan. Olyan nem egészen részeg, csak nyakban van egy kicsit, de még meg tudja különböztetni három ujját a két ujjától. A nyelvészek talán a szó etimológiájára is rájöttek már, s az nyilván nem az lesz, amit Dugonics gyanít. Ugyan ő nem is gyanítja, hanem állítja, hogy „Szeged városának Zákán pusztáján, egy híres csapszék vala régenten, melyben egész heteket vesztegettek a pásztor emberek. Így a henyélő iszákosokat zákányosoknak nevezték”.

Nem tudom, járatos-e még a határunkban az a közmondás, hogy „nem úgy keresik a hatökröt” - én hallani sohase hallottam. Dugonics szerint „ez a szegedi polgároknak oktató szavok, midőn fiukat a kocsmából kitántorogni látják”.

Hát azt hány szegedi ember tudja még, mi az a kompléta? Száz esztendővel ezelőtt még szegedi közmondás volt, hogy vége volt már akkor a komplétának is! Dugonics magyarázatképpen történetet is fűz hozzá, maga tapasztalásából. Alsóvárosi fuvaros hozta haza Pestről Szegedre, a jó embernek még reggel eleredt az orra vére, s azzal vigasztalta magát, hogy el nem áll az komplétaig se.

- Csak későn vettem észre - mondja Dugonics -, hogy az ember a Szürke Barátok mellett lakik, akik a vecsernye után completóriumot is tartanak.

*

Persze tréfabeszéd ez mind, annak vette András tisztelendő is. És amilyen simogató kézzel hívtam elő a kedves öreg árnyat szegedi földben vetett örökös ágyából, ugyanolyannal fektetem oda vissza. Talán egy kicsit duruzsolt is érte, hogy a jó puha ágyból, amelyet asszonyszemű nefelejcskekkel szeg be a tavasz, ide idéztem ezekre a lapokra. Engesztelésül legyen szabad ezt a kis dalt terítenem András tisztelendőnek többet már nem zavart álma fölé:

*Itt született, itt a ház,
Kirepítő fészke;
Itt süttött rá legelőbb
Isten szemefénye.
A mi nyárfás homokunk
Terme néki bölcsőt
S az termé a kenyeret,
Amelyiken fölőtt.*

*Miénk volt a miatyánk,
Mit gügyögött ajka
S a mese is, amivel
Altatá a dajka.
Mese, mese, meskete,
Régi daliákról,
Holdsugáron hattyazó
Tündérek taváról.*

*Akác mézes fürteit
Náddal itt sodorta,
Itt futott ki csigázni
Az Etelka-sorra,
Ódon templomunk kövén
Hullt először térdre,
Kegyes páterek tevén
Kezöket fejére.*

*Vadszegfüves fuvalom
Tanította dalra,
Makkos erdőnk rigója,
Búgó vadgalambja.
Pittypalattys, pipacsos
Mezeink vetése,
Biborkendős lányaink
Szeme nevetése.*

*Tiszánk vízín délibáb
Mosogatta lábát;
Az lengette előtte
Ősök fehér sátrát.
Felsőváros szigete
Liliomos, sásos:
Ott képzett meg előtte
A karjeli város.*

*A miénk volt, a miénk:
Szíve tüze, fénye,
Szókimondó beszéde
Magyar televénye,
Fajimádó hevület
Nyers-nyakas haragja,
Aranycsipkés bánata,
Mosolygós nyugalma.*

*A miénk volt s az maradt:
Mikor napja bágyadt,
Isten keze itt vetett
Teteminek ágyat.
Kegyeletünk fölötté
Rózsás selyemkendő
Álmodj szépet alatta,
András tisztelendő!*

RÉGI ASSZONYOKRÓL

Igen, csakis régi asszonyokról szerkesztem ezt az írást. Mert mit tudhassak én, világtól elmaradt öreg könyvmoly létemre a mostani asszonyokról? Aztán meg próbálnám csak elmondani, ha mégis tudnék egyet-mást.

De a régi asszonyok körül való tapasztalatszerzések nincsenek tilalom alá vetve. Különösen, ha még azok körül se maga tapasztalkodik az ember, hanem olyan kipróbált kalauzba kapaszkodik, mint András tisztelendő. Értendő alatta Dugonics András, a kedves, öreg árnyék, aki sokat kísérget engem a szegedi utcákon, s akit én is sokat fölemlegetek. Például valahányszor kísérltet történik reggelenként abban az irányban, hogy tejtermékekkel szelídítsék az erkölcsi-met, mindig ez a véghatározatom:

- Úgy kidobom, aki engem tejeskávéval akar megrontani, hogy hat háztetőn keresztül kiesik mellékalaknak a Dugonics-szoborhoz.

Ebben a sokat megismételt, de soha végre nem hajtott határozatban azonban senki ne lásson tiszteletlenséget. Ez csak annak a jele, hogy nagyon meghitt viszonyban élek András tisztelendővel, aki szegedi születés volt, ide tért vissza élete napáldozatán, s azt hiszem éjszakánként ma is leszáll a talapzatáról és fordul egyet-kettőt a piaristák háza előtt. Sőt kimondani is csak írásban merem, amikor nem tartózkodik körülöttem asszonyember látható formában.

Igenis, asszonyember. Ezt is András tisztelendőtől tanultam, hogy „néha az asszony is ember”. Tudniillik olyankor, mikor messziről jön valaki asszonynép, s csak azt látni, hogy mozog, de azt még nem lehet kivenni, hogy szoknyában mozog-e, vagy nadrágban. Olyankor még az asszonyra is azt mondják a népek:

- Ímhol, amott jó egy ember!

Az őszön olvastam én ezt az ítéletet Dugonics egyetlen könyvében, amely túlélte az öreg piaristát, a *Magyar példabeszédek és jeles mondások*-ban. Ha énrajtam állna, nem az *Etelkát*-t szemeltetném az iskolában a serdülő ifjúsággal, hanem ezt. Mert arra, hogy milyen a rossz regény, úgyis előbb-utóbb rájön mindenki, iskolai oktatás nélkül is - természetesen a regényírókat kivéve -, de annyi magyar humort és életbölcsséget az összes kötelező házi olvasmányokból nem lehet tanulni, mint a *Példabeszédek*-ből.

Például ki tudja azt a mai nemzedékből, hogy mért nem szerepelhetnek a misemondáskor asszonyok is, mint minisztránsok?

- Azért - mondja mosolyogva András tisztelendő -, mert a misében kilencszer fordul elő a Kyrie eleison, s mivel az elsőt a pap mondja, a kilencedik is az övé. De ha az asszonynak is megengednék a minisztrálást, akkor ő tizedik kireleizumot is mondana, mert az asszony mindig magának akarja az utolsó szót.

Nem utolsó dolog annak a szokásmondásnak az eredete se, hogy aklot ugrik, amivel a nagy erejű embert szokták dicsérni. Az egyszeri juhász is ilyen nagy erejű ember volt legénykorában. Ha farkas ólálkodott az akolban, egyszerre kiugrasztotta, maga is utánaugrott, s helyben is hagyta a botjával. Történt azonban, hogy a juhász is horogra került, feleséges ember lett belőle, s egyszerre nehezére esett neki a farkasregulázás. Kiugrasztani ugyan most is kiugrasztotta a farkast az akolból, de maga már nem bírta utána ugrani, csak úgy, a kerítés mellől fenyegette botjával az ordast:

- Várj, zsvány, várj, te is majd megházasodsz egyszer, és akkor majd elbánok veled, mert te se ugrálsz olyan könnyen az aklot!

Az ám ni, most veszem észre, hogy ez a példázat nem is asszonyokról szól, hanem az emberekéről. De csak egy-két lapot kell fordítani, s ott már az asszony csapja a levelet.

Ezt ugyan mostanában inkább a férfiak gyakorolják a közszólás szerint, aminek így nem sok értelme van, mert mi nemigen szoktunk lé-csapkodással foglalkozni. A Dugonics idejében se a férfiak mestersége volt az, hanem az asszonyoké.

- Midőn a magyar asszonyok vagy hízelkedni vagy jó barátjaiknak kedveskedni akarnak; őket ebédre híván, oly levessel szolgálnak, melybe tojássárgáját vevén, azt kanállal csapkodgyák, és ezt legjobbnak állítták. Mihelyt észreveszik tehát: hogy a' gazd'asszony csapja a' levelet; tüstént észreveszik, hogy ezt nem ok nélkül cselekszi.

Nem hát, a régi asszonyok se tettek ok nélkül semmit se. Nagyon logikus volt minden tettük-vettük. A fiatal menyecskének rágurult az urára a teli hordó, és agyonlapította a jámbort. Sírt, rítt, jajveszékelt a menyecske, mert borzasztó szerette az urát. Álló hétig vigasztalta is a sok sógorasszony, komaasszony, mert attól féltek, hogy meghasad a szíve a fájdalomtól. Nem is ért szegénykének a vigasztalás semmit, nyolcadnapra elkeseredetten fakadt ki:

- Ne unszoljatok engem, nincs itt asszonyi vigasztalásra semmi szükség, egy férfi tudósabb volna az ilyenben száz asszonynál!

Hát ez csak fabula lehet, hanem azt személyes tapasztalatból meséli András tisztelendő, hogy néha egy asszony fölér húszezer porosz gránátossal. Tudniillik ismert egy vitéz generálist, akit a burkus háborúban húszezer gránátos se ijesztett meg, hanem nekivitte a seregét. De ha „itthon a' a felesége csak egyet tappintott, egyszeribe kórságossá lett a vitéz generális, úgy megijedt”. El lehet gondolni, milyen helyes kis tappintatás lehetett ez.

Alighanem ennek a generálisnének a rokonságából való lehetett az a veszett asszony is, akivel *Az ördög sógora* című példabeszédben találkozni.

- Tudom, hogy úgyis megházasodsz az én holtam után, te szégyentelen lator! - ölte az urát.

- Jaj, te utánad kit vehetnék el, édes mézem? - szabadkozott a megilletődött férfiú.

- Kit - villogott rá az asszonyság. - Elvennéd te, ahogy én ösmerlek, az ördög hűgát is.

- Ne hidd azt, kincsem - nyugtatta meg a férj -, hiszen tudod, hogy egymás után két testvért nem is szabad elvenni.

Az is tanulságos dolog, hogy Mátyás király milyen tanácsot hagyott örökbe a férfi-nemzetnek.

- Három dolog nagyon kellemetlen az életben: a' kétszer főzött leves, a' megbékélt barát és a' szakállas asszony. A' kétszer főzött levesben mindenkor megmarad az ízetlenség; a megbékélt barátban valami harag. A' szakállas asszonyban pedig valami férfiúság, mely utoljára az asszonyokban kutyasággá változik.

Tud egy-két ilyen kutyaságot András tisztelendő, de azokat én nem merem utána mondani ebben a mi szemérmes korunkban. De amit arról tud, hogy „kicsire nem néz az asszony”, azt mégiscsak tovább adom.

- Egy jámbor embernek nagyon italkedvelő felesége lévén, sokat törte a fejét, miként cselekedhetne meg, hogy asszonyfeleségével a bort elutáltassa. Tanácskozott erről bajtársaival, akik azt javallottak néki, hogy egy kancsó borba főzzön bele vagy hat egeret és úgy adja néki innia, majd az egereknek bűze megutáltatja vele a bort. Hazaérkezvén szokása szerint déleesti kóválygásából az asszony, nem adott annyi időt az urának, hogy az egereket leszűrhetne volna, hanem a boros korsónak esvén, azt a hat egerrel együtt felhajtotta, és ezután mindjárt lefeküdt.

Másnapra kelvén az üdő, megkérdezte feleségét az ember: ha a borban nem érzett-e valamit, ami torkát akadályoztatta volna? Érzettem, úgymond az asszony, valami muslincákat.

Végül mint az asszonyi éleselméjűség példáját bemutatom azt az asszonyt, akiről azt a közmondást csinálták, hogy: korsó fenekére veti a keresztet.

Szerette az italt ez a jámbor menyecske, s föl-fölhajtotta a kancsót, de olyankor mindig keresztet vetett rá, mégpedig nem a szájára, hanem a fenekére.

- Mért teszed azt, te asszony? - tudakolták tőle az ismerősei.

- Azért, mert azt tartják, hogy ördög van a borban, azt hajtom ki belőle.

- De hát mért alatta veted a keresztet?

- Azért, mert ha fölötte vetném, akkor az ördög csak alul jöhetne ki és kárt tenne a kancsóban, meg a bor is kifolyna. De ha a korsó fenekére vetem a keresztet, akkor fölül illan el az ördög, és se edényben, se borban nem esik kár.

Ebből is látnivaló, hogy a logikát nem a mai asszonyoknak kellett kitalálni, örökbe kapták azt a régi asszonyoktól.

KOPOLYAKÚT

*Ó, halhatatlan kecskeméti Bánk bán,
Ítéletet magad mondtál ki rád:
Az elbukó nagynak fejjörgetése
S hamvába holta öntragédiád...*

Ne tessék keresni ennek az idézetnek a gazdáját honunk ódaköltői közt, mert úgyse kerül meg. Az az ifjú, tekintetes közvélemény, aki elkövette, mint érettségis deák, és szemébe is mondta a kecskeméti Katonaszobornak, én valék. A szobor nem szólt rá semmit, mert a szobroknak megvan az az áldott jó szokásuk, hogy mindent kiállnak. Deáktársaim is hallgattak, mert tudták, hogy a költőt tisztelet illeti, nem bírálát. Már nem Katonát, hanem engem. Kortársaim nem rajongtak a klasszikusokért, akik sok kellemetlenséget okoztak nekik, s különben is nagyon zuhogott az eső. Mindössze Szalay tanár úr, áldott irodalomprofesszorom jelentette ki, hogy egészen szabatos ódát míveltem. De ahogy visszanézek az esztendők alléjában, erős a gyanúm, hogy áldott professzorom ezt inkább jólelkűségből mondta, mint meggyőződésből. Tudniillik kerek gallérja kukuláját úgy a fejére húzta, hogy csak lelkes gesztusaimat láthatta, de alkotásomból egy hangot se hallott.

Ilyenformán csak a jó Isten meg én tudtuk, hogy az óda csakugyan szabatos. Volt abban titán, csillag, babér, sasmadár, mindenféle ódai herepfedény, ami elő van írva. Persze most már csak a jó Isten lehet rá a bizonyosság, hogy milyen jeles költő voltam én tizenhét esztendőskoromban. A hajam, az bizonyos, olyan hosszú volt, hogy tíz mai ifjú lírikus kiruházkodhatna belőle, és az óda még hosszabb volt. Nem panaszképpen mondom, hogy a haj jobban bírta az idők viharát, mint az óda. Az összes herepfedényeket elvitte az ördög, csak ezt a négy sort hagyta meg, mindenféle omladékot alá temetve. Ez is csak most zöldült ki hirtelen a sok száraz gizgaz közül, mióta az asztalomon fekszik Kecskemét meghívója a vasárnapi centenáris ünnepre.

A nemes város bojtjaival összefűzött emléklapról a kecskeméti főfiskális képe néz rám. Úgy, ahogy Roskovits az egykorú arcképről megszépítette a városi tanácsterem számára. A szem szelíd mélabújáról megismerni a költőt, ezt kötelessége volt így csinálni a piktornak. Ez a Gyulai Pál feledhetetlen Katonája, aki legyilkolt eszméi és elevenen eltemetett érzései fejfáin borong. Csak azt nem tudom, hogy a főfiskális csakugyan viselte-e barna-piros arcán ezt az örökös gyászt a dicsőség ellobbant lidérceért? Hanem azt biztosra veszem, hogy a jó kiállítás, a kemény tartás, az a magától való póz, amellyel a pecsétgyűrűs kéz hátracsapta a csipőről a zsinóros atillát: ez az övé. Ez a kecskeméti tekintetes úr, aki tudja, hogy ő kicsoda. Végzi a dolgát, hol szívből, hol kötelességből, és nem ural senkit a világon. Nem hétszilvafás nemes, aki elbohémkodja a hét szilvafát is, hanem alföldi cívis, aki szőlőt vesz és eperfát ültet a préház elé. Szeret kutakodni régi főliánsokban, magános mécsese lángjában eltűnődik az előidőkön, de nem érzéketlen a disznótorok fideális örömei iránt sem. Ritkázza a szót, mert nem érdemes sokat beszélni, de ha kihozzák a sodrából, akkor rétor lesz belőle. Kísértései bizonyosan vannak kezdetben, s a kecskeméti ágyban is pesti álmok hattyútollaival van megtöltve a kisvánkosa. Ki felé hajladozik most Déryné ifiasszony, a pesti szellőrózsa, az ártatlan pesti legyen és szemtelen pesti pókok közt? Ej, sohase lát többet olyan fehérceledet, aki úgy tudná kellemeztetni magát! Mikor mosolygott és a gráciák incselkedtek az arcocskája gödriből - nini, hol is volt csak a kis barna lencse, a szája jobb sarkában vagy a bal sarkában? No nézd, hogy felejt az ember! A főfiskális úr ezelőtt sóhajtott, most már csak nevet egyet magán. Veszedelmesebb emlékek is úszkálnak néha a porszemeken, amelyek a hivatalszobába behulló sugarak pászmájában táncolnak. Kóbor lovagok, szerelmes várúrnők, hősök és gonosz

súsárlók, Monostori Veronkák, Ziskák és Berenicék, Petur bán lépte alatt pedig a padló is megcsikordul. Ilyenkor összehúzódnak a kemény szemöldökök, s megveti a lábát a lúdtoll a protokollum papirosán, de aztán csak szót fogad, s percegve adja át az úriszéknek a kazalgyújtogatásban vétkesnek talált Kanász Nagy Antal összeütközését az erkölcsi világrenddel. Néha belesajdul a szívébe az a gondolat, hogy az ő poharában a halhatatlanság nektárja habzott valamikor, s mivel kellemetlen az elmúlt italok emléke, a szülőföld hámozott szőlőjén felejtkeznek. Nem olyan édes ugyan, mint az istenek itala, nem is szédít olyan könnyen, de éppen azért nem muszáj csöppenként mérceikélni. Egyszer-egyszer, valamelyik kecskeméti honleány varróasztalán kezébe akad a *Pesti Divatlap* is, amelyből még csak a divatképek találtak megértő kebelre. Egy kicsit habozik, kelletlenül vágja fel a penecilussal a füzetet, lapoz benne, aztán unottan visszaejti. Áh, a pestiek még mindig Kisfaludy Károlynak tapsolnak. Még mindig a *Tatárok*-é, meg az *Ilkák*-é a hazafiúi tömjén? A *Bánk bán* költője feláll és kifeszíti a vállait. Hát hiszen ez is csak valami, ez a pesti tapsikolás. Utóvégre nem lehet mindenből kecskeméti főfiskális, akiről az egész város apraja-nagyja elismeri, hogy nagyon okos ember. Még Sárközy és Gassich tanácsos uraimék is. Csak a lányos házaknál vesznek tőle rossz néven, hogy nem akar megházasodni. Ilyen derék, jóállású, szépkeresetű ember létire.

Ámbár hiszen az is megeshet még, úgy lehet, nem is soká. A főfiskális úr mosolyog a titoktartó bajusz alatt, s figurázva mondja legintimusabb barátjának, Elszánt prókátor úrnak:

- Te, Ferkó, majd meglátjátok, hogy engem ér valami Malachiás napja körül. Vagy sok pénzem lesz, vagy megnősülök, vagy meghalok.

Amúgy bizonyosan szebb, ahogy Gyulai Pál látta, aki sose volt akkora költő, mint Katona-tanulmánya néhány lapján. A magános akác a buckán. A töröttszárnyú pusztai sas a tyúkudvaron. A rab oroszlán, akinek a végtelen birodalom helyett adának egy irodaketreget. Én is ilyennek láttam, mikor ódát szavaltam neki.

Most már, hogy prózára gyalogosodtam, úgy gondolok rá, mint a magyar puszták kopolyakútjára.

*

Hogy mi az a kopolya? Erre mifelénk minden ember tudja. Azoknak a más tartománybeli magyaroknak a kedvéért, akik nem tudják, a *Tájszótár*-ból kerestem ki a szabatos értelmezését. Ásott kút, amelyik nincsen kitéglázva: ez a kopolyakút, a tudós könyv szerint. A magam tudományából azt teszem hozzá, hogy kávéval sincs körülkerítve, mint a városi kút. Nincs annak semmije, csak vize. Láthatatlan erekből ered, föld alatt bujdosó vadvizékből szivárog össze a sívó homok agyagteknőiben, pásztorok ásója nyomán. Én éppen a kecskeméti határban, a bugaci pusztán láttam az elsőt, még futkározó gyerekkoromban. Csakhogy abban már akkor nem víz volt, hanem lenge nád meg vadliliom. Az már akkor halott kopolya volt.

A kopolya addig él és addig éltet, míg víz van benne. Addig ő a homokországi tengerszem. Csókolózik a nappal és ringatja az örök csillagokat, nézi magát benne az ég, a felhő és a vadmadár, meglibben rajta a villám lobogó pántlikája és megborzolja a mennydörgés. Kőkény szirmok havával kedveskedik neki a szél, a pillangók leszállnak rá inni, és megáldják a szomszjas emberek, mikor merítenek belőle. De a szomszjukat vett emberek aztán tovább mennek. Nekik más dolguk van, mint rovással körülszegni és márványkövel kitéglázni a pusztai kút, amit Isten keze fakasztott a vadvizékből. Nem is mesterségük ez nekik, fájuk se, kövük se hozzá. A kopolya gyorsan öregszik. Szélei beomladoznak, apadozó vizét ellepí a békalencse. Egyet-kettőt még csillan, ha göröngy vagy törött faág, vagy elhullott madár loccsan bele, és meghasítja szemfödőjét. Aztán iszappá válik, összekeveredik a korhadékkal, szelek játéka feltöltögeti, s a kerek folton előbújik a nád meg a sásliliom. Zöld sírhalom a sárga sivatagban.

- Ni, itt kopolya volt valaha, mondja az arra ténfergő pásztorgyerek, és virágot szakít róla a kalapja mellé.

Furcsa magyar szó az a kopolya. A nyelvészek kölcsönszónak mondják, úgy rémlik, a szláv kopelából, ami fürdőt jelent. Semmi kétség benne, hogy a nyelvészeknek igazuk van. Hanem azért nekem mégis az az érzésem, hogy a magyar kopolya a kupolából lett. Ami másfelé az égnek feszül, az minálunk a homokországban lefelé gödröződik, a földbe.

De ez nem a kopolyák tragédiája, hanem azoké, akik a kopolyák földjén élnek.

*

Egészen biztos az, hogy a kopolyakútból márványos szökőkút lesz, ha a kecskeméti takács fia ottmarad a pesti színjátszó társaságnál, hol húzni, hol tolni Theszpisz kordéját? Száz évvel ez előtt nagyobb garanciája volt a sikernek a fixa, mint a fixum? A génuszt jobb erőben tartotta a hajléktalanság, a rongyoskodás, az éhenhalás, mint az eperfás préház polgári tisztességgel terített asztala? Jobb volt becsületes csizmadia és nagyszívű szabómesterek emberségéből tengni-lengni az örökös bizonytalanság úszó szigetén, mint kikötni a városi kancellária szárazán? Boldogabb emberek voltak azok, akik kiköhögték a tüdejüket, mire a meredekek éles kövein feltörték magukat a magyar Olümposzra, mint az, aki egy vállrántással hátat fordított neki, és megvetette lábát a campestris laposságon? Az Olümposz hőseit ásítva nézték, jó, ha ki nem röhögték és meg nem hajigálták; a főfiskálist tisztelet vette körül a maga városában, és senki se hányt szemére a sötét múltat, mikor még ő is a Pieridák berkei felé csellengett. Mindenkinek be kellett látni, hogy egészen derék ember lett belőle, aki véglegesen jóba foglalta magát, és nem könnyelműsködte el az életét.

Mikor a lángoszlop kitört a behorpadt sírból, és az emberek rájöttek arra, hogy csoda járt köztük, amit nem vettek észre, álmélkodva kérdezték, ki volt ez a Katona József, és összeszedték minden nyomát, amit a kecskeméti homokon hagyott. Egyetlenegy se találtak köztük, amellyel a csillagok útjára akart volna visszatérni. Egy verssort se, egy névnapi rigmust se, egy félbehagyott rímű sóhajtást se. Ez nem szándékosság volt, ilyent nem lehet akarni, mint ahogy a seb nem határozhatja el, hogy többet nem vérzik, az eleven parázs, hogy többet nem izzik, a tenger, hogy többet nem harsog. Ez a kopolyakút sorsa volt, amely kiszárad és beomlik.

*

Malachiás napja április 15-én volt a régi kalendáriumban - a maiban már nincsen, mert a kalendáriumcsinálók is lépést tartanak a korral -, és a főfiskális április 16-án halt meg. Úriszék után, hivatalos bankett után, kávéház után: délután öt óra tájban, a hivatala küszöbén.

- Jaj! - kapott a szívéhez, amely abban a percben már megállt, mint az előhívott főmedikus konstata. Az irodalomtörténet számára már tíz évvel azelőtt megállt. Bánk bán költője az utolsó sort a főfiskális bevételi diáriumába írta be, amit nagyon pontosan vezetett:

„Április 16: Szabó Pál perében 12 húszas, azaz 10 forint.”

A szomorú újság híre egyszerre szétszaladt a városban, s mindenütt nagy fejcsóválással fogadták. Szegény főfiskális úr, ki gondolta volna? Márton-napkor töltötte volna be a harmincnyolcat. Nagy kár érte, finom ember volt, ha az Isten tovább élteti, okvetlenül polgármester lett volna belüle.

Öröm csak a Valentin zsidóék házában volt. Ennek a jó embernek tollszedés volt a szakmája, s éppen abban az időben vett egy nagy kazal tollat két paraszttól. Csakhogy kiderült, hogy ezek a jó emberek nem igaz úton jutottak a tollhoz. Rablással párosult lopásért kötélre ítélte

őket a törvényszék. A főfiskális azonban orgazdasággal vádolta Valentint, s az osztó igazság nevében neki is juttatni akart a kötélből, akárhogy mentekezett. Éppen ebben az ügyben akart fölmenni a hivatalába, mikor a legfelsőbb Bíró magához szólította, s így Valentin zsidó nem került akasztófára. Ilyen váratlan dolgokon fordul meg az emberi élet.

*

Nemcsak a halandó emberi élet, hanem a halhatatlan emberi alkotások élete is. Mikor Katona, jogszigorló korában, a *Bánk bán*-t megírta, a cenzúra nem engedte előadatni a darabot, mert sérti a királyi tekintély elvét. Hanem az ellen nem volt kifogása, ha a deák úr kinyomatja elmeművét. Mert akárki mit mond, a cenzúrának mindig volt magához való esze. Először is miből nyomtatná ki ez az éhenkórász fiatal a kéziratát? Másodszor, ki az ördög olvasná el, ha kinyomtattatódna is?

Nem is érte volna a királyi tekintély elvét mindmáig semmi csorba, ha a fiatalembernek eszébe nem jut, hogy ő ezt az utolsó munkáját felajánlja szülővárosa közönségének. Nem szerencsepróbálás okából, hanem csak úgy tiszteletből. Legalább otthon hadd tudják meg, hogy literátus ember lett a Katona takács fiából.

Már hogy aztán elolvasták-e otthon a kéziratot vagy nem, azt még eddig senki se kérdezte, én se kérdezem. A fő az, hogy a tekintetes tanács gráciájába vette a törekvő fiataalt. A mi fiunk az, no, aztán az ügyvédi cenzúrárt is letette már, meg az apja is tisztességes, rendes szegény ember, aki lám, mégiscsak urat nevelt a fiából, akármilyen nehezebbre esett is. Hát szavazzunk meg a gyereknek száz forintot az érdem jutalmául!

Meg is szavazták, s ebből a kecskeméti száz forintból nyomatta ki Katona József a pesti Trattnernál a halhatatlanság fényében ragyogó első magyar drámát. Igaz, hogy tíz év alatt se kelt el belőle húsz példánynál több, de többet jelentett volna-e, ha a valahányszáz példányt mind széthordják? Hiszen akik olvasták, azok közül senki se érezte meg a „numen adest”¹-et. Egyetlen szem kerekre nem ámult, egyetlen száj hozsannát nem mondott. Nem jött még meg a csírárt zsendítő idő. Sebaj, Trattner boltjában nem kértek enni a könyvek, amelyekben az örökkévalóság tűzszemei várták a maguk idejét.

De mi történik, ha a kecskeméti tanácsurak levéltárba dugják az ő fiuk ajándékát? Ha becsukják előtte a szívüket és a város kasszáját? Ha azt mondják - mint ahogy sok városban mondták már azóta is -, hogy a közpénz nem ilyen bolondságokra való? Akkor nem történik semmi. A *Bánk bán* kéziratát elviszi a szél, mint előtte Katona több ifjúkori darabját. Akkor nincs dicsőség és halhatatlanság a halottnak se, akkor nincs centenárium és máig sincs a magyar irodalomnak nagy nemzeti tragédiája.

Bizony a száz esztendő koszorújából egy-két levél megilleti a kecskeméti tekintetes urak névtelen árnyait is. Hogy *Bánk bán*-unk van, abban ezeknek a parlagi cíviseknek több érdekük van, mint a Katona kora egész hivatalos irodalmának.

*

A halott főfiskális íróasztalában egy lezárt levelet találtak, Elszánt Ferenc ügyvéd úrnak címezve. Azt kérte tőle Katona József, hogy ha őt valami hirtelen baj találná érni, meghidegült ujjáról majd húzza le a gyűrűt, és adja át, tudja már, kinek. Elszánt ügyvéd úr természetesen eleget tett barátja végakarátának. Elment Katona takácsékhoz, fölolvastott nekik a levélből annyit, amennyi rájuk tartozott, s a halott férfi gyűrűjét elvitte az élő asszonynak, akinek a neve titok marad mindörökre.

¹ *Numen adest* - Isten (tehetség) jelent meg

- Vigye vissza - mondta az élő asszony a halott követének -, mit csinálnék én vele? Maradt utána elég szegény rokon, adja azoknak, ők jobban hasznát tudják venni.

Az én szememben ez az emberi tragédia nagyobb, mint az írói. Ha a halottak még százesztendőskorokban is éreznek, ennek a keserűségétől koccannak össze még dicsősége nagymiséjén is a költő csontjai.

...SZÓT KÉRT EGY FIATAL HUSZÁRKAPITÁNY...

Ebből a címből mindenki kitalálja, hogy itt Széchenyi István grófról és a Magyar Tudományos Akadémia megalapításáról lesz szó. Huszárkapitányok ugyan azóta is szerepeltek már a magyar törtélemben, de rendesen civilben, és a tőlük származó huszárvágásoknak nem sok kilátásuk van rá, hogy centenáriumi szenteljenek az emlékezetüknek. Halhatatlan huszárkapitány csak egy van: az, aki az 1825-iki pozsonyi országgyűlésen szót kért. Akkor, mikor „felsőbüki Nagy Pál szöbáhozta a magyar tudós társaság ügyét s nagyhatású beszédére zajongás keletkezett...” Szó szerint való idézet ez az egyik nagy magyar lexikonból, de éppen így lehetne idézni történelmi kézikönyvekből, iskolai olvasókönyvekből is, s alighanem így is idézik majd a jubiláns ünnepek díszszónokai. Sőt talán nagyon kiváló akadémikusok is így mondanák el, ha például parlamentünk jelesei föladván nekik a témát, hogy hirtelen mondják el, hogyan is történt csak az Akadémia megalapítása. (Más is föladván ugyan, de illő föltenni, hogy az ilyen kérdések mégiscsak a parlamenti jeleseknek érdeklik legjobban. Hiszen utóvégre nekik kellene az Akadémiát megcsinálni, ha már meg nem volna. De hát a jó Isten bocsássa meg azoknak a régi diétáknak, minden modern dolgokat elstrébereskedtek előlünk!)

Az Akadémiát azonban nem egészen úgy csinálták, ahogy azt az a történelmi tabló mutatja, amelyiken díszmagyaros kurucok a kucsujukat lengetik ama fiatal huszárkapitány felé, akit ezután majd a barátai tartanak el... Ez a tabló körülbelül csak olyan igaz, amilyen igaz a Vitam et sanguinem. A fiatal huszárkapitány, az igaz. (Széchenyi akkor két nappal múlt harmincnégy éves.) De se az országgyűlés nem igaz, se a kucsmalengetés, se az a híres párbeszéd soha el nem hangzott:

- De miből él a gróf úr egy évig, ha egyévi jövedelmét a hazának adja?

- Majd eltartanak a barátaim.

Honnan származott ez a szép legenda, amely megérte a százéves jubileumot is, holott az Akadémia már az ötvenéves jubileumán leszámolt vele? (Igaz, hogy akadémiai kiadványban, az pedig, noha Szász Károly írta, nem tartozott a legnépszerűbb olvasmányok közé, nyilván még akadémikus körökben sem. Például ezt a példányt, amit most én használok, fölívátlanul találtam. Pedig egy akadémikusnak a tulajdona volt valaha. Igaz, hogy az miniszter volt.)

Hivatalos följegyzés a nagy jelenetről nem maradt fönn, olyan nem is volt soha. Az ősforrás, Döbrentei Gábor, mint az Akadémia első titoknoka, hét évvel később írta meg hisztóriai rajzolatját a Társaság eredetéről és fölállásáról. Akár volt szemtanú a derék titoknak, akár nem, olyan szép körmondatokat szerkesztett a szereplő karok és rendek szájába, hogy azokért se Livius, se Sallustius előtt nem kellett volna szégyellnie magát. Akik azonban később belőle merítették, Csengery Antal, Horváth Mihály, Tóth Lőrinc, Kemény Zsigmond, Falk Miksa, Pulszky Ferenc, azok átírták a klasszikus öreg táblabírókat a maguk nyelvére, közben egyik is kevert bele egy kis színt, a másik is, s így kialakult a legenda, amelynek dús hajtásai eltakarták a történelmet. Nem telt bele ötven év, s már azt se lehetett tudni, tulajdonképp melyik nap az Akadémia születésnapja. Döbrentei november 2-áról és 3-áról beszél, s ebből Tóth Lőrincnél november 23. lett. Azt se lehetett többé tudni, ki vetette föl igazában az Akadémia eszméjét, s hogyan fogadták a követek Széchenyi váratlan föllepését. Döbrenteinél még csak éljen harsan föl, Keménynél a lelkesedés határt nem ismer, Toldy az álmélkodás csöndjét konstatálja, Falk Miksa pedig arról tud, hogy suttogás támadt a teremben, egyik ember a másiktól tudakolta, mennyi lehet a Széchenyi egyévi jövedelme, s csak akkor tört ki a tomboló lelkesedés, mikor kiderítették, hogy az hatvanezer forint. A jólelkű barátokra való hivatkozásból Kemény Zsig-

mond csinálta a közszájon forgó adomát, s azt variálták aztán a többiek a maguk egyénisége szerint.

A mendemondáknak erre a burjánjára Szilágyi István akadémikus fogta rá a nagy ollót 1876-ban, s ő próbálta meg tisztázni az igazságot egykorú követjelentések és kéziratok naplók alapján. Ugyanakkor Vaszary Kolos is nyilvánosságra hozta Guzmics Izidor országgyűlési naplóját, a debreceni Révész Imre pedig azokból a kétségtelen hitelességű levelekből közölt rendkívül érdekes adatokat, amiket Szoboszlai Pap István református lelkész írogatott haza a kollégiumi tanároknak a diétai dolgokról.

Ezeknek az egykorú, úgyszólván az esemény napján kelt följegyzéseknek az alapján most már tisztán láthatják még a díszszónokok is, hogyan kért szót az a fiatal huszárcapitány az országgyűlésen.

Először is nem országgyűlés volt az, hanem kerületi gyűlés, *circularis sessio*, ahogy akkor mondták. A kerületi gyűlések nyilvános, de csak tanácskozó, határozatot azonban nem hozó ülései voltak a követek táblájának, az alsóháznak. Olyan előértekezlete volt a diétának, ahol a karok és rendek maguk közt, előre megbeszélték a diéta napirendjét, és akárhányszor össze is perlekedtek egymással, igen mérgesen veregetvén a zöldasztalt. Díszmagyart azonban nem szoktak ölteni erre az alkalomra, amint hogy nem öltöttek 1825. november 2-ára sem, amikor a közoktatás ügye volt napirenden. Akkor úgy mondták még magyarul is, hogy: *educatio nationalis*, nemzeti nevelés.

A kormány megtiltotta, hogy a protestáns ifjak kimehessenek külföldi egyetemre, kivívén a pénzt és behozván az új eszméket, továbbá megtiltotta, hogy katolikus szülők a gyerekeik mellett protestáns nevelőket tarthassanak. Akkor ez volt a fajvédelem, és erről kellett volna tanácskozni a karoknak és rendeknek. Az Akadémiáról tehát szó sem volt, s az Akadémiát tulajdonképpen annak a jó magyar szokásnak köszönhetjük, hogy már akkor is másról beszéltek, mint ami napirenden volt. Harmincketten szóltak hozzá a tárgyhöz, s huszonkilencen a magyar nyelv sérelméről beszéltek, mert - mondták - ha az most nincs is napirenden, a nyelv ügyét a nevelés ügyétől elválasztani nem lehet. Felsőbüki Nagy Pál, a liberális ellenzék rettegett vezére kétszer is föl szólalt, azonban az Akadémiát nem is említette. Kolozsvári Miklós győri követ volt az, aki az Akadémiát először szóba hozta, annyit mondván, hogy „másutt a nemzeteknek tudós társaságaik vannak; nálunk ez előmenetelt nem nyerhet”. Ez mindjárt az ülés elején történt, s az ülés végén Máriássy István gömöri követ tért vissza erre a tárgyra, aki aznap éppen elnöke volt az ülésnek.

A debreceni tiszteletes azt írja haza az öreg Máriássyról, hogy már csak „judicium nélkül neveltető bonmotista”, hanem azért egy szál nefelejcs ez az öreg kereplő is megérdemel a százasztendő Akadémiától, mert önála nélkül aligha állt volna oda a hallgatók közé másnap ama fiatal huszárcapitány.

Szó szerint nem lehet idézni a gömöri követ beszédét, mert ma bizonyosan becsuknának érte valakit - pedig az öregurat már nemigen lehetne becsukni. Arról beszélt, hogy magyarul kell nevelni minden gyereket, de nem apácáknak és nem papoknak.

- Én - azt mondja - a magyart még az istenével is magyarul beszéltetném, lám Horvátországban a mise is horvát nyelven megy, hát mért ne mehetne minálunk magyarul? (Zúgás a papok közt.) A magyar nyelv felsegíllésére nagyon jó lenne egy tudós társaságot is felállítani, és hathatós eszköz lesz a magyar játékszín elősegítése is. Mert ez azonkívül, hogy a nyelvet pallérozná, a vétkeket is megutáltatná, mert bizony sokszor egy játékból több moralitást tanul az ember, mint tíz prédikációból.

Csasz kanonok, később akadémikus itt közbeszólt:

- Hogy van hát, hogy az Úr Jézus teátrumot nem állított?

- Az Úr Jézust ne hozzuk ide - pattogott az öreg úr -, itt a magyar nyelvről van a beszéd!

Tovább aztán nem is mondta az éljenzéstől meg a nevetéstől, mert a karok és rendek már úgyszólván indulatban voltak, amit harminckét szónoklat után igazán nem is lehetett tőlük rossz néven venni. A kacagás azonban tovább is tartott, s nyilván abban is közrejátszott, hogy másnap igen nagy hallgatóság verődött össze a kerületi ülésre.

Ezen a másnapi, november 3-i ülésen, amely reggel 9 órakor kezdődött, megjelent Széchenyi István is, huszárkapitányi uniformisban, mellén katonai érdemjeleivel. Károlyi György gróf, Esterházy Mihály gróf és Wesselényi Miklós báró társaságában kétlépésnyire állt attól a zöldasztaltól, amely mellett Nagy Pál ült több követel. A főrendek természetesen csak mint hallgatók vehettek részt az alsó tábla tanácskozásán.

Sok érdekes beszédet hallhattunk ezen a napon is. Rohonczy veszprémi követ abból indult ki, hogy a pesti univerzitásban csupa tótok a magyar nyelv professzorai, nincs magyar akcentusuk, s az ilyenek híresztelik az olyan ostobaságokat, hogy a dicső magyar nyelv a pocsolyakerülő laplandiakéval atyafi; végezni pedig azon végezte, hogy a magyar nemzetnek a korcsosodástól való megőrzésére a magyarok csak magyar feleséget vegyenek, mert csak magyar lányból lehet konstitucionális anya!

Pozsony követe, Takács Gáspár tett ezen a napon határozott indítványt, hogy a nyelv művelésére egy magyar nyelvművelő társaságot kell fölállítani. Nagy Pál volt a következő szónok, aki rendkívül heves beszédben fakadt ki a mágánok ellen, akik a magyarosodásnak legfőbb akadályai. S bár, mint tegnap, most is azt hangoztatta, hogy a magyar nyelv ügyét majd külön kell tárgyalni, beszédét ezzel fejezte be:

- Uraim, az idő geniusa fenyegetve int, reflektáljunk már magunkra valahára!

Még tizenegy követ szólalt fel azután, ki latinul, ki magyarul, amikor Nagy Pál másodszor is szólásra emelkedett:

- Hogy a magyar nyelv a veszedelmes plánumoknak áldozatjává ne legyen, legjobb eszköznek látnám, hogy a nyelv művelésére s annak a rágalmozók ellen való ótalmazására egy Társaság állíttatnék fel, erre szednénk fundust s ez iránt vármegyéinknek is íránk. Mert Uraim, mikor akik legtöbbet tehetnének, azok vonják el magokat, hiába beszélünk, mert erre pénz kell, meg pénz! pénz!

A karok és rendek igen megéljenezték Nagy Pált, aki most már magáévá tette a győri, pozsonyi, gömöri követ eszméjét. Erre következett Balogh János barsi követ felszólalása, aki azt indítványozta, hogy a magyar nyelvet rögtön deklarálják uralkodó nyelvnek, és most - az óra éppen tizenegyet ütött - következett Széchenyi István gróf. „Szelíd méltósággal közelítvén a zöldasztalhoz - mondja az egyik följegyzés -, engedelmet kérve és nyerve, hogy szólhasson.”

„A magyar nyelv pallérozására s az erre a végre felállítandó társaság számára (Academie de la langue) egy egész esztendei jövedelmét ajánlotta, mely tehet mintegy százharmincezer forintot váltóban” - írja az örömhírt Debrecenbe Szoboszlai Pap István, mint fültanú. Szó szerint is idézi a beszédéből a következőket: „nem azért teszem ezt, hogy vivátokat kapjak érte; nem is azért, hogy másokat hasonló tette tüzeljek. Ezt nem mindenki teheti úgy, mint én. Én nőtlen ember és katona vagyok. Jó barátaim vannak, akiknél én el tudok élni egy esztendeig úgy, hogy a magaméhoz nem nyúlok”.

Az erre következett nagy vivátozást szakította meg „Vay Ábrahám úr, könnyes szemekkel jelentvén, hogy a nagy tette elkeseredett s eddig nem szólhatott, most hát ígér ő is húszezer forintot váltócédulában”. Tízezer forintot ajánlott fel Andrássy György gróf, és félévi jövedelmét - utólag negyvenezer pengő forintban állapították meg - az Akadémia negyedik alapítója, Károlyi György gróf.

Hanem azért az, amit Falk Miksa kitalált a suttogásról, nincs minden pszichológia nélkül. Emberileg nagyon elképzelhető, hogy mikor Széchenyi egyévi jövedelmét felajánlotta, összesúgtak a tekintetes karok és rendek, mennyi lehet az? Hiszen akkor Széchenyi nem volt közismert alakja a magyar közéletnek, s anyagi viszonyaival se lehettek tisztában. Hogy ő maga abban a történelmi pillanatban nem csinált számvetést magával, az egészen bizonyos. Az alapítólevél, amely november 8-án kelt, hatvanezer pengő forintra teszi Széchenyi évi jövedelmét, azzal a hozzáadással, hogy „anélkül, hogy ennek jövedelmeim meghatározására legkisebb következése lehessen valaha”. Ennek az óvatos kikötésnek az eszméje Széchenyi hűségese jóságigazgatójától, Liebenbergtől származott.

- Pozsonyban sokak által hallottam a Nagyságod jószágai számadásának átvizsgálását emlegettetni - s lehetnek oly indiszkrét emberek, akik ezt követelhetnék - írja urának Sopronból. - Ha tehát Nagyságod oklevelet állít ki az ajánlatáról, nagyon célszerű lesz az összeget határozottan kitenni: ötven- vagy hatvanezer forintra. Részemről az előbbi ajánlanám...

A jószágigazgató az adókönyvet nézte, a huszárkapitány egy láthatatlan csillagot, s az alapítólevélbe a nagyobb összeg került.

PETŐFI-MORZSÁK

A középkor kolostor-életének furcsa alakja volt a frater falsarius, aminek lenni kellett minden barátkolostorban. Az a barát volt a frater falsarius, akinek kiosztott szerepe volt hamisan énekelni a kórusban. Aki a középkor lelkét ismeri, az mindjárt megérti az énekrontó fráterban rejlő szimbólumot. Mint mindennek a középkorban, a kórus énekének is csak egy célja van: az isten dicsősége. Az azonban nem cél, hogy a bűnös ember a mennyországban érezze magát, mikor a szerafikus szépségű éneket hallja. Ezért kellett a frater falsarius a maga ormótlan kurjongatásaival. Neki kellett eszébe juttatni az elandalodott szegény gyülekezetnek, hogy még nem a mennyországban van az úristen aranyasztalánál, hanem idelent a sötét és szomorú földön, ahol böjt van és szörkámzsa és ostorcsattogás.

Ma este én viszem a frater falsarius szerepét azon az ünnepi Petőfi-miséen, amely a lelkeket szerafikus melódiákkal röpíti fel az ég felé. Én fogom emlékeztetni az ájtatos híveket arra, hogy a földön vagyunk, a sötét és szomorú földön, ahol a halott költőt szentté avatják, de az élőknek nem akarják elhinni, hogy Isten követe. Önök látják a Petőfi dicsőségének égisz hegyét, amelynek ormán a költő alakja ma már a mítosz aranykódéba vész. A morzsákat szedegettem össze az egykorú lapokból, a kortársak feljegyzéseiből, s azokban mutatom be a kor lelkét, amely szinte akarata ellenére fogadta magába az Isten követét. A többiek elmondják, hogy milyen volt ő; én elmondom, hogy milyenek voltunk mi. A tedeumot csak magasztosabbá teheti az, ha zsolozsmázó szívvel zengik.

Szentpétery Zsigmond, aki a magyar színészet gigantikus hőskorának is a legnagyobbjai közül való, így jellemezte a saját tapasztalatából a Petőfi-idejébeli színésznyomorúságot:

- A pince fenekén holdfogyta idején éjfélkor tintás hordóban ülő és kéménysepréssel foglalkozó szerecsen, aki lelkében sötét gondolatokat forgat, valóságos karácsonyi fehér angyal a vidéki magyar színész nyomorához képest.

Ehhez az elmélethez képest Szuper Károlynak, Petőfi színész barátjának emlékirataiból veszem a gyakorlati bizonyítékokat. Petőfi Sándornak a fehértvári színtársulat direktora, Szabó József nevezetű, három forintot fizetett egy hónapra. Ebből a szállásra kellett havonta két forint. A szállás pedig úgy értendő, hogy Petőfi egy Némethy nevű színész kollégájával közösen bérelt egy ágyat. Muszáj volt nekik összebújni, hogy az isten hidege meg ne vegye őket.

Persze a három forintért irgalmatlanul meg kellett dolgozni, mert az igazgatók nem bírtak nagyobb színtársulatot tartani, s egy-egy sok szereplőjű darabban egy színészre öt-hat szerep is jutott. Faluhelyen próbálkoztak ugyan helyi vendégszereplőkkel, de ezek miatt sokszor kacagásba fulladt a tragédia. Például Lendvayékkal történt egyszer, hogy a Schiller *Haramiái*-ban jóképű, izmos, vállig érő hajú parasztlegényeket fogadtak föl statisztának. Lendvay maga tanította ki őket, hogy heveredjenek le a tábortűznél és hogy ugorjanak fel, mikor ő elsüti a pisztolyát. A próbán ment is minden, de az esti előadáson az egyik haramia még akkor is fekve maradt, mikor a többi már a színfalak mögé lódult.

- Kelj föl hamar, te betyár! - sziszegte neki Lendvay idegesen.

A betyár meg se mozdult.

- Kelj föl, haramia, mert mindjárt fültövön ütlek!

A legény nagyot szusszant, de nem mozdul.

- Az apád irgalmát, mindjárt beléd lövök!

Erre azután már megmozdult a legény, meg is szólalt nagy fönnhangon, hogy a nagy szála ajtajában is hallhatta a közönség:

- Mán hogy a füttyülő fenébe ugorhatnék föl, mikor a hajamra lépett kend, oszt most is rajta áll!

A Petőfi direktora óvatosabb ember volt, nem dolgozott amatőrökkel, hanem úgy oldotta meg a fogas kérdést, hogy Petőfit egész hadsereggé léptette elő, a fölszerelést teljesen ráhárítván.

S így esett meg egyszer, hogy mikor a hős az utolsó felvonásban rákiáltott Petőfire: „Rántsatok kardot, ti gyávák!” Petőfi bunkósbotot rántott ki a derekára hurkolt kötélből, s harcias lépésekkel eredt a megiramló hős után. A közönség nevetett, az igazgató haragudott, s Petőfit elítélte húsz pengő krajcár rendbírságra. Futotta a három forint havi salláriumból.

Nem csoda aztán, hogy Szabó direktorért nem rajongtak a társulat tagjai. Igaz, hogy a többi direktorért se rajongtak, ahogy az öreg Komáromi végrendeletéből kitűnik. Az öreg Komáromi negyvenöt esztendeig járta az országot Theszpisz kordéján, amelyet, ha sora fordult, húzni is segített. Amikor betegágyán érezte, hogy közel a komédia vége, a színlaposztóval összehívatta az egész társulatot.

- El akarok búcsúzni tőletek, gyerekek, nekem már utolsót csengettek. Hát a direktor hol van? Hamar hívjátok a direktort, gyerekek, mert róla is meg akarok emlékezni a végrendeletemben.

És mikor együtt volt az egész banda, és a direktor is ott sírdogált az ágy lábánál, az öreg Komáromi föl emelte reszkető kezét:

- Atyámfia... azt hagyom nektek... ahány... vidéki... direktor jár az országban... azt... mind kössétek bele egy... zsákba... aztán... húzzatok ki egyet... akármelyik lesz... az... mind akasztó-fára való lesz...

Azzal befelé fordult, és csöndesen elaludt a Főrendezőben.

Csupa ilyen szívszorítóan vidám anekdoták találhatók a Petőfi-korabeli színészmemoárokban.

Várady Antal egyszer meg is kérdezte Szuper Károlyt, mikor a hetvenes években az öregúr ifjúkori színésznaplója nyomtatásban megjelent, hogy lehet az, hogy Petőfiről csak itt-ott van benne említés.

- Tudja az Isten - merengett el a vén színész. - Hiszen igazad van, most utólag belekorrigálhattam volna én a naplómba olyan dolgokat Sándorról, hogy mindenki el volna tőle ragadtatva, milyen nagyszerű szemem volt nekem már akkor. Dehát mi az ördögnek hazudjon már az ilyen öreg ember? Az igazság pedig az, hogy egyikünk se sejtette, ki lakik abban a sihederben, aki Petőfi Sándor néven csetlett-botlott közöttünk. Hiszen el se akartuk neki hinni, hogy ő egy személy azzal a Petőfivel, akinek verseit olvastuk az *Athenaeum*-ban.

Petőfi színészcollégáinak nem lehet rossz néven venni, hogy koldusrongyaiban nem ismerték fel a királyt. Végre is e szegény peregrinusok mindennap királyokkal ettek egy tálból - hol fészkerben, hol árokparton -, hát ők eltompulhattak a királyok iránt. De hát az írók észrevették-e? Ők megérezték-e a Petőfi igazi nagyságát?

Mindenki tudja, hogy Petőfit a rettenetes debreceni tél után Vörösmarty mentette meg az elpusztulástól. Vörösmarty maga is szegény ember volt, aki csak erkölcsi támogatást tudott adni. Az ő ajánlatára adta ki 1844-ben a Nemzeti Kör-nek nevezett asztaltársaság Petőfi első verseskötetét, noha Erdélyi János igen ellenezte. Azt mondta, ő nem akar költő-dajka lenni. S nem tudom, ülünk-e ma Petőfi-centenáriumot, ha föl nem áll Tóth Gáspár nemzeti uram, becsületes szabómester, és azt nem mondja:

- Én annak a szóban forgó fiatalnak a verseit nem esmérem. De ha Vörösmarty úr azt mondja, hogy azok szép versek, akkor én arra meghitelek, és ehol, leteszek a nyomtatási költségekre hatvan pengő forintot.

És most tessék meghallgatni, hogy ajánlotta be a közönség kegyeibe az első Petőfi-kötetet az *Életképek* 1844 november 20-i száma:

- Megjelentek Petőfi Sándor költő „Versei” a „Kör” pártfogása alatt. Míg azokról bővebben szolandunk, megjegyezzük, hogy azok mint egy igen szép tehetségű író jeles elmeszüleményei általános tetszésben részesülnek, s eszerint hisszük, hogy kelni is fognak, ámbár sok embere van Istennek, aki a verseket haszontalan dolognak tartja. Többen a sok bordalt sokallják e gyűjteményben: de uramistenem, ha már arra vagyunk kárhoztatva, hogy magunk igyuk meg harmincmillió akó borunkat, legalább legjobb bordalköltőink énekeit vegyük meg, s azok eldalolása mellett temessük bűnkát a kancsóba. Hej, ha e könyv rác nyelven lenne írva, Újvidéken, ahol ugyancsak énekelnek a bor mellett, elkelne legalább egypár száz példány.

Íme, így harangozta be az örökkévalóság fényében ragyogó első magyar verskötetet az az újság, amely a legjobb indulatú volt hozzá. A numen adest érzésének semmi nyoma. Egy pillarebbenés se mutatja, mintha megéreztek volna, hogy a magyar költők tejútrendszerében üstökös jelent meg, mely a magyar dicsőség sugárvéit a föld egyik sarkától a másikig fogja szórni. Szép tehetségű író és jeles elmeszülemények - ez az egész. És mindenekfölött a bordalok keserűdes fogadtatása közgazdasági alapon.

Ezek után valóságnak lehet venni annak az anekdotabéli nemes úrnak a kritikáját, aki Máramarosszigeten olvasta Petőfi bordalát:

*Mért nem tesz az Isten most csudát?
Változtatná borrá a Tiszát,
Én meg hadd lehetnék a Duna,
Hogy a Tisza belém omlana...*

- Ohó, Petőfi barátom! - ütött az asztalra a máramarosi nemes úr -, nem innál Te abból egy csöppet sem, mert én már itt Szigeten elébe feküdnék.

*

A negyvenes években a sajtóban a politika és a szépirodalom még nem árultak egy gyékényen. A napilapok még nem közöltek verseket és novellákat. A szépirodalom az úgynevezett divatlapokban rakott fészket. Ilyen volt vagy öt, legnevezetesebb volt köztük a *Honderű*, az *Életképek*, meg a *Pesti Divatlap*. A tartalmuk nagyon gazdag volt: vers, elbeszélés, adoma, találós kérdés, esküvők leírása és színes divatkép, amely azt mutatta, hogy a mívelt Európában, Párizsban és Bécsben milyen módít viselnek az arslánok és a delnök. Erős a gyanúm, hogy a két magyar haza szebbelkű leányai, akiknek öröme e kellem-, jellem- és szellemmel telített lapok szerkesztődtek, melegebb érdekléssel ösztönözendettek a divatábrázolatok, mint a jeles írássok elmemívei iránt. Például a szegedi Somogyi könyvtárban majd mind megvannak ezek a ma már becses irodalomtörténeti ritkaságok, egy-két évfolyamot még felvágatlan füzetekben is találtam közülök - ellenben a színes arslánokat és delnöket már annak idején kiszedték a honleányi kezek.

Ezeket a divatlapokat mind megemlíti Petőfi iskolás életrajzai is - kevésbé tudott dolog az, hogy amelyik legelterjedtebb volt közülök, az *Életképek*, amikor legjobban virágzott, mert Petőfi Sándor és Jókai Mór voltak a szerkesztői, Arany János és Tompa Mihály a munkatársai -, az *Életképek* akkor ezerötyszáz előfizetővel kérkedett. Összevissza hatezer ember lehetett

akkor Magyarországon, aki áldozott a divatképes szépirodalomért kerek öt pengőt egy esztendőben. A többi nemzet aztán úgy kölcsönbe olvasta.

Ilyen körülmények közt hihetetlen szenzáció volt, hogy amikor 1847. március 15-én Emich Gusztáv háromezer példányban kiadta Petőfi összes költeményeit, fél esztendő alatt mind a háromezer példány elfogyott. Ilyen csuda azóta se esett több Magyarországon. A legnagyobb fogyasztó természetesen maga Pest volt. Debrecenben három példányt vettek meg az első teljes Petőfiből. Ezt a *Honderű*-ben olvasom, amely ezzel is bizonyítani akarta, hogy a becsületes, józan, kimívelt ízlésű magyar közönséget nem tudja megbolondítani az az ifjú felforgató, aki elég vakmerő még Jámbor Pálnál is nagyobb költőnek tartani magát.

Petőfi ellenségei a *Honderű* gyékényén árultak. Ez a *Honderű* volt akkor az arisztokraták lapja. Arisztokraták alatt persze nem a grófokat értem, mert biz azok még abban az időben nemigen vitték annyira, hogy olvasni tudtak volna magyarul. Értem azonban azokat a polgári elemeket, akik úgy néztek fel a grófokra, mintha azokat külön Isten teremtetten volna, aki még külön ladikot is fabrikált nekik az özönvíz idején, hogy ne szoruljanak a Noé bárkájára a mindenféle nép közé. (Jámbor Pál költő, aki a *Honderű* szerint sokkal nagyobb költő volt, mint Petőfi, igen szép verset is írt erről, és azt tandalnak nevezte.)

El lehet képzelni, hogy ez a finom, művelt, szolid, rendszerető *Honderű* milyen szívéből gyűlölte azt a vakmerő, szeles-viharos fiatal parasztot, aki szemére vágott bokrétás kalappal ugrott be az irodalom szalonjába, s hol kurjongatva, hol haragosan adtateremtettézte verte be a kecses mívű ablakokat, hogy beáradjon rajtuk az utcáról az élet szaga és friss levegője. Nem nevezték parasztnak, mert ez nekik nagyon parasztos lett volna, hanem betyártempójú pórnak mondták, akinek csapszéki szabadszájúságától óvni kell hazánk szebb-lelkű leányait. Horváth Lázár, Császár Ferenc, Hazucha Ferenc voltak a legböszőbb bírálói Petőfinek, egytől-egyig rendes, józan, tiszta erkölcsű férfiak, esküdt ellenségei minden felforgatásnak. Eliszonyodtak azon, hogy Petőfi galambomnak nevezi a kedvesét. (Jámbor Pál a „bájalak”-ot mindig így szólította: „szívem gyermeke”.) Nádaskay Lajos azt vette neki rossz néven, hogy a *János vitéz*-ben India Franciaországgal határos, és hogy Kukorica Jancsi olyan magas hegyen jár, ahonnan úgy lehet szedni az égről a csillagot, mint a fáról az almát. Kár ilyen geográfiai képzelenségekkel butítani az embereket - mondta komoly meggyőződéssel. Greguss Ágost azon szörnyűködött, hogy Petőfi egyik népdalában úgy táncol, mint „veszett fene”. A fene szót még a bírálatban is csak úgy merte kiírni, hogy f.e.

Ez a *Honderű* volt az, amely Petőfit elmondta országpusztítónak, mordályégetőnek, erkölcsrontónak, hazaárulónak, s három éven át nem írta ki másképp a nevét, csak így: Petőfi (ezelőtt Petrovits). S a negyedikben, 48. március 15. után térdenállva imádta Petőfit, és fölkerlte - szerkesztőnek.

Nem tudom, rámutatott-e már valaki arra, hogy míg Vörösmarty és Arany János egy hosszú élet munkájával küzdöttek fel magukat a magyar Olümposz csúcsára, miközben állandóan szerető gonddal kísérté útjokat az irodalmi közvélemény, Petőfi, nagyon bőven számítva, hat esztendő alatt tette meg ezt a meredek utat, amiben senki se segítette. Akik a szívüket terítették eléje szőnyegül, azok vagy névtelen rajongók voltak, vagy pályakezdő írók. Az öregek, mai nyelven mondva, a beérkezettek, az egy Vörösmartyt kivéve, vagy az ellenségei közé álltak, vagy közömbösen nézték az ifjú mesehős harcait a sárkányokkal. Egy ember volt az összes bírálói közt, aki megérezte és kimondta, hogy ebben a félbemaradt deákban, ebben az obsitos katonában, ebben a csavargó színészben, akivel Kossuth Lajos restellt egy lapba írni, az Isten lelkét érzi. Sajátságos, hogy ez az ember báró volt, igaz, hogy olyan kiverős báró. Eötvös Józsefet értem, akit valamelyik vármegye nemessége akkoriban bélyegezett meg határozatilag azért, mert megírta a *Magyarország 1514-ben*-t. Azt olvasták ki belőle, hogy

Eötvös meg akarja ismételtetni a parasztokkal Dózsa György forradalmát, és a nemesek kiirtására bujtogatja őket.

Hol volnának ma a Horváth Lázárok, a Nádaskay Lajosok, a Császár Ferencek, ha bele nem tapadtak volna Petőfibe, mint a bojtorján a bársonyba. Örök biztatásul minden idők minden irigy és tehetségtelen skriblifexeiének:

- Ha azt akarjátok, hogy silány nevetek túléljen benneteket, akkor marjatok bele a költőkbe, akiknek lépései visszhangozni fognak a jövőendő csarnokában. A sebhelyekről, amiket ti mar-tatok rajtuk, titeket is emlegetni fognak mindaddig, míg az ő nevük él.

*

A kínai hieroglifákban egy marék rizs jelenti a boldogságot, az egyiptomiakban egy szál rózsá. Hogy ebből mennyi jutott Petőfinek, mindenki tudja: amarról kevesebb szó esik - lehet azért, mert nem szeretjük magunkat szégyellni. Én összeszedegtettem, amennyire módomban állt, melyik könyvéért milyen honoráriumot kapott Petőfi. Az első verseskönyve az volt, amelyikre Tóth Gáspár szabómester a hatvan forint előleget adta. Ezt ezer példányban nyomta ki az Egyetemi nyomda kétszázötvenkilenc forint és hat krajcárért pengőben, s egy példány ára volt egy forint. A második kötet ára egy forint tizenkét krajcár volt, ezért háromszáz forintot kapott. A *helység kalapácsa*-t Geibel Emánuel adta ki, fizetvén érte a költőnek negyven bankóforintokat és adván darabját negyvenhat pengő krajcárért. Ő maga persze egy szót se értett belőle, mert nem tudott magyarul. Mikor Petőfi 47-ben kiadta az összegyűjtött verseit, megkérte Geibelt, hogy bevehesse a *helység kalapácsa*-t is, amit a kiadó mégse vehetett meg örök időkre rongyos húsz forintért. Geibel úr azonban nem engedett:

- Den Kolopatsch geb' ich nicht² - mondta haragosan. Amiből látnivaló, hogy a kiadóknak csak a nyelve változott meg azóta, de a természete nem.

A *János vitéz*-re hónapokig nem kapott kiadót Petőfi; végre is a szerkesztője, Vahot Imre vette meg száz forintért, amit Petőfi nyomban odaadott az apjának, a tönkrement „jó öreg korcsmá-ros”-nak. Vahot nem is csinált a könyvvel rossz üzletet, mert ezer példányban adta ki, negy-ven krajcárjával, a novemberi vásárra. Tudniillik abban az időben a magyarok leginkább vásárfiának vették a könyvet.

A *Szerelem gyöngyei*-nek és a *Felhők*-nek harminc-harminc pengő krajcár volt az ára, az első az Emich, a második a saját kiadásában jelent meg. Gondolom, egyiknek a jövedelmén se lehetett domíniumot vásárolni. Utolsó könyvéért, az *Összes költemények*-ért ezeröttszáz pengő forintot kapott Emich Gusztávtól, akinek a pár hónap alatt elfogyott háromezer példány tizenkétezer forintot hozott. Ez a példátlan siker aztán gavallérrá tette a kiadót. Persze nem visszamenőleg, mert olyan kiadó még nem volt a magyar glóbuson. Hanem kétezer forintért, havi száz forintos részletekben előre megvette Petőfi minden versét, amit 1849 őszéig írni fog.

Nem érdektelen az se, hogy mi volt Petőfinek a segédszerkesztői fizetése a *Pesti Divatlap*-nál. Koszt, havi tizenöt váltóforint és két váltóforint különdíj minden versért. Tartozott pedig ezért színes riportokat írni, elolvasni a honleányok beküldött verseit és azokra kellemes feleleteket írni a szerkesztői üzenetekben, végül mindennap átmenni Pestről Budára a Bagó Márton nyomdájába, és ott megcsinálni a korrektúrát. Persze 48-ban, amikor már a nemzet legünne-peltebb költője volt, felvitte az isten a dolgát a kiadók előtt. Akkor már hét forint ötven krajcárt is kapott egy versért - igaz, hogy amelyik lap ezt a fejedelmi fizetést adta neki, az kikötötte, hogy más lapnak pedig nem írhat verset.

² Den Kolopatsch geb' ich nicht - Kalapácsot nem adom

Frankenburg Adolf emlékirataiban pedig azt olvasom, hogy Kossuth Lajosnak ugyanakkor, mint a *Pesti Hírlap* szerkesztőjének havi tizennyolcezer forint fizetése volt. Betűvel van írva, nem számmal, tehát nemigen lehet sajtóhiba. A politika akkor is jobban fizetett, mint a műzsák.

*

Mindenki agyarkodott ellene és - mindenki utánozta. Még az a székesfehérvári csizmadia is, akinél egyszer pár hétig lakott, s aki híres kvártélyosa példájából azt látta, hogy az a versírás nem lehet nehéz dolog, s akárki megpróbálhatja. Meg is próbálta, mégpedig magáról Petőfiről írt verset, aki egyszer nagyon megharagudott, mert elhányták valahová a tollat, és így nem tudott dolgozni. Erről az eseményről írt hozzá verset a varga, kár, hogy Jókai csak a leg-lényegesebb két sort jegyezte meg belőle:

*S nem találja s pennáját
S nem teheti s munkáját.*

Azt hitte a jámbor, csak egy s betűt kell tenni minden szó elé, s mindjárt kész a vers. Különben a vargának ez a fajtája ma se veszett ki, s azt hiszem, inkább megszaporodott.

*

Sohase fogjuk megtudni, mennyi veszett el a Petőfi verseiből a cenzorok kezén, akiket a negyvenes években rendelt ki a gondolatok hóhérainak a nemzeti élet nyugalma és rendjére vigyázó hatalom. A hóhér szót különben csak annyiban kell zordon értelmében venni, amennyiben a vörösplajbászt hóhérpallosnak nézheti az ember. A cenzorok nem voltak rossz emberek, s ami főbűnük volt, abban a jó Isten volt a hibás, aki szűken porciózta nekik az értelmet. Például Jókai panasolja az *Emlékei*-ben, hogy egyik novellájában abba kötött bele a cenzor, hogy a „labanc tábornokok apró lovakon nyargaltak”. Az nem lehet, hogy a császár katonái apró lovakon nyargaltak volna, ebben szándékos lekicsinylés van, ez hazafiatlan rágalom - magyarázta haragosan a cenzor, és kitörölte az „apró” szót. Így aztán csak annyi maradt meg, hogy „a labanc tábornokok lovakon nyargaltak”.

Petőfinek talán nincs ártatlanabb verse, mint a *Disznótorban* című.

*Egy gömböc legyen a
Magas ég
És mi e gömböcben
Töltelék!*

Így végződik a vers, és ezen háborodott fel Sembera Kal. József, a kecskeméti cenzor.

- Mit, az eget gömböcöz hasonlítani? Horrendum! Hiszen ez vallásgyalázás, ez sacrilegium! És hogy én a pucorban töltelék legyek? Hallatlan botrány. Csak nem gondolja, amice, hogy én ennek a rettentőségnek a kiadását megengedem?

Nem is engedte meg, a vers csak évek múlva jelenhetett meg a pesti cenzor jóvoltából, aki csudálatos kivételképpen rendkívül értelmes ember volt. Resetának hívták ezt az égi csudát, öreg ember volt már, ennél fogva nem volt becsületenkapó, és jobban szerette az írókat, mint a mesterségét.

Ezzel a Resetával akkor akadt különös dolga Petőfinek, mikor *A hóhér kötele* című regényét megírta. Rémregény biz az, ha Petőfi írta is, tele embergyilkolással, még a másvilágon is akasztják benne az embereket. De Petőfinek nagyon kellett a pénz - az apját, az öreg Petrovitsot kellett megmenteni a bútorkái ellicitálásától - és Hartleben százötven forintot ígért

a regényért. Éppen amennyi az öreg Petrovitsnak kellett a purgatóriumból való kiszabadítására.

Reseta bácsi átvette a regény kéziratát, s megígérte Petőfinek, hogy egy hét alatt átolvassa, akkor megmondja a véleményét.

Mikor Petőfi egy hét múlva jelentkezett, mindjárt sejtette, hogy valami baj van, mert az öreg cenzor le is ültette, meg is cirógatta, szivarral is megkínálta. (Ugyan akkor még szivolának hívták azt a pallérozottabb ízlésű emberek.)

- Valamire szeretném én önt kérni, fiatal barátom. Ne adja ki ezt a regényt.

- Valami lázító van benne? - kérdezte indulatosan Petőfi.

- Ó, dehogy, egy szóval se mondom.

- Sérti a vallást? - állt fel Petőfi, aki, mint Jókai mondja, már elért addig a határig, ahol meg szokott haragudni, elszaladni és bevágni maga után az ajtót.

- Nem sért semmit, fiam - simogatta meg a cenzor a Petőfi vállát -, csak éppen az ön hírnevét sérti. Aki olyan szép dolgokat ír, mint ön, annak ilyen gyöngé munkát nem szabad kiadni. Én, mint cenzor, megengedem, de mint jó barátja, nem javaslom.

Erre aztán visszaült a költő, nagyon megilletődött ettől a váratlan jóságtól. Itt nem lehetett gorombáskodni, hanem a bizalomért bizalommal kellett fizetni. Elmondta, hogy akármilyen gyöngé a regény, csak ki kell azt adni, mert százötven forint jár érte.

- Nézze, fiam - köhécselte el zavarát a cenzor -, én inkább adnék önnek százötven forintot, majd letörlesztgeti, ha tíz év alatt is, de ez a könyv ne jelenjen meg.

Persze Petőfi nem ment bele az egyezésbe, de mindig könnybe lábadt a szeme, mikor ezt a történetet elbeszélte. *A hóhér kötele* pedig megjelent, és a *Pesti Divatlap*-ban ezt az epigrammát találom róla:

*Aki megérdemli, ha ebből mind venne
Petőfi barátunk millionér lenne.*

*

Nem akarok kitérni a szabadszállási választás történetére, ahol a mandátumot követelő Petőfit a tulajdon népe agyon akarta verni, mint muszkavezetőt, és helyette a református pap sohase hallott nevű fiát választotta meg követnek, aki programot nem adott ugyan, de csapott olyan dínomdánomot, hogy három hétig még a kutya is mákosrétest evett Szabadszálláson. A nép mindig nép marad, „mobile vulgus”, ahogy a latin költő mondja - erről az örök törvényről nincs mit beszélni. De még ma is elképed az ember, ahogy a 48-iki *Pesti Hírlap*-ban olvassa a szabadszállási követ nyílt levelét Petőfi Sándorhoz.

- Ön feltolakodott követnek, barátom, Szabadszálláson s a közvélemény kimondja ön felett az ítéletet, mely ön szavait használva így hangzik: „Ez pimaszság Petőfitől, ez nem egy népköltőhöz, de egy pusztai betyárhoz sem illik”... Hála a felvilágosodás századának! Kiemelkedett már e kun értelmiség azon kiskorúságból, hogy ön ellenében bármely becsületes kunpolgár itatásra és vesztegetésre szorult volna! - ön engem butának mond; igaz, hogy teremítő észtehetséggel nem dicsekedhetem, de hiszen! ön fejének sem kell abroncs! s nekem tisztább felfogásom, szilárdabb jellemem van, mint önnek. Ön nagyon elbizott, de mibe, abban, hogy a Pegazus farkába ön is felkapaszkodott. Ön, barátom, nagyon hiú, a fölöttébb hiúság pedig hígvelejűséget föltételez.

A *Pesti Hírlap*-ot még csak menti, hogy ennek az otromba támadásnak csak a hirdetések közt adott helyet, de mi menti az első magyar parlamentet, hogy mikor a legnagyobb magyar költő odafordult védelemért, nem volt egyetlen nemzetgyűlési képviselő, aki az ő sérelmét a magáévá tette volna?

És ez nem is egészen négy hónappal történt március 15. után, amiről Petőfi azt írta:

*Egy ilyen nap vezérsége
S díjazva van az élet, -
Napoleon dicsősége,
Te veled nem cserélek!*

Igaz, hogy március 15. dicsősége már két hét múlva fakulni kezdett. Április 7-én már azt írja a *Múlt és Jelen*, hogy „Mikor a konzervatórium április 2-án hangversenyt adott, Petőfi *Nemzeti dal*-ának, a magyar marseillaise-nek zenéje hidegen hagyta közönségünket, ellenben a Károly Ferdinánd cs. kir. ezrede hangázkara által eljátszott csárdás, a *Tolnai lakodalmas* alig lecsillapítható tapsvihart idézett elő”.

Persze, ha már egyszer talpra volt állítva a magyar, érthető, hogy táncolhatnékja támadt. Ez a nemzeti virtus.

*

A jugoszláviai sajtóból valami fantasztikus Petőfi-hír úszott át fiumei-cápáskodni a magyar sajtóba. Arról szólt, hogy Petőfi nem esett el Segesvárnál, csak eltűnt. De nem Hadúr vitte tüzes szekeren az égbe, se a kozákok nem hurcolták Szibériába. Szerencsésen kibujdosott Szerbiába, ott összehozta a jó szerencséje egy szerb pappal, az megszánta a fiatal embert, értelmes arca, intelligens viselkedése is megtetszett neki, felfogadta sekrestyésnek. Bene vixit, qui bene latuit³. Petőfi nagyon boldogan élt a sekrestyés szerepben halálos holtáig, mert tökéletesen sikerült neki elbújni ebben az inkognitóban. A pap, ha tudta vagy sejtette is titkát, őrizte fogytig, s csak élete végén dicsekedett el vele gimnáziumi tanár fiának, hogy neki különb sekrestyése volt, mint a karlócai patriarchának. Mert az a nagyszakállú Petrovits nem volt más, mint a magyarok Petőfi Sándora.

A Petőfi-legendában kezdettől fogva sok a fantasztikum, de az mind olyan, amit vétek volna szétfoszlatni, mert a szeretet, a hit, a rajongás találta ki. Ez a fantasztikum azonban olyan vad, hogy még bosszúságra se érdemes, nemhogy cáfolgatásra. Egy tekintetben mégis elismerést érdemel: nem lehet párját hasítani. Aki Petőfi Sándorból jámbor szerb sekrestyést tud csinálni, s évtizedekig megelégedetten lóbáltatja vele a füstölőt a pápa háta mögött, annak a fantáziája előtt minden regénycsináló vegye le a kalapot.

*

Ez a karikatúra kísérlet elővettette velem a Petőfi-centenáriumra vonatkozó jegyzeteimet és azokban találtam valami szegedi vonatkozásút is.

Szóhagyomány van róla, hogy Petőfi Sándor egyszer Szegeden is járt - valaki meg is írta ezt valamelyik régi szegedi újságban, olvastam is a cikket, de följegyzésem elhanyagodott, s elfelejtettem a közlő nevét. Valószínűleg nem kár érte, mert az adat nem látszott éppen hitelesnek. Zivataros éjszakán időzött volna itt a költő, egyenesen Dugonics sírjához ment és nagy beszédet mondott ott az égzengésben. Naiv legenda ez. Először is járatlan ember nappal se olyan könnyen találja meg Dugonics sírját, nemhogy éjfélkor keresgetés nélkül egyenesen

³ *Bene vixit, qui bene latuit* - Jól élt, aki elrejtőzve élt

odatarthatna. Másodszor sehol semmi nyoma annak, hogy Petőfi akkora rajongója lett volna Dugonicsnak, hogy egyenesen azért jött volna le Szegedre, és odaállt volna a sírjára éjfélkor irodalomtörténeti értekezést tartani. Ennyire még a Petőfi-romanticizmus sem ment.

Boldogult Czimer Károly szintén azt közölte velem, hogy hiába rajzolta ki Petőfi életrajzi adatai alapján a költő magyarországi útjait - azok Szegedet sohase érintették. Se Petőfi levelezéseiben, se a rá vonatkozó irodalomban én se találtam ennek semmi nyomát. Ellenben mégis találtam egy Petőfire vonatkozó nagyon érdekes szegedi adatot, amely szinte már az okkultizmus birodalmába tartozik.

Petőfi július 31-én halt vértanúhalált eszméi evangéliumáért. A *Szegedi Lap* pedig már július 20-i tudósításában azt mondja, hogy „egy havasi csatában egy század honvédség elfogatott s Petőfi terhes sebet kapott”. Mi lehet a magyarázata ennek a megdöbbentő előreérzésnek, amely hajaz a tizenegy nap múlva bekövetkezett igazsághoz? Az ember a megérzésnek arra a másik tragikus esetére gondol, amikor a szegedi sajtó fél nappal a Tisza István meggyilkolása előtt már külön kiadást adott a gáztetről.

*

A magyar sajtóban a szegedi újság ma már ki nem nyomozható gazdájú közlése az első adat Petőfi elvesztéséről. Magáról a katasztrófáról a kolozsvári *Szabadság* közli az első réveteg hírt, de csak augusztus 7-én. Azt is egy névtelen tudósító jelenti „segesvárvidéki” pszeudonimmal:

„Koronás népköltőnk, P. S., hír szerint elveszett.”

A hírt, úgy látszik, nem vették nagyon komolyan. A szerkesztő ezt jegyzi meg csillag alatt:

- Nagyszerűbb nemzeti csapás lenne tisztelt barátunk elvesztése, semhogy a valóság esetében eddig hivatalos tudósítást ne kaptunk volna felőle, azért alaptalan mendemondának hisszük és valljuk ezen hírt.

Ez volt a legnagyobb magyar költő búcsúztatása a magyar sajtóban, egy héttel Világos előtt.

Világos után pedig évekig a nevét, sőt a neve kezdőbetűit se lehetett kinyomatni. Az arcképeit, a leveleit, az írásait az ijedtebbek elégették, a bátrabbak rejtekhelyekre duggatták - de kastélyokban és fonóházban mindenütt visszavárták az országban. Mihelyst elvesztettük, azonnal megéreztük, hogy az Isten kincsesháza legszebb klenódiumát adta nekünk benne.

- Ő valóban Isten fia volt - mondta a római százados a feszület alatt, mikor a megfeszített Ember Fia kiadta lelkét.

Petőfi nagyságáról is ilyen jámbor pogány tett hitvallást az egész nemzet nevében. A költőnek Gyuri nevű inasa, akit Garay Jánosék fogadtak föl, amikor a gazdája elveszett, és a gazdasszonya kiadta neki az obsitot. Ez a Gyuri, akinek még a vezetékeve se maradt ránk, nem lehetett valami írástudó ember, egyszerű paraszti lélek volt. És amikor ez a Gyuri elfoglalta a helyét az új gazdájánál, és sírva pucolta az *Obsitos* költőjének csizmáját, a jólelkű Garayné vigasztalására ezt felelte:

- Tudom én azt, tekintetes asszonyom, hogy a Garay úr is jeles ember, de azért olyan nagy magyar „írnok” nem lesz többet a világban, mint az én gazdám volt.

Ennél többet a centenáris ünnep száz költője és száz szónoka se tudhat mondani.

BOLOND ISTÓK

Tíz percet adtak nekem arra, hogy a mozi Petőfi-ünnepének prologja gyanánt beszéljek Szeged közönségének a magyar föld ezeréves embertermésének legnagyobb csodájáról. Olyan, mintha tíz percet adnának a Szent Ágoston legendájából ismert kis gyermeknek arra, hogy merítgesse ki kanálával a tengert, vagy a kenderike madárnak, hogy hordja el csőrével a mesebeli gyémántheget. Én ezt a képtelenséget meg se kísérem, és nem is próbálom megrajzolni Petőfi csillagokra ívelő pályáját a kiskőrösi bölcsőtől a segesvári tömegsírig. Nem lehetek olyan szerénytelen, hogy föltehessem, mintha a szegedi Petőfi-ünnepek hosszú sora után tudnék még valami újat mondani a legnagyobb magyar életfilmről, amit az Úristen keze valaha lepergetett.

El kell ismerni, hogy az az ünneplés, amellyel az emberek hódoltak az Isten remekének, egyenlő vele a példátlanságban. Ezer esztendő alatt nem volt rá példa a nemzet életében - pedig mi mindig értettünk az áldomásokhoz és ünnepléshez -, hogy királynak, hadvezérnek, államférfinak az emlékét úgy ünnepelték volna, mint ahogy a költőét ünnepelték, aki, igaz, több is volt királynál, hadvezérnél és államférfinál. Hiszen ő az első, aki még velünk, magyarokkal is meg tudta csinálni azt a csudát, hogy összehozott bennünket egy gondolatban. Hogy az ő levegőjéből való hasonlattal éljek: ő a falu kútja, aki körül mindnyájan találkozunk, s akinek örökkévaló forrásaira az egész Nagy-Magyarországból elzarándokol a lélek szomjú nyája. Az egész ország szobortalapzattá változott, amelyről a csillagokig ér a százesztendős Petőfi alakja, s körülötte ott oltározik az egész nemzet, a költők dallal, a szónokok beszédekkel, a tudósok könyvekkel, a színházak és mozik díszelőadásokkal, a főváros kivilágítással, a falu bandériummal, mindnyájan meghatott lélekkel. Csakugyan egy élő királyt sem lehetne úgy ünnepelni, mint ezt a halott költőt, aki nem nagyon szerette a királyokat, s ez bizonyára az ünneplés legnagyobb foka, amely tőlünk, magyaroktól telhetik.

De a legszebb ünnep is elmúlik, és megkockáztatom a kérdést: föltámasztottuk-e Petőfit ezzel az ünneppel, úgy, hogy ezután köztünk is maradjon? Mert nem Petőfinek volt szüksége az ünneplésre, hanem nekünk volna rá szükségünk, hogy a Petőfi felidézett lelke megszálljon bennünket. Egy képpel próbálom kifejezni, amit mondani akarok. Tudott dolog, hogy a világűrben, amelyen a nap arany nyilai áthullanak, dermesztő hideg van. Meleg csak idelent van a földön, amely felfogja és visszaveri a nyílsugarakat. A százéves Petőfi egy lángoló nap a magyar firmamentumon, amelyet megbámulnak a föld egyik sarkától a másikig. De virág csak akkor fakad és termés csak akkor zsendül a nyomán, ha felfogjuk a belőle áradó fénykévéket. Ő beragyog bennünket, de mi ragyog vissza mirőlunk órá?

Ez a film, amelyet itt bemutatnak, Petőfi egyik legnap sugarasabb költeményének, a *Bolond Istók*-nak meglehetősen költői szabadsággal való filmre vitele. Egy játszi kedvű, forró szívű peregrinus diák a hőse, egy madár lelkű, ágról ágra szökkenő vándorlegény, aki mindenüvé tavaszt visz a fagyos szívek közé. Petőfi ebben a Bolond Istókban önmagát rajzolta meg, a maga szenvedésekkel teli kóbor életét, amely akár katona korában, akár színész korában, akár újságíró korában mindig garabonciás volt egy kicsit. Ebből az időből a halhatatlan Bolond Istókunkról egy anekdota maradt fenn az én szülőházamban, a Kiskunságban.

A mese szerint, mikor Petőfi egyszer ott járt peregrinus korában Félegyházán, talán éppen mikor a *Szülőföldemen*-t írta, valami Málé Tót János nevű kun ember volt a kis város legdúsabb lakója. Az a hír járta róla, hogy vékával méri az ezüst húszast, lapáttal szeleli a bankót. Cudar gögös ember volt, azzal a szavajárással:

- Aki pénzes, legyen kényes.

S igen tartotta is magát ehhez a regulához, kalapot senkinek nem emelt, de azt mindenkitől elvárta, hogy őt előre megsüvegelje.

A peregrinus, a cinegelábú, parázsszemű legényke természetesen nem tudta ezt a törvényt, és ha tudta volna se igen engedelmeskedik neki. A nagypénzű ember rá is förmedt gorombán:

- Maga se ide való, öcsém, másképp nem tartana verebet a kalapja alatt.

- Nem ismerem kelmedet - felelte tisztességtudóan a deák.

- Micsoda? Hát nem lehet énbélülem kinézni, ki vagyok, mi vagyok? Le a kalappal, fiatalember, mert most is száz sárga csikó fickándozik az én zsebemben.

A deák félvállról felelt:

- Nem szoktam lovaknak köszönni, még ha a körmöci ménesből valók is.

Csődület támadt a piacon a hangos beszédre, tetszett a népeknek a Málé Tót János kifizetése aprópénzzel, annál jobban megrestellte ő magát.

- Nono - vette alábbra a hangot -, hátha megfelelénk a száz aranyat? Azért már csak meg lehet billenteni a kalapot?

- Hát lehetni lehet - mosolygott a peregrinus, azzal a gazda elé tartotta a markát, a zsebébe csúsztatta az aranyakat, és szó nélkül tovább akart ballagni.

- Ohó! - rikoltott utána a Krózus. - Hát a köszönéssel hogy leszünk, fiatal barátom?

- Hja, atyámfia - fordult meg a deák -, most már nekem is annyi aranyam van, mint kendnek, hát mért köszönnék én kendnek előbb, mint kend nekem?

Most már az egész piac nevetett, azt pedig századik ember se szereti, ha őrajta nevetnek. Málé Tót János látta, hogy most már a becsület forog veszedelemben, azt pedig meg akarta menteni mindenáron.

- Kedves öcsémuram - vette könyörgőre a dolgot -, inkább odaadom még ezt a másik ötven aranyat is, csak tiszteljen meg érte a köszönésével!

- Az már beszéd - nevetett a deák, aztán zsebre tette az aranyakat, félrevágta a kalapját és ráförmedt az öregre: - Hát aztán miért köszönnék én kendnek, mikor a kend zsebe üres, az enyimben meg száz körmöci csikó ficáncol? Aki pénzes, legyen kényes, aki pedig pénztelen, az kapja le a süvegét!

Úgy elkotródott erre a kiskun Krózus, mint az orronvert, Petőfi pedig szétosztotta a nevető, szájtátó szegénység közt az aranyakat:

- Nesztek, emberek, vegyetek rajta kenyeret!

Hát én kötve hiszem, hogy ez a történet megesett volna azon a félegyházi piacon, ahol most Petőfi Sándor segesvári szobra áll. Először is a Málé Tót Jánosok nem szokták a köszönést aranyokon venni, sokkal okosabb emberek ők annál. Másodszor, ha Petőfi Sándorral valaki goromba hangon kezdett volna beszélni, annak Petőfi Sándor nem pajkos tréfával felelt volna. Harmadszor ez a kiskunsági anekdota tulajdonképp nemzetközi vándoradoma, amelyet több országban is ismernek, és mindenütt másra fognak rá.

Azért én mégis elmondtam, mert beleillik a Bolond Istók levegőjébe, és mert nagyon alkalmas tanulságot lehet hozzáfűzni. Petőfi Sándor a szíve vérért osztotta szét versei evangéliumában, amelyet ránk hagyott, és amelyért most álló egy esztendeig ünnepeljük. Csakhogy ha versei aranyán meg nem vesszük magunknak az élet kenyerét, akkor nem érdemeljük meg, hogy Petőfi Sándor a világ minden népei közül nekünk adatott.

VAN-E PETŐFI-KULTUSZ?

Félesztendővel ezelőtt még azt feleltem volna erre a kérdésre: nincs. Pedig már akkor igen benne voltunk a centenáris Petőfi-kultuszban. Magam is csináltam, ahogy tőlem telt, vagy húsz előadáson, Budapesttől a battonyai moziig. Nyilván ez a battonyai volt a leghosszabb Petőfi-ünnep, mert este nyolckor kezdődött és éjfél után egyig tartott. (Becsületére legyen mondván a battonyai nemzetnek, kívárta végig és megtapsolta mind a tíz számot.) Szépnek is szép volt, legalább mink szereplők szépek voltunk, mert hol lila, hol piros, hol kék fényben fürdetett bennünket a reflektor, ami nem utolsó titka a sikernek.

Hanem mentül tovább ministránskodtam szerteszét az országban a Petőfi oltára körül, annál kevésbé hittem el, hogy van Petőfi-kultusz. A kultuszhoz hívó tömegek kellene - hol vannak azok? Jártam én olyan városban is, ahol minden tízezer emberből tízet lehetett becsalni az ünnepre, azt is külön-külön instálással, s azoktól se mertem volna megkérdezni a végén, hogy mit imádkoztak Szent Petőfihez. Aztán akiből kultuszt csinálnak az emberek, azt ugyan követni nem követik, de legalább idézik. Hiszen ami azt illeti, Petőfit nagyon sokat idézik, de - tessék megfigyelni - nagy urak, kis urak rendszeren egyformán rosszul idézik. Névelőt, kötőszót tesznek oda, ahol nincs, s elhagyják onnan, ahová Petőfi odatette. Mentül több idézetet hallok, annál többször érzem, hogy minálunk ritmusrontóbb nép nincs a világon.

Én nem tudom, más nációknál mi igaz a hősök kultuszából, mi nem, de legalább szép történeteket tudtak róla kitalálni már az ántivilágban is.

Én most tanultam egy új történetet, amely megtérített.

*

Az új történet úgy kezdődött, hogy a minap kaptam én ajándékba egy első kiadású Petőfit, 1844-ből valót. Igazság szerint nem is az én személyemnek szólt ez az ajándék, hanem egy lilimos nőtörzvény áldozata volt a Petőfi-oltáron. Írtam egy verset Pila Anikóról, a költő cigánylányról, az megríkatott valahol, ibolyás falusi kertben egy öreg tanító nénit - nem csinált belőle titkot, hogy öreg, nem bántom meg vele, ha kiírom -, s úgy akarta meghálálni a tiszta könnyeket, hogy elküldte nekem a Petőfi-könyvet, az orgonakoszorúcskákkal együtt, amiket talán még a nagyszülője préselt bele menyasszonykorában.

Ismerte-e, nem-e a könyv értékét, nem tudom. De én ismertem, s mindjárt tisztában voltam vele, hogy én ezt meg nem tarthatom. Szegény ember vagyok én ahhoz, hogy ekkora kincset őrizgessek a könyveim közt. Meg Vörösmartyt se bánthatom meg vele, akit a télen el kellett adnunk, mikor elfogyott a szenünk. Hát nekiadjuk a Petőfi-könyvet annak, aki még minálunk is szegényebb: a városi közkönyvtárnak. Annak úgyszincs ilyen, s az én életemben már nem-igen bír venni, ha a jó időben nem vett.

Úgyis ki volt készítve egy nyáláb bevinnivaló könyv a jegesre, odatettem felülre a kincset is egy kultuszminiszteri borítékban, amelyikben az adatott tudomra, mennyi a könyvtárunk idej államsegélye. A segély rendszeren annál kisebb, minél nagyobb a boríték. Az idej boríték különösen nagy volt, kényelmesen belefért a Petőfi, még rá is csavarhattam a tasak száját. S mivel éppen Petőfi-ünnepre kellett valahová utaznom, csak telefonon hagyhattam meg a könyvtár-szolgának, hogy jöjjenek ki a könyvekért. Persze én a Jánost kértem meg, János az Andrásnak adott parancsot, András az Imrének adta tovább az ordrét, a vége az lett, hogy senki se jött ki a könyvekért. Amikor hazaértem, még mind ott találtam a jegesen, csak éppen a Petőfi-könyv nem volt ott a hegyükben.

Ki vitte el? Bizonyosan a markoláb, mert nem akadt tudója senki. Házam népe a vállát vonogatta, ők nem is látták. Ki járt itt, még én odavoltam? Egy költő, egy nemzetgyűlési képviselő meg a gázgyár pénzbeszedője. Eh, bolondság, azok nem élnek Petőfivel.

- Neköm volna valakire vaksom - mondja mindentudó Borisunk. - De azért mögharagszik a tekintetes úr.

- Ki vele, Boris néni!

- Hát a varas béka mögint itt ténfergött valamelyik röggel, az tőhette. De tudom, hogy neköm nem hisznek addég, még a szömünket is ki nem lopja a rongyéus.

A varas béka és a rongyéus alatt nem olyan mitologikus állat értendő, mint a markoláb. A kis újságosgyereket tiszteli így Boris néni, akivel a télen keveredtünk barátságba. Az istenadta karácsonykor is mezítláb hordta az újságot. Megszántuk, adtuk neki egy pár rossz cipőt - hát negyednapra megint csak mezítláb gázolta az összekásásodott havat, jeget.

- Hát te, te, hova tetted a cipőt?

- Nekiadtam a Jani bátyámnak. Ű külső munkára jár a gyárba, neki jobban köll.

Kerítettünk még egy pár rossz cipőt. A magunkéból, aztán a jobb szomszédunktól is koldultunk egy párt, a bal szomszédunktól is - hiába, csak nem tudtuk a gyereken segíteni. Annyi bátyja és nénje van neki, hogy azt az egész utca se győzné meg cipővel. Így aztán, ha már fölruházni nem tudtuk a fiút, legalább tápláljuk. De amit kap, azzal el kell neki bálni a helyszínén, mert másképp azzal is az atyafisága töltözne.

Hát ilyen római jellem a varas béka. Rá is mordultam Boris nénire, hogy a római jellemet ne sértegesse. Hanem ha a könyv elő nem kerül, akkor én mindenkinek leharapom a fejét a házban.

A könyv nem került meg, hanem harmadnapra találkozom a kapuban a varas békával. Pattogatott kukoricát markolász egy papírstanicliból. Tulajdon abból a kultuszminiszteri borítékból, amely a Petőfi-könyvnek szolgált védőburkolatul.

- Nini - csapok le rá hirtelen -, hát ezt hol vetted, te trifurcifer?

- Maguknál tanáltam a jegesön - tömködté be sebesen a maradék csemegét. Azt hitte a csacsi, azt akarom elvenni tőle. De amúgy eszébe se volt tagadni. Hiába, csak római jellem ez. A rómaiak voltak a világ legarcátlanabb tolvajai.

- Hát a könyv, ami benne volt?

- A könyv? Szép vers-olvasmányok voltak benne.

- Úgy? hát aztán melyik volt a legszebb, te?

Nem vettem volna rossz néven a varas békának, ha azt mondja, hogy az, amelyik így kezdődik: Úgy jóllaktam, hogy még... De azt mondta, hogy a *Farkasok dala* volt a legszebb. Hát erre már egészen meg kellett enyhülnöm. A régi barát hangján kérdeztem meg tőle, hol van a könyv.

- Odaadtam két kifliért a péknek, aki a sarkon árul.

A péket lefülletem én még aznap, csak hogy a könyv már őnála sem volt. Eladta a sógorának, a cipőpucolónak kétszáz koronáért.

- Ejnye, de sietett tőle megszabadulni. Gondolta, ugye, hogy lopott jószág?

- Nem gondoltam én, kéröm, sөmmit, de mikor láttam, hogy olyan rөttentő szép versek vannak benne, no, mondok, ez jó lössz a sөгornak, mert az igөн tanulmányos embör, nótákat is szerkeszt, mióta a Zurálhögybül möggyütt. Mert ott raboskodott az, kéröm, három álló esztendeig.

Mindjárt gondoltam, hogy ezzel a tanulmányos férfival baj lesz. Lett is, mert csak egy hét múlva sikerült elcsípnem, akkor is a duttyánban, ott is borközi állapotban. Nem akart a könyvről tudni sehogy sem. Azt mondta, hogy ha versre van szükségem, mond ő nekem ingyen, barátságból olyan daldarabot, hogy az másnak ötven koronát kóstál. És mindjárt el is mondta a Petőfi-könyvből azt a népdalt, amelyik így kezdődik: Elvennélek én, csak adnának...

- Szép daldarab ez, kéröm, már két kocsislegénynek is leírtam. Az egyik városi kocsis, a másik mög a csontgyárba van hivatalban, ha üsmeri.

- Azt mondja meg inkább, hol az a könyv, amiből ezt a szép daldarabot kiírta?

A plágiumot nemcsak akkor tagadja az ember, ha akadémikus, hanem akkor is, ha cipőpucoló. Csakhogy a cipőpucoló már a második spriccernél töredelmes vallomást tesz.

- Ezör koronát adott a könyvért a paker. Nem tudom a nevit, de mögtanálhatja a vasútnál arrul, hogy csókaszөme van neki. Ű is be vót törölközve, tudja, mikor mögvötte, mög én is. Minek ez egy pakernek? mondok. Mert a paker is van annyi embör, mint a cipőpucoló, aszongya. Így oszt addég huzalkodtunk, még az üvé lött a könyv, enyim az ezres. Ugyan most mán az se az enyim, hanem ezé a jó emböré, aki ezt az égedetlen jó bort méri, verné el az Isten a tüvit, de útrul útra, annak a tőkének, aki termötte.

Egy hét múlva megkerült a csókaszemű paker. És amit ő mondott, az a leghihetlenebb ebben a történetben. Mert azt mondta, hogy ötezer koronáért adta el a könyvet egy alsóvárosi paprikás gazdának.

Ő nevet is mondott, de azt én nem írom ki, mert hátha büntetésből nagyobbra mérik az adóját ennek az ősi virtustól elfajzott magyarnak? Pedig nem akarnék neki kárt tenni, mert nagyon jó szívvel volt hozzám, mikor elmondtam neki, ki vagyok, mi vagyok, miben járok.

- Hát aztán igaz-e, hogy ötezer koronát adott azért a könyvért?

- Igaznak igaz - röstelkedett egy kicsit. - Tán becsapott vele a paker?

- Nem, nem csapta be. De hát nagy pénz az mégis.

- Hát úgy mondta, hogy annak az az ára, mert nagyon jelös írnok volt az a Petőfi. Verka látta a moziban is, nem gyözte beszélni, hát ezért vöttem mög neki a könyvet, mert nagyon lepködi az effélét, mióta az iskolából kitollasodott is.

- Akkor hát én nem is kaphatom már vissza a könyvet? Ugyan nem is én, hanem a könyvtár. Az a nagy ház a Tiszaparton.

- Tudom, a Kurtulpalota. Voltam mán benne én is. Láttam az Árpád apánk képit is. Szép az, hallja, csak csekélylөm. Hiszön Árpád apánknek a kisujja vastagabb löhetött, mint egy mostani kapitánynak a dereka.

No, mondom, majd máskor esztetizáljunk, most hallgassuk ki Verkát, mi szándékban van a könyvvel.

Elvörösödött a lány, mindjárt láttam, hogy itt szerelem van jelen. Verka ismer egy valóságos írnok urat, az államot szolgálja, és azt még Petőfinél is nagyobb írnoknak tartja. Verka még virágvasárnapján neki adta a könyvet, emléke az írnok úrnak, tett bele szentelt barkát is.

Kedves derű fénylett föl az apa szemében, ahogy elbúcsúztam tőle:

- Hát ilyenök a fiatalok, kéröm, mink is voltunk valaha ebbe a napba.

Az írnok urat már a hivatalában kerestem föl, és úgy beszéltem vele, mint literátus emberrel. Ő is úgy válaszolt nekem.

- A kislánnyal már tisztában vagyunk, kérem. Az öregek se ellenzik. Húsvétra is oda voltam híva ebédre. De hát hogy menjek? Tisztviselőszöveget csak kapunk, de azt meg is kell varratni. Aztán nem volt egy tisztességes nyakkendőm, a gallérom, a kézelőm kirojtolva. Éppen itt a hivatalban olvasta valaki az újságban, milyen nagy ára van most az ilyen régi Petőfi-könyvnek. Hát eladtam, kérem, pedig majd elsüllyedtem szégyenletemben. Harmincezer koronát kaptam érte, abból ruházkodtam ki húsvétra.

- Kinek adta el?

- A paprikás Bergernek.

Az ám, mindjárt gondolhattam volna. A paprikás Berger csinál ilyen bolondokat. Pénze is, szíve is van hozzá. Nagy gyűjtőszenvédelem van benne, aminek a könyvtár is látta már hasznát. Épp azért itt nem lehet ajtóstul rontani a házba. Ide diplomácia kell.

Összehívtam hivatali munkatársaimat, s elmondtam nekik a történetet, hogy mindenki beleadhassa az eszét. Hogy kell lábáról levenni a paprikás Bergert?

Ahogy tanácskozunk, jön a János szolga és jelenti, hogy keres egy úr.

Farkast emlegettünk, kert alatt járt. Ahogy kimegyek, a paprikás Berger nyújtja felém a hetek óta kergetett kincset.

- Direktor úr, vettem valamit a könyvtárunknak. Első kiadású Petőfi, ennek itt a helye.

És így került a halhatatlanság fényében tündöklő első magyar verskötet a falusi ház tájékáról a városi nagy könyvtárba, miután megittatta szépségeivel úr, paraszt, proletár, mesterember, kereskedő konstruktív, destruktív lelkét.

*

Mégiscsak van itt Petőfi-kultusz, ha maga Petőfi csinálja.

KERTBENY

Nem kezdem azon, hogy a Petőfi-centenárium oltárán leégtek a gyertyák, mert ez a templomi kép aztán egész képsorozatot húzna maga után. A padok kiüresednek, előtötyög az ásítózó sekrestyés, becsukja az ajtókat, kint az utcán duruzsol az élet, bent leszáll a csönd, és a sötétség pókja fölmászik a boltívekig, csak az örökmécs marad ébren, és egyedülvalóságából az ablakokon át fölnéz messzi testvéreire, az örök csillagokra, akiknek van kire világítani olyankor is, ha nincs centenáriumjuk...

Kertbeny Károly Antal József Máriának centenáriuma van, de azért nem jár neki gyertyaerdős oltár, mert neki nem testvérei az örök csillagok. Őbenne magában nem volt semmi örök, s ha valahol a keze ügyébe esett valami örökkévaló, azt is szilánkokra tördöste, s esetlen ujjai közt üvegcserepekké homályosodtak a gyémántjegecek is.

Írónak dilettáns volt, embernek esendő, s mikor mint műfordító a magyar véka alá fojtott világokat kihordta a nagyvilágba, azokkal is csak a maga dicsőségét akarta megvilágítani. Mindegy, azért egy cikk csak megilleti a századik esztendőfordulón. Egy szál gyufa az mindössze, hamar ellobban a sötétben, de egy pillanatra megvilágítja ennek az öreg irodalmi barábernek hosszú, sovány, vattával vastagított, emeletes cipőkben topogó, mosolyogtatóan siralmas figuráját.

*

Hatvány Lajos *Egy fölösleges ember* címmel kezdett róla korrajzot írni a háború alatt. Nem mindennapi stúdium volt, bizonyosan sokan emlékeznek még rá - pedig mennyi memoárt, proklamációt, rémregényt elolvastunk és elfelejtettünk ezóta! Kár, hogy Hatvány csak a prológust írta meg a fölösleges ember biográfiájához: a nagyanya történetét, aki világszépe volt különböző budai és pesti lokálokban, meg az apáét, aki Anton Benkert néven hol vendégfogadós volt Pest-Budán, hol színész Bécsben, hol ismeretlen nevű drámaíró, hol ismert nevű revolverzsurnaliszta.

Ennek a hányt-vetett életű Antonnak az elsőszülött fia volt Károly Mária, a magyar irodalom Kertbenyje. (A második fiából, Imréből festő lett, noha színvak volt, s ezért Arlt, a jeles bécsi szemész sokat emlegette előadásain.) Kissé sietve látta meg a napvilágot Károly Mária, Bécsben, 1824. télutó havában. A szép Charlotte asszony elnehezedett méltósággal tipegett a piacra a Grabenen, ahogy fiatal menyecskék szoktak szégyenlős büszkeségükben, s a goromba hietzingi kofák a nagy tolongásban úgy megtaszígták, hogy hirtelen szülőágyat kellett neki vetni a legközelebb ért rokonnál. Talán ha türelmesen megvárja Károly Mária a májust, egészen más ember lesz belőle, így ez a mohó és céltalan sietés előrevetett képe lett egész életének. Még aznap meg is keresztelték, és szülei valóban nagy előrelátásnak adták bizonyosságát, mikor olyan sok keresztnévvel ruházták fel, mint egy vérbeli herceget. Benkert Antal és Graff Sarolta gyermekének csakugyan nagyon sok mennyei patrónusra lett szüksége e siralomvölgyében.

Tízéves koráig megfordult Bécsben, Pesten, Egerben és Konstantinápolyban. Húsz éves koráig volt piarista diák, könyvkereskedő-inas, utazóügynök, tűzér, tőzsér, újságíró és történetíró. Akkor öt forinttal a zsebében megindult világcsavargójának, és ezen a leginkább neki való pályán meg is maradt halálos holtáig. Bejárta Olaszországot és Nyugat-Európát, nem is egyszer, a British Múzeumig. Volt egy kenyéren csempészekkel, politikusokkal, írókkal, művészekkel, aludt bokor alatt és mennyezetes ágyban, volt vendége Liszt Ferencnek Weimarban, lakott a másik, már akkor öreg globetrotternél, Charles Sealsfieldnél Solothurnban, befurakodott Kaulbachhoz, aki az arcképét is megfestette, eszmét cserélt Londonban egy

Badinguetnek csúfolt komor úrral, aki később III. Napóleon néven került bele a történelembe. Mindenütt otthon volt, de sehol se volt neki otthona. Minden nyelven beszélt, de egyen se tökéletesen. Saját följegyzései szerint vagy százötven német, angol, francia és olasz újságba dolgozott, de egy se vállalta munkatársának. Vagy nyolcvan könyvének a címe van benne a Szinnyeiben, saját vallomásai alapján, de azoknak egy részét soha senki nem látta, mert nem is voltak soha megírva. Nagyon össze van nála keverve a Wahrheit und Dichtung⁴: sokat téved, mikor másokról beszél, de legmegbízhatatlanabb, ahol magáról szól. Kétségtelen azonban, hogy a maga korának magyar írói közt a legviláglatottabb volt, és egyik magyar kortársa se szorított kezet annyi európai hírességgel, mint ő.

*

Hogy jutott közénk a Panni szakácsnő unokája és mit keresett köztük?

Úgy jutott, hogy valami különös gravitációs erőt gyakoroltak rá a nagyok, és ő tapadó volt és lerázhatatlan. Kellett benne valami magakellettő kedvességnek lenni, és emberismerete tisztában volt vele, hogy mentül híresebb valaki, annál könnyebben megközelíthető a hiúság mindig nyitott, vagy legalább kulccsal soha be nem zárt kapuján. Emléksorokat kért, autogramokért kilincsel, s ezeknek ma is az a természetük, ami a régi világban az ezreseknek volt: csak az elsőt nehéz megszerezni belőlük, a többi már kínálkozik magától. Keresni pedig azt a pillangót kereste a nagyok napfényes körében, amelynek több bolondja volt már, mint a legszivárványosabb braziliai lepkének, noha ezt nem osztályozta Linné a lepidopterák közé: a dicsőséget. Próbálta magához csalogatni előrenyújtott tenyérrel, csúszott érte térden, akarta leütni kalappal, kergette hálóval: mind nem ért semmit. Ezt a pillét senki meg nem fogja, akire magától le nem száll. Hiába futkározta el utána a vén gyerek az egész életét.

Pedig egészen különös pillefogó hálói is voltak a dicsőségvadászathoz. Megjelent egy könyv, amelyben Josef Fekete elmondta, hogy milyen nagy író Karl Maria Kertbeny. Ez a Josef Fekete maga K. M. Kertbeny volt. Megjelent egypár év múlva egy másik könyv is erről a témáról. Ebben Karl Borromeus von Benkő méltatta a jeles Kertbeny érdemeit, s nyomtatott bizonyosságra is hivatkozott: a Josef Fekete könyvére. Ez a K. B. von Benkő szintén a mi Károly Máriánk volt.

Nyolcvan évvel ezelőtt az ilyesmit felülmúlhatatlan rafinériának tartották, a mi szemünkben már csak mulatságos gyerekesség. Most az ember bujkálás nélkül, a nevével megírja magáról, hogy ő milyen nagy ember. Utóvégre ezt mindenki maga tudhatja legjobban.

Ma van úgy, hogy el is hiszik ezt az emberek. Szegény Kertbenyről még Josef Feketének és Karl Benkőnek se hitték el.

*

Lehet, hogy a magyar klasszikusokat is a maga dicsősége hámjába akarta fogni, mikor németre fordíttatta őket. Nem érte be a fordító szerény rangjával, előszó, utószó, szerkesztői jegyzet mind arra való, hogy a szerzővel egy talapzatra állítsa Károly Máriát. De ez a kisebb baj volna. Nagyobb volt az, hogy Petőfit legföljebb a centenáriumán értékék úgy félre, mint ahogy Kertbeny félreértette, igaz, hogy ő jóhiszeműen. A szerelem harmatcseppjét, amely „édesebb, mint egy mézzé vált tenger”, harmadcseppnek értette, és *Az örült* a németben ein drittel Tropfen-ről beszél. Az még hagyján, hogy a „bogláros ló”-ból „bulgarisches Pferd” lett Kertbenynél, de *A jó tanító*-ból meg ló-embert csinált. Petőfi azt mondja:

⁴ *Wahrheit und Dichtung* - Valóság és költészet. Játékos utalás Goethe *Dichtung und Wahrheit* című regényére.

*Mert szörnyen jó ember volt az
Istenteremtette.*

Szegény Kertbenynél ez lett belőle:

*Ach, ein Kerl war's, ein erschrecklich guter
Ei, wie nur ein Pferd!*

...Minden víztükör fátyolossá teszi a csillag képét, amelyet visszarenget, de nem tudja úgy eltorzítani, hogy égi eredete meg ne ismerszenék. Heine a Kertbeny fordításából is ráismert Petőfiben lelke testvére, és ezen a fordításon alapszanak az első francia és angol fordítások, amelyekből az egész világ felismerte a génuszt. És azt is meg kell adni, hogy sok kiadást értek a Kertbeny fordításai, és a szeplők egyre fogytak belőlük, vagy legalább a himlőhelyek szeplőkké váltak.

Nagyon jókor jött ez negyvennyolc után nekünk, Európa lengyeleinek. És jó volt az is, hogy Kertbeny meghamisította életrajzaiban a Petőfi képét, és inges-gatyás népköltőt csinált belőle, aki halkuló szíve vérebe mártja az ujját, és úgy írja fel a fokosa nyelére, hogy „Hazám”! Kellett ez a vadromantika a német fantáziának. Az a fal, amit Ausztria húzott a Lajtánál, fölért az égig, és a magyar firmamentum nagy csillagképei nem látszottak ki a világba. Petőfi, Arany, Jókai sugárkévei számára a Kertbeny napszámos munkája vágta az első réseket.

Nem, ez a nem egészen szolid, kissé szeleverdi, mindig a magasba néző, de mindig ingoványokon futkározó szegény lunatikusa a dicsőség holdjának nem volt „felesleges ember”. Nekünk akkor több szolgálatot tett, mint az emigráció egész délibábos diplomáciája.

*

Talán senkire addig olyan kegyetlen szójátékokat nem csináltak a magyar Bohémiában, mint e boldogtalan „műferdítő”-re. (Ez a Greguss Ágost vice volt.) Íróink nem szívelték a fiatal hebrencset, pedig hogy csimpeszkedett belőlük! Még a nevét is megfordította értük, csinálván a Benkertből Kertbenyt, s meg lévén arról győződve, hogy ennél magyarabb név már nem lehet a világon.

Jókai azt mondja róla az emlékeiben, hogy Petőfi és Pákh voltak a legkegyetlenebb pörölvei, akik ki is kalapálták Magyarországról. Való igaz, hogy Petőfi sokat incselkedett a keresztnevei miatt Károly Máriával, s hogy Pákh Albert rajzolta róla a máig fennmaradt leggyilkosabb karikatúrát. Ráfogta, hogy a *Toldi estjé*-t így fordította németre: Soirée bei dr. Franz Schedel. De arról elfelejtkezik Jókai, hogy a nevét mégis csak ő magyarosította Kertbenyről Kertbölky-re.

Hátat is fordított Pannónia virágos kertjének, amely neki nem termett se rózsát, se babért. Mikor 1874-ben az Athenaeum kiadta az első illusztrált Petőfit, s abból neki is küldött egy példányt Lipcsébe, könnybe lábadt a szeme:

- Az első elismerés életemben, amiben a hazám részesít.

Hosszú, égimeszelő termete már akkor meggörnyedt, az arca csupa ránc volt, bozontos bajusza csupa ősz, az ötvenéves férfi hetvenes aggastyánnak látszott. Régi barátai elhaltak, kikapott mindenünnen, Jókai-regények fordításából tengette magát. Jókai volt az is, aki hazahozta a fáradt vándort, aki nem kívánta már a dicsőséget, csak kenyeret és földet kívánt. Megkapta mind a kettőt, a főváros adott neki kvartélyt a Rudas fürdőben, Trefort kultuszminiszter megbízta Magyarország német könyvészetének a megírásával - s amikor nem hívta, nem kergette, a dicsőség pillangója is kezdte körüllebegni. Persze, nem az az egzotikus szivárványszín lipe, amit valaha hajszolt, hanem csak olyan szerény magyar káposztapille. A lapok időnként

tisztelettel írtak róla, mint nagyérdemű honfitársról, a Petőfi Társaság tagjává választotta, s tarka anekdotáit mindig szívesen hallgatták a Kis pipában. Szerény, senkit nem zaklató, szemérmes koldus lett belőle, csak a könyvtártiszteknek volt réme, akiket mindig adatokért sanyargatott a nagy bibliográfiai műhöz, amelynek az első kötete meg is jelent. Legérdekesebb benne a pár száz oldalas előszó, tele tudománnyal és tudákossággal, könyvtártannal, az emigráció történetével, természetesen a szerző életrajzával és érdemeivel - és olyan támadással a Habsburgok ellen, amilyent államköltségen még soha ki nem nyomattak. Nyilvánvaló, hogy ezt soha senki hivatalos ember el nem olvasta.

1882-ben halt meg, elborítva borostyánnal és gyöngyvirággal, de senkitől meg nem siratva, mert egy lélek hozzátartozója nem volt a világon. A nekrológjai följegyzik, hogy utolsó kívánsága szerint egy elefántcsontra festett miniatűr képet tettek a szívére, azzal együtt temették el. A miniatűr Charlotte asszonyt ábrázolta, az anyát. Az egyetlen nőt, aki férfit igazán szerethet.

EMLÉNY

Dohos szaga és kifakult kék színe van ennek a szónak, mint azoknak a hímzett szalagoknak, amiket régi regényekben felejtettek „hazánk szebblelkű hölgyei”. (A kevésbé szép lelkűek hajtűjükkal vagy számárfüllel jegyezték meg a helyet, ahol az arslánt a delnő lábainál kellett hagyniok, míg kiszaladtak a konyhára galuskát szagztatni.) Hetven-nyolcvan éves verseskönyveket is eszébe juttat az embernek, amiket a nagyapáink adtak ki diákkorukban, moaré selyemben, aranymetszéssel. Leginkább búdalok és egyéb kebelhangzatok voltak bennük a patakról, a lyánka keceseiről, a jóságról és más ilyen rényekről. (Nagyon takarékos, puritán világ volt az, még a betűket se tékozolta úgy, mint ez a mi megkeveredett korunk. Az erényt egyszerűen rénynek nevezték, s mivel nagyon kedvelték ezt a szót, egész oldalt tett ki a megtakarítás egy kötetben. Ugyan ami azt illeti, az erényben mink se vagyunk nagyon pazarlók.)

Hát éppen erre a sápadt-kék szóra van most szükségem - fejfára kell az emlény. Mégpedig egy kicsit elkésve, de ez is így stílusos...

Baráti kéz figyelmeztet rá, hogy április 14-én lesz a harmincéves évfordulója Jámbor Pál halálának, akit Hiadornak hívtak a magyar Olümposzon. Talán meg lehetne róla emlékezni, hiszen úgy lehet, a nekrológia óta se írták ki a nevét.

Dehogynem írták. Hiszen azóta Petőfi-centenárium is volt, s akkor órála is megemlékeztek. Aki a Petőfi-miséen inklangóriumot kapott a kezébe, az mind fejbeverte vele Jámbor Pált. Hogy ő volt az a bizonyos Hiador, akiről a *Honderű* azt híresztelte annak idején, hogy nagyobb költő, mint Petőfi Sándor, tizenöt könyöknyivel ararátlik fölője, azt meg ki se lehet mondani, mennyivel finomabb.

A *Honderű* meg az a szép divatlap volt, amelyet Petőfi hálából ezzel a két sorral tett halhatatlanná:

*Te Honderű, te Lázárok Lázára
Te csak nevednek két bötűje vagy.*

Hiszen ez mind így volt, de Hiador a jámbor nem tehetett róla. Ő maga sose bántotta Petőfit. Csak éppen állta, hogy azt a laurust, amit a tüskés hajú ifjú istentelen fejről elsajnálak, az ő sima és kegyes fejére rakják. De hát ezért az vessen rá követ, aki haragszik érte, hogy nagy írónak mondják. A lírikusoktól már csak sok minden kitelik, de erre még ők se képesek.

Jámbor Pálnak az volt a fátuma, hogy egy negyedszázaddal elkésve született. Gyöngéd, nemes poétalélek volt, akiben a zseninek egy szikrája se rendetlenkedett, világos fej, anélkül, hogy világított volna, ügyes mestere az égi zengeményeknek, de képtelen egy egészséges földi kurjantásra. Egészen jól beleillett volna abba a korba, amikor e dalnok halálra szégyellte volna magát, ha ráncot mond redő helyett, és amikor Kölcsey tilalom alá vetette a legyezni szót, mert pórias és aljas. (Érdekes stúdium volna kikutatni, melyik magyar író merte először leírni, hogy a légy rászállt az orrára. A légy valószínűleg már negyvennyolc előtt is csinált ilyen illetlenséget.)

A kiskőrösi és szalontai pórok azonban betörtek a Pléiade-ok berkeibe, s a zefíreknek és bájdalú zenéreknek kitelt az esztendeje.

De a halálával talán még jobban megkészt a Petőfi riválisa, mint a születésével. Ha mártírhálált hal vagy Kufsteinban senyved el, akkor a kegyelet nem sajnálja tőle a díszkoszorút. De emigrált, sokáig élt Párizsban, s amikor hazajött, utolérte a hazatérő emigránsok rendes sorsa.

Itt idegenebb világot talált, mint aminőt otthagyt. Hiába járta ki odakint a Lamartine iskoláját, kinek kellett az itt akkor? Itt akkor Spetykó Gáspár volt a népszerű költő, aki rájött arra, hogy

*Magyar mente az alkonyi ég
Az Úristen varrta,
Töméntelen aranygombok
A csillagok rajta.*

Hát mi ehhez Lamartine meg a többi kórságos német? „Hugo Victor, Göthe, Börne, bár az oldaluk betörne.”

Pedig a reverendát is letette Jámbor Pál - mert tudni kell, hogy Hiador felszentelt pap volt -, hogy jöttében-mentében meg ne szaggassa a kánon drótkerítése. Mindenképpen szerette volna az új Magyarországot szolgálni. Valahol a Bácskában képviselőnek is megválasztották, be is ült a balközépre, de se osztott, se szorzott a saját pártjában sem. Annál igazán sokkal költőbb volt, semhogy a politikusok idegen szagot ne éreztek volna rajta. Egyszer próbált felszólalni valami iskolaügyben, de a Mindenváró Ádámok nem hallgattak oda. Valamelyik irodalmilag képzett Tallérossy Zebulon meg is védte:

- Halljuk a Petőfi Hiadorát!

Már akkor hírhedt volt a neve, nem híres. Falusi iskolákban ugyan még szavalgatták a verseit, de csak a régieket, az újak már nem kaptak helyet sehol se. Nem vette észre, hogy ez már a megöregedés, azt hitte irigység. Nem hagyta magát, lapot indított a saját költségén, azt elnevezte *Közüvélemény*-nek és teleírta egymaga, elejétől végig. Népdalokkal, balladákkal, színdarabokkal - tíz ember számára. Ennyi előfizetője volt ennek a szegény *Közüvélemény*-nek, ami különben nem éppen szokatlan dolog a közvélemények történelmében.

Aztán elment Szabadkára gimnáziumi igazgatónak, s a katedráról nézte keserű szívvel dicsősége romjait. De Máriusz keserűségét már nem vette észre senki. Még az akkoriban alakult Petőfi Társaság se. Nagyon sokáig élt még azután, egészen elvonulván a megutált világtól, de halála napjáig járatta a párizsi *Figaro*-t. Egyre jobban elhatalmasodott rajta az a rögeszme, hogy a pópák meg akarják mérgezni, ezért csak delente nyitotta ki az ajtaját, míg a kocsmáros pesztrája beadta neki az ételhordót. Reggelit, vacsorát maga készített, a takarítás pedig nem tartozik az élet nélkülözhetetlen örömei közé. A szellemek, akik fölkeresték, nem keresték azt, hogy söpreten a szoba, pókhálósak az ablakok, vetetlen az ágy, és lóg a belük a párnás székeknek. A szellemek talán megértették az öreg költővel, hogy az irodalomtörténeti osztályozás sokkal fontosabb a középiskolában, mint a temetőben, s az öreg ember talán megbocsátotta az irodalomtörténeti árnyaknak a maga irodalomtörténeten-kívüliségét.

Vagy tíz esztendeig hallgatta így a fű növést a saját sírja fölött. Mikor most harminc éve meghalt, túl a hetvenen, közelebb a nyolcvanhoz, az emberek elcsodálkoztak rajta, hogy még élt.

Van-e síremléke, nincs-e, nem tudom, de vadzsálya, kék deréce, sárga kikirics bizonyosan van a sírján. A tavasz olyan kertész, aki gondot visel még az elfelejtett költőkre is. Isten keze ültette vadvirágok közé én is leteszem ezt az emlényt. Talán a Petőfi Társaság nevében is Petőfi riválisának.

A SZABADSAJTÓ RABJA

Táncsics Mihálynak hívták. Született 1799 április 29-én. Ez benne van a lexikonban is, meg a Színnyeiben is. Nem volt nehéz megállapítani a születési dátumát, mert azt ő maga följegyezte az önéletrajzában. De mivel, mint a legtöbb ember, Táncsics se volt olyan előrelátó, hogy a halála napja följegyzésével is megkönnyítette volna a kutatók munkáját, az már nincs benne az okos könyvekben. Csak annyit mondanak, hogy meghalt 1884-ben. A kíváncsiak kedvéért én is idejegyezhetem, hogy június 26-án halt meg - de hát ki kíváncsi „a szabadsajtó rabjára”? Egész bátran ráfestheti minden márciusi szónok a történelmi tablóra, nem hozza zavarba senki azzal a kérdéssel, hogy hát azután mi lett vele?

Táncsics Mihály már csak ezért is szimbólum. Mindenki emlegeti, de senki sincs vele tisztában.

Veszprémi jobbágy fiának született, libapásztorkodott, kanászkodott, a falusi takácsművészetet is kitanulta, aztán a falusi kosta segédje lett, és tanította a magánál kisebb suhancokat az í betűre, bemutatván az ősi módszertan szerint, hogy „kis igényes, gácsérfarkú, egy puntum van fölötte”. Amerikában az ilyen gyerekekből lettek a Franklin Benjáminok, minálunk az ilyenekből lettek a Violák, az alföldi haramiák. Már huszonnégy esztendő volt, mikor be akart iratkozni a latinba, mert nem volt forróbb vágya, mint hogy ő megérthetné a papot, mikor az a misében az Istennel beszél. Két-három iskolából is gorombán elkergették azzal, hogy az ilyen vén kamasz már menjen kapálni, Kecskeméten aztán mégis megnyílt előtte a paradicsom kapuja. Egy-két esztendőt végzett is, de akkor beleunt abba, hogy a direktor mindig kendnek szólította, hátat fordított a kollégiumnak, és lett belőle peregrinus. Bejárta az egész országot, s élt a keze munkájából hol mint takács, hol mint kertész, mikor pedig a szerszámot letette, akkor nekiült könyvet írni. Írt ábécét is, történelmet is, természethistóriát is, nyelvtant is, hol magyart, hol németet, s a negyvenes éveknek nem volt felkapottabb tankönyvírója, mint ő.

Addig nem is lett semmi baj se, míg katekizmust nem írt, de hát a katekizmus sokszor bajt csinál, különösen az olyan, mint a Táncsicsé volt.

- Minthogy Isten bennünket akaratunkon kívül és tudtunk nélkül teremtett és e földre helyezett, nekünk természeti jussunk van annyi földhöz, amennyiből meg tudunk élni. Márpedig némely nagyúrnak lóiskolája meg kastélya vagy mulatókertje is nagyobb, mint némelyikünknek a földje, amiből családjával élnie kell, s még a kastély urának adóját is fizetni belőle - most már azt mondjátok meg, paraszt társaim, hol itt az igazság?

Ilyen kérdések voltak Táncsics katekizmusában már a negyvenes évek derekán, és ezért került rabnak Budára, a József-kaszárnyába. (Akkor halt meg az első gyereke, annak a temetésén már nem lehetett ott.) Onnan hurcolta át egy év múlva, a bilincstörő napon, a tömeg Pestre, a vállán, égő fáklyák közt, a szabadság éltetése közben. A Nádor-fogadó legszebb szobájába vitték, Barabás lerajzolta azon rongyosan, néhány ezer forintot összegyűjtöttek a számára, és nevét széthordta a hír a Kárpátoktól az Adriáig. A képét sokszorosították, vezércikkeket és verseket szavaltak róla, a forradalom szimbóluma lett belőle.

Az is maradt a jámbor, előbb kezdte és tovább csinálta a forradalmat, mint a komoly emberek, és hitt benne még akkor is, mikor már ő is csak olyan emlékké vált, mint a Kossuth-bankó.

Ahelyett, hogy a nemzeti adományból földet vett vagy boltot vásárolt volna, vagy csapott volna belőle nagy dínomdánomot, vagy elkezdett volna vele kupeckedni, vett egy kis nyomdát, és megindította a *Munkások Újság*-ját.

Soha naivabb és becsületesebb magyar lapot nem csináltak. Úgy szólította meg az olvasóit, ahogy őt hívta valaha a kecskeméti direktor: „Hallják, kendtek!” Siklóson is azt fejtegette a választóinak, akik mandátumot adtak neki az első magyar parlamentbe, hogy most már nem lesz se báró, se gróf, se nagyságos, se méltóságos, csak „kend” lesz, mert nincs annál szebb titulus a világon. De a siklósi parasztok azt mondták rá, hogy az nagyon parasztos, már akkor inkább csak „kegyelmed” legyen.

Hanem a szentesi olvasója szaván fogta. Negyvennyolc végén azt írta Táncsics egy vezércikkében: „Mi a jog? Mikor azt tehetem, amit akarok”. Erre kapott Szentesről egy levelet, amelyben csak ez volt írva: „Hallja kend, számár kend!” Becsületesen lenyomatta ezt is a lapja december 14-i számában, csak éppen csillag alatt ezt a szerkesztői megjegyzést fűzte hozzá: „Szerkesztő ellenkező nézeten van”.

Világos után tudta, hogy kötél vár rá, már csak mint szimbólumra is, de azért nem emigrált. A megedzett, hányt-vetett régi peregrinusnak nem volt lelke hozzá, hogy a családját elhagyja. Nyolc esztendeig szaglászta utána, a Prottmann kopói, és nem találtak rá. Mikor 1857-ben kihirdették az általános amnesztiát, és ő is jelentkezett a rendőrfőnöknél, az azt mondta neki:

- Csak arra vagyok kíváncsi, hol lappangott ön ennyi ideig, mikor mindent tűvé tettünk érte?
- Itt voltam Pesten.
- Az lehetetlen.
- A saját házámban.
- De hiszen ott is nagyon sokat kerestük.
- Hallottam én azt mindig a föld alatt. Nyolc esztendeig egy veremben laktam az udvaron, csak éjszaka jártam ki levegőzni.

Ez bizony rosszabb volt a legális rabságnál. De hát jutott neki még abból is: 1860-ban a megamnesztiázott forradalmár megint törvény elé került, tizenöt évi súlyos börtönre ítélték és a citadella kazamatáiba dugták. Igen meg volt vele elégedve, mert attól félt, hogy Olmützbe vagy Josefstadtbá viszik, s ott ha elrothad, idegen föld közé keveredik a pora. Márpedig az állítólagos első magyar kommunista ennél borzasztóbb gondolatot nem ismert.

Évekig türelmesen viselte a fogságot, csak azért könyörgött, hogy legalább egyszer eresszék be hozzá öreg feleségét, fiatal leányát. De hát a Habsburg-birodalom biztonsága érdekében nem teljesíthették a kérését. A rabsága ötödik márciusában azonban kérés nélkül is megláthatta a boldogtalanokat.

- Gyerünk, Táncsics, sétálni! - zörgetett be hozzá a prófosz. - Elmegyünk magukhoz.

Természetesen láncot vertek a veszedelmes emberre, akinek már akkor alig volt jártányi ereje, és szuronyos katonák vitték át Pestre - hajadon lánya koporsójához. A mellett találkozott öt percre az apa és anya, aki öt évig nem látta egymást.

Aztán visszament a kazamatákba, és ott senyvedt még két esztendeig. Mikor Andrássy Gyula a nagy kibékülés örömeire kiszabadította, megint március volt, és a pesti lelkes ifjúság megint a vállára vette Táncsicsot. Nemcsak mint szimbólumot, hanem mint elvilágtalanodott embert is. (Szolgálati ideje emlékére a vakságot hozta el a kazamatákból.) Hanem pénzt most már nem gyűjtögettek a számára. Akinek olyan történelmi múltja van, mint neki, az már megélhet abból is. Annak pedig az a módja, hogy valaki vegye emlékül azt a nagy nyaláb kéziratot, amit a sajtószabadság rabja a börtönében összeírt.

Úgy látszik, a nemzet nem nagyon tolongott a szent öreg relikviáiért, mert elég jutányos áron kerültek a Teleki Miksa gróf birtokába: ötven forintot adott értük. Igaz, hogy másra nem is voltak valók a kéziratok, csak relikviáknak. A vak ember görbe sorait és ákombákom betűit annál kevésbé lehetett elolvasni, mert a tapintása sokszor megcsalta, s a sorok vége nem a papírra íródott, hanem az asztalra. De igen mindegy lett volna az, ha csupa szépírási mintákat kalligrafált volna is: Táncsics Mihály és a kiegyezés kora már nem érthették meg egymást.

1870-ben Orosháza megválasztotta követjének, föl is járt a parlamentbe, egyszer-kétszer föl is szólalt, de mindig baj volt vele, mert mindig a negyvennyolccal hozakodott elő, pedig sohse volt napirenden. A következő választások után el is ejtette a saját pártja is, a szélsőbal, s most lett azután Táncsics Mihályból emigráns, hetvenegy esztendőskorában. A vidéki tisztelőkhöz emigrált a fővárosból, hol Cegléden, hol Komáromban tengődött.

A vak aggastyán, mikor mindenütt tehernek érezte magát, megint csak visszament Pestre szemérmes koldusnak és szimbólumnak, ami külön-külön is nehéz mesterség, hát még együtt! Volt egy napja az esztendőnek, amikor megéljenezték a Múzeum előtt, egy-egy dalárda estélyt is rendezett a tiszteletére valamelyik külvárosi kocsmában, néhány forintot összetányéroztak ilyenkor a számára: ez az egyetlen ünnep volt a Március 15. A többi háromszázhatvanégy nap hétköznapi volt, ilyenkor föl kellett öltetni télben-nyárban az avult kerekköpenyeget, föltenni a nagyszélű karbonári kalapot, fölnyalabolni egy hónaljra valót *Táncsics Mihály összes munkái*-ból, és a nagy görbe botra támaszkodva bekocogni a jó emberekhez:

- Egy-két könyvet hoztam megtekintésre. De az igazat megvallva, azt szeretném ám, ha megvennék őket...

A görbe bot nélkül nem tudott járni, azzal tapogatta az utat, az volt az egyetlen támasz és a legnagyobb ellenség. Mert ahol az emberek meghallották a görbe bot kocogását, siettek becsukni az ajtót bosszús morgolódással:

- Ejnye, már megint az öreg Táncsics! Hiszen nincsen most Március 15...

Tíz esztendeig élt még szenvedései felesével az irgalom morzsáiból, amiket a magyar írók segélyegylete, egy-két kispénzű ellenzéki képviselő meg néhány bohém juttatott nekik. Egyszer a fővárostól is kijártak a számukra ötven forintot, csak hogy ezt az újságban is kiírták - s a végrehajtó előbb ott volt, mint a pénz.

Mikor Eötvös Károly pár hónappal a halála előtt meglátogatta, akit arra kért meg, hogy nagy befolyásával protezsálja be őket a szegényházba, akkor a Soroksári úton lakott egy udvari szobában Isten két szegény öreg verebe.

- Hát egy kis ennivaló is kellene, ugye, meg egy kis ruha is? - nézett körül Eötvös elborult szemmel a nyomortanyán.

- Ruha? minek az már nekünk? - fakadt ki elkeseredetten az asszony. - Én nem bírok kimenni a szobából, ő nem bír kijönni az ágyból.

„Ő” elgondolkozva meredt a reggeli napba világtalan szemeivel. Utolsó könyve foglalkoztatta az „első magyar kommunistát”. Azt akarta benne bebizonyítani, hogy a magyar nemzet a világon a legrégebbi és az fog élni a világon a legtovább. De csak az első felét bírta bevégezni a könyvnek...

A gyászjelentése egy röpcédula volt, ezzel a tömör szöveggel: „Táncsics Mihály népiró meghalt, ma délután 6 órakor temetik”. A „Táncsics-bizottság” csinálta a gyászjelentését. Az is temettette el: derék, becsületes kalaposok, vargák, szabók, kötélverők, tímárok, azok a polgárok, akiket az akkori népgyűlési pátosz „iparoskeblű honfitársak”-nak szokott nevezni...

MAGYAR NYELVMESTER BÉCSBEN

A magyar sajtó története Táncsics Mihály néven ismeri, de százegynéhány évvel ezelőtt a rendőrség Stancsics néven tartotta nyilván mint gyanús elemet. Úgy féltek tőle, mint a tűztől, mert borzasztó felforgató ember volt. Például egyszer azzal állított be Borárosához, a híres pesti városbíróhoz, akinek impériuma alá tartoztak az időben az elemi iskolák is, hogy ő inasiskolát akar csinálni Pesten. A városbíró nagyott nézett. Hivatalánál fogva sok mindenféle fantasztával volt már dolga, de ilyen megkeveredett emberrel még nemigen találkozott.

- Kifele, miféle kend? - vallatta a peregrinus formájú, nem nagyon divatosan öltözött kócos embert, akinek gubancos szakállát már csipkedni kezdte a dér.

Ami a mifélet illeti, a torzonborz embernek volt miben válogatni. Fele úton volt a harminc és negyven közt s legalább tíz életpályára tekinthetett vissza. Volt béres, favágó, kocsis, kukoricacsósz, harangozó, falusi kosta, takácslegény, nagyúri házak nevelője, jurátusok csizmapucolója és szótárkészítő. De ő a tizenegyedik foglalkozást vallotta a magáénak.

- Magyar író vagyok.

A városbíró egy kicsit megenyhült és elmosolyodott. Hja, magyar író! Hát persze, hogy annak nem úgy szolgál az esze, mint más rendes embernek.

Stancsics előgombolta az írásait. Tessék, huszonnégy éves korában beiratkozott a gimnáziumba s azóta nemcsak azt végezte el, hanem a tanítóságot is kitanulta Budán.

- Jó, jó - bólogatott a városbíró -, de hát tud kend magyarul írni?

A kérdés nem volt egészen indokolatlan. Akárhány híres iskolában olyan német vagy tót ember tanította a magyar nyelvet latin könyvből, aki egy szót se tudott magyarul, ha a könyvet letette a kezéből.

Stancsics erre is tudott kádenciát. Most már könyvet gombolt ki a ruhájából. Az volt a címe: *Magyar és német beszélgetések*.

- Ezt én írtam, tessék megnézni az úrnak. A József nádor gyerekei is ebből tanultak meg magyarul. Még akkor nem volt elkobozva a könyv.

- Hát aztán mért kobozták el? - fütttyentette el magát a városbíró.

- Azt a palatinus úr offensege tudja. Egyszer kivette a gyerekek kezéből a könyvet és úgy mondják, valami olyast talált benne, amit veszélyesnek talált a haza nyugalmára.

- Hm, hm - csóválta a fejét Boráros és felnyitotta a nyelvkönyvet. De mindjárt be is csukta és visszaadta a szerzőnek. Azon az állító mondaton akadt meg a szeme, hogy: minden ember egyenlő. Ez ugyan mondatnak egészen kifogástalan mondat lehet még magyar nyelven is, de veszedelmesnek még németül is veszedelmes.

- Mondja el kend röviden, mit akar.

- Én szobát kérnék az iskolaépületben, hogy én ott összegyűjthessem vasárnaponként a pesti inasgyerekeket és ingyen taníthassam őket.

- Az inasokat? - húzta fel a szemöldökét a városbíró. - És mire akarná kend a pesti inasokat tanítani?

- Magyar beszédre - vetette szét a két karját a peregrinus. - Mily szép volna az, ha Pesten magyar beszédet is lehetne hallani az utcán!

Boráros nemcsak tanult, művelt férfiú volt, hanem igen értelmes ember is. Hogy a palatinus magyarra taníttatja a gyerekeit, azt még csak megértette valahogy. A nagyuraknak néha különös passzióik vannak, de azoknak nem árt meg semmi. A palatinus gyerekei majd csak megélik valahogy akkor is, ha magyarul beszélnek. De aki olyanokat képes kigondolni, hogy a pesti utcán magyarul beszéljenek, azzal csakugyan kíméletesen kell bánni, ha máskülönből ártalmatlan ember. S mivel Borárosban sok volt az emberség, nem a hajdúival kényszerítette visszavonulásra a peregrinust, hanem ő maga tologatta ki mosolyogva az ajtón.

A népirót azonban nagyon elkésztette a kudarc. Nem is ment addig haza - valahol az Orczy kert körül lakott akkoriban, Rousseau filozófiájával és sajátmaga által termelt krumplival táplálkozván -, míg egy kis panasszal nem könnyített a lelkén. A Beimel nyomdába is benézett. Heckenasthoz is, Kiliánhoz is, a két kiadóhoz - mindenüvé, ahol egy kis trécelésre össze szoktak ülni az írók. Talált is részvevő kebelt, Garay János is segített neki búsulni, Kunoss Endre is, a két költő. De a prózaírók már akkor is huncut emberek voltak, különösen a szerkesztők, akik a hetilapokban mélabúrók és színes divatmellékletekről gondoskodtak hazánk szebbel-lelkű leányai számára. A népiró bejáratos volt minden szerkesztőségbe, sőt néhol szívesen is látták. Különösen ha Bajzát vagy valamelyik akadémikus literátort kellett kikészíteni. A jóhiszemű, naiv népirót neki lehetett ugratni magának Széchenyinek is, csak alkalmas jelszót kellett tüzes taplónak a fülébe dugni. Mikor azonban a szilaj harcos egy pár cipőre való honoráriumot kért, legfeljebb egy cipóra valót kapott.

Most azonban a *Rajzolatok* szerkesztője jó tanáccsal fizette ki.

- Elhibáztad a dolgot, Miska barátom. Nem Pestet kell megmagyarosítani, hanem Bécsét.

- Bécsét?

- Persze. Pest aztán magától is utána megy Bécsnek.

- De hát ki akar Bécsben megmagyarosodni?

- Mindenki, barátom. Futár hozta a hírt, hogy a bécsiek mind meg akarnak tanulni magyarul, s egy ezüstforintot fizetnének egy óráért, ha alkalmas magyar nyelvmentert találnának.

A peregrinus másnap már útból volt Bécs felé. A tél korán befogott, november közepén már hó borította az országutakat, majd két hét beletelt, mire Stancsics népiró meglépte az utat. De életének ez volt a legszebb útja. Ezüstforintosok csikorogtak a lába alatt nappal, és ezüstforintosok csillogtak rá a téli égről éjszaka. Minden órára egy ezüstforint! Reggel hatkor már munkába lehet venni a koránkelő bécsieket. Délig hat ezüstforint. Este hétig, egyórás ebédszünettel, megint hat forint. Egy esztendőre csak háromszáz napot számítva, a többi leütve az ünnepekre, háromezerhatszáz forint ezüstben, vagyis nyolcezer váltóforint. De hát el lehet ennyi rettenetes pénzt költeni? Talán. A népiró először Julcsára gondolt, a húgára, aki Hollner mézeskalácsoséknál szolgált Fehérvárott. Egyszer tíz forintot kért tőle kölcsön, s megesküdött neki, hogy mindjárt visszafizeti a pénzt, mielőbb megírja a szülővármegye, Veszprém monográfiáját, s Heckenast úr ad érte ötven forintot. Sajnos, Heckenast úr nem akart belemenni ilyen nagy üzletbe, s Julcsa öt év óta hiába várja a tíz forintját. Nos, most majd megkapja kamatostól. Igen, az lesz az első, hogy kiházasítja a húgát. Házat is, földet is vesz neki. Aztán jön az öccse, Jancsi, aki paszomántossegéd Pesten. Eddig csak azzal mutathatta ki iránta való szeretetét, hogy neki olvasta fel először a magyar hon üdvét célzó rajzolatjait. Most műhelyt vagy boltot fog neki venni, válasszon, amelyiket akarja. De mi lesz aztán a többi pénzzel? Talán a szülőfalujában, Ácsteszéren kellene egy ispotályt építtetni? Aztán az izsáki iskolára is gondolni kellene, ahol segédtanító volt, két elemi végzettséggel, tizenhét éves korában, s egy könyvet talált a kántor gerendáján, amelyből megtudta, hogy van egy Afrika nevű világrész is, s azt olyan emberek lakják, akiknek fekete a bőre. Igen,

ezzel az iskolával okvetlen csinálni kell valamit. Az izsáki gyerekeknek nincsen olvasókönyvük, hanem minden tanuló elviszi hazulról az imádságos könyvet vagy a kalendáriumot, s abból tanulnak meg olvasni egyenként, addig a többi birkózik vagy pandúrt és zsiványt játszik a szalmásistállóban. No, az nagy öröm lesz Izsákon, ha ő minden gyereknek egyforma olvasókönyvet vesz - ilyen iskola tán még nem is volt az Alföldön. De még akkor is tömérdek pénze marad. Örökáron megveheti a krumpliföldet az Orczy kert mellett. Aztán... aztán... talán *azt* a mellényt is vissza lehetne váltani, aminek az árából egyszer Vörösmarty Mihályt jóllakatta...

Pesti deák volt akkor, innen-onnan tíz esztendeje lesz már, ötödikes gimnazista, de szakállas, bajszos. Egyszer órákőzben egy felsőbb osztályos deák szaladt utána, Szalay László nevezetű.

- Miska bácsi - lobogtatott előtte egy szürke papírtáblás könyvet -, megvan-e már ez magának?

- Mi az, öcsém?

- Ez a *Zalán futása*, Miska bácsi.

- Nem, öcsém, az nincs meg, de már olvastam. Greguska tisztelendő úr ideadta elolvasni az övét.

- Vegye meg, Miska bácsi, az Isten is megáldja. Csak öt váltóforint az ára.

Az öreg diák elnevette magát.

- Hát van ennyi pénz a világon, öcsém?

Szalay László felsőbbosztályos ifjú deák nagyon elszomorodott.

- Vörösmarty Mihálynak kellett volna a pénz. Nincs neki miből megebédelni.

- Nincs? - mosolyodott el az öreg deák. Azon mosolygott, hogy ő már két napja nem ebédelt; de ezt nem mondta, csak megrántotta a szép fekete mellénye alját. - No, ha erre a mellényre ad a zálogos egy ebédre meg egy vacsorárávalót, akkor megveszem a könyvet és jóllakhat Vörösmarty Mihály.

Jól is lakott, mert akadt olyan zálogos, aki méltányolta a mellényt. Igaz, hogy olyan is volt a mellény, amilyent még nem szült szabóipar. Egy ácseszéri takácslegény volt annak a gazdája valamikor, Kertész János nevezetű, aki a katonafogdosás elől kiszökött Angliába, s húsz esztendeig ott inaskodott egy nagy úrnál, természetesen frakkban. Húsz esztendő múlva erőt vett rajta a honvágy, visszahozta a falujába, mégpedig frakkostul. Itt Mr. Kertész söprűkötői pályára lépett, s mivel a söprűkötés és a frakkviselés közt összeférhetetlenség esete forog fenn, Mr. Kertész levágta a frakk farkát. A Stancsics-gyerek pedig, mint élelmes ember - abban az időben takácsnövendék - megvette, és mellényt varratott belőle magának, aminek csodájára járt az egész falu. Mert az sohase lett tarkás és sohase vörösödött ki, mint amit az ászári görög boltos árult, hanem mindvégig fekete maradt, mint a bogár, még akkor is az volt, mikor a pesti zálogoshoz vándorolt, hogy a *Zalán futása* költője ebédet rendelhessen magának valamelyik csapszékben.

Hát azt szerette volna nagyon a peregrinus, ha a bécsi ezüstforintokból a maga számára is kiszoríthat annyit, hogy ezt a csodamellényt kiválthassa a rabságból.

Azonban előre nem látott akadályok merültek fel. Bécsben nagyobb volt a rend, mint ahogy a peregrinus gondolta.

Mivel nem kiálthatott be minden kapun, hogy itt a valódi magyar nyelvmester, hirdetni akarta magát egy bécsi újságban. Ott azonban azt mondták neki, hogy a hirdetést meg kell fizetni. De fizetés ellenében is csak úgy veszik fel, ha a rendőrség megadja a nyelvmesterségre a licencet. A rendőrség azt mondta, hogy ő megadni megadja, de először bizonyítsa be a Herr Schriftsteller, hogy tud magyarul. Azt pedig azzal bizonyítja be, ha írást ad neki róla Márton József professzor úr, aki a bécsi egyetemen magyar nyelvet tanított volna, ha lett volna kinek.

Márton professzor úr egy dörögés után ki is adta a testimoniumot, de a mariahilfi rendőrség húzta-halasztotta a licencet. Valósággal kirabolta a peregrinust. Mindennap tizenkét ezüstforinttól fosztotta meg! Február végére már kilencszáznégy ezüstforint vesztesége volt. Mindig ezt számítgatta, ahogy a Kärtnerstrassén hányta a havat, lényegesen kevesebb napidíjért, mint amennyire mint nyelvmester számított. S ezt számítgatta azokon a napokon is, amikor a magyarok istene rosszkedvű volt, és nem adott hányónivaló havat a bécsieknek. Ilyenkor a peregrinus a könyvkirakatokat meg a virslikirakatokat nézegette, néha magányosan, néha mecénásával, akit Bíró Miklósnak hívtak, s valahonnan Erdélyből peregrinált Bécsbe. Mecénássága abban állt, hogy pipája volt neki, s azt a bécsi kirakatok előtt felváltva szívta Stancsics Mihály magyar népíróval.

Tavaszi felé azonban rámosolygott az ég a peregrinusra. Igaz, hogy a hó elolvadt, de Kleener gombkötő üzent érte, hogy neki nyelvmesterre volna szüksége. Fizetni ugyan nem fizet egy ezüst forintot óránként, hanem mindennap megebédelteti a nyelvmestert.

Stancsicsnak felragyogott a szeme. Mégiscsak sikerülni fog Bécs megmagyarosítani!

- Gut Morgen! - köszönt be a gombkötőnek.

- Adjon isten - köszönt vissza a gombkötő. - Beszéljen csak velem magyarul, barátom, az Isten tüze pusztítsa el azt is, aki a német szót kitalálta!

- Hát nem magyar nyelvmester kell az úrnak? - képedt el a népíró.

- Dehogynem! Olyan magyar nyelvmester, aki engem a német írásra, olvasásra megtanítson, mert nem tudom rendesen kiállítani a számlákat a kuncaftoknak, és azért mindig becsapnak ezek a rözsérevaló bécsiek.

Így aztán se Julcsa nem kapott házat, se Jancsi műhelyt, s Tancsics Mihály sohase bírta kiváltani a mellényt, amelynek majdnem olyan különös volt a pályafutása, mint a gazdájának.

A VÁRMEGYE EMLŐI

Valahonnan megkértek, hogy írjak megemlékezést Klauzál Gáborról, a reformkor nagy emberéről, aki most száz esztendeje szólalt fel először a pozsonyi diétán. Nem történelmet, dehogy! - azt komoly embertől kérnek. Éntőlem valami olyan írást kívántak, amit még a komoly emberek is elolvasnak, például a politikusok. Sőt éppen az volna jó, ha úgy festeném meg a régi politikust, hogy a mostani politikusokat gondolkozóba ejtené.

Tisztában voltam vele, hogy ez képtelen föladat, de vállaltam. Nekem ugyan nem gyöngéim a miniszterek, de a Kossuth minisztere mégis más. Az egyetlen miniszter, akivel mindennap találkoztam, mégpedig a saját házamban, a kultúrpalotában. Itt az utolsó húsz esztendő alatt sok mindenféle nagy úr megfordult, némelyiket el is engedtem volna - Franchet d'Esperey úgy belénk szeretett, hogy kétszer is végigfűtyörészte a nagy könyvtárunkat -, csak éppen magyar minisztert nem volt alkalmam köszönteni. Volt egy, aki eljutott a kapuig, de ő nem jött be rajta, én meg nem mentem ki, mert népgyűlésen elnökölt a nagyúr, aki elhitte híveinek, hogy a mi lépcsőfölgárunk a legstílusosabb politikai tribün. (Ugyan lehet is benne valami, mert a gyerekek is itt szokták a ródlihoz címzett nyaktörési gyakorlataikat végezni.) Elég az hozzá, hogy a magyar ipar és kereskedelem első minisztere hozzátartozik a kultúrpalotához két példányban is, s ezért van vele mindennapos találkozásom. Kis pecsétnyomó szobra - Vastagh György finom és kecses műve - byroni redőzetű köpönyegével a palota végén méléz a világba a fenyvek alól, a fiatal Klauzál ez, inkább lírikus, mint államférfi. A másik, bent a lépcsőházban, szemben a kapuval, Barabás festménye, szomorú, fáradt öregember, „minden mindegy itt” szemekkel - az már a Kossuth minisztere.

A reformkorszak politikusa, negyvennyolcas államférfi, Kossuth minisztere, Szegeden van eltemetve - mit tudok én még ezenkívül Klauzálról? Igen, valami szójáték is visszarémlik a gimnazista tudományomból. Klauzál - kalauzul áll. Meg a klauzulák nagymesteréről is hallottam volna valami diétai szállóigét. Klauzál *clausulae nomen et omen habet*⁵... De hát ez csak történelem, s ez nekem nem elég. Az emberről kellene valamit tudnom, hogy a róla való írásomban vér lüktessen, ne tinta szikkadjon. Kit szeretett, kire haragudott, hogy beszélt a kancellárral, hát a hajdújával? Csak egy anekdotában lássam megrebbenni a szemét, hátravetni vagy lehajtani a fejét, mindjárt életre tudom galvanizálni. Csak egyetlen emberi vonást kapjak róla, rajzolkodok én abból olyan szépet, hogy még tán a mostani politikus is elgondolkozik rajta. (Már tudniillik azt gondolja, hogy „no, ez nem egészen olyan volt, mint én vagyok, kár.”)

De hát hol vegyem azt az egy vonást, azt az egy anekdotát, azt az egy pillarebbenést?

Eszembe jutott, hogy egy szegedi tanár írt egyszer egy könyvet Klauzál Gáborról. Körülbelül akkoriban, amikor én idekerültem Szegedre. Akkor még itt bizonyosan seregestől éltek olyan úriemberek, akik együtt éltették a hont Klauzál Gáborral a kaszinóban, elmentek utolsó kézszorításra a betegágyához, s kikísérték a temetőbe. Ebben a könyvben bizonyosan megtalálom, amit keresek.

Nem találtam biz én semmit se belőle. Nagyon komoly, nagyon alapos könyv, terjedelemre is tekintélyes - régen vágtam át ekkora kásahegyet, de egy szem mazsolát nem találtam benne. A kétszázadik oldal után se emlékeztem belőle többre, mint amin az elején megakadt a szemem.

- Klauzál Gábor a megyei közélet emlőin növekedett...

⁵ *Kaluzál clausulae nomen et omen habet* - A clausula (törvényzáradék) nemcsak nevére, működésére is utal

Vizuális típusú ember vagyok, és rögtön megképzettek előttem a szittyá Romulusok és Remusok, ahogy a farkastejen kövérednek. No, mosolyodtam el, ilyen képnek a kitalálásához is gusztus kell. Az se a huszadik század emlőin növekedett, akinek ilyen típus juthatott eszébe.

Azonban akármilyen tápláló a megyei közélet, én nem érhetem be vele. Tovább kell kutatni, de hol? Mikor Klauzál meghalt, már volt újság Szegeden. Igaz, hogy csak hetenként háromszor jelent meg - illetve csak háromszor nyomatták ki, de írni egyszerre írták meg, hogy egész héten ne legyen rá gondjuk többet, aztán a nyomda elosztotta háromfelé, hogy minden számra jusson is, maradjon is egy kis helyi esemény. De hát a Klauzál Gábor halála akkora esemény volt, hogy abból bizonyosan három hétig éltek az akkori szerkesztők.

Nem biz azok, mert egyszerre bántak el vele. A temetés után harmadnapra jelentették a nagy hazafi halálát, s kilenc sorban sírták ki magukat. S a kilenc sorból egy így hangzik:

- Klauzál Gábor a megyei közélet emlőin növekedett...

Igen, hát most már tudom, hol vette Klauzál modern biográfusa ezt a szép régi metaforát. Ebből a régi újságból ásta ki. Ő több szerencsével kutatott, mint én, talált, aminek hasznát vehette. De hol áskálhatok tovább én?

Előkerestem az akkori *Vasárnapi Újság*-ot, amelynek a nekrológjait azoknak az időknek a legnevesebb írói írták, ma már csupa irodalomtörténeti halhatatlanok. Meg is találtam a búcsúztató vezércikket, s ha nem volt is benne hasznomra való, megeltem a szegedi újság forrását. A pesti lap két nappal előbb jelent meg, mint a szegedi, s itt láttak először napvilágot a vármegye történelmi ereklyéi:

- Klauzál Gábor a megyei közélet emlőin növekedett...

Dehogy itt, dehogy itt! A lapokból kifogyván, azokat a régi könyveket szedtem elő, amiket gyanúba vehettem, hogy Klauzál Gábor nem maradhatott ki belőlük. Például a *Politikai szónoklat kézikönyvé*-ből, amelyet Toldy István állított össze, szemelvényekből és méltatásokból, semmi esetre se maradhatott ki a diétai szócsatáknak ez a ragyogó orátora.

Nem maradt ki, benne van. Mutatványokban és jellemzésben. A jellemzésnek ez a legplasztikusabb mondata:

- Klauzál Gábor a megyei közélet emlőin növekedett...

További kutatásaim tárgya már nem Klauzál volt, hanem ez a frázis, amely, úgy látszik, állandó bűvöletben tartotta a nagy ember minden méltatóját. A lánc utolsó szeme 1902, melyik lehet az első?

Lehet, hogy nálam tudósabb ember visszaér Anonymusig, én csak az *Újabbkori Ismeretek Tára*-ig jutottam el, amelynek az ötödik kötete 1853-ban jelent meg Heckenast Gusztáv kiadásában. A Klauzálról szóló cikkben ezt találom:

- Mint státusférfi és politikus a megyei élet emlőin nevedett...

*

Ó, hazám - sóhajtott volna föl Fáy András -, mennyi ilyen emlőd van neked!

KI ÍRTA AZ EMBER TRAGÉDIÁJÁ-T?

Ez a kérdés azok közül az irodalomtörténeti tételek közül való, amelyek senkinek se okoznak fejfájást az érettségin. Azonban amikor Madách művének első kiadása megjelent, a hatvanas években, nagyon sok fejtörésnek volt az oka ez a kérdés a nógrádi kúriákon.

A nemes urak és úrasszonyok sehogy se tudtak belegyőződni abba, hogy a sztrégovai földesúrtól kitelt volna az a könyv, aminek a híre telefutotta az országot. Jórávaló, rendes embernek ismerték a megyebeliek a sztrégovai uraságot, különösen mióta Fráter Erzsinek kiadta az utat. Azóta úgy élt, ahogy ötezer holdas magyar úrhoz illett. Gazdálkodott rosszul, vadászgatott jól, szerette a vendéget, bejárt a megyegyűlésekre Gyarmatra, s mióta követnek megválasztották, Pesten is megfordult, sőt egyszer már fel is szólalt az országházban. Tisztelet, becsület neki, de egy színdarabra való talentum mégse néz ki belőle.

Azonban a könyv megvolt, rajta a Madách Imre neve, azt valakinek mégis írni kellett. Ki lehetett most már az, ha nem Madách volt?

Hát ki lehetett volna más, mint a részeges Bory Laci, a gyarmati ügyvéd. Az valamikor nevelője volt, aztán mindennapos tetu-pajtása, asztaltársa, vadászczimborája. Nagy korhely volt, Isten nyugtassa szegényt, de mindenki tudja róla, hogy nagyeszű ember is volt, tán éppen azért zavarodott meg. Ő írhatta a híres darabot, az valahogy Madáchhoz kerülhetett, s az a barátja halála után kiadta a maga neve alatt.

Ezt a naiv nógrádi pletykát, hogy *Az ember tragédiájá-t* talán nem is Madách Imre írta, hanem Bory László, a nyolcvanas évek elején Mikszáth Kálmán az irodalomban is forgalomba hozta, ha nem ő találta is ki, sőt azt se mondta, hogy elhiszi. Nem is mondhatta, hiszen a pletykát ebben a formájában egy percre se lehetett komolyan venni. Palágyi Menyhért Madách-monográfiája el is intézte a Mikszáth cikkét, mint ahogy a humorista megérdemli, ha komoly ügybe keveri magát. Palágyi szerint Bory László klapancia csináló ügyvéd volt, egy kézíratos verses művét csakugyan ismerte is Madách, de ez nemigen inspirálhatta *Az ember tragédiájá-t*. Az volt a címe: *A bolhák eredete*, mitológiai hősköltemény.

Hát ez csakugyan nem olyan kovász, amiből kalácsot lehetett volna sütni az örökkévalóság számára. Hanem azért ezzel nincs elintézve a kérdés. Az a tenger, amit nagy költőnek nevezünk, a legkülönbözőbb folyamatokból, erekből, búvópatakokból, mindenféle kitanulhatatlan forrásokból folyik össze az istenkézzvágtá mederbe. A Madách-tengernek lehetett egy parányi folyókája a nógrádi züllött zseni.

Mert Bory László, aki Madáchék öreg tisztartójának a fia volt, mégiscsak több lehetett disznótoros rigmusfaragónál. Egy „költői beszély”-e dicséretet nyert egy akadémiai pályázaton. A hagyatékból maradt egy *Héraklész* című dráma, felséges részletekkel. S talán nemcsak torzók maradtak volna utána, ha őrajta még előbb és tökéletesebben be nem telik Ádám tragédiája, mint Madáchon.

A fiatal Borynak meggyeszerre voltak afféle vidéki irodalmi sikerei, mielőtt Madáchról csak sejtette volna is a nógrádi közvélemény, hogy milyen csodája az Istennek. Amúgy is társásgedvelő ember volt a fiskális, elmés, olvasott, mindenki becéje. Madách maga is a bámulói közé tartozott, ahogy Mikszáth állítja, s többször mondta, hogy többre tartja magánál. Nyilván ez a nagy népszerűség kapatta aztán el a nagyra menendő fiatalembert. Elkönnyelműsödött, elrendetlenedett, s már mint gyarmati ügyvédnek cigányútra szaladt az élete. Hivatalos pénzek elszámolása körül támadtak kellemetlenségei, s bár Madách soha vissza nem fizetett baráti kölcsönrel megmentette a katasztrófától - a kötelezvény még most is megvan róla a sztrégovai

levéltárban -, az erkölcsi himlőhelyek megmaradtak a Bory lelkén. Töröttszárnyú madár lett belőle, magasba vágyó, porban vergődő, züllött bohém.

Már akkor Madáchot is átvette a vállán az élet, s a világgal meghasonlott két ember egymást itatta a lelke keserűségével. A letört zseni nagyon beleillett a filozóf földesúr sztrigovai udvarába, a veszett humorral összeválogatott dickensi alakok közé, a két hóbortos pap, a mindig repülő gesztusokkal járó Sréter Miklós, a Vojtinászerű poéta s a delíriumos János hajdú mellé. Ebben a környezetben Madáchhoz mégis csak egykori nesztorá állhatott legközelebb. Azt is el lehet képzelni, hogy a Boryval való eszmecsere során hasadt ki Madáchnak önmagával sokat vívódó lelkéből a nagy dráma kristálymagja. De annak, amit Mikszáth mond, hogy Bory volt az első, akinek Madách megmutatta a kész művet, ellentmond magának a drámának a kézírata. A címlapjára ez van feljegyezve: „kezdttem 1859 febr. 17-én...” Bory László pedig már 1858 nyarán meghalt.

A két barát többedmagával átkocsizott Szliácsra, s azon mulattak az úton, hogy témákat adtak fel egymásnak, amikről verset kellett rögtönözni. Amint megérkeztek a fürdőtelepre, a társaság sétálni ment, Boryt magára hagyták. Amint visszatértek, sikoltozást hallanak a szobájából. Be akarnak menni, az ajtó zárva. Dörömbölésükre eléjük ugrik Bory feldúlt arccal, kuszált hajjal, töltött puskával, az asztal mellett pedig halálsápadtan reszket egy - finánc.

- Mi történt itt, Laci? - kérdezte Madách ijedten.

- Megesküdtem az alkotmányra ezt a bitangot - mondta Bory rekedten, s többet az egész társasággal nem törődve leült írni.

- Hát most mit csinálsz, Laci? - hajolt hozzá Madách.

- Levelet írok a császárnak - felelte Bory dühösen -, fogadom, hogy nem teszi az ablakába.

Azzal átnyújtotta a papírt, amin nem betűk voltak, csak gyerekes krikzkrakszok, s az asztalra borulva elaludt. Álmában megkötözték, felszállították a Lipótmezőre, ott is halt meg, úgy hogy fejét összezúzta a zárkája vasrácsán.

ARANY-EMLÉKEK

Ha magyar ember Karlsbadban ögyeleg, már csak illendőségből is megkeresi az Arany János emlékeit. Mindjárt utánateszem, hogy ezt csak illendőségből írtam. Nem vettem észre, hogy a Sprudelt élvező szittya nemzet túlságosan törné magát nagyjaink kultuszával, de gondolom, ezt nem is szabad rossz néven venni. Ezer átlagos műveltségű magyar ember közt, nem tudom van-e hús, aki tud Arany János karlsbadi vonatkozásairól. Honnan is tudna? Az iskolás irodalomtörténetből ilyen apró részletekre nem futja, azután meg, ha az iskolából kiszabadul az ember, kisebb gondja is nagyobb annál, hogy visszajárjon a klasszikus kutakra. Nem érez utánuk szomjúságot, legföljebb valami keserű iskolaízt. A *Toldi*? Ja igen. „Felvevé a hajnal piros köpönyegét.” Ebből az énekből ki kellett szedni a trópusokat. A fene jobban tudja most már, mik voltak azok a trópusok, hiszen akkor se tudtuk. És Arany János? Nagy költő volt, persze, hiszen a Greguss Ágost-féle balladákat is ő írta. Ott van a szobra a Nemzeti Múzeum előtt, rajta van a Piroska is, a *Toldi szerelmé*-ből, az az unokájáról van mintázva. Nem Toldinak, hanem Arany Jánosnak. (Pedig dehogy az, az Arany-szobor Piroskájának egy Széchenyi grófkisasszony volt a modellje.)

Azzal is mentenem kell a fajtámat, hogy: szegény ember vízzel főz. A Goethe-irodalom akkora könyvtár, hogy a katalógusai köteteket tesznek, s mégis minden öt évben produkál egy új életrajzot, abból a nemből, amelyik úgy magától olvastatja magát, ha az ember fölnyitja. Nem mondom, hogy nekünk nincs Arany-irodalmunk. Van az, méretben nem is olyan kicsi, csak hogy inkább haszonnal olvasható, mint gyönyörűséggel. Riedl páratlan biográfiája igazán egyetlen a maga nemében, annak volt is; van is kelete, s Dóczi Jenő és Voinovich Géza friss Arany-könyvei bizonyosan részesek lesznek abban, ha az utánunk következő nemzedék nemcsak iskolás muszájból, hanem szíve szerint is hozzáédesedik ahhoz a költőjéhez, aki legmagyarabban reprezentálja a fajtáját.

Egyelőre azonban nem láttam, hogy a karlsbadozó magyarok nagy tömegekben zarándokoltak volna a Sprudel hídján túl ahhoz a házhoz, amelyikben sok éven át lakott egy Arany János nevű magyar Kurgast. Szerény a ház és még szerényebb rajta az emléktábla, véletlenül ha megakad rajta a szem, amely hamar belefárad a német költők s a dupla és tripla nevű főhercegek és főhercegnők hivalkodó tábláiba és kérkedő Denkmal-jaiba. (Franz Josephet Beethoven imperátorral cserélte ki a rezsimváltozás, sajnos, a szobrász művészete nemigen haladja meg a császárszobrokét, és a Kaiser parkból nem minden elmésség nélkül csináltak Geysir parkot. Hogy mi sors érte a Kaiserschmarnt, azt elfelejtettem megnézni az étlapon, mert a császárokkal morzsaformában se tartok barátságot.) Az Arany-padot is csak sok kérdezősködés után tudtam megtalálni. Ellenben váratlanul figyelmeztettek egy olyan Arany-emlékre, amiről sohase hallottam. A karlsbadi zsidó temetőben van ez, az új részében, ahol 1869 nyarán ásták meg az első sírt, fiatal pesti magyarnak, bizonyos Rokkenstein Mihálynak. Arany akkor járt először a Tepl mellett, s tőle való a sírkőnek ez az aranybetűs epitáfiuma:

*Jó magyar, ifjan akart használni szerette honának
És hogy erőt nyerjen, jött felüdülni ide.
Hajh, de üdülés helyt kora sírját lelte meg itten,
Most apa és rokonok gyásza kesergi nevét.*

[...] A másik karlsbadi Arany-vers közismert, már legalább azok közt, akik belsőbb barátságban vannak vele. Benne van a relikták kötetében az alapokmánnal együtt. Értem 1868-ból az *Áj-váj* című verset.

*Vagy a tüdő, vagy a máj,
Vagy a szív, de az a táj,
Érzem szorul, feszül, fáj.
Ettől csappan meg a háj:*

*Ez mondja majd nekem: állj!
Hanem panaszt ne ejts, száj!
Az élet úgy se volt báj,
Meghalni jobb, ha - muszáj!*

Bizony a máj volt, amivel Karlsbadba kénytelenedett Arany vagy kilenc esztendőn keresztül. Az első kúra idejéből valók azok a rigmusok, amiket kívülről tudok még abból az időből, mikor csak Arany Jánostól tudtam, hogy Karlsbad is van a világon.

*Isten veled Karlsbad szép tája! -
Örökké az ember nem állja,
Rothad neki tüdeje-mája; -
Így végződik a földi pálya.
Alás'szolgája!*

De hát azért csak jót tehettek neki a csodaforrások, mert a következő esztendőben odahívja Csengery Antalt is, „míg nem késő”. Ez az egyetlen karlsbadi levele a kiadottak közt, s ebből látom, hogy a világ azóta se sokat változott ott. „Az idő folyvást szép.” Hát igen, az egekből folyvást. De „a rövid zápor után a lég annál tisztább, az erdő annál zöldebb, a séta annál kellemesebb”. Szép nagy sétákat tett, s korán nekifogott. „Ötkor kell kelnem, harmadfél órát pipa nélkül sétálnom, s csak azután jutok reggelihez, hol egy csibuk s a lapok olvasása minden fáradságért kárpótol.”

Találtam róla egy hiteles följegyzést, hogy a Posthofba járt reggelizni. Ha én volnék a Posthof gazdája, eldicsekedném Arany Jánossal egy márványnévjegyen. Már csak azért a sok ezer magyarért is, aki ott hozza helyre a szája ízét a reggeli gyógykortyok után.

*

Hanem hát Arany János- emlékekért nem érdemes olyan messzire menni, mint Karlsbad. Erdő az, nem berek, tenger az, nem patak, amennyi itt a szomszédban van belőlük - Nagyszalontán. (De nyilván mégis csak Karlsbad van közelebb.)

Nem mondok vele újságot, hogy ott Arany-múzeum van. Ez sokunknak rémlik, csak azt nemigen tudjuk, hogy mi van benne. Néhány esztendővel ezelőtt meg kellett volna valamit tudnom az Arany János íróasztaláról, amit a magyar asszonyoktól kapott ajándékba. Sejtettem, hogy az asztal Szalontán van, de hivatalos lévén a dolog, biztosat kellett volna tudnom. Katalógust keresek az Arany-múzeumról, nincs. De azt megtalálom valahol, hogy 1885 júniusában nyílt meg, e körül a dátum körül kell keresgélni. Nézem az Akadémia meg a Kisfaludy Társaság annaleseit, meg is találom bennük, kiket küldtek oda a megnyitásra követnek - egyéb semmi. No majd az egykorú napilapok segítenek, van belőlük a kezem ügyében vagy ötféle, azokban bizonyosan nagy tudósítást találok. Hiszen akkor még jóformán itthon volt Arany János, a fű is alig nőtt ki a sírján. Ez is hiábavaló reménykedés volt, az újságok csak azt a szép hosszú sürgönyt közölték, amelyikben Tisza Kálmán kimentette magát. Bokros teendői miatt nem léphette át elsőnek az Aranyszoba küszöbét. Ahogy aztán kutakodtam, kiderült, hogy az Arany-szobából csak valamikor a kilencvenes években lett nyilvános Arany-múzeum. De már az erről szóló beszámolókat nem néztem meg. Félttem, hogy azokban is csak a Tisza Kálmán kimentő sürgönyét találok meg, esetleg a régi szöveggel. A bokros teendővel. (Amiknek akkoriban csakugyan nem lehetett híjával, mert éppen a bukására készülődött.)

Nem nyomoztam tovább az irodalomban, hanem kaptam magam és átszaladtam Szalontára, látogatást tenni Arany méltóságos úrnál.

Ez volt az első, amire rádöbbsentem. Hogy én ilyen nagyúrnál járok. Eddig sose hallottam arról, hogy a nagybajuszú szalontai hajdú méltóságos volt. Nem mondta azt nekem se Holló igazgató úr a félegyházi gimnáziumban, se Gyulai Pál, meg Riedl Frigyes a pesti egyetemen. Ők se tudták volna? Vagy csak nem jutott eszükbe megmondani? Azt gondolták, hogy egészen elegendő címzés az „Arany János”, úgyse lehet azt senkivel összetéveszteni a magyar firmamentumon.

Hiszen nem is igen törte még azon a fejét senki, hogy ugyan minek kellett szólítani Arany Jánost? Mindössze egy embert tudok, aki nem úgy emlegette a költőt, ahogy szokás, s az az ember Tömörkény István volt. Ezt is érdemes följegyezni ebben a relikvia-leltárban. Arany János miatt is, meg Tömörkény István miatt is.

Akkor történt, mikor a régi jó háborús világban az Arany-centenáriumot ültük Szegeden. A színházban tartottuk az Arany-estét, pesti vendéggel, utána énnálam laktuk el a tort. Jakab Ödönt, a pesti vendéget hívtuk meg egy kis hirtelen-hamarjóra, s a díszkíséretet Tömörkény szolgáltatta, meg Szalay József, a literary gentleman, aki főrendőri rangban vigyáz az irodalomra.

Az első felköszöntőt nekem kellett volna mondanom, de nem mondtam, mert nem kedvelem ezt a műfajt. Szerencsére Ödön bátyám megmentette a ház becsületét, s olyan kiadós tósztot mondott Szegedre, hogy abban benne volt az én részem is. Ennek aztán Szalay József állt elébe, bokrétába kötve Jakab Ödön minden érdemét, amely már akkor is sok volt, pedig az akadémiai pálma még hiányzott közülük. Csak hajnali harangszókor került a sor Tömörkényre, aki Arany Jánost köszöntötte fel. Szerény lélekkel, de kissé szófogadatlan nyelvvel.

- Ünnepre gyűltünk össze, uraim. Magyar János ünnepére...

- Arany János - igazította helyre Jakab Ödön.

- Igön, jól mondja uraságod, én is azt mondom, hogy ezen Magyar János...

- Arany János - most Szalay próbálta nyomba terelni a szónokot.

Tömörkény vállat vont, föl húzta a két szemöldökét és egyszerre rázta mind a két kezefejét. Hajnalban ilyen gesztusokkal szokott ő az értelmetlen embereknek magyarázni.

- Hát nem értitök, hogy Magyar János! mert ez a... izé... ez a János olyan magyar embőr volt, hogy ilyen nem volt, mög nem lösz több a világon. Ezt nem is hívhatják a mőnnyországbán se másnak, csak Magyar Jánosnak. Osztán ha ez a... ez a Magyar János kétesztendő korában beleesik a csordakútba vagy eltapossa a bika, akkor mögötte volna a fene az egész magyar naiv eposzt. No, ez az egész.

Csakugyan ennyi volt az egész, és én nem tudom, a magyar irodalom minden tudósai mondhatnak-e ennél szebbet Arany Jánosról. Tömörkény Istvánnak pedig ez volt az utolsó tósztya. Pár hét múlva ágyának esett, hazahívta a magyar Isten - Magyar Istvánnak, Magyar János mellé.

Ez a tószty járt az eszemben akkor, mikor meglátogattam szalontai házában az öreg méltóságot. „A magyar író”-t, „otthoná”-ban. A csonka torony az öreg méltóságos otthona. Az, amely vala egykor „szabad hajdúfészek, benne lakván háromszáz vitézek”. Háromszáz vitéznek kicsi lenne egy kicsit, hanem Arany Jánosnak elég. Igen, be is teli egészen. A földszintet, az emeletet, a toronyszobát tölti meg az Arany-múzeum. Annyi a hagyaték benne, hogy szinte sokalltam is. Egy karlsbadi csészén fölírás. Ez volt a nagy költő ivóedénye ettől eddig. Ez

rendben van. De a csészealjban egy marék homokköglikker látható, amelyekről szintén magyarázó tábla okosít fel. Ezek a nagy költő vesekövei, eltávolítottak ekkor meg ekkor... Hát ezeket az orvosi érdekességeket talán nem volna muszáj üveg alá kirakni. A vesekövek nélkül is olyan teljes emberi dokumentum gyűjtemény ez, amilyen semmi költőtől nem maradt semmi nemzetre. A nagy szoba úgy van berendezve, ahogy az Aranyé volt az Akadémián, főtitkár korában. A fogason sok kabát és tömérdek szürke kalap. Elnyűtt nincs köztük egy se. Sétabotok nyalábszámra, nem ficsúros pálcikák, hanem igazi botok, támaszkodásra valók, köztük a megénekelt kajla gamójú is. Sok doboz pántlikás szivar, ajándék a költő tisztelőitől, mind fölnyitva, de egy sincs megkezdve. Azt megértem, hogy Arany jobban szerette a pipát, maradt is utána egész arzenális, de nagyon imponál nekem, hogy az örökösökben és a szalontai múzeumigazgatókban ennyi volt a kegyelet. A szegedi múzeum igazgatójára is rá lehetne bízni a Dárius kincseit, de ha egy láda perzsa szivar is volna köztük, azért nem vállalnék felelősséget.

Ki vannak teregetve az üvegtartóban a meghívók is, amikkel dáridókra hívogatták a címzettet, Andrassy Gyulához, Ferenc Józsefhez, hova. Nem hiszem, hogy valaha is tiszteletét tette volna e magas uraságoknál, de a meghívóikat elrakta, hiszen már nótárius korában megszokta, hogy rendet tartson az irományokban. S ezek alapján tettem azt a szenzációs felfedezést, hogy méltóságos úr volt a szalontai hajdú. „Méltóságos Arany János úrnak, mint a Szent István-rend jeles vitézének” - ez a titulusa. Persze, persze, a Szent István-rend. Jobb is, hogy erről kevés szó esik, több jeles költőnek szívébe belenyilallna a fájdalom, hogy ez már nem divat.

De az igazi emberi dokumentumok nem ezek. Azok asztalos keze munkái. Egy fenyőfaág, tarka cíhás váncosokkal és tarka huzatú dunnával. Ebben aludt méltóságos Arany János úr, még akadémiai főtitkár korában is. Egy fenyőfa sifonér, nem is politúros, csak festett. Ebben tartotta a Szent István-rend jeles vitéze a fehéreneműit, amiket mindig maga tartott számon. A fehéreneműk most is ott vannak a sifonér polcain. Minémű és mennyi, oda van írva a költő gyöngybetűivel a sifonér belső oldalán levő cédulára. Valahogy ilyenformán - a számokért már nem kezeskedem:

Ing.....12 drb
Hálóing.....5 drb
(Egy a Lacié)
Gatya.....4 drb

Írhatnám ugyan szemérmesen is, ahogy a hatvanas években szokták: G...a - de hát ha a világ legszegénylenebb öreg parasztja ki merte írni a becsületes nevén, mi jussom volna nekem affektálni!

Kis jegyzőkönyv hever az egyik asztalon. Notesz. De nem olyan mostani fajta. Maga csinálta a Magyar Tudományos Akadémia főtitkára. Úgy, ahogy írástudó öreg parasztok szokták - ő, de sokat láttam ilyent a mi gerendákon is! Negyedrébbe vágta az árkus papírt, aztán kettőbe hajtotta s összevarrta cérnával. A címlapján ezt a goethei mottót írta:

Pénzt s időt hogy vertem el,
Arra e kis könyv felel.

A Margitszigeten verte el Arany János a pénzt és az időt, a tölgyek alatt, élete utolsó éveiben, fáradtan és betegen. Csak éppen felnyithatom a számadó könyvet s megint csak emlékezetből, felelősség nélkül idézhetem a számokat, hogy tékozolta a pénzt Magyarország legnagyobb költője. Valahogy így:

Május 11.....47 kr.
Május 12.....47 kr.
Május 13.....47 kr.
Május 14.....49 kr.
Május 15.....97 kr.
(Laciék is kint voltak.)

Ennek a borzasztó kilengésnek tehát megvan a magyarázata. Vasárnap lehetett, Arany Lászlóék látogatták meg az öreg urat, mélyen kellett nyúlni az erszénybe. De mi a magyarázata az előző napi differenciának? Mire kellett akkor két krajcárral több, mint más hétköznapiokon? Nyilván azért, mert szombat volt s borraivalót kapott a pincér.

Jó lett volna ott tölteni az egész napot, s kézbe venni mindent, amit az ő keze érintett valaha. De a nagytiszteletű úrnak, a csonka torony őrének egyéb dolga is volt, mint hogy engem tanítgasson azokról, amik régen voltak. Különben maga is stílusos tartozéka a különös múzeumnak: Arany János őhozá is hozzáért, ringatta ezt a fehér hajú és fehérszívű öregembert.

Megkérdeztem tőle, sok látogatónak kinyitják-e az Arany-múzeumot?

- Nemigen járt itt tíz esztendő óta semmi nevezetesség.

Aztán mégis eszébe jutott egy román kapacitás. Író, újságíró, politikus. Órákig elnézelődött az ereklyék közt, nagyon meg volt hatva, s szép cikket írt bukaresti lapjába az Arany-relikviákról.

Azt a kérdést is föladtam az öreg úrnak, miért nem a Magyar Tudományos Akadémiában van berendezve az Arany-szoba? Ott a Goethéé körül. Azt mondta a nagytiszteletű úr, nem lehet. Először azért, mert Szalonta nem adná. Másodszor azért, mert így rendelte Arany László. Ő restauráltatta a csonka tornyot, hogy örök időkre megőrizze legyen az apja ereklyéinek.

Mégse hiszem, hogy így gondolta volna Arany László. Nem Salonta Mare-nak szánta ő ezeket a nemzeti kincseket, amelyeknek a sorsa mindjárt bizonytalanná válhat, mihelyst a nagytiszteletű úr leteszi az élet hivatalát, s elfogynak az Ercseyek, a rajongó Arany-rokonok. Nem jó volna a magyar államnak és a magyar hivatalos irodalomnak valami csereakciót kezdeni addig, míg nem késő?

JÓKAI

1

A város tekintetes tanácsa nekem juttatta azt a tisztséget, hogy a civitas Szegediensis háláját letegyem annak a százesztendő Jókainak az oltárára, aki amellet, hogy a költő fantáziájával megismételte a bibliai genezist, a realitások közül elsőnek fedezte fel a magyar szépirodalom számára a vidéki várost és a polgári demokráciát. Meg nem szolgálható kitüntetés ez nekem, e város szerény íródeákjának, aki fakó tintájával könnyen foszló papíron dolgozik, amelyet máról holnapra elvisznek a szelek - de Jókai pályájának méltatása tulajdonképpen történetírónak való feladat, aki bronzban és márványban dolgozik. Mert Jókai pályája több, mint irodalomtörténet: az az utolsó száz esztendő egyetemes magyar története.

Száz esztendővel ezelőtt, igen tisztelt Közgyűlés, különös csodák történtek a csodáktól már rég elszokott magyar glóbuszon. Üstökösöket nem láttak, földrengéseket nem éreztek, mégis üstökösjárásos és földrengéses esztendő volt az. Akkor történt, hogy a pozsonyi diétán a magyar követek, a Karok és Rendek elkezdtek magyarul beszélni. Ez maga is csoda volt, hát még amiket beszéltek! Az egyik beszélt közteherviselésről, a másik beszélt jogegyenlőségről, a harmadik beszélt gondolatszabadságról, a negyedik beszélt vallásszabadságról. Csupa olyan fogalom, amelyre új szót kellett csinálni, s ahány szó, annyi kalapácsütés azon a szép patinás koporsón, amelyben egyre halkulóbb szívveréssel aludt az a szépséges tündérasszony, akit most úgy hívunk: Magyarország, akinek azonban száz évvel ezelőtt még magyar neve se volt, akkor még a hazát is latinul hívták Hungáriának. Ekkor történt, hogy egy fiatal huszárkapitány, Széchenyi István nevezetű, úgy tett, mint a sabariai Szent Márton, aki köpenyét megfelezte a koldussal - csak hogy ez a mi Szent Mártonunk az egész köpenyét feláldozta, hogy pólyát szabasson belőle a magyar tudománynak. Ekkor történt, hogy egy fiatal költő, akit Vörösmarty Mihálynak hívtak, a pátosz harangszavával döbbsentette fel a magyar csöndet:

Ősi dicsőségünk, hol késel az éji homályban?

Nem véletlen, igen tisztelt Közgyűlés, hogy éppen a csodáknak ez az esztendeje adta nekünk a legnagyobb csodát, Jókai Mórt. Sőt, nagyon céltudatos intézkedése volt ez a fejünk felett örökdő Gondviselésnek. Mert az örökkévaló Isten, aki emberi szemnek megfoghatatlanul vigyázza csillagai felett világok születését és világok elmúlását, az Örökkévaló Isten tudta, hogy amit ez a csodálatos esztendő teremni fog, az mind el fog veszni, és a századforduló hervadt napvilága romokra fog viasztütni ebben az országban. És az örökkévaló Isten támasztani akart valakit ebben a népben, aki túlélje annak pusztulását; aki hírmondója legyen annak, ami volt, és záloga annak, ami lesz; aki befelé közös bálványa legyen boldogtalan, mert szétszaggyagott és még boldogtalanabb, mert magától is széthulló fajának és kifelé hódolatra készítő nagykövete annak a világ minden hatalmasainál, akik nem akarnak a Jókai népének helyet engedni a népek asztalánál.

Íme ezzel a történelmi küldetéssel takartatott a komáromi árvagyám fia ezelőtt száz esztendővel a halhatatlanság pólyáiba.

*

Igen tisztelt Közgyűlés, fölösleges volna elmondanom Önöknek Jókai Mór életrajzát, amely minden poklokra keresztül elvezette az örökkévalóság kapujába. Ő maga mondja el, hogyan járt a korszak világra fénylő hőseivel, Petőfi Sándorral és Kossuth Lajossal diadalútjaikon, s hogy bujdosott futóbetyárokkal erdők vadonában, evett cigányok bográcsából és királyi

asztalok ezüst tálaíró; volt a nyakán kötélhurok és érdemrendszalag; ugyanaz a király, akinek pribékjei bebörtönözték a forradalom újságíróját, odaültette országa főrendei közé; meghajigálták koszorúval és sárral; nevezték Kossuth-kutyának és írókirálynak; leborult előtte az egész ország és akadt olyan demagóg, aki dicsősége teljességében nem átalította azt a blaszfémiát mondani az országházában: „Én ezen Jókai Mórt hazám ellen vétkes egyénnek ismerem...”. És mondták ezt a magyar faj olyan reprezentánsának, akinek a kedvéért nagynevű angolok, franciák, németek tanultak meg magyarul, holott az egész magyar politika és az egész magyar diplomácia kedvéért egy bécsi ajtónyitogató se cselekedte azt meg. És mondták ezt a föld egyik sarkától a másikig világító magyar fáklyának olyan faggyúmécsesek, akiknek se a kigyúltát, se a kialudtát senki észre nem vette.

Mind elmúlt történelem ez már, igen tisztelt Közgyűlés, és megtalálható minden Jókai-életrajzban. Én arról óhajtok inkább beszélni Szeged emlékünnepe, amit az életrajzok nem jegyeztek fel - én Jókai lábnymait kerestem meg Szeged történetében. Neki nem voltak azok olyan fontosak, hogy életírói ne mellőzhették volna őket, nekünk ereklyék és dokumentumai annak, hogy ennek a városnak különös kötelessége ünnepi díszbe öltöztetni a lelkét Jókai születésének emlékünnepe.

Öreg újságok ólomszerűit kellett értük bejárnom, amiket már nem is por takar, hanem valóságos szép tisztai homok, olyan, hogy alig bír benne mozogni a hétfejű sárkány. (A valóságban könyvskorpió biz az, nagyon jámbor kis féreg az ártatlan, de nagyítóüveg alatt bizonyosan sárkánynak látszana. Márpedig, ha Jókai utazik az ember, akkor a nagyítóüveget otthon nem hagyhatja.)

Amit ezen a felfedező úton találtam, az elsősorban helytörténeti ereklye. De talán akad benne olyan is, ami nemcsak a szegedi embert érdekli. Háttha akad egyszer valaki, aki megrajzolja Jókai magyarországi útjainak a térképét. Jókai kedves városa ne maradjon abból ki.

*

Először, mint márciusi ifjú járt a határunkban negyvennyolc nyarán. Egyedül jött, ismeretlenül, éjszakának idején, mégis kettős napragyogásban. Az egyik volt a Kossuth Lajos delelő dicsősége, másik az ő maga hajnalodó dicsősége. Két legnagyobb romantikusunknak az a gondolata támadt akkor, hogy az Alföld szabad martalócaiból hőseket kellene nevelni a szabadság számára. A Jókai-memoárokban többféle variáció van ennek a fantasztikus útnak s azok itt-ott ellent is mondanak egymásnak. Hol félegyházi buckák, hol tisztai füzesek szerepelnek bennük, a lényeg azonban az, hogy Kossuth Lajos apródja, Jókai Mór amnesztialevelet hozott Rózsa Sándornak, aki a leghíresebb szegedi volt abban az időben.

(Van egy negyvennyolcból való kalendáriumom, mégpedig német nyelvű. Annak az egyik tábláján a „Talpra magyar!” található német fordításban, a másikon Rózsa Sándor támaszkodik a puskájára fametszetben rabvallató német alexandrinusokkal koszorúzva.)

Kutyából nem lehet szalonnát csinálni amnesztiaival. A kalandos kísérletből a szabadságharcnak nem lett semmi haszna, ellenben évtizedek múlva alighanem ez a romantikus út szépült a *Mire megvénülünk* nádasaiá.

*

Negyvenkilenc nyarán a menekülő magyar kormányral került Jókai Szegedre. A muszka rém elől menekült - a halál árnyékába.

Ekkor törtérik, hogy a szegedi Tisza másik partján, Újszegeden a Zsótér-féle magtárban felrobbant hatvan mázsa puskapor. Házak dőltek össze, a Tisza kicsapott a medréből, közápor és véres emberi tagok hullottak át a Tiszán innét eső városra. Nyolcszáz halottja volt a katasztró-

fának - a költőnek pedig, aki a lőpormagazintól néhány lépésnyire búzavirágot szedegetett, egy hajaszála se görbült.

- Isten vigyázott rám az ő angyalaival - mondja egyik kései tárcájában, *A látható Isten*-ben -, azóta vagyok én fatalista, azóta hiszek a szellemvilágban, azóta hiszem, hogy követ és védelmez valami jó szellem.

Különben a szegedi robbanás emlékét a *Dekameron* egyik novellája őrzi: a *Katonadolog*. Hőse Szarka Peti huszárkáplár, akit az explózió felkap a levegőbe, levág a Tiszába, ott elkapja egy gőzösnek a kerekét - közben azonban a káplárnoteszt visszadugja a kebelébe, mert annak ott a helye. Az én gyerekkoromban benne volt az olvasókönyvünkben a flegmatikus huszár esete, aki hat másodperc alatt bejárta a felhőket és a víz fenekét, és nem confundálódott bele. Most már persze kimaradt Szarka Peti az olvasókönyvekből; nem is való ő ilyen konfúzus nemzedéknek.

*

Mikor harmadszor járt Jókai Szegeden, 1856-ot írtak s akkor nem volt Magyarországon se nappal, se éjszaka, hanem volt az a teljes napfogyatkozás, amit úgy hívtak, hogy Bach-korszak. Akkor építették a szegedi vasúti hidat s az olyan ritka látványosság volt abban az időben, hogy Jókai érdemesnek tartotta lejönni megnézni. (Mérnök emberektől hallottam, hogy Európa-szerte újság volt az a technikai módszer, amit itt akkor kipróbáltak.)

A jövő század regényé-nek különös technikusa egy keszonban a Tisza fenekére is leszállt akkor, ami nem volt minden veszedelem nélkül való járás. Neki megérte. Talán beszélő volt a tiszai sellőkkel, Attila koporsójáról.

*

Jókai negyedik, ötödik szegedi látogatása 1879-re esik. Akkor ő már nagyon fent volt az Olümposzon, Szeged pedig nagyon lent a vizek infernójában. Csónakán bejárta a romvárost, és a nagy vizionárius, aki a *Kárpáthy Zoltán*-ban a világirodalom leggigantikusabb árvízképét festette meg, elkomorodva jelentette ki, hogy ehhez fogható pusztulást nem tudott elképzelni.

A vízözön azt harsogta: „Itt pedig város többet nem lesz”, s erre az egyik király azt mondta az országnak - mindegy, ki stilizálta meg a mondatát -, hogy „Szeged szebb lesz, mint volt”, a másik király pedig azt kiáltotta a világnak, hogy „segítsetek!”. Azt hiszem, a két király szava közül azé hangzott messzebb, aki csak láthatatlan szellemeknek parancsol ugyan, de azoknak nem állták útját országhatárok, és mindenfelé elvitték a parancsát, ahol irgalom lakik.

*

A magyar Zuideersee a címe annak a kilenc részből álló ciklusnak, amelyet akkor lapjában Szegedről írt s amit ennek a városnak egyszer ki kell emelni Jókai összes munkáinak rengetegéből és külön könyvecskében kiadni, hogy azt minden szegedi polgár tegye a Bibliája mellé, mert noha az csak egy hírlapi riportgyűjtemény, biblikus erejű eposza az a pusztulásnak és a feltámadásnak.

Bizonyára vannak Önök között, igen tisztelt polgártársaim, akik emlékeznek még arra az árvizes fametszetre, amely egy bölcsőben fekvő csecsemőt ábrázol, amint szelíden úszik a vizek sivatagán. *A bölcső* volt a címe ennek a képnek, amely azidőben Európa minden képes lapjában megjelent, és ez volt a címe Jókai költeményének is, amelyet minden világnyelvre lefordítottak, és mindenütt megsirattak, ahol az anyáknak van kit a szívükre szorítani.

*S a gyermek alszik benne csendesen,
Az óriás ár dajkája neki:
Hulló romból nem bántá semmi sem,
A hullám szíve rajta megesett;
Felvette a karjára s rengeti.*

*Úr Isten, aki minket sujtólál,
Talán mert nagyon bűnösök vagyunk,
Mert nem szerettük e hazát talán
És benne egymást, mint parancsolád?
Hogy vétkeinkért versz, meghajolunk.*

*De a bölcső, mit őrze angyalod,
S ennek lakója még nem vétkezett.
Családja, háza, városa halott:
Ha megtartád, veszni nem hagyhatod,
Hanem kiterjeszted felé kezéd.*

*Ott leng a csónak a hullám felett,
Nyugtabban, mint a gálya horgonyán;
Haldd uram: a gyermek fölébredett!
Szavát Te érted; ő beszél veled.
Azt kérdi Tőled: „Hol van jó anyám?”*

*Leheld reá az égből válaszul:
„Ki mindent elvett, mindent visszaád.
Nem léssz te árva, íme él az Úr!
Kiben apát, anyát nyerj vigaszúl:
Ád néked egy boldog magyar hazát.*

*Jön boldogabb kor, örökséged ez!
A rombul új város emelkedik,
Régi fájdalmat új öröm fedez!”
- A gyermeksírás Hozzád zengedez,
Uram, hagyd szállni magas egedig!*

Az Úr kinyitotta magas egét a gyermeksírásnak és a költő dalának, és az új város felépült. 1883-ban mind a két király egyszerre járt itt az új várost megnézni. Akkor nyitották meg a városi könyvtárt is, s vendégekönyvünk első lapjára Ferenc József írta be nevét, mint Szeged első rekonstruktora. Utána az első Tisza Kálmán, a miniszterelnök, a második Tisza Lajos, a városépítő, a harmadik Jókai Mór, a többi miniszterek, az egyházi és világi zászlósok fényes sokadalma, történelmi nevek viselői csak őtána következnek. És mindenki természetesnek tartotta azt, hogy erre a díszhelyre kerüljön az a magyar nábob, aki legtöbbet adott ennek a városnak, mert legtöbbet kapott a magyar Istentől. Különös világ volt az, ha Jókai-regényben olvasná az ember, azt mondaná rá: fantasztikum.

- Ne törődj vele, ha a házak alacsonyok lesznek is, csak a védőtöltés falai legyenek magasak - olvasom az egyik elfakult újságban Jókai intelmét Tisza Lajoshoz.

Ez is meglepő, hogy a költő adta ezt a tanácsot a gyakorlati embernek. Nem is lett foganatja. Mikor a magas töltésgyűrű kiépült Szeged körül, akkor már a költő is, a városépítő realpolitikus is, néhai díszpolgárai voltak Szegednek.

*

1885: *Az aranyember* premierje Szegeden. Vásárhely, Makó, Arad, Temesvár, itt várja a „koszorús költő”-t. Jön-e, nem jön-e. Hetekig izgatja a szegedi sajtót. Megjött, de már a vasúti fogadtatásnál kijelentette, hogy a küldöttséget, koszorúkat, fehér ruhás lányokat ő most meg nem érdemli, mert ezúttal csak a „saját érdekében” jött Szegedre. Hajnalban háromkor kelt, fél nyolcig ült az íróasztalnál (egy ültő helyében megírt *Az aranyember* bécsi előadására egy külön új felvonást), a vonaton kigondolta a Hon holnapi regényfolytatását, azt itt fogja megírni; aztán holnapután a parlamentben is dolga van. Nagyon szorongatják Tisza Kálmánt, megint neki kell a generálisért a népszerűség Polükratész-gyűrűjét a tengerbe dobni - szóval a szegediek számára most nincs ideje. Azt a látogatást, ami csak a városnak szól, majd máskor módolja ki.

Így aztán a nagy lakozást is máskorra kellett halasztani, csak szűk körű baráti lakomán kapta be Jókai az ebédet, nem híres szegediesen, csakugyan szegényesen, mindössze hat fogást, hat tósztal.

Hanem a „fogadást”-t nem engedték el a szegediek, mert abba nagyon beleszoktak még a rekonstrukciós király-napokban. Egyik küldöttség a másikat érte Jókainál, s az egyik meg is ijesztette egy csöppet, de csak egy nagyon csöppet.

Tizenhat negyvennyolcas öreg bajtárs tisztelgett nála s azoknak a szónoka így kezdte a mondókáját:

- A világ ismeri Jókait, a nagy író, a nagy hazafit, a híres politikust, most már ismerje meg a világ Jókait, a nagy forradalmárt is.

A költő - azaz dehogy: a Tisza Kálmán intímus barátja megriadva kapta fel fejét. A városi urak arca is elkomorodott, az öreg honvéd pedig kacsintott egyet és így folytatta:

- Igenis, a nagy forradalmárt, aki alig tette be a lábát Szegedre, egyszerre olyan forrongásba hozta a szíveket, hogy itt az asszonyok most már nem is akarnak másra nézni, csak Jókai Móra.

*

Az ekkor beígért baráti látogatásra öt évig váratta Jókai a szegedieket. 1890-ben járt itt utoljára, akkor azonban meglakta a várost: három napig lakott benne. A szegedi társadalom minden tőle telhető módon hódolt neki. Rendeztek parádés színházi előadást, megmutatták neki az óvodában Szeged virágoskertjét, elvitték még a Csillag-börtönbe is. (Írónak sose árt azt tudni, hogy ilyen is van ám!)

A Sziráky késes-boltjába azonban magától ment el a fejedelem, s erről a látogatásról így számolt be Sziráky néni a híres késesternek (akit Mikszáth tett híressé a magyar iparosról szóló anekdotájával), mikor a mester hazatért a Prófétából, a déli sörözésről:

- Úgy ám, ki volt itt nálunk? Tudom, nem találja ki! Mögtisztolt bennünket a Jókai nagyságos úr!

- Nohát, az úgyis illött - mondta önérzetesen a mester.

- De becsaptam ám a nagyságos urat - hunyorított a mesterné.

- Hogyhogya?

- Öt pöngőért adtam neki a tíz pöngős halbicskát.

(Ezt az ismert bicska-típust Tisza Lajos rajza után komponálta meg a híres késes.)

Kéпкиállítás is volt akkor Szegeden, oda is elvitték Jókait. De oda már Mikszáth is vele ment, aki véletlenül éppen akkor ruccant le egy kis szegedi halászlére.

Jókai nagy műértő volt a piktúrában is, odahúzta Mikszáthot egy szénakazlas képecske elé.

- Nézd, milyen helyes kis csöndélet. Ugyan ki festette?

Kacziány Géza, akkor szegedi rajztanár előhúzta a riportozó újságírók közül a legsápadtabbat és legszégyenlősebbet:

- Gárdonyi Géza, szegedi újságíró.

- Gratulálok, kolléga - nyújtott neki kezét Jókai -, sokra viheti még az ecsetjével.

Így esett meg a három királyok találkozása Szegeden, 1890-ben. Az abszolút uralkodó ő volt köztük: szívek bíborszőnyegén járt ebben a városban és Szeged népének rajongása kísérte díszörségül.

*

Igen tisztelt Közgyűlés, most a halandó Jókai után a halhatatlan Jókai jött el az ő kedves városába, és ebből az alkalomból meg kellene rajzolnom az ő glóriás képét, valahogy úgy, mint ahogy az amerikai lapok szokták megrajzolni az ő nagy embereik képét abban az időben, mikor még voltak nagy emberek, de nem voltak fotográfiák. Megtörtént néha, hogy négy-öt rajz is maradt egy-egy nagy emberről, de azok egyben-másban eltértek egymástól a rajzoló egyénisége szerint. Ilyenkor úgy állapították meg az igazi képet, hogy a négy-öt képet egymásra rajzolták, s azokból a mindenképpen közös vonalakból, amelyek az egymásra rajzoláshoz fedték egymást, megkapták a hiteles képet.

Ha ezt a próbát Jókai írói képeivel is megcsinálnánk, amelyeket különböző korok kritikusi hagytak ránk, akkor egyéniségét öt éles vonás határozná meg: idealizmusa, fantáziája, humora, nyelvművészete és elbeszélő művészete. Ezek együttvéve teszik őt a magyar faj géniuszának megtestesülésévé, és ezek miatt lehetne portréjának körirata az, ami a napkirály, XIV. Lajos arany szolidusaié volt: Solus sibi similis, egyedül magához hasonló.

Erre a portretírozásra azonban csak akkor volna szükség, ha Jókai halottan feküdne a könyvtárak nagy kriptáiban, mint leltári szám, és csak bebalzsamozott múmiáját vennénk elő ereklve gyanánt ünnepi alkalmakra. De én éppen mint könyvtárigazgató tudom, hogy Jókai soha élőbb nem volt, mint most, és soha a lelkek szomjú nyájai nem tódultak úgy örökké üde forrásaira, mint ezekben az eltikkadt esztendőkhöz. Szeged város kultúrpalotájában legalább három példányban van meg Jókainak minden könyve, és most szereztem meg a negyediket a kultusz-kormánytól, mert a Jókai-kötetek egyre rongyosabbá válnak - pedig a könyvek társadalmában nem a selyembe és bársonyba öltözöttek a kincsek, hanem az elnyűtt ruhájúak, ami különben olykor megesik az emberek társadalmában is. És ez így van az ország nagy könyvtáraiban és a tanyai iskolák könyves szekrényeiben, Jókait rongyosítják méltóságos urak és hallja kendek, destruktívek és konstruktívek, polgárok és kis diákok, okulárés nagymamák és rózsás arcú unokák, olvassák villanyfénynél a pesti palotákban és gyertyafénynél tanyai szalmazsolyán.

Mi az oka ennek a magától támadt, nem ünneplésre készült, a centenáriumból tán nem is tudó Jókai-kultusznak? Hiszen a magyar szellemnek mennyi új forrása buggyant föl azóta, és a külföld nagy írói közül mennyinek ástak csatornát! Mennyi új probléma ingerli a lelkeket, holott a Jókai-problémák már nem problémák többé, és témái minden korszerűségüket elvesztették. Hiszen az ő egész világa lesüllyedt mély geológiai rétegekbe, a kőszénné vált

Sigillaria-erdők közé, amelyeknek fekete tavain nesztelen siklik csónakán a titokzatos árny: Berend Iván.

Ennek a nagy geológiai katasztrófának mindenesetre része van abban, hogy a nemzet úgy szomjazza és élvezi Jókait. Ma mindnyájan Berend Ivánok vagyunk, csónakosai a holt vizeknek, és mindnyájan Tatrangi Dávidok vagyunk, akik keressük a feltámadás ichorját. Ma beszélhetnek nekünk a kritikusok Jókai fogyatékoságairól, elrajzolásairól, valószínűtlenségeiről, a műfajelméletek hámjából kirúgó szertelenségeiről: ma a kritikusoknak kevésbé van igazuk, mint valaha. Amiket valaha legjobban vétkeltek Jókaiiban, azok váltak legnagyobb értékeivé.

Hogy a fantáziája féktelen? Valóban az, hozzá fogható nincs a világirodalomban. A teve bizonyára sokkal fékezhetőbb paripa, mint a griffmadár, de nekünk ez a griffmadár-fantázia kell, amely beröpködi az egész földet, Palmira romjaitól egész az északi pólusig és az elsüllyedt Óceániától egész az Androméda-csillagkép ködfoltjáig és a vízőzön előtti saurusoktól egész az aerodromokig mindenütt megfordul, ami volt és ami lesz, és mindenütt megmarad magyarnak. Hogy az alakjai nem a földön járnak, hanem a levegőben szálldosnak, és nem agyagból vannak gyúrva, hanem virágmézből és napsugárból, holdfényből és pokolfüstből? De nekünk ezek kellene, ezek a tiszta oxigénben élő emberek, akiken nem érezzük az élet iszapszagát, és akiken nem csörögnek a mi realitásunk bilincsei. Jókai legújabb életírója, akinek szép és a nagy évforduló alkalmához méltó könyvét az Akadémia adta ki, azt állapítja meg, hogy Kárpáthy Zoltán mindig ideálja lesz a magyar gimnazistáknak, de a higgadt kritika regényhősnek el nem fogadhatja. Ó, boldog magyar kritika, amely megróhatja az üstökös csillagot azért, mert berontott az elméletek kenderhámjaiba és elégette azokat, és ó, boldog magyar fiúk és lányok, akiknek olyan ideáljaitok lehetnek, mint Kárpáthy Zoltán és Kőcserepy Vilma!

Én optimista vagyok és elhitetem magammal azt, hogy mire ezek a fiúk és lányok egy új nemzedéknek adják át a helyüket, akkorra meglesz az ichor, akkorra egy lesz fejük fölött az Isten, akkorra meglesz az Egyetemes Földi Köztársaság, akkorra tán már aerodromok járnak a föld és a Mars csillag közt - én elhiszem az egész jövő század regényét, kivéve azt, hogy a magyarok összébékülnek egymással, mert azt még Jókainak se hiszem el. De abban bizonyos vagyok, hogy míg lesz embercsoport, amely magyarnak nevezi magát, addig egyik nemzedék a másiknak testamentum gyanánt adja át a vigasztaló, a nyugasztaló, az édes könnyeket elindító, az ártatlan mosolyokat kisüttető, a legszebb álmokat álmodtató, a mesemondó Jókait. Mert minden divat változó és minden nagyság relatív és a legmagasabb hegyormok is elkopnak és forgó szeleken szálló homokká mállnak valamikor, de a mese nincs divatnak alávetve, a mese együtt született és együtt fog meghalni az emberrel, és a világ nagy mesemondója a mi Jókaink volt.

*

A múlt század negyvenes éveiben volt az angol-afgán háború. Hogy mi volt az indító oka, célja, eredménye, nem tudom; azt se tudom, van-e még akár Angliában, akár Afganisztánban egy lélek, aki tudná. Talán nem is volt vele egyéb célja a végzetnek - hiszen a történelem miértjei mindig homályosak és sokféleképp magyarázhatók -, mint hogy arról, ami Kabul vad hegyeiben történik, itt a Duna partján novellát írjon egy magyar költő.

Ennek az afgán novellának, amelyet Jókai valami kalendárium számára írt,⁶ ez volt a címe: *A láthatatlan csillag*.

⁶ Losonczy Phönix 1. k. 1851.

Csillagfényes nyári este van, egy afgán templom őskori romjai közelében angol tisztek hevernek a tábornökeknél és találgatják a másnapi csata esélyeit. Ki fogja látni még másnap este is az Isten csillagpompás egét, ki fog örökre lezárt szemekkel feküdni az idegen ország földjén, meg sem siratva távol kedveseiktől?

Egyszer beleszól a beszélgetésbe egy öreg bennszülött tevehajcsár, aki azt mondja, hogy az ő őse az endori boszorkány volt, aki Saul királynak megmutatta a jövőt, és azt állítja, hogy ő is ért ősanja tudományához.

- Látjátok azt a keresztalakú csillagképet az égen? - kérdezte az angol tiszteket.

Az angol tisztek azt látták valamennyien. Olyan is volt köztük, aki még az iskolából emlékezett rá, hogy azt Andromédának hívják a csillagászok.

- Hát ennek a keresztnek a közepében melyiktek látja azt a különösen fényes csillagot?

Néhányan azt mondják, hogy ők látják, és bizonyosan látja azt mindenki, mert olyan fényes, hogy lehetetlen nem látni. Néhány tiszt megjegyezte, hogy látni ugyan ott valami halvány kis csillagot, de az alig pislog. A legtöbben azonban azon erősködtek, hogy nem látni ott semmit, még tábori látszóval se.

És amikor a vita már nagyon elhevesedett, akkor újra megszólalt az öreg afgán.

- Urak, aki fényesnek látja azt a csillagot, azt nem éri semmi veszedelem a holnapi csatában. Aki halványnak látja, az megsebesül, aki pedig sehogy sem látja, az holnap este már nem fogja látni Isten teremtett világát.

Erre aztán mindenki elnevette magát, és a nevetés a legjobb összebékítő. Az angolok kezét szorítottak egymással, és aludni tértek, és másnap megvívták a csatát, és a tábornok épen maradt, akik halványnak látták a csillagot, azok súlyos sebbel váltották meg életüket és akik sehogy se látták, azoknak sírt ástak az idegen ország földjében.

1850-ben írta Jókai ezt a novellát, aztán megjelent a *Délvirágok*-ban, azt lefordították németre és angolra, aztán elfelejtették magyarul is, németül is, angolul is, elfelejtette Jókai is, s ő volt legjobban meglepődve, hogy negyven év múlva, 1890-ben levelet kapott egy angol csillagásztól, aki közölte vele, hogy az Androméda-csillagkép ködfoltjában fölfedeztek egy csillagot, amely háromnapos ciklusban változtatja a fényét egész a láthatatlanságig. Azt kérdezte, honnan tudott erről Jókai már negyven évvel ezelőtt? Jókai kénytelen volt megvallani, hogy ő csak kitalálta az egész történetet elejétől végig, költői fantázia volt minden reális alap nélkül, nem is lehetett más, hiszen amiről nem tudtak a teleszkópos csillagászok, arról honnan tudhatott volna a költő?

Az Androméda ködfoltjának ez a csillaga ma már rajta van minden csillagászati térképen, s ismert példája annak a csillagtípusnak, amit változó csillagnak hív az asztronómia. Véletlen volt-e, divináció volt-e, hogy Jókai fantáziája megelőzte a csillagászok fegyveres szemét, azt hiába keresnénk és én nem is keresem. Én csak annyit tudok, hogy a magyar ég tele van csillagokkal, s azok közt a Szíriuszéval fölér a Jókai tündöklése. Jaj annak a nemzedéknek, amelynek számára láthatatlan csillag ez a szikrázó ideál, de áldott és boldog lesz és a jövőendő csatáját diadalmasan fogja megvívni az a nemzedék, amely szemével látja és szívébe engedi hullani ennek a csillagnak a sugarait.

Másodszor ér ma az a tisztesség, hogy kürt lehetek a legnagyobb magyar csoda ünnepén, aki Jókai Mórnak neveztetik, és másodszor érzem, hogy annak, aki pásztorsípnak született, nem szabad a kürt szerepét vállalni. Elfogódott virágszedője vagyok én a Jókai-erdőnek, szegény gyöngyhalásza a Jókai-tengernek, alázatos hitvallója és hirdetője a csodának - éntőlem tehát se irodalomtörténeti, se esztétikai stúdiumot ne méltóztassék várni, mert az énnekem nem kenyerem, és azt sokszor megcsinálták már hozzáértő okos emberek.

De azért biztos vagyok benne, Hölgyeim és Uraim, hogy Önök elnézik nekem, ha nem lesz is nagyon tudományos az a módszer, amellyel eléjük merek állni. Hiszen templomba, misére nem analizálni megy a hívő ember, hanem fejét meghajtani és szívét fölemelni. Ezt a metaforát nem véletlenül használom. A Jókai Tedeumon én legillendőbbnek tartom a prédikátor módszerét követni. Textusokat olvasok föl a százkötetes Jókai-evangéliumból, és azokhoz fűzöm a magam dadogó imádságát. A drágakövek, amelyeket belőle szedegetek, igaziak lesznek és azokért meg fognak bocsátani az én színes üvegcserepeimnek, amelyekből a keretjüket összeállítom.

Mondom, ez egy csöppet se tudományos módszer, de hát a csodához úgyis hiábavaló tudományos módszerekkel közeledni. Körülbelül mindent elolvastam, amit a tudósok Jókairól írtak és az könyvtárra megy, és abban vannak nagyon lelkiismeretes és nagyon mély tanulmányok, de a csodát azok se magyarázzák meg. Egy-egy csillagot lehet teleszkóp és spektrál műszer alá fogni, ki lehet a pálya elemeit számítani, meg lehet az összetételét határozni - de mit lehet azzal csinálni, aki egymaga egész égbolt, szikrázó állócsillagokkal, ködfoltokkal és tejút-rendszerekkel, az egész firmamentumot átérő üstökösökkel és lángot vető meteorokkal?

Azt nem lehet távcsövek csavarai közé szorítani, arra csak elkáprázott szemmel szabad fölnézni, és áldani az Istent, hogy ilyent teremtett.

*

*...,lát szemem,
Fényt, mit leírni emberajk tehetlen.*

*A fényözönben
bíbor szegélyű rózsafelhők úsznak,
S rajtuk mosolygó édes angyal arcok,
Oly ismerős mind, mint egy sírba tett
És újra feltalált gyermeknek arca.
A fényes égnek távol mélyiből
Még fényesebb pontok közelgenek.
Napok, világok!"...*

A vak költő mondja ezt *Milton*-ban, Jókai drámájában, és ha lefogom a szemem, hogy jobban lássak, akkor én is belátok a külön magyar Isten műhelyébe, abban az esztendőben, mikor Jókai született, 1825-ben.

- Embert akarok teremteni az én képemre és hasonlatosságomra - mondta az Úr, és az angyalok odavitték neki azt az agyagos ládát, amelyikben a legfinomabb kaolint tartják a mennyei gölöncsérműhelyben, a halhatatlanság kaolinját. Ebből szokta kigyúrni a Teremtő szent keze a költőt, mikor nagy jót akar tenni az emberekkel. De a halhatatlanság anyaga fogytán volt. Hiszen csak nemrégén került ki belőle két olyan titán, mint Arany János és Petőfi Sándor.

- Ez nem elég - méregette az Úr a maradékot, és körülnézett a műhelyben. A próféták polca poros volt, mert az Úr már rég nem teremtett prófétákat, hiszen az emberek azokat úgyis megszokták kövezni. Az Úr lefújta a port, és amit alatta talált, azt összegyúrta a kaolinnal. Belemarkolt abba a ládába is, amelynek ez volt a felírása: „Varázslók”. Ez akkor volt kelendő portéka, mikor a népek még gyermekek voltak. Mióta a népek felnőttek, azóta a varázslókkal nem állnak szóba.

- Hátha így befogadják maguk közé - gondolta a Teremtő, és egybe gyúrta a költőt, a prófétát és a varázslót.

- Valami még kell hozzá, hogy kapós legyen a magyaroknak - tűnődött el a jó Isten, és odavitette maga elé azt a ládát, amelyből a királyok anyaga szokott kikerülni. De nem azoké a királyoké, akik elmúlnak, mikor rájuk csapódik a kriptaajtó, hanem azoké, akik még azután is soká uralkodnak, mikor már porrá váltak. Ennek a ládának nem sok híja volt, és a Teremtő örült, hogy fogyaszthatja ami benne van. Ujjai alatt gyorsan formálódott a különös keverék, és mikor már felvette az emberalakot, akkor az Örökkévaló a tenyerére vette.

- Látjátok - mondta angyalainak -, ez lesz az, akiben nekem kedvem telik. Már most ti ékesítsétek föl mindazzal, ami töletek telik.

És akkor előjöttek azok az angyalok, akik a virágokban laknak, és azok megcsókolták a szívét, leszálltak hozzá azok, akiknek napsugarakból van a szárnya, és azok megcsókolták a homlokát; körülvették azok, akiknek suhogására a földön azt mondják, hogy az a szférák zenéje, és azok megcsókolták a száját, mindenki adott néki valamit, aki az Úristen udvarában él: a szellő és az orkán, a harmat és a mennydörgés, az északi fény és a hullócsillag.

- Van még valaki? - kérdezte az Úr, mikor a szépség, a szerencse, a hosszú élet, az églakók minden adománya borította már a halhatatlanságra teremtett halandót.

Gyöngyház csillámú angyal hangja muzsikált az esthajnal csillag felül:

- A boldogságot hozom, Uram!

- Megállj! - emelte föl tiltó kezét az Úr - hát nem tudod, hogy költőt teremtettünk!

Aztán szívére ölelte a költőt, belelehelte lelkét, és azt parancsolta neki:

- Menj és légy te a te népednek szolgája és királya, légy kürtje, amikor ébreszteni kell, ezerjófű virága, amikor halálos sebe támad, szárnya, amikor repülnie kell és tűzoszlopa, amikor rászakad a világtalan sötétség!

Ezzel a küldetéssel takartatott ma száz esztendeje az örökkévalóság pólyaiba a komáromi árvagyám fia.

*

„A kis gyermeket nem hiába nevezik angyalának. »Angelosz« eredetiben azt teszi, hogy »küldött«. Egy más világ küldötte az. Egy más világé, melynek ismeretlen delejes hatása sugárzik a gyermekarcból, gyermekszemből azokra, akikhez küldve lett. A gyermekek szemében van néha bizonyos kék sugárzat, amely bűvölő erővel bír; mely beszélni tud, s azt a színt elveszti a szem, mikor beszélni megtanult az ajk; ez a sajátyszerű kék szivárvány csak a gyermekszemekben észlelhető.”

Az *aranyember*-ből vettem ezt az idézetet, amelyben engem a kék szivárvány fogott meg. Jókai szemének is volt olyan delejt árasztó kék szivárványa, mint a Noémi gyermekének, csak hogy ez nem múlt el a gyermekkorral. A közönséges halandóval együtt öregszik a szeme is, a szivárvány benne elfakul, a deleje nem vonz, hanem eltaszít. A Jókai szeméről azt

mondják, hogy szivárványos gyermekszem maradt az utolsó órák párnáin is. S a lélek, amelynek spektruma ez a kék szivárvány volt, olyan fehéren röptült vissza a Teremtőhöz, mint amilyen fehéren kiröptült a tenyeréből. Viszont már a gyermek lelkének oly különös volt a röpködése, hogy abból látni lehetett a jövőendő káprázatos útjait.

Negyedfél esztendő volt, mikor először elvitték a színházba, ahol valami vidám bohóságot adtak. Igazán vidám azonban csak akkor lett, mikor a negyedféléves gyerek belekiabált a darabba, ítéletet mondván a fehérszemélyekről, akik a színpadon a női nemet képviselték:

- Ó, ti asszonyok, ti asszonyok!

A kék szivárvány szemű ember, aki megteremtette Noémit és Rozálit, Ciprát és Evilát, Ozmondát és Atháliát, Pompeja baroneszt és Cynthia bárónét, háromnegyed századon át még sokszor megismételte ezt a felkiáltást. Az a sok tündöklés, amibe nőalakjait öltözteti, akár a szentek glóriájából, akár a démonok lobogványából szöve, az végelemzésben mind ez a csodálkozó és álmélgató felkiáltás:

- Ó, ti asszonyok, ti asszonyok!

Még korábról is találok olyan feljegyzést, amelyben nem nehéz ráismerni a kisgyermekben a nagy emberre.

Az édesanyjának volt egy nehéz tölgyfázsámolya, amiben a gyerek meg-megfogódzott, mikor állni tanult. Másféléves korában, mikor járni kezdett, mindig magával hurcolta ezt a zsámolyt, biztatván magát az anyai ajakról eltanult intéssel:

- Lasszan, otoszan, lasszan, otoszan...

A jelszavakkal a kis gyermekek is csak úgy vannak, mint a nagy emberek: sokszor másképp tesznek, mint ahogy beszélnek. Hiába biztatta magát a szivárvány szemű fiúcska, hogy lassan, okosan, megesett vele, hogy nagyon nekiiramodott, és ilyenkor elesett zsámolyostól. Az anyja félt, hogy egyszer kárt tesz magában a nehéz székkal, csináltatott tehát neki szemre egészen olyant, de puhafából valót, kis karjainak erejéhez mértet, amivel baj nélkül lehetett buk-dácsolni. A fiúcska azonban, aki a legszelídebb és legszófogadóbb gyereke volt a világnak, ebben az egyben ellenszegült és nem engedett. Nem vállalta a könnyű székecskét, neki a nehéz játék kellett, s azzal tanult meg járni, lassan, okosan. Mint ahogy később a költő a legsúlyosabb témákkal, valóságos tölgyfából faragott problémákkal játszott a isteni játékaikat, még akkor is, ha néha elejtette őket.

Maga meséli, hogy nyolcéves korában még a nagyszakállú zsidóktól se rettegett annyira, mint az élve való eltemetés rémétől. És a nyolcéves gyerek végrendeletet hordott a derekára kötve, amiben arra kérte az anyját, hogy ha meghal, ne temessék el felboncolás nélkül.

Nem tudom, emlékeznek-e Önök *A löcsei fehér asszony* kisfiára, akinek olyan gondolatai vannak életről és halálról, hogy mikor az anyák azokat olvassák, akkor melegebben ölelik a szívükre a gyerekeiket, mint máskor. A Jókai többi kisgyerekei is mind ilyenek. Még rajtuk van a mennyország fénye, amit magukkal hoztak, de a kezük már tele van sápadt aszfódeloszokkal, azokkal a halál liliumokkal, amelyek Hádész mezőin nőnek. A kritikus azt mondja, hogy ilyen gyerekek nincsenek, nem lehetnek, ezeket csak úgy kitalálja a költő, mint a Kárpáthy Zoltánokat, a Baradlay-fiúkat, a Lándory Bertalanokat és a többi képtelen hősokeket. Pedig vannak ilyen gyerekek és vannak ilyen hősokek. A komáromi gyerek ilyen gyerek volt, és ha megnő, ilyen hősoke lesz belőle. Neki csak magát kell rajzolni mindig, ha az ember gyönyörű égi képességeit akarja rajzolni - a rosszért pedig csak körül kellett néznie a világban.

Való igaz, ez az ember a legnagyobb fantasztá volt, ez az ember mindig álmodott, de úgy, hogy a valóság párnái voltak a feje alatt.

*

„Én olyan világot teremtek magamnak, amilyent akarok, és oda csak az jön be, akit én beeresztek. Sírhatnak, táncolhatnak, kacaghatnak, verekedhetnek odakint, itt csak a méhek döngése hallik, amik a virágos völgyemből hazatérnek; bevehetik Gibraltárt, Párizst, Bécsset: ezt a kaput át nem lépi se a Bonaparte se a Wellington.”

Leon mondja ezt Líviának *Az élet komédiásai*-ban, de Elemér is mondhatná Világosi Ilonkának a *Szerelem bolondjai*-ban, vagy Tatrangi Dávid is mondhatná Rozálinak *A jövő század regényé*-ben, mert ezeket tulajdonképpen mindig Jókai Mór mondja és több joggal mondja, mint akár makedóni Nagy Sándor, akár Nagy Napóleon, vagy akármelyik nagy mészáros mestere a világtörténelemnek, akiket világbíróknak szokás nevezni.

A világhódítók útját vér és könny jelzi és lehet, hogy ez világtörténelmi szükségesség és ők erre küldettek az Istentől. De az ő küldőjük nem a teremtő, hanem a pusztító Isten, aki megbánta, hogy embert teremtett. A teremtő Isten nem ad az ő angelosza szívébe hatalomvágyat, hanem ad beléje mindig fehér izzásra hevült fantáziát, és nem ad a kezébe acélkardot, hanem ad acéltollat, és nem azt parancsolja neki, hogy menjen ki az emberek közé, hanem hogy bújjék el az emberek elől, zárja magára az ajtót és lámpája fényiben ismételve meg a bibliai genezist.

Jókai Mór megcsinálta ezt, és senki a világirodalomban nem csinálta meg úgy, mint ő, és nyilván nem fogja többet megcsinálni. Dickens is, Victor Hugo is, Balzac is, Dumas is teremtettek embereket, akik otthon vannak a föld egyik sarkától a másikig és talán élni fognak mindaddig, míg meg nem indulnak a föld jégsarkai és el nem temetik a halandókkal a halhatatlanokat is. De a mi Jókaink a teremtményei számára külön világot is teremtett, amelynek külön faunája, flórája, külön égboltja és külön fizikája van. Itt feketegyémántok teremnek, itt regényük van a csigáknak, itt láthatatlan csillagok világítanak, itt ismerik a törhetetlen üveget, az elolthatatlan tüzet, és itt még az ég halottja, a hold is a lakható felét fordítja a föld felé.

Azt mondják, nagyon különös világ ez, és valóban az is, dehát a Jókai hősei számára ilyen kell, mert azok ezen a közönséges hétköznapi földön meg nem állhatnak. Tudjuk azt magunkról, mert akik ebben a teremben itt vagyunk, azok egyszer mindnyájan voltunk Berend Ivánok és Timár Mihályok, és a nők mindnyájan voltak egyszer Noémik és laktak királykisasszonyokul a Névtelen Várban. Akik azt az álomplanétát benépesítik, amit ez az Istennel szövetkezett magyar Faust teremtett, azok mind tiszta oxigénben élnek, azok szárnyon járnak és azoknak az ereiben az ichor folyik, az istenvér. Nemcsak a szentjei ilyenek, hanem az angyalarcú démonai is, csak hogy azok nem a mennyország képét verik vissza, hanem a gyeheña káprázatában foszforeszkálnak.

Sokszor hallották önök, hogy Jókai világa ahhoz az irizáló szappanbuborékhoz hasonlít, amely szétpattan a valóság levegőjében, amelybe a játszó gyermek szalmaszála beleröppentette. Hát ez igaz. Minden káprázat szétpattan egyszer, de az életben mégiscsak a káprázatok érnek legtöbbet, és jaj annak, aki már nem tud gyönyörködni az opalizáló hártványokban! Ugyan Uraim, gondoljanak rá vissza, nem akkor volt-e legszebb a világ, amikor önök rátaláltak az életben Noémire, és eszükbe sem jutott, hogy Noémik nincsenek, és vallják meg, Hölgyeim, hogy önök is találkoztak Kárpáthy Zoltánnal, és akkor megcsóvázták a fejüket, hogy milyen tudatlan ember az az irodalomtanár úr, aki azt magyarázta önöknek, hogy Kárpáthy Zoltánok

az életben nincsenek. Nyugodjanak meg, Hölgyeim, az irodalomtörténet-tanár úrnak is más volt a véleménye, mikor még nem magyarázta Jókait, hanem olvasta.

A hetvenes években - egy azidőbeli újságban olvastam ezt - egy országgyűlési képviselő meglátogatta Márianosztrát és arra kérte a fegyházigazgatót, engedje őt betekinteni a Brazovics Athália cellájába.

- Ki az a Brazovics Athália? - lepődött meg a fegyházigazgató.

- Hát nem tetszik emlékezni? *Az aranyember*-ben az a gonosz nő, aki meg akarta ölni Tímeát? Azt írta Jókai, hogy az idekerült.

- Ó, igen, emlékszem - mosolygott a vezeklő lelkek őre -, dehát sohasem volt szerencsém ahhoz az úrhölgyhöz. Talán csak Jókai találta azt ki.

- Nem lehet az - erősködött a képviselő -, nem úgy van az megrajzolva, hogy azt csak úgy ki lehetne találni, hanem azóta bizonyosan elszállították innen.

Ez a történet nem azt mutatja, hogy akkor a képviselők hiszékenyebbek voltak, mint most, hanem azt, hogy még akkor a költőknek hittek a képviselők.

Nem azon fordul meg a dolog, hogy elhithető-e valami vagy nem, hanem hogy el tudja-e hitetni az író vagy nem. Az elhíttetés művészete a legnagyobb művészet. És Jókai Mór fél-századon keresztül el tudta hitetni a leghihetlenebb meséket egy egész országgal.

*

„Ideál a haza, ideál a vallás, ideál a szabadság...

Ideál az alkotmány...

Ideál minálunk a nő: s vele együtt a családi élet.

Ideál a becsület...

Ideál a humanizmus...

De ideál maga a magyar nép, annak egész élete, lelkülete, eszmejárása.

A költő tartozik nemzete lelkének kifejezése lenni.

És ha nem találná is az életben az ideált: a költő missziója az, hogy azt keresse, megalkossa, nemzetével megismertesse.”

1894-ben, az ötvenéves jubileumán, hódoló nemzetétől körülbálványozva adta ezt az irodalmi programot Jókai Mór, amikor az már nem program volt, hanem záró számadás. Annál jobban hihetünk neki, mert az volt. Az igazi írók nem csinálnak programot a pályájuk kezdetén, és ha csinálnak, az nem érdemel több hitelt, mint egy képviselői programbeszéd. A záró számadás egészen más, ott nem lehet hamisítani, azt ellenőrzik a kortársak és revideálja az utókor.

Nincs az a revizor, aki a Jókai záró számadásában hibát találhatna. Való igaz, hogy mind a legmagasztosabb nemzeti ideál az, amit ő annak mond, és munkái rengetegében nincs egy fűszál, amely arcával nem ezek felé az ideálok felé volna fordulva. Regény, novella, dráma, vers, vezércikk, adoma, szatíra, az mind áldozat ezeknek az oltárán. Csinált még kalendáriumot is, s nem kivétel még az se. A naptári részbe a szent Leovigildek, Serafinok, Zefirinek és egyéb napnyugati és napkeleti szentek helyett a szittyá mennyország van berakva: Bendegúz, Emese, Oldamur, Dalma, Levente. Köteteinek a példányszámát legalább ötmillióra lehet tenni, s ez immenzus szám a szittyák földjén, amelynek talajviszonyai nem nagyon

kedvezőek a könyvtenyésztésre. Azokról az emberekről, akiket megnevettek és megíratott, akiket jobbakká, nemesebbekké és lelkesebbekké tett, akiknek számára megszépítette az életet, azokról nem készült statisztika. De statisztika nélkül is három nemzedék tett róla bizonyosságot az Isten előtt, aki iderendelte őt angeloszának, hogy amire küldetett, azt elvégezte. Kürt volt a szabadságharcban, ezerjófű a Bach-korszakban, tűzoszlop a kiegyezést követő filiszter korszakban. Mindig az idealizmust szolgálta, és ha az ideálokhoz nem talált mintát az életben, előbányászta őket múltak avarjából, jövődök ködéből, befuttatta az álmok aranyporával és odaállította őket a nemzet elé:

„Nézzétek, én tudom, hogy nem ilyenek vagytok, de ilyeneknek kellene lennetek!”

Lehet-e ennél szebb írói hivatás, és amikor ilyent lát, nem kell-e letenni a parittyát annak a kisdéd Dávidnak, akit úgy hívnak, hogy kritika? Nem hát. Akinek parittyája van a kezében, annak hajigálhatnékja van, mégpedig minél magasabb világítóóra, azt úgy kívánja a virtus. Hát még ha a Jupiter csillagot le lehetne ütni az égről, az lenne ám csak a dicsőség? Miért? Világosabb lesz vele, ha az leesik onnan? Nem, de minek van olyan magasan, olyan egyedül, és miért látszik el olyan messzire, és miért mutogatják az emberek egymásnak, hogy „nézd csak, az égnek azon az aranyablakán az Isten néz ki!” A kritikusok, akiknek a vezére Gyulai Pál volt, e nagyesszű kis ember, aki rájött, hogy a népszerűtlenséggel sokkal könnyebb népszerűvé lenni, mint unalmas beszélyekkel, a kritikusok bele akarták szuggerálni a köztudatba, hogy a csillag csak rakéta, amely pernyévé fog széthullani, büntetésül azért, hogy nem engedte magát a műfajelméletek kenderkötelein vezetetni.

A csillag nem törődött velük, hanem virrasztott tovább is népe fölött, és ragyogott a föld egyik sarkától a másikig, és az örökkévalók mosolyával nézett a bámulókra és a nyelvöltögetőkre. Még Gyulai Pálra is mosolygott. Ártatlan bosszút csak egyetlen egyszer állt rajta, akkor sem mint Jókai Mór, a költő, hanem mint Kakas Márton, a humorista. Egy régi *Üstökös*-ben találtam egy karikatúrát, ahol Gyulai Pál lábujjhegyre ágaskodva akar farkasszemmel nézni Kossuth Lajossal, aki szelíd malíciával veregeti meg a haragos kis ember vállát:

- Ugyan hallgasson már el az úr, hiszen az úr bajusznak is kicsi volna...

*

„Én nagyobb csodákat értem meg, mint aminőket megírtam.”

A *Negyven év visszhangja*-ból való ez az idézet, amelynek az elején még iral-nak hívják a ceruzát és a végén már írógépen kopognak. A korszak elején még visszasüt a nagy rémség, Napóleon, és a korszak végén már hajnallik a még nagyobb rémség, a világháború. Mikor a kilencéves Jókainak az első verse megjelenik nyomtatásban, akkor van Magyarországnak öt lapja, mikor mécsese kialszik, a hetvenkilenc éves patriarcha tiszteletére ötszáz magyar újság öltözik gyászba. Gondolom keretnek és háttérnek ennyi elég. Ami Jókaival közben történt, azt elmondja ő maga abban a posztumusz könyvében, amelynek címe *Az én életem regénye*. Én csak két mozzanatot mondok el, amiket ő maga elhallgat. Az egyiket nemeslelkűségből, a másikat szerénységből.

1850-ben, mikor Haynaut köpte ki magából a pokol Magyarország pacifikálására, ez a véreb az írókra nem vadászott. Talán szeszély volt, talán kicsinylés volt, de való, hogy a szétugrasztott magyar Olümposzt hagyták menekülni. Beérték azzal, hogy a csalogányok elhallgattak, de a torkukat nem akarták elvagdosni. Akkor akadt valaki, aki vádindítványt adott be az ifjú Jókai ellen, és kötél általi halált kért a Bükk hegység bujdosójára. Magyar ember volt, Hegyesinek hívták, királyi ügyész volt. Szerencsére akadt egy másik magyar ember, akinek elhitte Haynau, hogy nem a csalogány a felelős azért, mert énekel, hanem a tavasz. Ez a derék

ember bíró volt, Kossalkónak hívták, ez is megérdemli, hogy feljegyezzük a nevét, mert nála nélkül ma nem ülné ez az ország hálaadó ünnepet.

Már most nem szólok arról, hogy ennek az ifjú rebellisnek a hóhér kötelével eljegyzett nyakába hogyan akasztott később magas rendjeleket ugyanannak a királynak a keze, akit ő negyvenkilencben detronizált. Ez megesett már más szabadsághősökkel is, és meg fog még esni nagyon sokszor, és ez szerencsénk nemcsak a hősöknek, hanem a szabadságnak is. Különbözik is, mikor a magyar király kegye Jókai felé fordult, akkor ő már régen király volt maga is, akinek koronás dinasztia hódoltak. Mikor Don Pedro, a brazil császár Pestre érkezett, nem fogadta el azt a lakást, amit az udvar felajánlott neki a királyi palotában, hanem a Hungáriába szállt. Meg is indokolta, miért.

- Azért, mert így sokkal fesztelenebbül tölthetem az időt Jókai Mórral.

Nem is Ferenc József volt az, aki szívét meg tudta venni a költőnek, hanem Erzsébet királyasszony. Pedig az uralkodó is mindent megadott neki, ami tőle telt. Főrendiházi tagságot, keresztet, csillagot, külső dekórumot, belső jóindulatot. A királyasszony azonban, aki még akkor nem volt mártír Erzsébet, hanem volt boldog Erzsébet, olyan kitüntetést tudott kitalálni, amilyent kabinet irodák még ki nem találtak. Mikor a *Szerellem bolondjai*-t adta a világnak a költő, akkor a királyné magához kérette, fesztellenül elbeszélgetett vele, és végre kivette a bölcsőből pólyás kisleányát, Mária Valériát és odafektette a költő karjaiba.

- Nézze, Jókai, én önnek nem adhatok semmi emléket, ami önhöz méltó volna. Vegye a karjaiba azt, ami az én szívemnek legdrágább kincs.

Érdemcsillagok tejútrendszerénél tisztábban tündöklött az a könny, amely ekkor az anya szeméből a költő kezére esett. És ez a reszkető drágakő megérte azt, hogy érte a költő a politikai demagógia botránykövévé váljon.

*

„...Hadd szóljak rólatok, leghívebb munkatársaim, segítőim, gyámolítóm: édes szép zöld fáim! akiket ültettem, magjáról neveltem, ójtva idomítottam: égne emelkedő földi társak. Ti tudjátok, mennyit suttogtatok nekem? mennyi gondolatot hullattatok alá virágaitokkal? hányszor kerestem nálatok eszmét, felüdülést? mennyi álmot, ábrándot árnyékoltatok be? egész világ üldözése ellen, hogy rejtettetek el? szívnek nehéz háborgásait hogy csendesítettétek el?...”

Ha semmi egyebet nem mondott volna magáról Jókai, mint ezt a vallomást, amely úgy susog, mint az ezüstnyárfa levelei, ebből is látnánk, hogy egészen más materiából gyúrott ember volt, mint a többi halandó. Hiszen más ember is szereti a fákat. Egyik szereti őket, mert gyümölcsöt teremnek, a másik szereti őket, mert fölhasogathatók tüzelőnek, sőt akad olyan ember is, aki azért szereti őket, mert szépek. De micsoda ember az, aki azért szereti őket, mert beszélgetni tud velük, mint más ember a barátaival, és úgy simogatja meg fehér bőrüket, mint más ember az asszonyát? Az bizonyára nem e világból való ember, az bizonyára nagyon jól érezheti magát, mikor röpködhet, de arra nagyon kell vigyázni, mikor gyalog jár!

Ez így is volt. A költő, a próféta, a varázsló, a király külön-külön is igen gyámoltalan ember, hát még, aki egyszerre éli mind a négynek az életét! Az bátran szembeszáll a saurussal, de igen megijed, ha eltör egy poharat, hogy mit szól majd akkor az asszony. Az gondolkodás nélkül leszáll a vulkán poklába, vagy a befagyott Tegetthoffal fölhajókézik a jegesmedvék közé egész az északi pólusig, de minden héten meghal, ha a kabátot össze nem gombolja a nyakán, vagy égő homlokára nem teszi márványkezét Laborfalvy Róza. Az egész hadseregekkel szembeszáll és igen vitézül szét is veri őket az íróasztalánál, de mint a kaláncsipó,

tehetetlenül foszlik szét a kedves alkalmatlankodó, a tanácskérő, a mosolygó betolakodók kezén, ha az ajtajában ott nem áll lángpallosával a szigorú kerub, aki nem ijed meg sem a rongyos kéregetőtől, sem a cifra nagyúrtól.

- Nem lehet bemenni. Jókai Mór dolgozik.

Ő maga sohase volt egészen tisztában, hogy ő kicsoda, s igen rossz néven vette volna, ha valaki szemébe mondta volna neki, hogy Magyarország legnagyobb emberét nem Tisza Kálmánnak, vagy dr. Wekerlének hívják, hanem Jókai Mórnak.

- Te, Móric bácsi - mondta neki egyszer a parlament folyosóján Mikszáth Kálmán -, ha én Jókai Mór volnék, én minden minisztertől megkövetelném, hogy minden reggel itt álljon előttem haptákok és megkérdezze tőlem, hogy mit álmodtam.

A költők öreg királya elpirult, mint egy serdülő lány az első bóktól és zavartan köhécselt.

- Nézd, fiam, nem jó volna az... Nagyon ráfizetnék én arra, ha minden reggel hétszer kellene elmondanom, hogy mit álmodtam. Elég azt nekem egyszer is leírni.

Hanem a fákkal, amelyek nagy nemzetségének minden tagját névszerint ismerte, azokkal megbeszélte az álmait, és a madarak olyan bizalmasai voltak, mint a gyermekeknek. Feszty Árpádné Jókai Róza meséli a memoárjaiban, hogy a sváb-hegyi villa kertjében a vadmadarak, rigók és csízek rászálltak a vállára. Isten gyöngye kis madarai ráismertek benne az Isten nagy szárnyására.

A LÁTHATATLAN EMBERNÉL

Éppen most egy esztendeje jártam Gárdonyi Gézánál, a királypuccs előtt való délután. Már akkor egy hétig loptam a napot Egerben, s megnéztem minden látnivalóját, még a „mizerék” pincéjét is. (így hívják egriül az irgalmas barátokat.) Kívül a sáncokon, a hegyoldalban, a Gárdonyi Géza utcában megnéztem én a Gárdonyi Géza házát is, de csak kívülről. Bemenni nem mertem, mert úgy hallottam, hogy Gárdonyi Géza nem nagyon szereti a vendéget. Vagy inkább tán jobb szeret láthatatlan ember maradni.

Egy-két hónappal azelőtt történt, hogy fölkereste egy pesti író, akinek éppen Egerben volt dolga. Régi jó pajtás, vele egy korosztálybeli, kenyeretlen évek kenyerestársa. Ezt szívesen látta, ebédre is ott fogta, hanem a fekete után mindjárt elbúcsúzott tőle.

- Nem haragszol, úgy-e? De én ilyenkor szoktam legjobbízút gondolkozni.

Okos ember ilyesmiért nem haragszik. A pesti író se haragudott. Megköszönte a vendéglátást, a gazda kikísérte a rácskerítés kapujáig, azt bezárta utána kulccsal, aztán visszament a házba, pipára gyújtott, odaállt az ablakhoz, és nézett ki a déli napragyogásba.

Így látta a vendég, ahogy visszanezett a kerítés sarkáról, és így látta akkor is, mikor visszafordult az utca sarkáról. Nagy fekete borulás támadt az égen, nyári vihar volt kitörőben, a szele már zúgott is - okosabbnak látta a pesti ember visszakéredzeni a födél alá. Vagy legalább egy esernyőt kérni, mert már kezdett szemezni az eső, s a nyári zápor mindjárt bugyborékol.

Szaladva ér az ajtóhoz, lenyomja a kilincset: be van zárva. Elkezd rázni, nem ér semmit. Kiabálja a lelkét, a pipás embert meg nem mozditja. Pedig ott áll az ablaknál, kifelé néz nyugodtan, de nyilván csak a boszorkányt látja a forgószélben, akit ha ásóval meghajítanak, vércsepp serken a homokra. Az is lehet, hogy látja a pesti embert, de mi köze most már öneki ahhoz, mikor az kívül van az ő portáján, öneki meg gondolkozó órája van? Az eső különben se tör csontot - Gárdonyi mindig eső-nek írta -, s akit az eső-isten megáztat, azt a nap-isten megszáritja.

S a pesti embernek a kerítés tövében kellett átvacogni a tátorján időt.

Több ilyen történet is járta Gárdonyiról, és én mindig irigy tisztelője voltam az olyan embereknek, akik úgy rendezik be az életüket, ahogy legjobban esik nekik - hogy mertem volna hát éppen Gárdonyi Gézát háborgatni?

Szerencsére ország csavargásom társa - különben nagy könyvgyűjtő, a legtanultabb és legfinomabb ízlésű bibliofilek közül való alföldi magyar úr - bátrabb ember volt énnálam. Megtudakolta egri istápolónkat, a tudós és szeretetreméltó paptanárt, ki lehetne-e módolni, hogy bejuthassunk Gárdonyi Gézához.

Ő ki tudta módolni, mert az egriek közül ő volt a meghittje a láthatatlan embernek. Minden negyedévben szabad volt neki megkérdezni tőle, hogy nem lehetne-e valamiben szolgálatára.

A tornácos házában fogadott bennünket Gárdonyi. Mert két külön háza volt neki az egri villatelen, az egyikben a családja lakott (édesanyja meg a két fia), a másikban, a tornácosban, ő maga. Ide a külső világnak semmi zaja be nem juthatott. Bőrrel párnázott a dolgozószoba ajtaja, mint a bankigazgatóké. A szobának üvegteteje van az íróasztal fölött, s az egyenletes bágyadtra szűri a napvilágot. Jó nagy szoba, tele könyvszekrénnel, az íróasztal teli újságokkal. Inkább kedves összevisszaság, mint pedantéria. Nem nagyon mutatós képek, egy művészi értékű szobor és vidéki gipszek. Hegedű is van a falon, dallamok alszanak benne, amiket kiszabadít, ha belefárad a hangtalan hetek magányába. Hatalmas pipatórium, s hosszú szárú pipa a szájában is. De minket szivarral kínál, egész skatulyával.

- Üljenek le az urak - mondja csendesen, s a hangja mindvégig ilyen marad, különös timbre nélkül. Ember, gondolkodás, hang, gesztus, mind egyformán temperálva. Ez a sápadt, sovány, egészen megöszült ember nyilván se haragudni, se örülni nemigen szokott. - Én már ülök is, mert rosszak a lábaim.

De nemsokára föláll, mert könyvekről beszél a bibliofil barátommal és mutatni akar neki valamit. Házikabátban van, elnyűtt nadrágban, papucsban a nemzet tanítója - mintha csak falusi gyerekek tanítójának öregedett volna meg.

Két vastag kis könyvet húz ki az egyik szekrényből, régi bőrkötés, a hátán a nyolcvanas évek aranyozott monogram betűje: „B. M.”.

- Nézzék csak - simít végig rajtuk gyöngéd szeretettel -, mindig arra gondolok, nem a Bercsényi Miklós könyvtárából valók-e ezek?

Elszomorodik, mikor megmondjuk neki, hogy nem onnan valók. Nemcsak a modern monogram miatt, hanem azért se, mert a két Rousseau-kötet 1766-ból való. Bercsényi már ekkor rég elment aludni a rodostói ciprusok alá.

- Az ám, erre nem gondoltam - mondja megütődve. S panaszkodik, hogy négy év óta nemigen bír könyvet venni. Aztán afelől is érdeklődik a társamnál, hogy mind megvannak-e neki az ő könyvei? Meg hogy hogy vannak azok kötve? És szemmelláthatólag örül neki, mikor hallja, hogy bőrbbe.

Bátorságot veszek megkérdezni tőle, hogy min dolgozik most. Az adta a bátorságot, hogy a kommunizmus után levelet kaptam tőle, arról a délvidéki papi tanácsról kérdezősködött, amely az októberi forradalomkor Szegeden alakult a papi élet megreformálására. Megírta, hogy a coelibátusról tervez regényt, ahhoz kellenének neki adatok. Elküldtem neki, amit tudtam, s most, hogy emlékeztettem a dologra, elmosolyodott.

- Munkában van a regény, hiszen fiatal korom óta foglalkoztat ez a téma. Csakhogy nehéz kovász, soká tart meggyúrni. Mert úgy akarom megírni, hogy se a papokat ne bántsam meg, se az igazságot.

Aztán azt a kérdést vettem fel, hogy nem jutott neki eszébe regényt írni Aba Sámuelről. Bizonyos, hogy ennek a nép-királynak a torzképét hagyta ránk a barát-történetírás. Márványba faragni az igazi képét, Gárdonyinak való feladat volna. S megvan hozzá a genius loci is: Aba Sámuel Eger közelében van eltemetve, az abasári monostor templomában, amiből aztán borospince lett. Vörösmárvány emléktáblát is állíttatott oda a múlt században valamelyik mágán, aki sehogyse tudta elfelejteni, hogy Sámuel király ötven főurat kurtíttatott meg egy fejjel Csanádban, hozzá gyónás nélkül. „Itt folyt el a vérszopó király vére, s ettől terem itt a föld olyan vérpiros bort” - mondja a haragos latin disztichon.

- Gondoltam én erre sokat - bólintott Gárdonyi. - Először Vajk regényét akartam megírni, mert az olyan nemzeti hős volt, mint Kossuth Lajos. Aztán jött volna Aba Sámuel. Egy trilógia lett volna, amit a honfoglalással kezdtem volna. Két szekrény tele van itt a honfoglalásról szóló könyvvel, azt én mind átolvastam. Tömérdek jegyzetet csináltam. De hát nem értem rá megírni a legszebb három regényemet. Nekem nem áll ezer hold föld a hátam megett, mint Berzsényi Dánielnek, nekem az újságokból kell élnem.

Kezdett megelevenedni, kipirult a képe és megfényesedett a szeme. Különösen, mikor arról beszéltem, hogy mennyi honfoglaláskori lovas sírt találtam az Alföldön, amikre a paraszt rendszeren azt mondja:

- Mind huszárok voltak ezek, uram, még a csehek idejében.

- Hát aztán mért mond ilyen bolondságot a paraszt?

- Azért, mert nem ismeri a történelmünket, rosszul tanította meg rá az iskola, ha tanította. A paraszt az egész történelmünkől Szent Istvánt ismeri, mert megőrizte az emlékezetét az egyház, meg Mátyás királyról tudja, hogy mióta az meghalt, azóta oda az igazság, meg Mária Teréziát emlegeti, mert ami trágár történeti adomát tud, azt mind őrá költi, onnan aztán Kossuth Lajosig megint nem tud senkiről.

- Ennek az iskola az oka, az bizonyos - húzza közelebb a széket. - Én másképp csináltam tanító koromban. Kántorrigmusokba szedtem a magyar történelmet, és azokat meg az egyszerűen tudni kellett minden gyereknek. Persze, csak az Árpád-házát végeztem el, mert csak egy esztendeig voltam tanító.

Aztán arról kezdett panaszkodni, hogy őt Egerben nem ismerik, pedig huszonöt esztendeje ott lakik.

- Ha végigmegyek az utcán, nem nagyon kell koptatnom a kalapomat a visszaköszöngetéssel.

- Nagyságos uram maga az oka - mentegetődzött Eger nevében az intus pap -, hiszen huszonöt év alatt tán huszonötször sem volt lent a városban.

- Hát nemigen. Nem kívántam. De mostanában már nagyon rákívánok esténként a társaságra, hiszen néha napokig nem beszélek senkivel. De hát nincs itt egy rendes kávéház se, amelyikbe beülhetne az ember.

Nézett maga elé a pipafüstbe, mintha vergődő bohém évei pesti, szegedi kávéházainak füstjét keresné benne. Invitáltuk, hogy jöjjön le Szegedre, ott még nagyon sokan ismerik.

- Nem hiszem - mondta fáradt mosollyal. - Ha úgy a nevemet kocsira lehetne ültetni és végigvinni az országban, gondolom, az előtt sokan megemelnék a kalapjukat. De én magam már idegen vagyok mindenkinek.

Leereszkedett az október végi köd az üvegtetőre, a szoba homályában csak a szivarok tűz epre piroslott. Valamelyik sarokban rekedten verte az óra a hatot. (Talán az az óra volt, amit valamikor maga konstruált az ezermester író úgy, hogy verés előtt muzsikáljon is, s ezzel fölriassza őt félálmból, hogy meg tudja olvasni az ütések. Mert ő azt mindig pontosan akarta tudni, hány órakor aludt el. Talán még tanító korából származott ez az életregulája, amikor idejében kellett elaludni, hogy idejében befűthesse hajnalban a boglyakemencét.)

Másfél órát töltöttünk Gárdonyi Gézánál, s még akkor se akart bennünket eresztetni. Mintha érezte volna, hogy már nem adatott neki sok idő az emberekkel való beszélgetésre. Kikísért bennünket a kapuig, s arról beszélt, hogy „a pesti vörösök a szárnyuk alá vették, első helyre tették az írói kataszterben”.

- De lássák, mit ért az nekem, mikor Eger minden tolvaja és csavargója ezen a tájon lakik, s a vörös világban minden gyümölcsömet és minden csirkémet ellopták. Itt ordították állandóan a házam előtt, hogy minden urat megölnek. Egyszer meg memento mori gyanánt temetői keresztet dobtak be a kerítésemen. Hiszen eljön annak is az ideje, de azért az ilyen vizit mégse kellemes.

Most aztán visszaadja a vizitet a temetői keresztnek, s ahogy nagy fényességet hagyva maga után belevész a sötétbe, egy ország néz utána komoly, búcsúzó magyar bánattal, belül meg-rázó fájással, mert Gárdonyi Gézáét így illik gyászolni.

GÁRDONYI ISMERETLEN MUNKÁI

Mikor Vágó Pál a szegedi árvízképet festette, vízzel, éggel, királlyal, paraszttal együttvéve nem volt annyi baja, mint a képen szereplő szegedi notabilitásokkal. Pedig a király is sok gondot adott neki. Festette köpönyegben, mentében, kigombolva, begombolva, de ebből nem származott semmi affér, tekintettel arra, hogy a király Bécsben volt, a festő meg hol Jászapátiban, hol Szegeden. Ellenben a szegedi notabilitások még Jászapátiba is utána mentek a festőnek, mert mind ott akartak lenni a képen. Mégpedig nem hátul, a sarokban, a népség és a katonaság közt, ahol a Mikszáth Kálmán nevezetű riporter rágja a ceruzát (bizonyosan akkor találta ki, hogy „Szeged szebb lesz, mint volt”) - hanem az előtérben, a király oldala mellett, hogy legalább a könyökükkel súrolhassák a fölséges urat.

- Nem lehet, uraim - hessegette el a művész az ambiciózus kortársakat. - Hiszen ha én mindenkit ráfestenék a képre, aki meghitel rá, hogy ott állt a király jobbján, akkor az derülne ki, hogy hetvenkilencben Szegednek több lakosa volt, mint ezerkilencszázban.

Mostanában sokszor eszembe jut ez a história, amint az Ady Endre intimus barátainak úgy nő a száma szerte az országban, ahogy múlik az idő s ahogy egyre kevésbé kell félni attól, hogy a halott vissza fog jönni cáfolni. Alapjában ez nagyon becsülendő vonásuk az embereknek, mert nemes ambícióra vall. Ha már maga nem lehet király az ember, legalább királynak a barátságával kérkedik, s ha az ő kvartélyja nem a halhatatlanság palotájában van, legalább a falához hozzátámasztja a hátát, (így legalább olyan, mintha ő tartaná a palotát.)

Meg kell vallanom, hogy arra az irodalomtörténeti tablóra, amely a láthatatlan embert ábrázolná szegedi udvarával, én nem festhetném magamat oda kortársnak. Életemben egyszer láttam Gárdonyi Gézát, egy évvel a halála előtt, és azt megelőzően a háború alatt váltottam vele szót először, akkor is csak írásban. Akkor volt, mikor az aradiak el akarták csalni Egerből öhozzájuk múzeumigazgatónak. Akkor levelet kaptam tőle, arra kért, írjam meg őszintén, milyennek ismerem én ezt a mesterséget a magam tapasztalatából. Jár-e sok munkával, mi a fizetés, megbecsülik-e az embert, stb. Megírtam neki őszintén, hogy biztosat nem tudok, de azt hiszem, ha nem kellene a hivatalba bejárni, akkor ez volna a legszebb hivatal a világon.

Szegedi kortársaktól se igen kérdezősködhettem a szegedi Gárdonyi felől, mert a szegedi kortársak jobbadán már őelőtte kimentek lakni a halottak városába, s aki egy-kettő még ideát van, annak csak elmosódó emléke van a keszeg fiatalemberről, akiről senki se hitte, hogy olyan nagyra menendő lesz. Különben is az esztendőök hosszú allée-jában összefolynak a képek, s már nem lehet biztosan tudni, egy-egy újságíró anekdotának a hőse Gárdonyi volt-e, Sebők Zsiga-e, Pósa-e, Lipcsey-e, vagy még maga Mikszáth Kálmán. Bizonyos azonban, hogy a legkevesebb történet Gárdonyiról maradt. Azt a hírt hagyta maga után, hogy rideg és zárkózott ember volt.

*

A szerencse tündére nem takarta be arany haja sátrával Gárdonyit, ahogy azt az időbeli tárcaírók mondják. Vagy ahogy Ady mondja, a disznófejű nagy úrral Gárdonyi Géza csakúgy nem tudott összetalálkozni, mint Ziegler Géza.

Pedig sokféleképp kereste kifelé az utat a nyomorúság verméből. Mikor Szegedre jött, már akkor nagy irodalmi múltat hozott a bugyrában. Olyan múltat, amiről a Gárdonyi-életrajzok nem tudnak. Volt abban vicclap, öröknaptár, néptanítók naptára, száz novella két kötetben (két füzet jelent meg belőle), tanulmány a selyembogártenyésztésről, a sakkjátszáról, a meggyfa-nemesítésről, voltak abban még kántorversek is. De még annál rosszabb műfaj is

volt: egy ponyvafüzet, amely *A szerelem titkai* címet viselte, és amelyet Yang dr. írt, „a török szultán nyugalmazott háremorvosa”.

Ez a sokáig kedvelt ifjúsági olvasmány még Győrben jelent meg, azonban a nagytudományú „dr. Yang” Szegeden sem maradt tétlen a titkok leleplezésében. Itt írta meg *A szépség titkai*, *A hárem titkai* és *A családi élet titkai* című oktató műveket, amelyek igen nagy pénzért, darabonként egy forintért voltak kaphatók a szegedi kiadó boltjában. „Dr. Yang” talán egy hónapig is meg tudott vacsorázni a leleplezett titkok honoráriumából, azonban Szegeden már családról is kellett gondoskodni, s a titkok leleplezését folytatni kellett. Most már azt a közhasznú titkot leplezte le, hogy *Hogyan élhetünk száz esztendeig?* Ezt ugyan elmondhatta volna a saját neve alatt is, de ki hitte volna el a vékony dongájú, csapott vállú fiatalembernek, hogy éppen őrá bízta a hosszú élet titkát? Név kellett ide, tekintély, tehát a kis makrobiotikát dr. William Black írta, kelet-indiai angol orvos, bizalmas barátja ama „dr. Yang”-nak, akinek a könyveit melegen ajánlotta a tanulni vágyó közönségnek az utószóban is. Az ára különben ötven krajcár volt, s William Black talán ennek a honoráriumából vette elsőszülöttjének az első kis cipőt.

A könyvek azonban nem voltak olyan veszedelmesek, mint a címük. A hosszú élet tudománya tudákos egészségügyi tanácsokból áll, de azzal a paraszt igazsággal végződik, hogy „mindenki élélhet száz esztendeig, ha előbb meg nem hal”.

Azt hiszem, ez a fítor ott lebegett az arcán akkor is, mikor a szegedi „regényeit” írta. Lelkében már felvillantak az egri csillagok, szíve már ringatta fehér rózsaszirmokból vetett párnán *Az isten rabjai*-t - s burleszk tárcaregényeket kellett írnia a *Félkerekű apostol*-ról, a *Bronz hercegnő*-ről, a *Szentek útja*-ról és *Mummary Róbert*-ről, a világjáró angolról. Havi öt forintért - mert ennyi külön prémium járt a fizetésén fölül a szorgalmas regényírónak.

Megpróbálta ő magát is adni, de ez nem sikerült. Kötetbe gyűjtötte a szegedi novelláit, a *Figurák*-at, de nagyon lassan keltek az előfizetési ívek. Akkor a szerkesztőjének, Mócs Zsigmondnak nagyszerű ötlete támadt. Valamikor, mikor Mikszáth még szegény legény volt, ő adott neki egy pár cipőt. Most hát azért meg kell fizetni, még pedig arannyal! Írjon Mikszáth előszót a Gárdonyi könyvéhez!

Mikszáth könnyen ígért, de nehezen fizetett. Mócs azonban addig járt a nyakára Pestre, míg kizaklatta belőle az előszót. De hát abban nem sok köszönet volt. Mikszáth vagy el se olvasta a könyvet, vagy nem ismerte fel a Gárdonyi oroszlánkarmait. Úgy veregette meg az ifjú pályatárs vállát, hogy ez akár szégyellhette is magát miatta. S ez még a kisebb baj lett volna. Nagyobb volt az, hogy mikor a könyv megjelent, az előszót minden pesti lap lenyomtatatta belőle csemegének, de magáról a könyvről senki se beszélt.

Gárdonyi később kitagadta minden fiataalkori művét az oeuvre-jéből - beleértve a Göre-könyveket is -, és ahol kiadói érdekek meg nem fogták a kezét, ott irgalmatlanul pusztította őket, úgyhogy ma már nagyrészüik könyvtári ritkaság.

- Szeretném mind elégetni a fiataalkori torz dolgaimat - vallotta később -, mert azok nagy eltévelyedések voltak. Akkor a humorban láttam a legfőbb irodalmi kvalitást, és írtam burleszk históriákat. Aztán az ellenkező véglet ejtett meg, a nyers realizmus, és rémhistóriákat írtam. Hála istennek, végre sikerült megtalálni önmagam a természet imádatában és az emberek szeretetében.

Nagyon soká tartott, míg ideért, és sok lélekrengetés előzte meg azt a szívből sugárzó filozófiát, amely mindig könnyeken süt keresztül.

DON VIGOLE

Don Vigole Gárdonyi Gézának az írói pszeudonimje volt szegedi újságíró korában, a nyolcvanas évek végén meg a kilencvenes évek elején. Akkoriban még divat volt az álnév az irodalomban s különösen az ifjú költők kedvelték, akiknek saját nevük is tökéletesen biztosította volna az inkognitót. Én is ismertem abban az időben egy tízéves költőt, aki piros tintával költött és Ramó Rencfe nevet jegyzett eposzai alá, arra számítván, hogy e titokzatos név a szándékosan szétfelejtgetett irkalevelek alján ingerelni fogja a Daru utca és a nagyvilág kíváncsiságát.

Gárdonyi Géza is egész bátran használhatta volna álnévnek a saját nevét, a kortársaknak egészen mindegy volt. Senki se kiáltotta el a numen adest-et, és senki se nézte ki a halhatatlant a keszeg és savanyú fiatalemberből, aki a legnagyobbakat hallgatta a Hungária-kávéház kaszapakerülő-asztalánál, és nemigen győzte az italt se. Huszonöt éves korától huszonnyolc éves koráig tartott Gárdonyi életének szegedi szakasza, s a kortársak nagyjából kiköltöztek már a némakertbe, de azok se őriztek meg róla különösebb emlékeket, akik még ideát vannak. Úgy mondják, magának való ember volt, lelke frontja már akkor is befelé nézett, ha nem volt is még kiépítve, s nem furakodhatott bele senki tekintete. Láthatatlan ember volt már akkor is, ha mindennap ki kellett is állania a nyilvánosság piacára.

Aki Gárdonyi szegedi életéről hiteles adatokat akar szerezni, annak régészeti ásatásokat kell végeznie az akkori szegedi újságokban. Kicsit babra munka, de kifizeti magát. Persze talál az ember olyan régiségeket is, amik merőben újaknak látszanak - nagy a por, rossz a világítás, drága a paprika (tíz forint egy mázsa!) és a rendőrség nem találja a tetteseket. Az is kiderül, hogy akkor is minden esztendőben meghalt az ország legöregebb asszonya (a férfiak akkor is hamarabb elszaggyatódtak, mint az asszonyok), s akkor is mindig akadt egy suszter, aki elől az Akadémia elvből elzárta a kapuit. (Tudniillik a Magyar Tudományos Akadémia alapszabályai-ban benne van, hogy aki a perpetuum mobilét fel akarja találni, azt nem fogadják be halhatatlannak.)

Azonban bukkan az ember ezekben a régi papírkriptákban olyan leletekre is, amikre kénytelen azt mondani, hogy „no, ezt igazán sose hallottam!”

Például ki gondolna arra, hogy Szeged városa, amelynek ma lúdjai sincsenek, valamikor hattyúkat is tartott? Világért se költőkre gondolok, azzal a kötelezettséggel, hogy minél előbb zengjék el a hattyúdalukat, hanem valóságos hattyúmadarakra, amik a kilencvenes évek elején még ott úszkáltak a korcsolyatavon. Hatan voltak a közkölségen tartott madarak, és az volt a specialitásuk, hogy zöld hattyúk voltak, aminőket se Linné, se Brehm nem ismert. Persze a békanyál zöldítette meg őket, de ez a kisebb baj volt. Nagyobb baj volt, hogy természetrajzi küllemük inkább gémre vallott, mint hattyúra, noha Zombory szenátor úr híven kiutalta számukra a költségvetésileg biztosított hattyúeleséget. Mindazáltal egyre cingárkodtak, ellenben az etető csősz libái egyre gömbölyödtek.

- A *Hasznos Mulatságok* 1817-es évfolyamában olvastam az okos hindosztáni elefántról - írja Don Vigole, a hattyútörténet följegyzője. - Ettől az okos elefánttól az etetője mindig ellopta a kosztja felét. Az okos elefánt ezt úgy adta tudtára gazdájának, hogy amikor egyszer az is jelen volt az etetésnél, az ormányával kétfelé túrta a rizskását, és az egyik rakást odatolta az etetője elé. Vajon nem volna-e jó, ha Zombory szenátor úr is jelen volna egyszer, mikor a hattyú-csősz a törvényhatóság madarait eteti?

Egészen különös riporter ez a Don Vigole, aki a *Hasznos Mulatságok* 1817-es évfolyamából idéz. A riportereknek minden időkből az volt a különös ismertetőjele, hogy a saját lapjukat se olvasták, nemhogy széleskörű újságokat olvastak volna. De más ilyen furcsaságai is voltak e paszulypipás donnak. La Rochefoucauld is ismerte, noha ez abban az időben szinte fényűzésszámba ment a vidéki riportereknél. La Rochefoucauld volt a világon a legszellemesebb ember - kezdi egyszer egy cikkét -, de azért ő is belebutult volna, ha mindennap délután öttől hatig kellett volna neki szellemesnek lenni.

Ennek a cikknek címe: *Ma*. Állandó rovat volt, naplószerű reflexiók a nap eseményeihez, szerepelnek benne Bismarck és Gyömbér Pál, igen népszerű rablógyilkos akkoriban, Tisza Kálmán és Kovács papus, a helybeli patikáros, Rampolla bíboros és Ködvágó Sójajtás Lajos, mikor ki állt az események homlokterében. Nem volt az örök életnek szánva ez a napok krónikájára szórt porzó, nincs is valami finomra őrölve, de nyilván La Rochefoucauld se csinálta volna jobban, ha muszájból csinálta volna a maximáit és szentenciáit három esztendőn keresztül, mindennap öttől hatig.

De ezzel még nem volt készen a minden napra rendeltetett evangélium. A rendőri riportot is meg kell írni, s ha anyag nem volt, akkor kitalálni. Ez jobb volt, mert ezzel biztosan le lehetett marasztalni a konkurrens lapot.

Például itt egy mutató a Don Vigole rendőri riportjaiból.

Harcsabajuszú magyar keszgel be Rainer főkapitányhoz. Egy pár vadonatúj csizmát lógáz a karján.

- Itten adják a jutalmat?

- Micsoda jutalmat?

- Hát a böcsületös mögtanálónak.

- Itt.

- No, hát ehun-e - teszi le a csizmákat az asztalra.

- Rendben van, bátya, rendes ember kend, meg is kapja a jutalmat, mihelyt a károsult is jelentkezik.

- Kicsoda? A károsult?

- No igen, aki a csizmát elvesztette.

- No né, hát nem is tudtam, hogy az így mén - komorodott el a magyar, és föl akarja nyálabolni a csizmákat.

- Hohó - mondja a főkapitány -, a csizmákat nem lehet elvinni.

- Hát mán hogy a ménkübe ne löhetne - mordul el a becsületes megtaláló -, mikor most vöttem két pöngőért itt a városháza előtt. Azt hittem, hogy mint böcsületös mögtanálónak itten mögtérítik a pénzömet.

Ez már a Göre-féle burleszk csírája, amely néha novellákká is levelesedik. De Don Vigole, mint tárcaíró, még akkoriban nem igen kedveli a parasztot. Hátborzongató históriákat talál ki gyanús nevű egyiptomi fáraókról, akik semmiféle históriai lexikonban meg nem lelhetők, és hátborzongató humorral teríti szőnyegre az írkokok, segédjegyzők, helyettes földadó-nyilván- tartók és más úriemberek családi eseteit, amelyekben rendszeren az anyós viszi a főszerepet. (De csak én mondom, hogy anyós. Don Vigole sohase említi ezen a néven a végzet ezen eszközét. Ahol azt kellene mondani: az anyós, ő mindig azt mondja: a mosolygó hiéna.)

Mi már se savát, se borsát nem érezzük ennek a sanyarú humornak, azonban az azidőbeli vidéki nemzet, úgy látszik, kedvelte, és ez Don Vigolét bizonyos cári nimbuszal vette körül. Úgy értem, hogy amint Oroszországban időnként támadtak ál-cárok, a vidéki sajtóban is támadtak ál-Don Vigolék. Valamelyik bácskai újság bele is vette az előfizetési felhívásába, hogy „befelé, befelé, magyarok, mert nekünk minden vasárnap Don Vigole írja a tárcát”. Ezt a szemtelenséget aztán nem is állotta meg szó nélkül az igazi Don Vigole.

- Engedelmet kérek - adott ki egy nyilatkozatot szegedi lapjában -, ezt az álnevet én eszeltem ki, tíz év óta hurcolom télbe-nyárba, tíz év óta mindig ilyen névre kapom a pesti szerkesztői üzeneteket, hogy a dolgaik nem közölhetők, hát én ezt most nem engedhetem közprédának. Meg vagyok róla győződve, hogy egykor az utókor szobrot emel Don Vigolénak és előkaparja minden sor írását, hát azért én már most kijelentem, hogy más Don Vigolék számárságaiért a felelősséget nem vállalom.

Mi volt ez? Prófécia, jövőbelátás, önismeret? Azt hiszem, inkább marcangoló öngúny. A szobor még nagyon messze volt, és addig nagyon sok tintafolyón kellett átgázolni. Attila nagyurunkhoz Vadász basán keresztül vezetett az út, aki alighanem nagyobb tekintély volt akkor Attilánál, és máskülönben szintén isten ostroma.

Mert adó-basa volt ez a Vadász basa, magyarul pénzügyigazgató, s ha az egykorú krónika-soknak hinni lehet, gonoszabbul sarcolta a szegedi magyart a néhai Hóbiárt basánál. Ebben persze most már nehéz igazságot tenni, hanem azt látom a régi szegedi lapokból, hogy Gárdonyi minden vasárnap szíjat hasított a basa hátából.

1890-ben még az év történetét is vele íratta meg a lapja. Aki nem próbálta ezt a műfajt, annak úgyis hiába mondanám, mi az. Minden benne van abban, ami abban az esztendőben történt, attól kezdve, hogy mikor volt itt a püspök, egész addig, hogy hány legényt bicskáztak meg a tanyai dugott-bálon. Azt az újságíró, aki ezen túlesett, csak nyakig mártogatják a szurokba a pokolbeli kollégák. Don Vigole vállalta ezt a műfajt is, s legalább a mártást úgy igyekezett kavarni a szilveszteri pecsenyéhez, hogy elvegye vele az állott szagát:

- Szép tavaszunk volt az idén. Sóska és sáska termett bőven. A sóskákat elpusztították a sáskák és a sáskákat elpusztították a sáskairtók s velük együtt az esernyőinket is. Egyébként örök büszkeségünkre fog válni, hogy a sáskajárást egy valódi báró vezette, aki behozta Szegedre a sáska-banketteket.

Így kezdődik az év története és így végződik:

- Mint szomorú tényt jelentjük, hogy az idén Kozarek is működött nálunk, amikor is a kir. főügyész jogkörében százhuszan álltunk közel az akasztófához.

A jó Isten egytől mégis megkímélte nehéz próbák alá vetett választottját; vezércikket nem kellett neki írni. Úgy látszik, nem tartották rá elég komoly embernek. Negyedfélév alatt mindössze egy vezércikket találok, amely kétségtelen az övé, mert alatta van a szignum. Bár azért most aligha be nem csuknák, mint gonosz pacifistát. Azon végződik, hogy „addig nem érdemli meg az ember az ember nevet, míg minden kardból ekevas és minden ágyúból harang lesz”.

*

Írás közben jöttem rá, hogy honnan vette Don Vigole a nevét. Az artus-mondakörből, amely ezeréves vándorlása közben lekerült a magyar ponyvára is. Kerek Vigolais nekem is kedves olvasmányom volt süldő koromban. Rózsa K. és neje nyomatta ki hat igen szép képpel a Grál-lovag tündéres és mulattató történetét, s a gyöngébbek kedvéért azt is köztudomásra hozta, hogy a kerekas lovag nevét magyarul Vigolenak mondják. Borzasztó kalandokon ment

keresztül ez az erényben, dicsőségben és nyájasságban bővelkedő ifjú ember, és tömérdek sárkányfejet kellett neki lenyiszálni, míg a hír repkényét a fejére tehette. Majdnem annyit, mint a szegedi riporternek, akiről senki se hitte, hogy tollal repüljön ki valaha a nyomorúság vermeiből.

ÉLŐFA ÜNNEPÉN

Nagy tisztességnek tartom, hogy én emelhetem meg elsőnek ezt a serleget, idézvén vele Gárdonyi Géza szellemét, akinek nevét aranyszalagul viseli Társaságunk, s hogy nem henye díszül viseli, annak éppen ez a mai nap a bizonyossága, amikor a láthatatlan ember ércebe öltözve tért vissza. S talán nem is egészen véletlen, hogy a Társaság vezetőségének választása rám esett, aki csak a magyar Olümposz legszélén, a pimpimpárés parlagon cirpegő tücsök vagyok, amely már nem is számít a hol nagy tekintetű, hol nagyképű Olümposzhoz, úgy, mint ahogy tán az se irodalom, amit én cirpegek, mert az csak élet... Nem akarok jogcímül arra a véletlenre hivatkozni, hogy egyik nagy múltú folyóiratunknak egy törekvő fiatalja éppen mostanában írván dolgozatot utolsó regényemről, azt állapította meg róla, hogy az nem üti meg az ő mértékét, mert az én regényem bizony éppen olyan rossz, mint Gárdonyi Géza történelmi regényei. Én ugyan igénytelen ember létemre ebbe is hajlandó vagyok beletörödni, de attól félek, kevesen vannak, akik tudnak erről a minősítésemről, s azért más okát kell keresnem annak, hogy a Gárdonyi Társaság éppen énám bízta ennek az italáldozatnak a bemutatását. Úgy tudom, leginkább annak köszönhetem ezt a kitüntetést, hogy a véletlen különös játékából az én csetlő-botló pályám néhányszor érintette a halhatatlanét, mint ahogy a nyomtalanul porrá hulló meteoré is érinti az állócsillagét. Én is vidéki író vagyok, mint ahogy Gárdonyi Géza is az volt egész életében, még pesti korában is, nem elvből, nem program-szerűen, nem mintha ez rangkülönbséget jelentene fölfelé vagy lefelé, mert az irodalomban csak egy rang van, a tehetség rangja - hanem mert Gárdonyi Géza lelki összetétele szerint nem lehetett más. Továbbá mert én is annak a vidéki városnak, Szegednek a neveltje vagyok, amely irodalmi vándoréveiben szállást adott Gárdonyinak is, sőt nemcsak annál a szegedi lapnál hagyogattam el férfiéveimet, amelynek szerkesztőségi asztala fölé Gárdonyi ifjú feje hajolt az alföldi éjszakák nehéz, vadlúd-szavas csöndjében, de lakója is voltam annak az öreg szegedi háznak, amelynek falaiba beette magát Gárdonyi krajcáros pipájának füstje. Ez az a ház, a régi Iskola utcában, ahol Gárdonyi Gézában, a szűkszavú, keszeg tárcaíróban, még aludt az erő, mint rubinban a fény, de néha már olyan szikrát vetett, mint a *Karácsonyi vízió*. Ebben a kis alkalmi karcolatban, amelyet ma már több mint negyven év pora borít, halálos és holtig tartó keserűség veszi el a karácsonyi méz édességét. A tanítóból lett riporter karjára ülteti a kisfiát, kiviszi a ház elé, és együtt nézik, amint az angyalok suhognak a szent éjszakában. Egymás után röppennek el előttük a Gazdagság, az Öröm, a Boldogság, a Szeretet, a Remény, a Megnyugvás és utánuk ragyogó fénycsíkok maradnak a sötétben.

- Apám - sóhajt föl a gyerek -, hát mihozzánk nem jön be egy angyal se?

Az apa fölrebben mélnázásából, már akkor csak egy angyal van hátra. Az arcán ezüst álarc, a termetén ködruha.

- Téged nem eresztünk - ragadja meg az apa, és bevonja a szobába, ahol lefeszlenek róla a takarók, a kezében nem fenyőgally van, hanem töviskoszorú, a homlokán nem rubincsillag tündöklök, hanem vér, a ruháján nem gyémántsöppök szikráznak, hanem könnyek.

- Miért húztatok be engem ide, mikor karácsony éjszakáján én csak az utcákon vagyok otthon?

- kérdi lehajtott fejjel az angyal.

- Ki vagy te, sötét angyal? - retten vissza az apa.

Az angyal pedig már akkor ül a tűzhely mellett, és rengetni kezdi a bölcst.

- Én a Boldogtalanság vagyok...

Aki majd egyszer megírja Gárdonyi Géza igazi életrajzát, az ne feledkezzék meg erről a kis tárcáról, mert ahogy az üres csigaház bugásában van valami a tenger hangjából, ebben a karcolatban is megmaradt valami azokból a nagy lélekrengetésekből, amelyek az érett Gárdonyi mindig sugárzó, de mindig könnyeken keresztül sütő filozófiáját megelőzték. A ködruhás angyal, a Boldogtalanság, aki betelepedett a szegedi riporter hónapos szobájába, koporsója zártáig nem maradt el többet tőle, s ki tudja, ha nem lett volna ilyen keserű a gyökér, termettek volna-e a tőkén azok a mézédés fürtök, amelyekből mindaddig áldott szüret lesz, ameddig magyarul beszélnek ebben az országban!

Gárdonyi Géza maga is tudta ezt. Egyszer, már állócsillag korában, meginterjúvolta valaki Egerben, s megkérdezte tőle, a véletlen csinált-e belőle író, vagy tudatosan készült annak. A felelet ez volt:

- Azt hiszem, a véletlen tett íróvá. Egy kis veszprémi faluban nyomorogtam, mint tanító. Együtt laktunk az anyámmal, és nagyon szegények voltunk. Bekopogtatott hozzánk egy koldus, és alamizsnát kért. Az anyám keresgélt mindenfelé, utoljára visszaszólt, hogy adjak neki én, mert neki egy krajcárja sincs. De én se találtam sehol egy veszekedett krajcárt se. Erre a koldust kifizettük kenyérhéjjal, de mikor magunkra maradtunk az anyámmal, akkor megmondtam neki, hogy ez szégyen, gyalázat, ez így nem mehet tovább, én nem maradok tanító, ha egy koldusnak való krajcárt se tudok félretenni. Azt hiszem, ha akkor tudtam volna krajcárt adni a koldusnak, nem jut eszembe zúgolódni. De hogy abban a pillanatban még a koldusnál is nyomorúságosabb voltam, az föllázított, s ennek a lázadó percnak köszönhetem, hogy íróvá lettem.

Ezt a vallomást akkor tette Gárdonyi, mikor élete napja a zenit felé közeledett. Azt hiszem, ha szellemét vissza lehetne idézni az örök világosság hegyeiről, amelyeket ő már idelent meglátott, ma ezt mondaná:

- Nincs véletlen és nincs szándék. Egy láthatatlan ujj van, amely öröktől fogva kijelöli utunkat, és ahová az mutat, oda mennünk kell: szegénybe, dicsőségbe, éjszakába, napsütésbe, katicabogárnak, kőszáli sasnak, kocsui kavicsának, hegyen égő tűznek.

Őt arra jelölte ki ez a láthatatlan ujj, hogy vigasztalója, pihentetője, fájdalom elsimogatója legyen a nemzetének. Én nem azt mondom, hogy ez a vitathatatlanul legmagasabb írói küldetés, de ebben a boldogtalan országban nemzedékek óta ez, s tartok tőle, még nagyon sokáig ez marad a legáldottabb írói hivatás. Tudom, hogy vannak korszakok, mikor történeti hivatásuk van a zord szavú prófétáknak, a lángpallosú kerubimoknak - ebben az országban, amelyet állandó konvulziók gyötörnek, ahol mindenki gyűlöli egymást, itt nem kell gyűlöletet hirdetni, itt csak szeretetre kell tanítani az embereket, szegényeket és gazdagokat, urakat és parasztokat, nagyokat és kicsiket.

Az előbb állócsillagnak mondtam Gárdonyi Gézát, de ez a kép őrá nem talál. Az örökkévaló csillagok elérhetetlen magasságukban csak hideg dekoráció gyanánt ragyognak a lóto-futó, rohanó, vergődő emberek feje fölött, akiknek nemigen szokása a csillagokra tekintgetni. Inkább mondom Gárdonyit a magyar élet élőfájának, mert az az élőfa, amire én gondolok, többet jelent a csillagnál. Mert idelent van, köztünk, mindnyájunknak elérhetően, akik szépségek éhesei és enyhülések szomszárjai vagyunk.

Nem tudnám gazdáját adni, de valamelyik Ázsia-kutató jegyezte fel, hogy a turáni puszták nomád törzsei emberöltőként egyszer ünnepre szoktak összegyűlni egy-egy óriás tamariszkuszfa körül, amely országhatárnyi sivatagokon egyes-egymagában zöldellik élőfául, és az örökkévaló erő nyugalmaival nézdegéli lábánál a homokfelhők, feje fölött a felhőbuckák futását. Az élet ritkán jár hozzá látogatóba, ágai közé csak a soha meg nem öregedő szélfiak

járnak bújócskát játszani, koronája süvegében a pusztai sas tartja nászát s nagy messziről ha egy-egy magános lovas képét látja olykor, éig növesztve a délibáb által. Ám a sivatag népei mégis mind tudnak arról, hogy van valahol a puszták mélyén egy élőfa, s mikor a tavasz meleg esői anemonékat zsendítenek ki még a halott homokból is, emberek sokadalma nyüzsgi körül a mágikus fát, és sátrak fehér nyája kuporodik árnyéka szérújébe. Ünnepet ül a pusztai nép, s ezt az ünnepet az élőfa ünnepének nevezik. Nem a molláhk rendelik el és nem az akszakók parancsolják, hanem a nemzedékről nemzedékre szálló szívhagyomány. „Nézzétek, az élőfa!” - mondják az öregek a fiataloknak, ahogy nekik mondták, mikor ők voltak a fiatalok, és megitatják a tövét italáldozatokkal, és éneket mondanak tiszteletére a sámánok, és mielőtt fölszednék a jurtákat, hogy újra nekivágjanak a fátlan sivatagoknak, amelyek csak az örökkévalóság füvellő mezőivel érnek véget, gallyakat nyesnek az élőfáról, hogy magukkal vigyék vándorlásaikban, emlékeztetőül a természet szépség teremtő erejére.

Úgy érzem, a mai szoborállítással mi is az élőfa ünnepét üljük meg, amely ha nem egyetlen is, de nem sokadmagával található a mi szomorú magyar sivatagunkban, amely a mi napjainkban - és félős, hogy e napok sokáig fognak tartani - nem tudja többé megnevelni, amit a teremtő Isten pazar kézzel a föld kis magyar foltján elvetett. Ami szegénységünkől tellett, minden tiszteletet megadtunk a mi nemes pusztai fánknek, amely hallgatag magában mélézik az irodalmi divatok homokhullámai fölött, változatlanul minden változásban, mint bronzszobra a pesti utcán. E szegény turáni fajnak, amely ezer év óta bolyong a pusztában, és testvértelenül viaskodik a maga füvellő mezőieért, a maga sivatagjának számumaival, külső, belső rémeivel, ijesztő kísérteteivel, a mi szegény magyar fajunknak sok aulja be fog majd fordulni a mi nagy fánk alá, amelynek terebélye alá elfér mindenki, aki szenved - és a mi egész fajtánk szenvedésre teremtett -, és áhítattal fogja mondogatni: „Nézzétek, ez is a magyar élőfák közül való!”

De aki Gárdonyi-serleget avat, annak kötelessége az őszinteség. Ha a Gárdonyi-szobor csak annyit jelent, hogy több van egy pesti szoborral, akkor nem sok értelme volt ennek a mai ünnepnek. Sok halott szobrot tudok én ebben a városban és ebben az országban, amelyhez nem jár látogatóba az élet, s amely csak annyiban különbözik az erkélytartó kariatidoktól, hogy nem tart semmit. Nem volt miért bevezetni az élőfa ünnepét, ha a jövő nem szed róla mást, mint penzumcsináló iskolásgyerekek számára való vesszőt. Az élőfát élő kultusznak kell körülvenni.

A szicíliai háborúban a spártaiak szabadon bocsátották minden hadifoglyukat, aki szavalni tudott Homéroszból. Skót rablók betörték egyszer Newstead Abbey-be, és mikor a kulcsártól meghallották, hogy a zsákjaikba gyömöszölt ezüsthalmiknak valamikor Byron, a költő volt a gazdájuk, szégyenkezve raktak vissza mindent a helyére. Tudom, hogy az irodalomnak ilyen extrém kultusza csak mindenképpen gazdag népeknél képzelhető el. Mi mindenképpen szegény nemzet vagyunk, mi a pusztáknak a pusztá életért harcoló népe vagyunk, én csak annyit szeretnék lelkére kötni a Gárdonyi Gézát ünneplő magyarságnak: emberek, ti szegény ügyes-bajos emberek, ti fáradó robotosai e komor napoknak, akik még e megátkozott időkben is kötelességteknek éreztétek megadni a költőnek a tiszteletet, ti barbár keletiek, akik akkor állítottatok szobrot a génusznak, mikor a művelt nyugat máglyára hurcolja a génuszt - magyarok, ne menjetek el anélkül az élőfa ünnepéről, hogy egy-egy barkáját el ne vigyétek magatokkal, mikor újra nekivágtok a hétköznapi futóhomokjának! Egy-egy gondolatát, egy-egy eszméjét tegyétek a szívetek poharába, és hordozzátok magatokkal a magyar sors poros és nehéz útjain, hadd tegye egy-egy pillanatra szebbé és frissebbé az életeteket!

A KÖLTŐ

Nem ígérem, hogy elfogódottság nélkül fogok Pósa Lajosról szólni s utálnám magam, ha a tárgyilagosságom el tudná fűjni a szeretetem lámpását, amellyel egy pillanatra utána világítok az örökkévaló sötétbe. Nem lehet az nekem tárgy, aki még most is sokat visszajárogat hozzám az éjszakai álom folyosóin, azzal a gyöngéd szeretettel, amivel édesapám meg az édesanyám. Fiamnak szólított az első találkozáskor a Dankó Pista koporsójánál, és fia gyanánt simogatott áldást a fejemre az utolsó órák párnáin, amikor már indult vele a fekete csónak a fekete vizekre.

Ezt a fekete csónakos halálmetaforát tőle tanultam, akkor, mikor először láttam, most huszonhat éve. Dankó Pistát temettük a szegedi kultúrpalotából, amelynek még akkor nem voltam mindenes ura-cselédje. Akkor a szegedi sajtó keze-lába voltam, olyan szaladj ide, szaladj oda újságíró, közigazgatási riporter, mint komoly filozopherhez illik, és egyben vezércikkíró is, mert a huszonnégy éves kor bölcsessége és lehiggadt világnézete különösen erre tesz alkalmassá az embert. Természetesen a Dankó temetésén se úgy voltam jelen, mint „jelenvolt”, hanem mint a nyilvánosság legismeretlenebb képviselője, a legkisebb vízmorzsa abban a parttalan embertengerben, amely összegyűlt a nótafát temetni, aki, szegény, csak halálában tudott spektakulummá válni. Ha a dalestjein vett volna részt csak tizedannyi ember, bizonyosan tovább élt volna húsz esztendővel.

Az embertenger illő hűvösséggel állta a gyásztósztokat, csak akkor morajlott át rajta az érdeklődés, mikor egy méltóságos tartású, szélesvállú férfi ezüsthajú, ezüst szakállú arca fehérlett fel a koporsó fölött.

- Pósa Lajos... Pósa Lajos... - mondogatták a tudósabbak a tudatlanoknak.

Sok fiataalkori barátja élt még akkor a költőnek, szegedi korából, újságírók, asztaltársak, vidám cimborák, én magam, még akkor csak egy éves gyütt-mönt a körtöltésen belül, csak a szegedi újságírás őskorának aranyporos anekdotáiból ismertem. Tudtam róla, hogy én előttem vagy húsz esztendővel ő is riporternek került Szegedre, de ebben a műfajban nem sokra vitte. Azaz hogy semmire se vitte, mert már a próbacalami-n elbukott. Csizmatolvajt fogtak az őszi vásárban, s a szerkesztő az új riporterre bízta, hogy ezt a nevezetes eseményt öt sorban adja át a halhatatlanságnak. Pósa nagy orca verejtékezéssel meg is szerkesztette az öt sort, odaírván a végére, hogy „az ismeretlen tettet Nagy Jánosnak hívják”.

- Ez nem az a hely, ahol magának babér terem, Lajos - mondta neki a szerkesztő -, látom hogy a Pegazust nem lehet hámba fogni. Magának a csillagok közt van a helye.

A csillagok egyelőre a szegedi színházban világítottak, ahová titkári minőségben került a költő. Inkább cím volt, mint hivatal, nemigen tett kárt semmiféle titokban.

A szájhagyomány is fenntartott egy Pósa-történetet. A Kiss Palcsi piros abroszos csárdájában ül a költő, akit azonban piros képe, koromfekete szakállja, hatalmas étvágja inkább gazdatisztnak sejtet, a Pallavicini-uradalomból szaladhatott be egy kicsit a városba. Sült halat vacsorázik és kapros túróslepenyt, világos sillert iszik rá, feketével utána, aztán barátságosan bólint a söntés felé:

- Fizetek, Palcsi bácsi!

- Lőhet, Pósa úr.

És mikor Palcsi bácsi összead halat, csuszát, sillert, fehér kenyeret, feketekávé és fekete virzsíniát, ami együttvéve nem kevesebbet kóstál, mint harminc krajcárt, Pósa Lajos kihúzza a zsebéből a legújabb verskötetét, leteszi Palcsi bácsi elé az asztalra, Palcsi bácsi pedig üzleti komolysággal visszaszámol belőle hetven krajcárt, mert rá van nyomtatva a szép külső zöld borítékú könyvre, hogy az ára egy forint.

Hát ilyen történeteket tudtam a méltóságos tartású, keményen felszegett nyakú öregúrról, akinek rekedtes baritonja felszárnyalt a virágos ravataltól az áprilisi kék magasba:

- Dicsőségesen letörött szárnyú, édes dalostársam, csillagkoszorús testvérem, Dankó Pista. Könnybe borult szemmel nézek fekete csónakod után, amelyet az örökkévaló Isten keze renget-ringat a fekete vizeken...

Nem hallottam én még ilyen halotti beszédet soha. Más is úgy volt vele, nemcsak én. A tömeg megilletődött hangtalansággal hömpölygött ki a temetőből, én meg szaladtam a műhelybe, hogy mire a szerkesztőm beér, készen legyen a riport.

Pósával, meg a többi pesti vendéggel együtt jött meg a temetőből. Nagy beszéddel voltak a szerkesztő úr szobájában, jöttek-mentek, poharaztak, boroztak, kétszer is be kellett csukni a nyitva hagyott ajtót, hogy dolgozni tudjunk tőlük.

Egyszer csak kiszól a szerkesztőm. Engem hív, beódagok nem nagyon készségesen. Mindig olyan tévedt gyerekek éreztem magam a pesti nagyok közt.

- Tessék?

- Pósa szerkesztő úr behozta a beszédje szövegét. Tessék, illessze bele a tudósításba, persze szó szerint közöljük.

Fülig vörösödtem és ijedtemben majd lenyeltem a fejemet.

- Már lement a tudósítás, szerkesztő úr.

- Jó, jó, de a beszéd...

- Az is. Tán már ki is szedték azóta. Mindjárt fölhozatom.

- Gyorsírtad, fiam? - nézett rám érdeklődve a költő.

- Nem. Nem tudok gyorsírást.

- Hát csak úgy jegyezted le ott a temetésen?

- Dehogy, abban a szorongásban nem lehetett volna írni. Csak idebent csináltam meg, emlékezetből.

- No, hozasd föl, majd kiegészítjük. Nagyon kényes vagyok az ilyesmire.

Föl is hozattuk a levonatot, de nem volt rajta mit változtatni. Pósa bácsi hol a saját kéziratát nézte, hol a levonatot, és csóválta a fejét.

- Nem értem, nem értem.

Pedig nem volt benne semmi boszorkányság se, mindennapos újságíró munkát végeztem. Soha nem kellett nekem jegyzet semmiről se, amit nagyon meghallgattam. A költő azonban nyilván saját riporterségére gondolt vissza, és nagyon megcsodált. Este a jobbára ültetett a halászcárdában, ahol megültük Dankó Pista torát, mi többi cigányok, és kivallattott múltból, jövőről. Mi vagyok, mit csinálok és mi akarok lenni?

Vállat vontam. Semmi se vagyok, híreket gereblyézek a városházán és korzón, és nem akarok lenni semmi.

- Író se?

Hát igen, bevallottam, hogy valamikor volt olyan álmom, de már észre tértem. Két év óta nem írtam mást, csak riportot.

- Mért nem írtál?

- Mert nem parancsoltak mást.

- Úgy? Hát akkor én azt parancsolom, hogy holnap délig írd meg egy történetet az *Én Újságom*-nak.

Szófogadó ember voltam már gyerekek is. Megírtam a történetet a kis kanászról meg a kutyájáról. Pósa bácsi hangosan kacagott, míg a közepéig ért, aztán sírdogált egy kicsit, s a végén megsimogatta a hajam.

- Szépet írtál, öcsém. De van benne egy hiba. A kutyát úgy nevezed, hogy Mitvisz. Márpedig rendes kutyának Bodri a neve.

Ez volt az első-utolsó javítás, amit a kéziratomban csinált. Pedig aztán haláláig mázsa számra kapta tőlem a sok apróbetűs kutyanyelvet. Százával a mesét, a verset s ifjúsági regényt is minden esztendőben. Ő volt az én aranyhidam, amelyen az újságírás kopár ólomszérűjéről bekerültem az irodalom virágoskertjébe. Igaz, hogy csak a szélébe, ahol még maguktól nőnek a vadvirágok, de hát nem is virágágyba való a pipitér.

Azért, hogy író lettem, a jó Isten a felelős. De hogy akármire nyúlok, gyermekíró maradok az utolsó tollvonásig, azt Pósa Lajosnak köszönöm. Idézhetem-e másképp az emlékét, mint meghatott gyerekszívvvel, még most is, mikor az én fejem már fehérebb, mint az övé volt, mikor utoljára megáldott?

Örööm néhány száz levelét és kéziratát, ezek közt van egy ceruzával írt vers, amelynek ez a refrénje:

Hallod a lágyan mormoló Tiszát?

Szeged irodalmi körének, a Dugonics Társaságnak hozta ezt a verset, pár évvel a halála előtt, s nekem mindjárt a megérkezése után felolvasta. Nem is olvasta - szavalta. Azt hiszem, az ő szájában az egyszeregy is stílusos szavalássá változott volna. Öreggarang-mély hangjával hol harsogta, hol búgta a verset, de a refrénnél megakadt. Elpróbálta tízszer egymás után, s egyre gondterhesebben csóválta a fejét:

- Mormoló Tisza, mormoló Tisza... Nem, ez nem jó. A Tisza nem mormol. Mondj valami jobbat, fiam.

Nincs nehezebb dolog a világon, mint másnak a versén csak egy betűnyt is változtatni. Hiába ismeri az ember a másiknak a lelkejárását is, meg a szavajárását is, nem tudja magát bele-találni készakarva. (Gondolom, Mikszáth mondja, hogy az ember egész életén keresztül hallja a mennydörgést, mégse tanul meg mennydörögni.) Meg se próbáltam más jelzöt keresni a Tiszának. Igyekeztem megnyugtatni Pósa bácsit, hogy jó az a mormoló a Tiszának is, meg a közönségnek is.

- Azt gondolod? - nézett rám nyugtalankodva, aztán nem beszéltünk többet a dologról. Később idegenek is jöttek, az asszonyok meghozták a szokott amábilis konfúziót, hol ők udvaroltak az öreg költőnek, hol az mondott nekik ifjúi kedvességeket, jó éjjel után kezdtünk búcsúzkodni. S az utolsó kézfogásnál azt mondja nekem Pósa bácsi:

- Te, mégis csak jobb lesz a csobbanó Tisza, mint a mormoló. Hallgasd csak:

Hallod a lágyan csobbanó Tiszát?

S mikor másnap a közönség elé állt, mégis csak úgy olvasta föl a sort, ahogy először leírta:

Hallod a lágyan mormoló Tiszát?

- Tudod, fiam - mondta, ahogy a tapsok közül visszaszabadult a helyére -, egész nap hánytam-vetettem magamban a dolgot, de mégiscsak úgy hangzik a legszebben.

Gondolom, ezt hívták a régi világban műgondnak, költői lelkiismeretnek, minek. Így viaskodott magával Heine félesztendeig, míg a viráglehelletű *Du bist, wie eine Blume* nyolc sorával készen lett.

A mai világban ezt költői naivságnak hívják.

*

Ha megritkul is ez a naivság, még nem veszett ki egészen a költőkből, és jó, hogy így van, mert e nélkül meghal a költészet. Jó, hogy még mindig vannak emberek, akik azt hiszik, a szonettjüknek van akkora fontossága, mint a marne-i csatának - mindegy, hogy igazuk is lehet nekik-, s akik napokig levertek tudnak lenni egy jelző miatt, amelyet nem találnak, vagy győztes hadvezérek göggyével tölti el őket egy új rím, amelyet a pillanat ihlete kihalászott a szavak óceánjából. A világon mindenkinek mindegy ez, az emberek hamarabb észrevesznek egy pázsit millió fűszála közt egyet, amely nem úgy nőtt, mint a többi, mint egy szó halhatatlan finomságát, amely kínban szakadt ki a költő szívéből - s neki mégis birkóznia kell magával érte, mint Jákobnak az angyallal.

Költészet hát van, s talán egy darabig lesz is még a világon, de az utolsó költőt, aki az élet minden vonatkozásában az volt, Pósa Lajosnak hívták. Áldozópapja volt egy kultusznak, amelynek már nincsenek istenei, és soha egy pillanatra se tette le a büszke önérzettel viselt bíborszegélyes tógát, amelynek fehérségén soha folt nem esett. Az ő Róma pontifex maximusa járhatott úgy Theodosius császár keresztény világában, ahogy ő járt miközöttünk. Mindig abban a díszruhában, amelyet a mennyei takácsok csak költők számára szőttek - míg vagy sztrájk nem ütött ki odafönt, vagy a költők el nem fogytak idelent. Látt-e őt valaki valaha olyan helyzetben, ismerte-e olyan gesztusát, amely méltatlan a költői ideálhoz? Hallott-e valaki tőle durva szót, parlagi tréfát, duhaj kedvet harsogva kirobbanni? Ez a kemény, vállas, komoly szemű és puha szájú, tiszta és méltóságos magyar úr az utcán és baráti körben, az íróasztalnál és felolvasóasztalnál, írók közt és gyerekek közt mindig és mindenütt a költő élő szobra volt.

Másnál mindenkinél póznak látszanék ez és az is volna, nála természetes volt, csináltság nélkül való. Hitt abban, hogy a költő kivirágzása az emberi fajnak, ez a hit kisugárzott minden mozdulatából, és megóvta azoknak a mindennapos gyarlóságoknak a bogáncsaitól, amik a mi ruhánkba, többi emberekébe, az aszfalton is beleragadnak, nemcsak az árokparton. Ám ő sohase járt árkok partján, és nem járt gyalog a szép sima pesti utakon se: őt mindig a szárnyas ló vitte, mint az *Ezeregyék* Bedur királyát. Végigálmodta az életét, és mindig fájt neki, ha a valóság fölrezzentette. Az illúziók édes tején élt az utolsó szemrebbenésig, de mindig megborzongott, ha abba a realitás morzsái hullottak.

Sohase tudtam eljutni a szülőfalujába, Radnótra, de látatlanul is megesküszöm rá, hogy az valami ittfelejtett darabja lehetett a paradicsomnak - legalább addig, amíg Pósa Lajos hazajárt bele. A többi világot az angylaival teremthette az Úristen, de a Balog-völgyét a maga kezével szabta ki, jókedvében, édes délutáni álom után. Maga gömbölyítette vadszegfűs halmait,

szépasszonytenyerű virággal teleszótt lankáit, maga szegte be nefelejccsel az ér ezüst pántlikáját és Pósaék kertjének galagonyabokraira ő parancsolta ki a legszebb szavú pintyöket.

A pintyökék meg is voltak elégedve a kvártéllyal, de Kiss József, a költő, aki vendégül járt Pósaéknál, olyan pintyőke volt, aki a maga pesti fészkében perzsaszőnyegekhez szokott és képzőművészeti remekéhez. Nem volt nagyon elragadtatva a radnóti ház falusi szépségeitől. Versben még csak megjárta a tulipántos lóca, de azért mégiscsak Jussufnak volt igaza, aki „hármát szeretett: a dalt, a csókot, a kerevetet.”

- Nézd azt a gólyát a tetőn, mióta áll féllábon a szakadó esőben! - mutatta Pósa Lajos büszkén a ház madarát.

- Elég bolond, mikor nem muszáj neki féllábon állni - jelentette ki hűvösen a másik költő.

A futó nyári zápor után kisütött a nap, a szivárvány szalagja, amit bábabokrának mondanak a radnóti magyarok az ősi mitológia nyelvén, bekötötte az esőzsákok száját, a violák felfrissülve ágaskodtak az ablak alatt. - Pósa bácsi csalogatta le Kiss Józsefet a kertbe egy-két fordulóra.

- Nem megyek, Lajos - vonakodott a vendég -, nem akarom károdat.

- Káromat? Nekem? - ütődött meg Pósa bácsi.

- Na igen, tudod sár van odakint s ha egyet-kettőt lépek, az egész birtokodat elviszem a cipőimen Pestre...

- Hát ilyen ember ez a Kiss József, tudod - panaszkodott nekem évek múlva Pósa bácsi, s annyi fájdalom és keserűség volt a hangjában, mint a gyermekében, akinek az aranypénzére azt mondják a felnőttek: rézkrajcár.

A koalíció idején mutatta nekem egyszer azokat a leveleket, amiket Kossuth Ferencről kapott. Háromszor-négyszer unszolta mandátumvállalásra abban a kerületben, amelyikben akar.

- Nem kellett, Pósa bácsi?

- Hát hogy kellett volna? - kapta föl megbántva a fejét. - Más az én hivatásom, nem a politika. Nem kell nekem senki mandátuma.

- Látod, pedig az a gondtalanság, a jó mód, a pihenő öregség, a minden.

- De én költő vagyok, fiam! - emelte föl a szemét, mintha látná annak a hivatásnak a csillagát, amelynek sugarait mindig érezte magán. - Az én mandátumomat az Úristen adta, hogy szennyezném én ezt be politikával? A költő maradjon fehér, mint a liliom, de neki még az árnyéka is fehér legyen.

Ő árnyéktalan költőnek maradt koporsója zártáig. Olyannak, amilyenek kisgyerek korunk boldog rajongásában képzeljük a költőt.

*

Egyszer valami fiatal költő verses mesét vitt hozzá a tücsökről és hangyáról. Az ismert ezópusi mese volt, a régi sovány pedagógiai tészta, a tanköltészet cukrával, mákjával behintve.

- Nem rossz vers - fújta Pósa bácsi elégedetten az operásza füstjét.

- Tetszik szerkesztő úrnak?

- Hát ügyes, ügyes.

- Tehát közli, szerkesztő úr?

- Dehogy közlöm - komorodott el Pósa. - Nagyon utálatos téma ez, kérem. Hát nem eleget kínozzák az iskolában a gyerekeket ezzel az örökös szorgalommal? Most már még versben is azt verjük a fejéhez, hogy zsugorogj, hangyálgodj, mert másképp úgy jársz, mint a tücsök?! Elég volt már a hangyamorálból, kedves öcsém. Higgye el nekem, van annak a szegény nótás tücsöknek az élete annyit érő, mint azé a zsugori, kapzsi hangyáé.

...Szegény öreg tücsök, aki gondtalanul átdalolta az élet nyarát, még az ősz leszálltán se vette észre, hogy tarlott már körülötte a mező, és csak hűséges tücsöktársa szíve tart még körülötte meleget. Az Isten szerette dalosát, hogy elhívta őt a kertjébe, mielőtt lehullott volna a hó, és a nyár magára hagyott muzsikusát, aki a hangyáknak hegedült, megvette volna a hideg.

Én most onnan jövök, Pósa szülőhazájából, Hontból, Gömörből, Nógrádból, a Garam és Ipoly mellől. Apró magyarok Pósa verseket mondtak nekem, és a nagyok, az apró magyarok szülői azt kérdezték tőlem, hogy nem állított még Pósának szobrot senki? Se a hazafias költőnek a hazafias magyar közélet, se a gyermekköltőnek a magyar népnevelők vagy a magyar szülők?

Annyi nehéz találós mese közt honnan találhatnám ki éppen ezt? Én csak azt tudom, hogyha valaki költő, szobrot érdemelt volna ettől a kortól, amely nemzeti reneszánsznak nevezi magát, Pósa Lajos akkora szobrot érdemelne, mint a Gellérthegy. De szobor nincs, akkora se, mint egy papírnehezék, s Pósa özvegyének nincs egyéb ingatlana a kerek világon, mint a költő sírja. Jól is van így, mert míg az özvegy oda jár kisírni a szíve hét fajdalmát, addig zöld marad rajta a borostyán. De aztán még a fülemülék se fognak rátalálni a beomlott sírra, amelyben a legfehérebb szívű költő porlad, akinek bohókás rímeivel kacagni, könnyen kihulló és könnyen száradó könnyeivel sírni és puha ágyukban az Isten elé térdelni időtlen időig fognak még a magyar gyerekek.

ÉNISZ-TENÖM, JÓISZ-TENÖM
AVAGY
MAGÁNVÉLEMÉNY AZ IRODALOMRÓL

Előadás tartására hívtak meg az érsekújvári magyarok, s tejbe fürdettek, mézbe hempergettek, még köztük jártam. De hát ez sokfelé megesett már énvelem, innen is, túl is a gránicokon, s az ilyenfajta szégyenkezésbe hamar beleszokik az ember. Nem ez az, ami nekem emlékezetessé tette Érsekújvárt. Hanem az, hogy annak az úri háznak az asztalán, amelyik engem vendégül látott, egy magyar folyóirat hevert, s amikor utána nyúltam, azt mondta nekem a ház úrnője:

- Tudja, hogy én erre haragszom.

- Ugyan? Nem érdemli pedig meg. S nem is szabad semmiféle irodalomra haragudni, elég annak mindnyájának a maga baja.

- De én ön miatt haragszom rá.

- Azt meg már különösen rosszul méltóztatik tenni. Hiszen tudtommal nem bántott ez engem soha.

- Éppen ez az. A nevét se írta le soha. Úgy tesz, mintha nem is tudná, hogy ön van.

- Nézze, ez még nekem sohase jutott eszembe. Dehát ebben se látok semmi rosszat. Bár én tehetnék már úgy, hogy sohase kellene a nevemet leírnom.

- Nem úgy van az - pattogott a ház úrnője. - Nekem fáj a dolog, és magyarázatot kértem a szerkesztőségtől. Azt hiszi, tréfálok? Tessék, itt a válasz.

A választ olyan valaki írta, akit én már akkor is többre becsültem magamnál, mikor az egész önképzőkörünk el akarta velem hitetni, hogy én vagyok a legnagyobb magyar író, s ő csak én utánam következik, de csak azért, mert amit ő ír, azt ki is nyomtatják.

- Persze - mondtam Érsekújváron -, most látom, hogy az ő írását még most is könnyebb kinyomatni, mint az enyémet.

- De a lényeghez mit tetszik szólni? Amit a szerkesztő úr válaszolt arra a kérdésemre, hogy miért nem vesznek tudomást önről?

A szerkesztő úr azt válaszolta, hogy a kérdés meglepi. Mégpedig azért lepi meg, mert ők is becsülnék és szeretnek engem, s maga se tudná megmondani, miért nem jutott soha eszükbe ennek kifejezést adni. Alighanem azért, mert nem vagyunk egymással semmiféle összeköttetésben.

Ez volt a válasz, és én nem mondhattam rá mást, mint hogy ez alighanem így van, és nekem sohase jutott eszembe, hogy másképp is lehetne. Mert a lényeg nem az, hogy az emberről mit írnak vagy mit nem írnak, hanem hogy a szivar jól szeleljen, és a parazsával csak a maga ruháját égesse ki az ember.

*

Hát ilyen fejtörőt adott fel nekem Érsekújvár, és ezen törtem én legkevesebbet a fejem. Azonban rámkialtott mindnyájunk közös gazdája, a közönség, hogy „adj hangot, Dóci!” Négy levél is számon kéri tőlem, mi annak az oka, hogy mikor ilyen nagy szél zúgatja az irodalom fáit és harasztjait, miért hallgatok én akkor, mint deres mezőben a tücsök?

- Tisztelet, becsület Kazinczy Gábornak meg a többi régen voltoknak - írja egy ismeretlen kaposvári barátom -, de az élő írókhoz tán mégis közelebb van az élő irodalom.

Most már mit feleljek az ilyen kérdésekre, amikről el kell ismernem, hogy nincsenek minden igazság nélkül? (Az utolsó különben nagyon emlékeztet a menyecske lányom első versére, ami azért maradt utolsónak, mert megfenyegettem, hogy a Tiszába dobom, ha folytatása következik - elég egy családban egy bolond. És nem következett folytatás, mert Panka nagyon engedelmes kislány volt a második elemiben. Akkor írta a számtankönyve táblájára ezt az elégiát:

*Arany János költő volt,
Petőfi Sándor is költő volt.
Mind a ketten költők voltak,
De most már megholtak.*

Ha legalább utána írta volna a kis béka ötödik sornak, hogy „most már csak apuka maradt”!)

De hát érzi azt a magamforma minden mindegy ember is, hogy az ilyen kérdést nem lehet elanekdotizálni. Az irodalom ügye mégse mindegy. Legalább nekünk, íróknak nem lehet az, még ebben a minden mindegy országban se. Itt vallani kell.

Az ám, csakhogy akkor nekem a vallomást azon kell kezdeni, hogy nem tudom, van-e nekem jussom az írók dolgába belebeszélni. Ha vitatkozó természetű ember volnék, kapható lennék vitára afelől, hogy irodalmat csinál-e én vagy nem. De hát nemigen van ezen mit vitázni. Egy az, hogy vitával még soha semmit nem döntöttek el. Másik az, hogy ma nem elég az irodalomhoz tartozni, hanem azon túl vagy azon innen is tartozni kell valahová. Márpedig én nem tartozom sehová, nekem nincsenek „összeköttetésem” semerre. Én csak az a küszöb vagyok, amelyik se kint, se bent nincs. „Szabad hánýó”, ahogy a paraszt-bridge-ben az olyan játékost mondják, akinek semmi tromf nincs a kezében. (Nem is oszt az, se nem szoroz a játékban, csak éppen hogy eggyel több van vele.) Falusi kutya a magyar irodalom nagyvárosában. Vagy ha úgy szebben hangzik: a magam szegénye, akit nem hívnak senkinek se, de legalább azt fütyölöm, amit jól esik, akinek tetszik, hallgatja, akinek nem tetszik, odább megy - én nem megyek kántálni senkinek az ablaka alá.

Mindebből a sok szép és nem szép metaforából az következik, hogy nincs jussom semmiféle irodalmi polgárháborúba belevegyülni, s hiányzik hozzá a szívbeli minősítem is. A könyvek óriás kriptájában, ahol csöndes nézelődésben eltelt az életem, a csontok és cserepek közt, amiket a nyárfás pusztákon kiszedegettem a föld alól, odajutottam, hogy én minden szépséget szeretek, ha régi, ha új, csak lelket érezzek benne. Még a kortársaimat is szeretem, ha ilyen szépet adnak, akár öregebbek nálam, akár fiatalabbak.

Ezt üzenem azoknak, akik megkérdezték tőlem, hova voksolok. Azért üzenem a nyomtatásban, mert elég ezt egyszer is leírni - négyszer leírni unnám is, rá se érnék.

*

Ide aztán pontot is lehetne tenni. Hogy csillag kerül ide, annak Pepi bácsi az oka, drága öreg barátom, Wolfner József. Aki fotográfiát küldött nekem a Margó Ede Pósa-szobrának az agyagmintájáról, amely bronzba öntve kerül majd a Városligetbe.

Ez a fotográfia üzentet velem azoknak is, akik semmit se kérdeztek tőlem. Mert ahogy kibontottam a borítékból, ez jutott eszembe:

*Én Istenem, jó Istenem,
Becsukódik már a szemem,
De a tied nyitva, Atyám.
Amíg alszom, vigyázz reám...*

*

Talán sokan emlékeznek még rá, hogy ez volt az a „primitív, gyerekes kis ima”, amivel az Osvát Ernő mártírlánya elment az őszön a „nagy ágy”-ba, édes anyukája után és az édes apukája előtt. Ez volt az utolsó gügyögése, amitől felzokogott a magyar irodalom összeszorított szájú, magános embere, a kritika klasszikusa, akiről Kosztolányi Dezső azt írta, hogy a magyar irodalomnak ezt a századát róla fogják elnevezni.

Valamelyik újság az első verssort is közölte a fájdalmas riportban, s abból tudtam meg, hogy erről a dadogó gyermekimádságról van szó, amiről még senki se írt se esztétikai, se hittudományi értekezést. Nem is arra való, még a második négysoros strófájával együtt se. Hiszen csak gyerekvers, annak is az aprajából, olyan kis emberbimbók számára, akik maguk se hosszabbak. Engem is tanított ilyenre az édesanyám, mikor még kicsi voltam a *Miatyánk*-ra, meg az *Üdvözlégy*-re:

*Három angyal fejem felett,
Egyik megőriz engemet,
Másik szememet lezárja,
A harmadik lelkem várja.*

Hát ebben is elég primitív a művészet, de azért kitartottam mellette még akkor is, mikor már én magam nagyban műveltem a poézist. Csak akkor maradt el tőlem, mikor a kislányom megtanult beszélni. Ha én fektettem a gyereket, akkor két kis kezét az enyémbe bújtatva együtt imádkoztuk a rigmusokat:

Én istenem, jó Istenem...

És sohasem lehettem olyan fáradt, hogy ettől fel ne frissültem volna, soha olyan fanyar, hogy ennek édes ízét ne éreztem volna. Mindig bizonyos voltam benne, hogy abban a pillanatban ránk néz, akit Atyánknek szólítunk és nem érhet minket semmi baj azon az éjszakán.

Aztán telt múlt az idő, a kislány megnőtt, az imádságaink elválakoztak egymástól, és csak akkor kerültek megint össze, mikor az unokám pipiske hangja kezdte keresni az utat az ég felé a kis ágyból:

Én isz-tenöm, jó isz-tenöm...

Ilyenkor elcsöndesedik mindenki a házban, nemcsak a magától is lefelé kívánczó öreg fej hajlik meg, hanem a fölszegetten hordott fiatal fejek is, s most már nemcsak az Atyaisten szemét érzem rajtunk, hanem minden angyalaiét is. Ha már én is odafönt laknék, én bizonyosan minden este leszaladnék egy kicsit gyermekimádságot hallgatni. Persze a jövőre nem jó terveket csinálni, mert az ilyen destruktív ember nem tudhatja, milyen meglepetések érhetik a mennyei lakáshivatalban. Hanem abban körülbelül bizonyos vagyok, hogy ha az én óráim lejár, én is a Pósa Lajos gyermekimádságával megyek el a nagy ágyba.

*

Mert tudni kell, hogy ez a fohász is az ő hagyatéka, a Pósa Lajosé, akit már rég nem szokás emlegetni, s aki éppen csak két sorban csúszott be a legújabb nagy irodalomtörténeti kézikönyvbe. De a nótái meg a gyerekversei élnek, s valószínűleg nagyon sokáig fognak még élni, éppen mert a neve elkopik mellőlük. Közszájra kerülnek szerző nélkül, mint a népdalok, amelyeknek szerzőségét azért fogják a népre, mert senki se tudja, ki költötte őket. Mint ahogy nemrégiben egész irodalma támadt annak a kérdésnek, hogy száz esztendővel ezelőtt ki csinálta a *Cserebogár*, *sárga cserebogár* „népdal”-t.

Erre azt mondhatná valaki, ma már nem veszhet úgy el a költő, mint száz esztendővel ezelőtt. Pedig dehogynem, ma sokkal jobban elveszhet. Erdőben sokkal könnyebb elveszni a fának,

mint a pusztán, aminek egy-két magános akácát, jegenyjét mindenki ismeri. Gyöngyösi István még Dugonics Andrásnak is kedves írója volt, pedig másfélszáz év választotta el őket. De ki delektálja ma magát az öreg Dugonicsal, akit pedig alig száz éve gyászolt meg az egész ország, úgy, ahogy fán azóta se gyászoltak költőt? S ki lesz az a ma írói közül, akit még ötven esztendő múlva is olvasnak? Még iskolai muszáj olvasmány se lesz belőlünk, nemhogy gyönyörűségből olvasnának a dédunokáink. Nekik majd meglesz a maguk irodalma, s azon fognak összeverekedni, hogy íróik közül kit illet meg a halhatatlanság, amely még rövidebb időre fog szólni, mint a mienk, akikről rég nem kukorít már akkor a kakas se. Legföljebb egy tömegsírt kapunk az utódaink irodalomtörténetében, már akik onnan is ki nem szorulunk. De hát az se lesz olyan nagy baj, legföljebb nem buktatnak meg belőlünk senkit a maturán.

*

Persze azért érhetik meglepetések az embert olyankor is, mikor már nem éri meg őket. Éppen Pósa Lajos rá a bizonyosságom. Valamikor országos bálvány - mikor nekem fölolvastatta a kéziratot verseit a péceli fák alatt, akkor már keserű öreg Marius, tulajdon dicsősége romjain. Az emberek az új dalt szeretik, és a fiatalok nem szeretik az öregeket, akikről azt hiszik, hogy elfogják előlük a napot. (Kölcsönkenyér visszajár, az öregek is ilyenek voltak fiataloknak, és a szilaj fiataloknak is számárfület fognak mutogatni, tán nem is csak a hátuk mögött, ha megöregszenek.) A „hazafias költészet” kiment a divatból, az óda szoborleleplezési műfaj lett, és mikor Pósa Lajos Aradon verset mennydörgött a tizenháromról, a vicclap verset írt róla ezzel a refrénnel: Huszonöt kék neked, nem is tizenhárom. Még a gyerekköltészetét is ki-figurázták, azt mondták, nincs benne költészet, csak csingilingi üresség, ami a mai - már az akkori „mai” - gyereket nem elégti ki. Paródiák jelentek meg róla ilyenformák:

*Ni, az ucca csupa tó.
Számos boka látható,
Nem is boka, hanem láb,
Ez az úgynevezett csáb.*

Aki ezt a „verset” írta, azt hitte, csak tréfázik, s nem tudta, hogy kegyetlenkedik. Különböleg meleg szívű ember, tüzes harcosa az újnak, őszinte elvi irtója a réginek. Pár évvel élt tovább Pósánál, akit bizonyára rég elfelejtett már, mikor a háború derekán a lapja kiküldte riportot csinálni Biharba. Valami vallási szekta támadt ott a parasztok közt, azoknak a titkaiba kellett neki benézni. Meglakta az új hitfelekezetet, s nagy tanulmánysorozatot írt róluk, ami ország-szerte feltűnt akkor. Külön fejezetet szentelt az új hitvallás zsoltárainak és zsoltásmáinak, amikben biblikus őserőt s olyan természetes szárnyalást, olyan megrendítő mélységeket talált, amilyen műköltészettől többé ki nem telhet. Gyorsírással szemelvényekben bizonyította, hogy nem indokolatlan a lelkesedése. Mindenkinek el kellett álmélkodni rajta, milyen frissen buzog a bihari parasztok közt a népköltészet. Nem hallottam azonban senkitől, tehát úgy lát-szik, nem vette észre senki, hogy az újhítű bibliás emberek mind a Pósa Lajos gyermekimád-ságait énekelték.

*

Nehogy félreértés legyen belőle, nem szemrehányásul jutott ez most nekem eszembe, mi értelme is lenne annak? A Pósa-szobor mély árnyékba bújt szeméből se szemrehányást nézek ki. Mintha az volna benne:

- Olyan jól megy már a dolgotok, édes véreim, magyar írók, hogy ráértetek vért eresztetni egy-másból?

A HALHATATLANSÁG KÖRÜL

Nem mondom, hogy sose voltam még szoborleleplezésen, de olyanon még nem, amelyiken szívfájás lett volna ott nem lennem. Vasárnap a Pósa Lajoséra úgy mentem, mintha az édesapámat öltöztették volna ércebe. Hiszen az se szerethetett engem jobban őnála.

Pósa Lajos jegyzett engem el a halhatatlansággal. Már úgy értem, hogy ő nyomatta ki először pesti lapban a versemet. Mégpedig az *Új Idők*-ben. Mindjárt az induláskor a legtetéjére ugratott az akkori Olümposznak.

Mostanában már nem szokásom nekem ilyen szép trópusokban beszélni, de akkoriban ez illett hozzám. Gimnazista gyerek voltam, s ambrózia gyanánt ettem a krumplis tarhonyát. Verset írtam minden sík lapra, akár irkatábla volt, akár platánlevél, akár bárányfelhő.

Abból is látnivaló, milyen igen ifjú ember lehettem, hogy nem a magam nevéen ostromoltam meg a halhatatlanságot. Nem azért, mintha szégyellni való lett volna rajta, hanem mert a testvérbátyám már akkor régen hírbe hozta, mint annak az időnek nagyon felkapott költője. Házi poétája volt az *Új Idők*-nek és minden-hetes asztaltársa Pósa Lajosnak, aki ott a beküldött versek fölött az impériumot gyakorolta. Nem akartam volna ezzel a protekcióval üdvözülni, azért hazudtam el a nevemet. Bartos Imrének vallottam magam a kéziraton, ezzel a névvel is jelent meg az első versem, harminc valahány esztendeje. Most kérek érte bocsánatot, ha akkor valami valóságos Bartos Imrét kompromittáltam vele.

A második verstől kezdve aztán levettem az inkognitomat, de beletelt még vagy tíz esztendő, mikor Pósa Lajost először láttam. Már akkor rég beszegődtem Szegedre, s úgy fölvitte az Isten a dolgomat, hogy kétszobás lakásra is futotta a keresetemből. De még konyhát is adtak hozzá, s azt is a két szoba közé tették, ami azért volt nagyon célirányos beosztás, mert így sokkal egyenletesebben lehetett fűteni a központi ételgőzzel.

Hát itt nyitotta rám először az ajtót Pósa Lajos. Mégpedig a konyhaajtót. A mögött volt a műtermem, a két konyhaszékre helyezett nyújtódeszka. Azon fejeztem én le egy héten háromszor Khuen-Héderváry miniszterelnök urat, mert már akkor is nagyon vérengző ember voltam. Azért is tett meg vezércikkírónak a szerkesztőm már huszonhárom éves koromban.

Amikor a fekete ruhás, fehér szakállas, szép, tiszta öregúr bedobbant az ajtón, akkor éppen a kellemest kevertem a hasznossal. Az egyik kezemmel szíjat hasítottam a miniszterelnök hátából, a másikkal ringattam a kislányomat.

- Öcsém - szólalt meg a váratlan vendég -, én Pósa Lajos vagyok. Megtudtam, hol van a lakásotok, te meg tudd meg, hogy ha én ezután Szegedre jövök, mindig tinálatok szállok meg.

Tudtam, hogy ennél nagyobb tisztesség még nem ért az életben, de mire megkínáltam volna, megint a költő szólalt meg.

- A lányod? - mutatott a bölcsőre. - Ez az a híres szegedi Pannika?

Azzal kitárta a két karját a bölcső felett, és egy kicsit hátraszegett fejjel azt mondta:

*Aludj, ingó-ringó
Pici rózsabimbó.*

Ez persze így elmondva és olvasva mosolyogni való póz, ámbár az érdekelt fél nem mosolyodott el rajta, hanem visított, s inkább szíven szúrt malacra emlékeztetett, mint ingó-ringó rózsabimbóra. De Pósa Lajosnál nem volt póz. Ő nem játszotta a költőt, hanem nem tudott más lenni. Sohase hordott soccut, még az elgurult inggombját is kothurnusban kereste meg.

Ezt mindenki roppant kényelmetlen műveletnek találná, önála ez volt a természetes. Azt hiszem, ebben az értelemben ő volt az utolsó költő. A hivatás láthatatlan csillagának sugarait akkor is magán érezte, mikor a szivarszipkába belegyömöszölte a nikotinfogó vattát.

Nekem is mindig ő preparálta a szipkát, valami egészen különös gyöngédséggel, és az ő kedvéért én is mindig szipkából szívtam a mérget, noha különben nem szívlelem ezt a találmányt. Sokat virradtam meg vele kettesben, hol az ő asztalánál, hol az enyémnél, s azt hiszem, nekem többet megmutatott a lelkéből, mint másoknak. Ahogy az apa szokta felnőtt fiának.

Egyszer a szobráról is beszélgetett velem. Ezen pedig ne tessék megütödni. Nem is költő az, aki nem álmodik arról, hogy neki is lesz egyszer szobra. Csakhogy ebből az álomból előbbutóbb fel szoktunk ébredni, ki így, ki úgy. Az egyik költő nagyot sóhajt utána, a másik nagyot nevet rajta. Pósa Lajos azonban különbözött a többi költőtől, hogy napáldozatig álmodott.

Nekem akkor beszélt róla, mikor Dankó Pistának szobrot csináltatott. Mert azt ő csináltatta, ha nincs is belévésve a talapzatába. Margó Ede, maga is székálló apródja a költőnek, vállalta, hogy megcsinálja barátságából, csak a márvány árát kell előteremteni. Azt meg Pósa vállalta, és néhány év alatt csakugyan össze is cigánykodta. Erre ez a jó kifejezés, mert ebben benne van minden. A százasok is meg a fillérek is, a beléptidíjas versmondások is meg a koldulások is. Ahol a rimánkodás nem használt, ott meg kellett próbálni a követelődzést is. Például a köztérhasználati engedélyt is csak úgy lehetett megkapni. Az akkori szegedi magisztrátus egy kicsit megijedt az ajándékszobortól. Hiszen szépnek szép az a márványhegedűs, de Pista cigányt itthon nem éppen márványból való férfiúnak ismerték. Ha valami nagy katona lett volna vagy népek regulázója, az más volna, annak illik elnézni a tarka macskáit, mert az nagy ember volt azokkal együtt is. De hogy jut ahhoz egy szatymazi cigány, hogy öbelüle is kőszentet csináljanak? Egyéb se kellene még, minthogy ezt is megmutogassák az iskolagyerekeknek, példának okáért! No de isten neki, ha már megszobrosították a cigányt a többi cigányok, ne üssünk miatta lármát, hanem dugjuk el szép csendesen, tegyük ki a juhszélre, a cigányfertilityba, ahol nincs útjában a művelt nagyvilágnak. Azt csak mégse lehet kívánni, hogy kitegyük a kirakatba, a díszligetünkbe, holott az Istenben boldogult trónörökösünk fenséges nejről van Stefániának elnevezve. A város parkjába, ahol egy valóságos királyasszony fehér szobra mereng! Hogy attól csak három makkfa meg hat fenyőfa válassza el a rózsaszín cigányt! Mink, ország-világ tudja, kurucok vagyunk és demokraták minden március tizenötödikén, de más napok is vannak ám a polgári kalendáriumban. Hiszen ha a cigányt odaültetnénk a felséges asszony mellé, és az udvar azt megtudná, még tán a szabad királyi városok közül is kicsapnák Szegedet. Még az öreg Pósának is be kell látni, hogy ilyen oktalanságot nem csinálhatunk.

Az öreg Pósa azonban semmivel se volt belátóbb ember, mint a fiatal Pósa. Többször hallottam tőle, hogy szegedi újságíró korában milyen vakmerőséget cselekedett ő. Mikor a színházat avatták, vele mondattak prologót, és annak az volt a refrénje:

*Akármilyen kérges a paraszt tenyere,
A királyoknak is abbul van kenyere.*

Hogy mi volt ebben a vakmerőség?

- Az, öcsém, hogy a királypáholy tele volt a főhercegekkel, de még azok is tapsoltak.

Nem mertem megkockáztatni a véleményt, hogy a főhercegek valószínűleg nem értették meg a lázadó refrént vagy nem is hallgattak oda, s hogy a főhercegek különben is nagyon udvarias emberek. Szívtelenség lett volna ilyen száraz józansággal megzavarni azt a fejedelmi diadalérzést, amely még akkor is kisütött a költő arcán, mikor már harminc év telt el a királyoknak alexandrinus versekben történt megalázása óta.

S nemcsak a feketeszakállú költő volt megátalkodott ellenfele a világ hatalmasainak, hanem a gyerekújság deresedő szerkesztője is. Gondolom, most már nem ártok vele a karrierjének, ha ezt is megírom róla - ámbár minálunk sohase lehet semmit se tudni.

Egyszer valamelyik költőtársa gyerekeknek való király-verset vitt be hozzá a szerkesztőségbe, valamilyen jubiláris alkalomból.

- Szép vers, barátom, nagyon szép vers - mondta Pósa teljes elismeréssel, és visszanyújtotta a kéziratot.

- Nem értem. Tetszik neked, és mégse közlöd?

- Nem, barátom. Míg én szerkesztem a magyar gyerekek lapját, addig ebben nem magasztalnak élő királyokat. Mátyás királyon innen még halott királyt se.

Hát ilyen emberrel nem lehetett megértetni, hogy Dankó Pista nem királynéknak való társaság. A magyarnóta királya odakerült a magyarok királyasszonya mellé, és megvannak egymással szép békességben, osztozva méhdongásban és holdsugárban. Azt se vettem még észre soha, hogy a művelt nagyvilág megcsóválta volna a fejét, ha idetévedt.

A Dankó-szobor leleplezése után való reggel kísértáltunk Pósával, csak úgy kettesben, megnézni a márványhegedűst, omló levél közt, tar ligetnek árnyán.

- Hát te már megkaptad a halhatatlanságot, Pista - simogatta meg a költő dicsősége osztályosát.

Elködösödő szemmel merengett maga elé, és felsóhajtott. Hangja érce még rekedtesebb volt, mint máskor.

- Mennyit kínlódtam, szenvedtem, verekedtem érte! Ugyan lesz-e, aki énért megteszi?

Szerettem volna megbiztatni az öreg embert, de átkozott rossz természetem van. Megakad a torkomon a szívből jövő őszinteség is, ha attól fél, hogy hízélgés színe van. Csak annyit tudtam mondani, megsimogatva a karját, mint ő a halhatatlan követ:

- Teérted nem kell verekedni, Pósa bácsi.

*

Kellett-e, nem-e, azt én nem tudom, de meghívót kaptam Pósa Lajos ércbeöntésének ünnepére. Fel is mentem, engedelmet kérve nemzeti pantheontól és félig kibontott hun-avar ősoktól, és elgondoltam az úton, milyen mosolyogva nézek én majd tanító-apám szemébe:

- No ugye, hogy meglett? Látod, csak megkaptad a halhatatlanságot, ha udvari költő nem lett belőled.

De hát nemigen lett a beszélgetésből semmi. Szakadt a pesti eső, fonalakban, ahogy a gyerekek szokták az esőt rajzolni. Elmosta a cserkészeket is, akiknek - a meghívó szerint - az lett volna a tisztjuk, hogy eligazítsák a Városligetben a magamforma tudatlan embereket.

Sebaj, majd odatalál a sofőr, ha megmondom neki, hova igyekszünk.

- Itt leplezik le valahol a Pósa Lajos szobrát, oda vigyen, fiam. Tudja, ki volt az, úgy-e?

- Igenis, nagyságos úr, a Kósa nagyságos úr.

- Nem - mondom -, Pósa.

- Igen, igen, Kósa Lajos.

Csellengett előre-hátra egy darabig, de nem találta a tethelyet.

- Oda menjen csak, fiam, ott nagy sokadalom van - mondom neki a Múcsarnok előtt.

Ott csakugyan nagy volt a csődület, de az nem a költőnek szólt, hanem a fölplántlikázott söröshordók versenyének.

Persze, Magyar Hét. De azért álljon csak meg, valaki majd csak meg tudja mondani, hova menjünk.

El is fogott a sofőr valami főintézőt.

- Kérem szépen, hol leplezik le a Kósa Lajos szobrát?

- A Pósa Lajosét - siettem a helyreigazítással.

- Ja igen - értelmesedett meg a főintéző -, a Dósa Lajosét. Tessék csak egyenesen menni a Stefánia úton.

Mentünk egyenesen, dehát kétfelé lehet egyenesen menni, s a sofőr a rossz egyenest választotta. Meg kellett fogni egy rendőrt, az aztán föl is okosított.

- A Rózsa Lajos szobrát tetszik keresni? Tessék csak egyenesen visszafelé menni.

Egy kicsit ködbeborult előttem a halhatatlanság gondolata, mire elértük a szoboravatás színhelyét. Teleszaladt a szívem meleggel, mikor az esernyők fölött megláttam a költő fejét. Egyszerre ráismerni benne Pósa Lajosra is meg Margó Edére is. De ahogy körülnéztem, mindjárt fázni kezdtem. Forradalmat lehet csinálni paraplé alatt is, de szobrot avatni nem. Lehetetlen lelkesedni, mikor három esernyőről is csurog az ember nyakába a víz. Körülbelül ezt olvastam minden arcon, még a szoborén is.

Siettem letenni a rózsáimat, és csak a szememmel simogattam körül a drága öreg költőt.

- Várj, Pósa bácsi, majd eljövök én tehozzád beszélgetni, olyankor, mikor csak ketten leszünk. Hozok én még neked ezen a őszön tarlóvirágot a szegedi homokról.

Ahogy az elázott úton igyekszem vissza a városba, egyszer csak hallom, hogy apró lábak kocognak mögöttem. Visszafordulok: egy kis legény fut utánam. Térdnadrágos pesti kisdíák, beletoccsanva minden pocsolyába. Megvárom, mit akarhat tőlem.

Nem akart az semmit, csak hozzám csatlakozott. Nem szólt egy szót se, én se szóltam, ballagtunk együtt vagy húsz lépést, mint egymáshoz tartozó két ember. Egy öreg ember meg egy kicsi ember.

Az első fordulónál aztán megeredt a szava.

- Attól félek, hogy én most nagyon kikapok otthon - mondta minden félelem nélkül való kedélyességgel.

- Miért, kis pajtás?

- Mert nem mondtam meg, hogy eljövök. Csak úgy leszaladtam a cserkészekkel.

- Hol laktok?

- A Nefelejts utcában.

- Nem akarnál villanyosra ülni?

- Á, nem érdemes - legyintett nagyosan -, mindössze négy megálló az egész.

Okos arca, értelmes szép szeme volt a gyerekeknek, a ruhája is tiszta, rendes.

- Hogy hívnak, kis öreg?

- Samu Pistikének.
- Aztán tudod te, ki volt Pósa Lajos?
- Hogyne, a verseit is tudom. Sok van az olvasókönyvemben. Mind ő írta.
- Az olvasókönyvet is ő írta, ugye?
- Persze. Meg a földrajzkönyvet is.
- Ugyan ne beszélj.
- Igen - lelkesedett Samu Pistike. - Mindent ő írt, még a számtankönyvet is.

Sok szép beszéddel köszöntötték Pósa bácsit, de ilyen szépet együttvéve se mondtak róla.

Kezembe vettem a fiú meleg kis kezét, meghittén bújt meg benne.

- Alig várom már, hogy készen legyek az elemivel, mingyárt elmegyek Sárospatakra a kollégiumba. Édesapa is odajárt.
- Micsoda az édesapád?
- Háztulajdonos. Bácsi kérem, nincs még dél?
- Dehogy, fiam, még tizenegy óra sincs.
- Akkor kutyabaj - nevetett Pistike. - De olyan szép volt, mikor kinyílt a szobor és fölrepült a két zászló.
- De nagyon megáztál, pajtás.
- Annyi baj legyen. De borzasztó szép volt ez az ünnep. Nem baj, ha kikapok is érte otthon.

Sietnem kellett, nem bírtam hazakísérni Samu Pistikét, pedig szerettem volna neki személyesen kijárni az amnesztiát. Attól tartok, most már elkéstem vele, de azért megkérem anyukáját, apukáját, cirógassák meg a költők barátjának szép kis fejét. Azért is, mert eláztatta a szép ruháját egy halott költőért, azért is, mert egy élő költőt kibékített a halhatatlansággal.

Istenem, ha én rólam is azt mondaná majd egyszer egy lelkes kisfiú, hogy még a számtankönyvét is én írtam!

TÖMÖRKÉNY

1

Az élettörténetéről beszéljek? Nincs neki. Élete külső adataival - onnan kezdve, hogy született 1866-ban a ceglédi vasúti állomáson, útközben, és meghalt 1917 április 24-én Szegeden az Oroszlán utcában, amelyet már Tömörkény utcának hívnak - nem lehet megtölteni egy oldalt. Heroikus lendület, romantikus élethullámvás a pályájából csakúgy hiányzik, mint a művészetéből, s titánkodásnak soha nyoma se volt egyikben sem. Ami emberi szemnek látható volt belőle, a legpolgárabb élet volt, és ha valamire büszke volt, nyilván erre volt az. Tisztelte az Istent és a királyt, adókönyve és életbiztosítási kötvénye mindig rendben volt. Szerette a fehér mellényt, a hámozott szőlőt, baráti összejövetelek amábilis konfúzióit, és zuhogó esőben a friss szántások közt való kocsikázást; soha nem lázadozott haragos szóval a társadalmi rend ellen, noha éjjel után sokat kifigurázta, sokra becsülte felsőbb hatósága elismerését, és minden órában meg tudott volna halni a családjáért - íme, ez majdnem az egész ember. Mégse egészen az, volt benne valami, ami mindenkitől megkülönböztette a világon és akármennyire rejtgette, mindjárt elárulta a rendkívüli embert. A boltozatos homloka talán vagy a szemeiben világító lámpás, talán az ötletek aranymuslincái, amelyekkel jókedvében telerajzolta baráti körét, talán a tiszta emberi jóság ellenállhatatlan radioaktivitása, de sehol semmi kisiklás a rendes nyomtávolságú sínekről, sehol semmi extra nagyvonalúság. Életpályája szelíd és egyenletes folyású volt, mint a szegedi Tiszáé - a szabályozás után. Kezdetben persze voltak kanyarodásai és kiöntései, hajnalok pirosságát sokszor ringatta tükrén, és neki is volt gyöngyösen habzó zöld árja, de hamar mederbe szokott, és a folyam nemigen szerette, ha a patakot emlegették. *Juventus ventus*⁷ - mondta mosolyogva és bocsánatkérően.

Különben sem tartozott azok közé az emberek közé, akik idegen emberek előtt szeretik nyitogatni szívük fiókjait, ahol finom port szitálnak az évek anyafohászra és gyermekgügyögsre, muzsikás éjszakák számláira és elfakult kézírásokra, régi melódiákra és színehagyott pántlikákra. Valahol a szíve fenekén örökösen zengett egy mélyhúrú líra, de csak egyesegymagának, soha a világ fülét ahhoz közel nem eresztette. Vannak írók, akik azt is feljegyzik a jövő számára, hogy mikor esett ki az első foguk. Tömörkény nem ezek közül való volt. Szemre személytelen művészetéből nehéz volna megkonstruálni az életét. S amiről ő maga nem tartotta szükségesnek beszélni, élete szövetében mit tapogassa akár baráti kéz is, hogy melyik szál volt az egyéni akaraté, melyik a külső kényszerűségé, melyik a véletlené, azé a nem eléggé tisztelt ismeretlen Istené, sorsunk egyedülvaló uráé, akinek minden halandó oltárt emelhetne szívében? Azt hiszem, a magyar irodalom legfőképpen neki köszönheti Tömörkényt. A derék polgárcsalád, amelyikből sarjadt, sokkal jobban szerette, semhogy írónak szánta volna. Steingassnerné nagyasszony ebédlője asztalán ott voltak ugyan a német klasszikusok és a Gartenlaube is ott volt, de semmi vétkükkel e jó emberek rá nem szolgáltak arra, hogy fiukból író legyen. Galenus adja a kincseket, Justinianus a méltóságokat, ha úr akar lenni a gyerekből - és ha éppen nagyvendéglős lesz belőle, mint az öreg Steingassnerből, az se lesz egészen utolsó mesterség. S abban az időben, a makói nagy kocsmá a maga úri jágereivel, szükségzavú cíviseivel, medvetáncoltató oláhjaival, savoyard majmosaival, vásároló szappanosaival, gazdag torontáli svábjaival, akik franciául beszélnek, fuvarosaival, akik nagyon magyarul káromkodnak - ez az alföldi karavánszeráj teljesen kielégíthette egy nézelődő

⁷ *Juventus ventus* - Fiatalság, bolondság

természetű fiúcska ambícióját. S ha rossz esztendők nem következnek a családra, Steingassner István valószínűleg egész életére ott marad a szerencsekergető barábertek között, kiknek tarka meséit mohó fülekkel hallgatta a csetlő-botló parasztok közt, kikből később Halbörfürgeteg Jánosok gubódzanak ki. De hol voltak még azok akkor, míg Kolumbuszuk elért hozzájuk, előbb keresztül kellett magát rágnia sanyarú esztendők ízetlen-mézetlen kásahegyein, talán mondhatom azt is: bizmutkása hegyein. Pistánk néhány gimnáziumi osztály bizonyítványával a zsebében patikáriusságot tanult Kovács papusnál, aki iskolaszéki elnök volt és vidám életbölcse, sok könyve volt és sok úri barátja, és a kis patikáros inasnak sok hallani és látnivalója volt a lombikjai és a fehér gombú fiókjai közt. Mégis hamar beleunt a labdacsgyűrásba. És katonának kíváncsított. Valahol látta az aláírását Fluck Ferenc sőtárnoknak, de a sőtárnok szót tábornoknak nézte, és elment hozzá megkérni, hogy szerezze be valamelyik katonaiskolába.

Milyen jó, hogy a tábornok úr - a szabadságharc dicső hadastyánja, különben - csak sőtárnok volt, és Pistánk kénytelen volt visszazégyenkezni a herbatea főzéshez. Egyszer nekibúsultában mérget is főzött magának, de szerencsére nem jól tudta a receptjét, és kábult álmából még az innenső parton felébredt.

Hogy mikor kezdődött az írói pályája? Az ilyesmit nem lehet megállapítani, csak azoknál, akik nem írók. Az íróké rendesen előbb kezdődik, mint amikor ők már maguk is tudnak róla. Talán meg lehetne keresni a *Szegedi Híradó*-ban az első keze munkáját Tömörkénynek, de nem sokra mennénk vele. Kis tanyai kölyökről szólhat, aki eltévedt a vásárban vagy deres fahegyen didergő madárról, vagy nyíló orgonán az első bugáról. Ezek az örök témák, amelyek mindnyájan tanultunk, és még a csöpp bálcipő, amelyik a hóban lemaradt a legparányibb lábról. (A mai újságíróinasok, szegények, ezzel is szegényebbek. Ma már nincsenek akkora havak, hogy a cipő lemaradozna bennük - igaz, hogy cipők sincsenek.)

Az első novelláját Nagy Sándor szegedi szerkesztő visszaadta neki. Hosszallotta is, meg sokkalotta is benne a grófokat, grófnőket meg a démonokat. Pista a betlehemi gyermekgyilkolás ellen Lipcsey Ádámmal fellebbezett, aki már akkor kijárta az inaséveket, és segédi sorban szolgált a *Szegedi Napló*-nál. Ádám átfutotta a novellát, és a maga stílusában így fogalmazta meg az ítéletet:

- Mi az, Pista, maga grófokkal dolgozik? Akkor csakugyan rövidebbre kell fogni a históriát, mert tudja meg, hogy a grófok mindig röviden végeznek.

A próbatárca szerzője elpirult, és zsebre gyűrte a grófokat és grófnőket a megfelelő démonokkal együtt, és Steingassner István írói pályája ezzel körülbelül véget is ért, hogy odalenn a fekete hegyek közt, Spanyolviaszkországban, ahogy ő nevezgette Boszniát, megkezdődjék a Tömörkény Istváné. Itt ismerte meg a magyar parasztot, és lelke itt lépett örök frigyre a néplélekkel. A kősvatagban otthagyta ifjúsága virágát, de a hegyi csörgők közül elhozta az örök élet italát. Amikor a fiatal obsitos katona egész életére szóló szerződést kötött a *Szegedi Napló*-val, már akkor el volt jegyezve a halhatatlansággal.

2

Tudom, hogy nagy szó ez, és nem szabad vele könnyelműen bánni még a kegyelet örvén se, és nem is teszem azt. Elfogultság nélkül hiszem és vallom, hogy az idő árja a mai magyar irodalomból nemcsak a magamformájú kis vakondtúrásokat és hangyazsombékokat fogja eltemetni, hanem a ma hegyeknek nézetekből is sokat tizenöt könyöknyivel felül fog haladni, de Tömörkény István megmarad Ararátnak, amelyen minden idők zöldellő erdőket fognak

találni. Mert a jövődönnek csak az marad meg, aki nem olyan, mint a többi, és a ma élők közt kevesekre illik úgy rá a napkirály arany solidusainak fölírása: Solus sibi similis, egyedül magához hasonló - mint őrá. Kőd előtte, kőd utána, nincsenek tanítványai. Nem tagja valami hegyrendszernek, magányos orom, egy hirtelen támadt Szent Ilona-sziget. Nem lehet kimutatni irodalmi vándoréveit és a bújó patakokat, amelyek a föld alatt belétorkollnak. Humora, filozófiája, világlátása csak az övé, idegen márkát egyiken se találni. Hasonlították fűhöz-fához, Mikszáthoz és Auerbachhoz, Csehovhoz és Drachmann Holgerhez - azt hiszem, az utóbbinak a nevét se hallotta sohase. Ha van közöttük hasonlatosság, az csak olyan, ami minden nagy író közt megvan: az isten lelkének, a teremtő erőnek egyforma kisugárzásai. Nem tudom, szántszándékkal tette-e vagy ösztönből, de a szépirodalmi olvasmányait befejezte Bret Harte-tal, s a talentum ezért maradt csodálatosan szűznek. Pancsolatlan nektár, semmi kevert íz rajta; ami íze van, az csak a magáé; lehetne gazdagabb, ingerlőbb, fűszeresebb, de nem lehetne tisztább és kristályosabb. Ha sokat olvas, talán sokat is nyer, de bizonyára többet veszít. Jó, hogy inkább újságokat olvasott, mint novellás köteteket, s ha nagyon unta magát, a Pallas Lexikon földrajzi és technikai cikkeit. Az istenek szerették, nem sok álmatlan éjszakát adtak neki - s ha néha nem tudott aludni, vagy a lexikont vette elő, vagy azt a gondolatot, hogy ha neki egymillió forintja volna, milyen életberuházást csinálna abból. Sokszor hallottam ezt tőle, mindig azzal a befejezéssel, hogy mire százezer forintnak helyet talált, akkorra rendesen elaludt.

Jó, hogy Sven Hedin könyveit jobban szerette a regényeknél, és jó, hogy szívesebben ült halászkövek és „célszörű szögény embörök” közt, mint egy asztalnál kitűnő irodalomfilozófusokkal és esztétikusokkal. Egy paraszti közmondás volt egész esztétikája: „Nem az a szép, ami szép, ami tetszik, az a szép.” S nagyon megörült, mikor azt mondtam, hogy Kant Immanuelnek is ez a regulája. Azt mondta rá, az is bizonyosan a paraszttól tanulta.

Ezt az esztétikai dogmát különösen akkor hangoztatta, mikor *inter pocula*⁸ nagyon elmérgesedett közöttünk az irodalmi forradalomról való vita. Nem nagyon érdekelte az egész forradalom, és nemigen mondott róla véleményt. Egy új világ felfedezője volt, de nem nyugtalanította az újnak keresése. Indifferens volt vagy mindent megértő, igen egyre megy, s az az ember, aki százezer könyv között lakik, és tudja, hogy azok mind szép csöndes halottak, holott sikoltásuktól és harsogásuktól valamikor az egész világ visszhangzott, nem is lehet más. Egyszer minden új volt és egyszer minden régi lesz, és az emberek rendszerint az új dalt szeretik - ezt minden könyvtár homlokára fel lehetne írni. A bölcs mosolyogva nézte, hogy forog a világ, és tőle foroghatott, ahogy neki tetszett - őt csak a tanya érdekelte az egész világból, és nem akarta elhinni, hogy az is forog a világgal. Egy darabig úgy látszott, hogy ő is osztozik a legtöbb magyar író sorsában, akiknek csak karrierjük van, de nincs fejlődésük - s az utolsó könyvében, amelynek korrektúráit akkor csinálta, amikor a halál már készült neve mellé írni a deleáturt, túlnőtt maga-magán. A Tisza hattyúja a napszállati fényben elhúzáván a rónák felett az örök világosság hegyei felé, igazán haldoklásában énekelt legszebben. Félek, hogy utolsó egészséges embere ment el vele az új magyar irodalomnak.

3

Vajon az öserő, aki napsütött mezőkön élt, és végtelenbe ködlő horizontokba is kilengett, tudott-e magáról, és annak érezte-e magát, ami volt? Soha semmivel ezt el nem árulta. Szemérmes volt, mint a parasztjai, akik sohase vetkőznek tükör előtt, és nem analizálgatta magát. Ha néha a *Budapesti Szemle* megtette, és elolvastattam vele a cikkeit, jóízűt nevetett rajta.

⁸ *inter pocula* - poharazás közben

- Hát ilyenek is csak lönni köll, nemcsak sajt van a világon, hanem kukac is! Nem baj na, csak egészség lögyön!

Ilyenkor mindig elmondta a Greguss Ágost esetét Arany Jánossal. Greguss kommentárokat írt Arany balladáihoz, kimutatta, melyikben mi a szép, kiváló elmével előkurkászta az úgynevezett alapeszmét, elmagyarázta, hogy mit akart a költő - és a költő odajegyezte a margóra: „Akarta a fene!” Tömörkény is ilyes véleménnyel volt az elméleti bölcsességekről, neki magának nem lévén semmiféle elmélete. Azt hiszem, kizárólag az a művészi ösztön vezette, amely megfoghatatlan és megmagyarázhatatlan, mint a napsugár. De a világért se jelenti azt, hogy önhitt lett volna vagy magával eltelt. Soha senki nem hallotta tőle, hogy írónak nevezte volna magát, és amikor lexikonok számára életrajzot írt, abba belevette, hogy ő nyelvész, régész és etnográfus, és magyarra fordította Franke konyhavegytanát, és csak a legvégére tette oda, nyilván némi habozás után, hogy novelláskötetei is vannak. Nem tudom, olvasta-e Taine angol irodalomtörténetének az V. kötetét, de nagyon egy hiten volt vele. Nem volt benne semmi hajlandóság arra, hogy az író valami különös Isten-teremtésnek fogja fel. Nemcsak az Übermensch-tempókért haragudott, de attól tartok, az egész irodalomban nemigen látott többet kedves játéknál, afféle gyönyörű szivárványpántlikánál, amely magasan leng-lobog a föld gondgyötört élete felett. Szép, ha van, de nem okvetlen muszáj neki lenni.

Egyszer arról beszélgettünk, a nagyváros jobb termőföldje-e a nagy embereknek vagy a falu, és én azt találtam mondani:

- Szeged nagyváros is meg falu is, az ország kincsesládája - milyen furcsa, hogy országra világló fényesség az egy Dugonicson kívül ezer esztendő alatt se került ki belőle. A sors szántsándékos iróniája Szeged iránt, hogy Te is a ceglédi állomáson születél.

- Nono - nézett rám összehunyorított szemmel -, nagy embör, nagy embör, uramisten, csak azt mondanátok már mög egyszer, mi az a nagy embör? Aki a nadrágszíjra a csatot kieszőlte, az nagy embör volt, mög aki ki tudná eszőlni, hogy az egy hatos ára kenyerét egy krajcárért löhessön adni, az még nagyobb embör volna.

Ez nem egészen egyezik Carlyle-nek a hősökről való tanításával, de alighanem több híve van. Ez nem pöz, nála őszintébb ember sohse volt a világon, ez a szegedi polgár józansága volt.

Nagyon szeretett vele kérkedni, hogy a fia, a Laci gyerek nem a regényeket bújja, hanem a géptanokat és elektrotechnikát.

- Nagyon rőndös embör lösz a Lászbul - mondotta csillogó szemmel -, technikus lesz belőle.

És amikor a Lász-gyerek olyan levelet írt haza a frontról, amely a legtisztább Tömörkény-humor aranyporzójával volt behintve, semmi kérésre ide nem adta az újság számára.

- Ne bánts - azt mondja -, még mögzavarhatná a gyөрököt.

És ez a magatudatlan nagy író, aki mindig kényelmetlenül érezte magát, és szinte röstelkedett, ha az írói dicsőség aranyos palástját ráterítették, halálos holtáig rabja és rajongója maradt az újságírásnak, amelynek tintapettyes zubbonyát díszruhául hordta. Furcsa de megszokott jelenség ez, az újságírás éppen olyan eltörölhetetlen jegyet nyom az ember lelkébe, mint az egyházi rend, s Tömörkénynél az első szerelem is volt, amelyen nem fogott a rozsdá. Életének, azt hiszem, az újságíróévek voltak a legboldogabb évei, amikor szívében izzott, szemében ragyogott, ajkán piroslott az élet, s nemcsak a jövő reményeire, hanem a jelen sanyarúságaira is tele marokkal szórta az aranyport az ifjúság. Szívében álmok, agyában tervek,

körülötte napsugaras illúziók és kacagó jóbarátok, otthon, a családi élet minden tiszta öröme: csoda-e, ha ezeknek az esztendőknek az emlékezeténél később is mindig szívesen álldogált, amikor az aranyport rég elhordták már a szelek, és a redakció úszó szigetéről a hivatalos élet lapos kontinensére kötött ki? De hűségi fogadalmát akkor is állja: húsz esztendőn keresztül megmaradt a *Szegedi Napló* vezércikkírójának s „Infanterist Elias Csamango” íródeákjának - egy igénytelen kis élclapban a legnagyobb magyar humorista, a griffmadár, aki galagonyabokorra jár fészkelni, mert pelyhes korában az adott neki enyhet.

Tömörkény újságírónak is éppen olyan eredeti és egyedülvaló volt, mint írónak, csak hogy sokkal öntudatosabban volt az. Komolyabban vette a hétköznapokat, mint a vasárnapot, és súlyosabb dolognak az újságírást, mint az írásművészetet. Ez megint az ő sajátos polgári józansága, amely az élet gyakorlati dolgaiban jobban szeret földön állni, mint a felhők között szállongani. Az írásművészet: gyönyörű játék, az újságírás: komoly foglalkozás és rendes életpálya. Ne felejtjük el, hogy abban az időben, amikor Tömörkény beállt a céhbe, szerkesztői irodának nevezték a műhelyt, és hivatalos órákat tartottak benne a bohémek. Az lehetett probléma, hogy - szállás híján - a szerkesztőségi kanapén reggelig az esti lapokból vessenek ágyat éjszakára, de egy hétig se maradhatott volna újságírónak az, aki boldog, ha félhasábnyi munkát megtakarít.

Arról az emberről, akitől származik a tréfás szállóige: „A *Szegedi Napló*-t már nem kell írni, mert negyven esztendő alatt úgy megszokta a megjelenést, hogy most már magától is megjelenne minden reggel”, arról az emberről mindenkinél jobban lehetne megfaragni a kötelességteljesítés szobrát.

Úgy illene, hogy mikor újságíró himbál áldozati füstölőt halott vezére sírja fölött, elsősorban az újságíró érdemeit szedje számba. De hát mióta szokás az újságíró érdemeket bebalzsamozni? Annyi nagy alkotásnak az újságíró volt az első kapavágója: van-e köztük egy, amelyikre följegyezték az újságíró nevét? Mikor a szobor kész, akkor az öntőmintát összetörik: ez az újságíró sorsa és ez alól nem kivételek a legnagyobbak sem. Emlékszik valaki Hóeke Menyhértre? Ezzel az álnévvel jegyezte Tömörkény esztendőkön keresztül azokat a heti tárcákat, amelyekben a *Szegedi Napló* hasábjain hozzászólt a szegedi közdolgozókhoz. A vonal fölött szintézist csinált, mint publicista, a vonal alatt analizált, mint krokiíró. Úgy pazarolta a kincseit, ahogy csak nábobnak van joga pazarolni. Az újságíró a városra költötte mindenét, és mi újságírók, akik gesztusaiból ismertük fel a névtelen adakozót, tudjuk, hogy nemhiába költött. Csak mi tudjuk, hogy Szeged szép ruhájában hány aranyszál az övé.

Nekünk magunknak különösen kettőben volt tanítómesterünk ez a minden tanítói allűrök nélkül való ember: az újságírás formaművészetében és a mesterség megbecsülésében. Többkevesebb fogékonysággal és többkevesebb sikerrel ebben mindnyájan az ő nyomdokait tapossuk. Hagyott azonban olyan nyomokat is, amelyeken nem követheti a mögötte fölserdült nemzedék - más ennek a Zenitje és Nadirja, mint az övé volt. A szegedi újságírás hőskorának utolsó alakja volt, s az acélvértetű lovag sokszor nézte komoran a kapitalista sajtót, amelynek levegőjét az ő tüdeje sohase szokta meg egészen. Őrizem valahol a karikatúrákat, amiket az esküvőm napján a vonatra várva, rajzolt a vasúti vendéglő asztalán a számológépcédulákra. Egy ökörfej, hatalmas szarvú, nagy kolomppal a nyakában, aláírva: a publicista. Egy méla-szemű bárányfej - nincs szívem, hogy birkának mondjam - a költő. Egy kilógó nyelvvel futkározó pulikutya, aláírva: a riporter.

Nem akart belenyugodni abba, hogy ez a fürgé lábú és szemfüles szerzet ki fogja csaholni az újságból a döngő léptű publicistát és a merengő költőt, és hogy ennek így kell lenni, mert ez a fejlődés és haladás és térfoglalás a tömegben.

Minden újságíró a borjújában hordja a marsallbotot, s Tömörkénynek egyik sokáig sajnó fájdalma az volt, hogy annak idején a *Szegedi Napló* marsallbotját nem az ő borjújából húzták elő. Ha Kulinyi Zsigmond után ő kerül a szerkesztői székbe, másképp fordul az élete, és sohase hagyja az ólomszérűket. A magyar irodalom génusza minden esztendőben virágot vihetne annak a derék kiadónak a sírjára, akinek a választása nem Tömörkény Istvánra esett, hanem Békefi Antalra. Mert higgyék el, akármilyen romantikus köd lebeg fölötté, szomorú hely az, ahol az újságot csinálják, s lelkében keserűséggel robotol ott a könnyűvérű had, amely csak jókedve rózsáit dobálja szét a világban, s aki vezére ennek a hadnak, nem félni, nem irigyelni: szánni való ember az. Egy egész életen keresztül vonszolni olyan dicsőségnek az igáját, amelyet hamar elkoptat a megszokás; birtokában lenni olyan hatalomnak, amely láncként csörög a kézen, amelynek élni kell vele; minden nap szünet nélkül új eszméket termelni, s azon pelyhesen kidobálni őket a fészekből, szét a tömeg közé, amely vagy közömbösen eltapossa őket, vagy ha felszedi, nem keresi szülőiket; érezni a bíró felelősségét, aki életet és halált oszt, s szerezni a jóssággal barátokat, akik nem maradnak azok, s a szigorral ellenségeket, akik sohasem felejtene; előretörni nagy ideákra szegzett tekintettel, s megbotlani hitvány kis törpék gáncsvetéseiben, embereket emelni a maga vállán, annak tudatában, hogy mentől magasabbra jutnak azok, ő annál mélyebben marad; bírni Prospero varázssvesszejét és csudát tenni vele mindenütt, csak a maga kifosztogatott lelkében nem, ahol csupa targallyakat zörget a gyümölcstelen ősz; szíve utolsó csepp vérével is a lapot szépítgetni, hogy különb legyen a többinél, s aztán, ha elfogyott vér és agyvelő, kiapadtan és kiszáradtan zuhanni be a névtelen halottak közé, a felejtés tüskebokrai alá: íme ettől a sorstól menekedett meg Tömörkény István, mikor a szerencse nem neki kedvezett, és másnak juttatta a szerkesztői nagy ollót.

A kultúrpalota volt az a lapis refugii⁹, ahol megállapodott. Bohémia koronázatlan királyából törvényes monarcha lett a könyvek kriptájában, a kitömött madarak, a szárított virágok, az ezerestendős cserepek és befestett vásznak országában. Furcsa hivatal, amin sokat fogja csóválni a fejét a jövő kultúrtörténet írója vagy Tömörkény kései biográfusa. Kifelé tekintély és méltóság, befelé robot és olykor ajtó nyitogatás. A szegedi kultúra reprezentánsa az európai kultúrközösségben; kisdíjak útbaigazítója iskolai dolgozatokhoz való puskák keresésében. Régiségbúvár és írnok, megfizethetetlen kincsek kezelője és maga rubrikázta papirosokon ötvenfilléres tintásüvegek számadója. Köszönőleveleket kap külföldi akadémiaiktól, és meghíányolásokat a szigorú számvevősegtől. Az argentínai kormánnyal cserélt indián nyílhegyeket szegedi halbicskákért, és egy hétig járt nyakára Luklábú Pap Illésnek, aki néha doktori címet visel, hogy nem baj, ha bolondnak nézi is, de azért csak adja neki azt a bronzkarikát, amit az eke szántott ki a földjén, és kihajítottak a szemétdombra. Kicsit mosolyogva hallgatja mindenki, mint fölösleges embert, ha a dolgairól beszél, és mindenki természetesnek tartja, hogy ő tudjon minden földföldről és földalatti dolgokat. Alsóvároson egy lakatos polgártáron erőt vett a tudásvágy, cédulát küld a tekintetes kultúrigazgatóságnak, hogy tessék annak a másik oldalára fölírni, melyik a világon a legmélyebb víz, a legmagasabb hegy, és hányszor nagyobb a hold, mint a föld. Szegeden jár egy holland miniszter, annak meg kell mutogatni a padlástól a pincéig mindent, hadd vigye el a hírüket, és mire a nagyúr beírja nevét a vendégkönyvbe, akkorra ott settenkedik Tóth Vera ángyó az Alsótanyáról, hogy a

⁹ *Lapis refugii* - menedékhely

lelköm, tekintetős úr, mutassa meg a makkfán, mely tájon van az a Bereзовka, ahol az Andris gyerekek raboskodnak, segítse haza az a jóisten mentül előbb. Egy kávéházban fogadnak azon, hogy mióta nincs igazság a földön, és a tekintetes igazgató urat, aki a szénkénégező kamrában dolgozik az emeleten, lekértem a telefonhoz, hogy legyen szíves megmondani, de rögtön, hogy hányban halt meg Mátyás király; de ha már itt van, azt is mondja meg, hogy mikor égett le a szegedi színház. Sári János bátyánk, kiváló hentesmester és városatyja, aki annyit szemére terítette a közgyűlésen a tekintetes tanácsnak, hogy „nem a ténykörülmények mikéntsége hiányzik belőle, hanem a zsániálítási eszmeerő”, fölkattog a kultúrpalotába, hogy mutassák meg neki a lepkénygyűjteményt, mert azt hallotta, hogy Amerikában olyan lepkények is vannak, akiknek a szárnya nemzetiszínű. És mikor a tekintetes igazgató úr mindezeket kielégítette, akkor előállnak Abderából való emberek, akik sajnálják tőle a VII. fizetési osztályú „szinekurát”, mert mi egyéb dolga lehet neki a hivatalában, mint vagy novellát olvasni, vagy novellát írni? Szerencsére az együgyűségnek ezek a reprezentánsai kevesen voltak, s ha soha el nem fogynak is, mindenki tudta, hogy Szeged magasabb kultúrájának számai Tömörkény kezében futnak össze. Ez annyira köztudattá vált, hogy a posta sokáig öhozzá vitt minden levelet, amelynek címében a „közművelődés” vagy a „művészet” szó előfordult. Az is lehet azonban, hogy mint olvashatatlan címzésű levelek kerültek hozzá, akinek hivatalból mindenhez értenie kell.

Tömörkény a maga aere perennius monumentumának¹⁰ fölállítással a kultúrpalotában megelőzte a hálás várost. És ha követett el valami hibát a kultúrpalotában, az csak az volt, hogy nem novellákat írt odabenn. Bár azt tette volna, hiszen azokban tovább fog élni a szegedi magyarság, mint a kultúrpalota gazdag néprajzi gyűjteményében.

7

E sorok írója nem mer vállalkozni arra, hogy az esztétikus aranyvesszejével mérje ki Tömörkény helyét a halhatatlanság csarnokaiban, amelyek csak azoknak nyílnak meg, akik vagy olyant cselekedtek, amit-érdemes megírni, vagy olyant írtak, amit érdemes elolvasni. Bizonyos vagyok benne, hogy akármilyen legyen a mi mostani értékelésünk Tömörkényről, ami örökkévaló volt benne, azt a jövő jobban fogja ismerni minálunk. Isten tudja, valahogy mintha alkonyodóban volna nekünk, magyaroknak, az árnyékok barna pókjai nagyon megszorodtak a falon, sodorják a denevérek az ereszüket, este lesz, este lesz - és minél jobban sűrűsödik a sötét, annál fehérebben világít az ezüst lámpája annak a holdnak, amely Tömörkény néven úszik a magyar firmamentumon.

Szeretnék azonban még pár szót mondani arról a Tömörkényről, aki ha majd elmúlik, egészen elmúlik. Most még él, mert eleven képet őriz róla néhányunk szíve. Még soká érezzük a keze melegét, amelynek szorításában sohase volt hamisság, halljuk a hangját, amelynek sohasem volt gőgös a csengése, a köhögését, amely annyiszor megriasztott, látjuk a lehorgasztott fejét, a befelé néző nagy szemét, a bércecs homlokát, magyarázó két ujját a cigarettát, őrizzük a poharát, amellyel koccintott, és derülünk az elmés mondásain, amelyeket eltékozolt köztünk - de mi marad meg mindebből a holnapnak? Mindegy, hogy a poharak törnek-e el előbb vagy az emberek, de végre csak eltörnek, és az emlékek száraz virágát, amik bennük őriztettek, elhordja a szél. Akkor halunk meg igazán, amikor az utolsó szem is lecsukódott, amely valaha

¹⁰ *Aere perennius monumentum* - Ércnél maradandóbb emlékmű (utalás Horatius egy verssorára)

fotográfiát vett fel rólunk, és senki nem tudja többé, melyik volt a kedves nótánk, és hogy kopogott a lépésünk le és föl a lépcsőn.

Szeretnék ezek közül az emlékek közül néhányat elültetni az ólommezőkbe, addig, míg frissek - hátha egyszer hasznukat veszi majd a művész, aki megfaragja Tömörkény lelke szobrát. Mert nem igaz, hogy ami halandó volt, annak semmi köze a halhatatlansághoz. A *Toldi estéje*-t sohse tudom anélkül olvasni, hogy ne látnám a sorok mögött az Arany János busa fejét a zászlós bajusszal, s ha tudom, hogy Petőfinek kiálló ádámcsutkája volt, mindjárt harsogóbbnak érzem a költészetét. A sok kodexminiáló barát közül, akik egész életükön át festették klostromuk homályán szép talitarka betűkkel a missaleket és krónikákat, csak az az egy maradt élő alaknak, aki azt írta a diákbetűs pergamen margójára magyarul és emberül: jaj de ihatnám. A többi is nagyon okos ember lehetett, de nyilván ez volt köztük a legéletrevalóbb, ha nem lett is belőle gvárdián.

Kellenek ezek az apróságok, mert ezek elevenítik meg a kő- és bronzembereket, akik hallgatag-mereven állnak az utcák nyüzsgése és az iskolaszobák dongása felett. Ezek azok a szextánsok és teodolitok, amelyekkel a hegyek magassága távolból is megmérhető.

8

Nem mondom el róla azokat a történeteket, amiket mindenki tud, és a szívárványos ötleteket, amelyek itthon talán népszerűbbé tették, mint azok az értékek, amelyeket mélyen hordott magában, mint a rubin a fényt. Nem mindenki tudta róla, milyen nagy író, de mindenki érezte benne az emberi jóság varázserejét, nem mindenki becsülte értéke szerint, de mindenki szeretete - mégis azt hiszem, kevesen ismerték. Mert nem volt zárkózott, de nem volt közlékeny sem. A legtisztább szív volt az övé, amely valaha vigasztalóul adatott e tisztátalan világnak, de nem hordta a szívét a tenyerén. Lehet, hogy szeméremből, amilyen csak a jegenyék alatt és a gerendás szobákban van otthon, de az is lehet, hogy egyedülvalósága ösztönös érzetéből. Abból a magasságból, ahová ő mint ember is felnőtt, olyan egyforma bokrok lehettünk neki idelent mindnyájan, hogy érthető, ha nemigen tett személyválogatást az emberek között. Mindenkihez kedves volt és szelíd, készséges és résztvevő, de a szíve belül nyíló ajtó volt, és azt ő nem nyitogatta akárkinek.

Annak különösen nem, akiről észrevette, hogy szeretne odabent körülnézni. Vannak olyan írók, akik mindjárt elálmosodnak, ha nem óróluk beszélnek, ki hallotta valaha, hogy Tömörkény a maga jószántából beszélt volna önmagáról? Pesti íróknak rendesen csalódás is volt a vele való találkozás. Már a külső Tömörkényt sem olyannak várták, amilyen volt. Valami vitézkötéses magyarnak gondolták, makrapipával és járulékaival, és találtak helyette európai urat, nagyon udvariasat és nagyon tartózkodót, akiben semmi hajlandóság sem volt arra, hogy kellemeztesse magát. Leginkább a hivatali dolgairól beszélt, ha már beszélni kezdett, de az író nem lehetett meginterjúvolni. Az olyankor a legbelsőbb szobájába zárkózott, mint a Nautilus-csiga.

Egyszer Szegeden járt Kóbor Tamás, aki talán még ma is a legszellemesebb kozőrja a pesti irodalomnak. Akkor segédszerkesztője volt a virágjában levő *A Hét*-nek, amely nagyon megbecsülte Tömörkényt, noha akkor még csak úton volt a csillagok felé. Közös ismerősök összehozták a két embert, akik még addig nem találkoztak egymással, és kíváncsian várták, mi lesz most, két híres szellemes közül melyik sziporkázik jobban. Hát nemigen akarta kezdeni egyik sem. Hallgatagon ült a kávéház márványszotalánál a pesti író meg a szegedi író. Kóbor unottan nézegette Tömörkény pörge bajuszát. Tömörkény kedvtelve szemlélgette a Kóbor sápadt homlokára göndörödő fürtöket. Szólni azonban egyik se szólt, csak fújta a füstöt és

kortyogtatta a feketét meg a buckait. A sokadik buckainál aztán megtört a jég. Tömörkény kivette a szájából a cigarettát, és odahajolt Kóborhoz:

- Kóbor úr - kérdezte szigorúan -, süti ön a haját?

Egyébre nemigen volt kíváncsi a pesti irodalom titkaiból. Pedig Kóbor azok közé tartozott, akiket szívesen szívelt. Általában azonban olyan gyanakvással nézett Pest felé, amilyennel a tanyai magyar néz a város felé. Ha pesti emberek dolgairól, sikereiről, afférajairól diskuráltunk, ő nem nagyon érdeklődött, de a véleményét rendesen kifejezte egy kézlegyintéssel: - Uramisten, pesti embör!

A Petőfi társaságbeli székfoglalóját lakoma követte, ahol szép felkösztöt is mondtak rá, ezt azonban már nem hallgatta végig, azt mondta, sietnie kell neki a vasúthoz.

- Ne bolondozz, Pista - ráncigálta vissza Pósa bácsi -, hiszen fölvesznek tán az esteli vonatra is.

- Arra én nem ülök, Lajos - csóválta meg Pista a fejét. - Sütétbe nem látja a sínöket a vasút, és elcsellög valamerre.

És otthagya a köszöntést, visszaköszöntetlen. Nem volt igazuk azoknak, akik rossz néven vették tőle. Ő úgy volt igazi, ahogy volt, és sohse akart másforma lenni, és ez tette valami szokatlanul nagygyá. Csak persze a kicsiszolt semmikhez szokott szem a szögletet látta meg először a gyémántban.

9

Én láttam könnybe lábadni a szemét, mikor meghatotta valami, amit olvasott, de sohse hallottam, hogy gratulált volna valakinek. Vannak született gratuláló talentumok, mint ahogy vannak köszönő tehetségek, akik olyan virtuóz módon tudják megemelni a kalapjukat, hogy az ember arra gondol, ezeket egy külön Isten teremtette. Belőle ez a két talentum határozottan hiányzott. Nagy, kajlaszélű kalapját mindig egyforma szerényen emelte meg, akár a hajdúnak, akár a kegyelmes úrnak, gratulálni pedig egyformán nem gratulált senkinek. Ezt valami szemérmetlen dolognak tartotta, és azt hitte, mindenki olyan, mint ő, akinek mindig kényelmetlen volt a szemtől szembe való dicséret.

Olyan harmat pedig az elismerés az írónak, ami nélkül nem tud élni. Kellett ez neki is, csakhogy ennek a harmatnak olyan mennyei tisztának kellett lennie, amilyenről a rorátékon énekelnek.

Ahogy a halála után az íróasztalát összetakarítottuk a Laci fiával, kezembe kerül a *Margit* című regényének egy példánya. Eszembe jutott, hogy hetek óta látom már itt hányódni a könyvet az asztalon. Ugyan mit akarhatott vele? Forгатom a könyvet, hát kiesik belőle egy levélboríték, címezve „Tömörkény István városi tisztviselő úrnak”. A Hecht-bankház borítékja volt, amelyikben sürgős parancsot kap az ember, hogy a 10.223. számú sorsjegy megvásárlása által alapítsa meg szerencsáját. Az ilyesmit az ember a papírkosárba dobja. Pista ha itt tartogatta, bizonyosan oka volt rá. Megfordítom a borítékot, hát ez van írva a hátuljára ugyanazzal az irodai női írással, amelyikkel a címzés:

„Jaj, de gyönyörű szép regényt tetszett írni! Tisztelettel H. Ella.”

Íme, H. Ella kisasszony, kis díjnokleánya a hatalmas bankháznak, fölírván a Tömörkény István nevét a borítékra, szükségét érezte annak, hogy az ő kis pesti lelke fehér kendőjét meglíbbentse az író felé, akinek néhány sugaras negyedórát köszön, és néhány könnycseppet a

történet végén. Íme, ez az a tiszta harmat, amelyik még Tömörkénynek is kedves volt. Hol az a király, aki ilyen pro litteris et artibus-t¹¹ adhatna?

10

Ennek a Margit-regénynek a megjelenésében egyébként, amely inkább csak a Tömörkény adoptált gyerekének látszik, én vagyok a bűnös.

A háború elején odatesz Pista az asztalomra egy nyaláb kéziratot; azt mondja, olvassam majd el, ha ráérek. Ez a nagy tisztesség, talán a legnagyobb, amely nekem írói életemben adatott, többször ért. Ketten voltunk lektorai Tömörkénynek: a felesége meg én. Emma volt az első fórum, én a második. Emmának tetszik vagy Emmának nem tetszik: ez volt az elsőfokú ítélet, amellyel a drága akta hozzám került.

Ez alkalommal éppen valami postamunkán dolgoztam - a kultúrpalota nyári nagytakarítási napszámos számláit összegeztem, mint történelmi okmányokat a tekintetes tanács számára -, azért megkérdeztem Pistát, sürgős-e a kézirat dolga.

- Fenét sürgős - nevetett. - Lehet vagy tíz esztendeje, mikor ezt a három strufflit írtam, aztán valahogy elkeveredtek a könyveim közé, és csak most kerültek elő. Hát ha tíz esztendeig vártak, most már nagyon ráérnek. Éppen azt légy szíves mögmondani; hogy olyanok-e, amiknek alátöhetöm még a nevömet.

Hazavittem a kéziratokat, elolvastam őket, és másnap reggel azt mondom Pistának:

- Egy olyan szép köztük, hogy ahhoz foghatót rég nem írtál. Hanem a másik kettő mintha nem volna Tömörkényes.

Szegény Pista annyi mindenben volt köztünk első, hogy most már sok mindenben utolsónak látszik. Nem tudom, nem ő volt-e az utolsó ember, akivel ilyen őszintén lehetett beszélni. De tudtam, hogy ő nem az a fajta író, akinek éles szeme van ugyan, de a saját személye elfogja előle a világosságot.

- Az ám - mosolyodott el az ítéletre -, magam is úgy éreztem, ez a kettő már nagyon lecsökkent.

Azzal fogta a két lecsökkent novellát, szép nyugodtan összetépte a szemem láttára, és behajította a papírkosaramba.

- Emezt - azt mondja -, fölküldöm Szakács Andornak -, legalább a jövő héten nem köll újat írnom.

Hát én nem tudom, hogy Heródes hogy érezhette magát a betlehemi gyermekgyilkosság után való nap, hanem az bizonyos, hogy nekem kegyetlen lelkipurdalásom támadt. Mégiscsak gonoszság volt az, amit én cselekedtem. Amit Tömörkény írt, mégiscsak meg kell azt becsülni, ha csak szemenként csillog is benne az arany. De hátha nem is szemenként csillogott? Hátha nem a jegecben volt a hiba, hanem a próbakőben?

Egyszer aztán jön hozzám Tömörkény Kabos Edének egy levelével. Pár íves kis regény kellene karácsonyra az *Érdekes Újság*-nak, fizetne érte ezer koronát.

- Hát a pénz elkelne - mondja Pista -, de az ördög tud regényt írni. Mit kénytetnek engöm olyanra, amihöz nem értök?

¹¹ *pro litteris et artibus* - (érdemjel) az irodalomért és művészetért

- Megállj csak - mondom -, nem bizonyos az. Kis gimnazista koromban olvastam én egy novellát a *Magyar Szalon*-ban. Biz én már elfelejtettem a címét is, a meséjét is, de azt tudom, hogy akkor borzasztóan tetszett. Szép hosszú is volt, illusztrációk is voltak benne. Két képre még emlékszem. Az egyikén egy kibontott hosszú hajú lány kapkod a szívéhez. Ez csak szerelem lehet. A másikon, egy hosszú puskás erdészféle ember fekszik a fűben, a szívéből folyik a vér, ez csak amiatt a hűtlen kígyó miatt lövöldözhetette meg magát. Olyan regény ez Pista, mint a parancsolat.

Pista hümmögött, jött-ment, tett-vett, úgy látszik, családi konferencia elé is vitte a dolgot. Délután azt mondta, hiszen lehetne beszélni a dologról, de az ördög tudja most már azt a *Magyar Szalon*-t előkeríteni.

Reggelre előkerítettem neki a könyvet, és elment a levél Kabosnak, hogy mit szólna a leányzó föltámadásához, aki nem halt meg, csak alszik, igaz, hogy már huszonöt esztendő óta. És mivel Kabos beleegyezett, a Margit megjelent, tábláján a legutolsó fotográfiával, amit Tömörkényről csináltak.

Így aztán mindenki jól járt. Pista megkapta az ezer koronát, én expiáltam a lecsökkentett kéziratokkal elkövetett bűnömet, és az asszonyok végre kaptak egy Tömörkény-könyvet, amelyben szerelem is volt.

Mert a szerelem egyébként nem témája Tömörkénynek. Éppúgy hiányzik nála, mint Arany Jánosnál. S éppen azért lehet a kezébe adni az iskolásgyermeknek is, éppúgy, mint Arany Jánost. Talán az egyetlen elbeszélő író a világirodalomban, aki negligálni meri Aphroditét minden csalafintaságával. A népszerűségnek egy biztos eszközéről mondott le vele. Jókait, Mikszáth, Herczeg hódíthattak-e volna akkora birodalmat, ha nem Ámor ül a bakon, jácintvesszővel hajtva a Pegazust. És micsoda abszolút uralkodó lett volna Tömörkény, ha legalább sáfrányként beleveszi a szerelmet írásaiba! Miért nem tette? Az Isten tudja. Az ő alakjai nem érnek rá a Liebelei-re. Rendesen túl vannak már az ifjúság virághaván az emberei, s a Veronok és Etelek, ha hajadonfővel járnak még, testetlen árny gyanánt suhannak át a napos mezőkön.

A legtisztább beszédű férfi volt, akit valaha ismertem. Egy apácanövendék nem lehetett szemérmesebb, mint a paraszti élet e legnagyobb tudósa volt, és nála kedvesebbeket senki nem mondhatott asszonyoknak.

- Asszonyom - mondta egyszer valakinek muzsikás és nótás hajnalon -, nagyságodnak olyan szép szeme van, hogy az egyiket bátran ki lehetne szúrni, mert a másik magában is többet érne, mint másnak kettő.

Ilyen az óriás, mikor jókedvében leül a földre, kis rózsaszín kavicsokkal tiplózni.

Azt hiszem, gondolkozóan is volt akkora, mint művésznek, de a sors nem állította olyan helyre, ahol ezt a talentumát is kibonthatta volna. Így csak úgy végbe göngyölve maradt, és házi használatra szolgált.

Az antropológus Török Auréltól hallottam egyszer az egyetemen, hogy a legnagyobb magyar elme Kerkápoly volt, mert az csinálta a legnagyobb szerűbb definíciókat. Hát én Tömörkénytől sohse hallottam ilyen nagyszerűségeket, mégis azt merem mondani, hogy ami ezt a szentenciózus stílust illeti, a legnagyobb magyar elmék közül való volt. Az eszejárásában, a világos látásában és a megvilágító képességében volt valami Deák Ferences. A paraszti aforizmákból,

amelyek a könyveiben találhatók, össze lehetne válogatni egy külön kötetet, s az nagy becsülete lenne a magyar elmének. Persze nehéz lenne kiválogatni, melyik belőle a paraszté, melyik Tömörkényé. A Keller Zendelwald lovagja húsz esztendeig hordott magán egy álarcot, s mikor végre levetette, akkorra az arc úgy hozzáidomult az álarchoz, hogy nem lehetett tőle megkülönböztetni. Tömörkény annyira bele tudott öltözni a pszichéjébe, hogy aztán a magát is a paraszté gyanánt adta.

Sokszor kötődtem vele e felől, és rábizonyítottam a pia fraust¹², ami a művészet lényege. Fogott egy témát a búzapiacon, valami paraszti mondást hallott, följegyezte a noteszébe, mutatta nekem nagy örömmel. Az bizony még akkor békasó volt. Erre hallottam megint, ahogy elmondta valakinek, hogy milyen nagyszerű ez. Még akkor is békasó volt, de már kezdett áttetsző lenni. Harmadnap múlva megint előhozakodott vele, elfelejtette, hogy már frissiben elmondta, s már akkor a lelke műhelyében átesett a köszöriülésen, csiszoláson, s mire megírta, olyan tiszta hegyi jegec volt, mintha akkor került volna ki az Isten markából. És ő azt hitte, hogy ezt így bányásztá a Luklábú Pap Illés lelkében.

- Jobban szeretném, ha nem a te parasztod volna olyan, mint az eleven paraszt, hanem az eleven paraszt volna olyan, mint a tied - védtem a művészetét az étellel szemben, de ebben az egyben makacs volt és meggyőzőhetetlen.

Az igazság pedig az volt, hogy ő a valóság párnáján álmodott. Azt hiszem, a realista művészetnek ez a lényege.

12

Ha valamivel meg volt elégedve önmagában, az a kiválóan gyakorlati észjárása volt, már tudniillik; amit ő annak tartott. Igazában pedig az ember realizmusa csak olyan desztillált volt benne, mint a művészé. Hiszen ha nem az, akkor nem marad itt a város cselédjének Szegeden, hanem elmegy magyar humoristának Bécsbe. Azt hiszem, akkora úr lett volna belőle, hogy a kultuszminiszter is ott silbakolt volna a temetésén.

Soha nem volt olyan termékeny a tehetsége, mint a háború alatt, és soha rosszabbul nem gazdálkodott vele. Ez volt az embarras de richesse¹³, ami csak a nagyon kis íróknak adatik vagy nagyon nagyoknak. Akkora volt a gazdagsága, hogy nem tudott mit csinálni vele. Három-négy rajzot csomagolt egybe *Apró dolgok* vagy *Heti dolgok* cím alá, s így küldte őket Szakács Andornak, aki mint szerkesztő, legtöbb örömet szerzett neki az életben.

- Nem jól van ez így, Pista - mondtam neki. - Micsoda boltos vagy te, hogy három-négyszáz korona árut adsz száz koronáért. (Ennyit kapott egy tárcáért.) Szakácsnak is jobb, ha négy kis tárcát kap egy góliát helyett. Nincs papír, nehéz neki helyet kimódolni.

- Az neköm mindegy - vetette föl a fejét Pista. - Ami böcsület, az böcsület, ha neköm száz koronát adnak, azért böcsülettel kell szállítani a portékát.

Mikor a háború harmadik nyarán az öreg katonákat is bekívánta a császár, Pista is menni akart erővel, s úgy felkészült, hogy már a hivatali pénztárakat is átadta nekem. Mert ha pénzünk kevés is van, legalább a pénztárunk sok. Átvettem a könyvbeszerzési pénztárt, a könyvkötésit, a régészetit, a természetrajzit, a néprajzit, az irodait, a bútortárolást, a nagytakarítást, a kis-

¹² *pia fraus* - kegyes csalás

¹³ *embarras de richesse* - a bőség zavara

takarítást a kulcsokkal egyetemben. Lehetett az egész összevissza vagy háromszáz korona, a kulcs alighanem több volt. Másfél napig írtam az elismervényeket, külön minden egyes „pénztárról”.

- Csúnya mestörség - szépítette a dolgot Pista -, de tudod, ami rönd, az rönd.

Hát persze, hogy persze. Esti záraskor átadom neki az elismervényeket, a kincseket, amikről szólnak, majd átveszem reggel, mondom. Hát vacsora után jön be hozzám a szerkesztőségbe.

- Átnéztem otthon az írásokat - azt mondja -, valamit kifelejtöttünk.

- No?

Előveszi a noteszát és olvassa belőle:

- A bélyegzős kizsibben van 4 darab 25 fillérös bélyeg, mög 8 háromfillérös. Ezekről is egy kis írást légy szíves majd szerkeszteni.

- Ami rönd, az rönd, ugye! - nevettem el magam, mert ismertem a természetét. - Ne ragasszunk rá koronás bélyeget is?

Másnap délelőtt aztán áthurcolta - fél markában - az egész hivatalos kincstárt az ő fiókjából az én fiókomba.

- No, hála Istennek, ezzel is röndbe vagyunk - mosolyodott elégedetten, ahogy rácsattantottam a zárat a fiókomra. - Most légy szíves bejönni egy kicsit az én szobámba.

Ott elővette zsebéből a kulcsos karikát, levett róla egy vékony kulcsot, kinyitotta vele az íróasztalát, annak a fiókja tele volt mindenféle purzicsános skatulyákkal.

- Hát nézd, kérlek alássan, ebben a dobozban vannak Jóska bátyám hadikötvényei. Emebben mög sorsjegyek vannak. Egy takarékpénztári könyv a gyerök nevire, ugyan akárki fölveheti. Ebbe mög készpénz van, ráírtam, 1750 korona. Ebbe mög a te elismervényeid vannak, amit tegnap adtál. Hát most már ezt a kulcsot odaadom neköd, majd löszöl szíves rá vigyázni, még én odalöszök.

- Igen - mondom, és húzom elő a papírt -, mindjárt csinálom az elismervényt.

- Ördögöt - azt mondja -, hiszön ez nem hivatalos.

Hát ilyen volt a realitása.

13

Volt-e valami ambíciója ennek a csodálatosan igénytelen embernek, aki sohase akart semmi se lenni? Kettőről tudok. Az egyik az volt, hogy a gyerök, a Laci kitüntetéssel jöjjön haza a frontról. És mikor Laci hazajött a kis ezüst pitykével, akkor Pistát még kérkedni is hallották. Ha az ismerősök kérdezték tőle, „hogyan vagy, Pista?”, mindenkinek azt felelte:

- Ülök otthon, pajtás, egész délután, oszt nem csinállok semmit, csak nézöm a gyerök mejjin a kis ezüstöt...

A másik ambíciója meg az volt, hogy szerette volna megtalálni, mint ásató ember, az Attila sírját. De már ebben nem volt szerencséje. Egy derék alföldi város ebben lefőzte Szegedet. Attila sírját az odavaló múzeum találta meg, csak az én tudtommal is legalább ötször már. Legutóbb, amennyire a helyi sajtó jólétesültségének hinni lehet, az is rá volt írva a koporsóra - persze latinul -, hogy Attila rex.

De ha már maga meg nem találhatta az isten ostorát, beérte volna azzal is, ha én találom meg. Azért, ha régi lovas sírokra akadtam valahol a környéken, mindig kijött a tethelyre körülnézni.

Azt hiszem, az igazi Tömörkényt nem is lehetett máshol látni, csak kint, a szabad mezőn, az Isten szabad egének napsütésében. Azt kellett volna hallanotok, ahogy az átokházi pusztán beszélgetett a széllel, a nappal, „ej de haragosan fűjsz, te szelecske”, „jőjj ki már, te napocska, örülj ennek a szép zöld fünek”, azt kellett volna látnotok, ahogy leheveredett a domboldalba, és simogatta a kezével a szagos zsályák kék füzereit, ahogy hallgatta szeretettel a görnyedő magyarok nehéz tréfáit, ahogy felállt a dombtetőre, és nagy barna szemeiben kergette egymást fény és ború, ahogy nézett a messziségbe, ahol az éj ráhajol a földre, és Isten lelke lebeg a búzamezők fölött! Nem tehetek róla, ha kicsit Székely Bertalanos is a kép: ez volt Tömörkény, a költő, a magyar próza Petőfije!

Sok-sok ilyen emlékem aranyos ködben úszik már, egy frissen és üdén fog kísérni a magam alkonyatáig: az első közös ásatásunk emléke. Április vége felé volt, Röszkén, Nemes Ördög György földjén, ahol avar lovasok csontjait szedegettük ki a heretáblából. Antal, akkoriban a város kocsisa, asszisztált ennél az exhumálásnál, aki igen tanulmányos férfiú volt, mert, mint ő mondta, egy ténybeli herceg privátdínerje volt huszárkorában, és akkor igen megtanult a nagyurakkal bánni, élőkkel úgy, mint holtakkal. Antal azon magyarok közé tartozott, akik szeretik a választékos beszédet, és rugalmasnak mondják a rúgós lovat, és nagy szenvedelmet éreznek, ha pipagyújtáskor az égő masináról a „kém” rácseppen az ujjukra. Ilyen képzett férfi lévén Antal, Tömörkény rábízta a halott avar urakat, a „hullámokat”, amint antali nyelven neveztetnek, és engem odaintett maga mellé a pimpimpárás pázsitra.

- Gyere, ezt nézd - mutatott rá a leáldozó nap véres ostyájára -, nincs ennél szöbb az egész világon.

Az Isten tudja, mi érzékenyítette el, a leáldozó nap-e, a jegenyék végtelenbe vesző árnya-e, az ősök hamva-e, amelyet reszketve szitált ruhánkra a szél, de se azelőtt, se azután soha nem láttam annyira lírikusnak és annyira gyöngédnek, és nem tudom, övéin kívül nyitotta-e meg valaha a szívét idegennek. A fiatalságáról beszélt, a küzdelmek hiábavalóságáról, a családról, mint az élet egyetlen értékéről, aztán azzal fejezte be:

- Látod, nekem nem sok van hátra, mink nem vagyunk hosszú életű emberek. Én úgy vagyok veled, mint a fiammal - te aztán majd a Lacit szeressed vissza, ha én nem löszök.

Föltérdelt hevertéből, s ami borocska volt még az üveg fenekén, azt megfelezte kettőnk között.

A magyarok szedelődzködtek már, csöngtek az ásók, ahogy veregették le róluk a rájuk tapadt homokot.

- Nene, de neki térgyelt a dilektor úr az utolsó pohárnak - mondja az egyik magyar a többieknek.

- Nem, emberek - utasította őket rendre Antal a hivatalos ember fölényével -, a dilektor úr csak szembe térbetyült a nappal, hogy szívbéli belső megindulását meghitelesítse.

És én nem tudom, a tanulmányos Antal cifra beszédjében nem tartózkodott-e ezúttal az igazság.

Gyerekkoromban lakott az utcánkban egy asztalos, aki messze földön híres volt a koporsóiról. Olyan koporsók voltak azok, hogy szinte megkívántatták az emberrel a beléjük fekvést. Csinosak, szemrevalók, testhezállók - látszott rajtuk, hogy fűtőréssze csinálta őket a mesterük.

Hanem azért nekem mégiscsak az a koporsó lett a legemlékezetesebb, amely fűtőszó nélkül készült. Valaki olyannak csinálta az asztalos, akit nagyon szeretett, s gyerek ésszel csudájára sereglettünk az egész utcából: aki idegennek annyit remekelt, micsoda ágyat vet majd a maga halottjának!

Aztán mi lett belőle? Hát mi lett volna: nagyjában összerótt, göröngyösen gyalult, összefutott festésű deszkakoporsó, még a széleit se tudta rendesen összepáaszítani a jámbor, mert reszketett a kezében a cirkalom, és elfutotta szemét a könny.

Ilyenformán sikerült ez az én emlékezőm is Tömörkény felül. Gyalulatlan, festetlen, cirkalom nélkül való.

Senki tehát ebben az elöljáró írásban ne keressen tudós tanulmányt. Csak beszélgetés ez, csöndes és meghitt, napáldozat után való, mikor belemélázva a lámpafénybe, egy kicsit szomorúan, de már egy kicsit beletörődötten emlegetjük azt, aki elment, ám ha koccan az ablak, várakozva nézünk oda: hátha ő jött vissza.

STEINGASSNER A POSZTON

Steingassner, Steingassner... Ugye, nem tetszenek már rá emlékezni akkor se, ha a keresztnévét is ideteszem, amivel István szent királyunk oltalmába ajánlotta őt apja, a ceglédi vendéglős? Nem ám, mert ennek a Steingassner fiúnak egyszer az jutott az eszébe, hogy három alföldi pusztát a kalapjába tette, és a véletlenre bízta, hogy válasszon neki magyar nevet. A véletlen játéka úgy akarta, hogy ne Levelény István vagy Szelevény István legyen belőle: hanem Tömörkény István.

Kicsit rosszul esett a napokban, mikor azt olvastam, hogy Tömörkény István „elfelejtett magyar író”. Olyan, mint Barczafalvi Szabó Dávid vagy még olyanabb: mint Guzmics Izidor... Á, nem lehet az. Igaz, hogy sírját már rég benőtte a borostyán, és szíve porából már tizenhatodszor nőnek ki az árvácskák, de azért én még azt se hiszem el róla, hogy halott, nemhogy elfelejtettnek hinném. Sokszor hallom a köhögését a hátam mögött, s egy-egy tollszáron, amely az ő ideje óta ereklýesedik az előkelő idegeneknek való kalamárison, még mindig érzem a keze melegét. Jánossal, az intézet szolgájával még sokszor úgy emlegetjük az igazgató urat, mint élő gazdánkat, hogy „ez az igazgató úr írása”, és hogy „ez a pókháló már az igazgató úr idejében is itt volt”. (Ugyan ezt inkább csak én emlegetem, hogy hátha János akkor jobban fölgerjed a pókhálók ellen.) Legfőlőbb annyi különbséget teszünk múlt és jelen közt, hogy „szegény igazgató úr”-nak mondjuk azt, aki már egyáltalán semmit se igazgat. A jó reggelét neki - hogy az ő nyelvén beszéljünk -, hát olyan nagy öröm az, ha az embernek hol dohányja nincs, hol gyufája? Pedig jóformán az egész élet ebből telik ki.

*

Most, hogy megint rákiváncsoztam a vele való beszélgetésre, nem a sírjához mentem ki, hanem idejöttem az öreg duttyánba, ahová ő szeretett járni - tudva, hogy itt jobban elduruzsolhatok vele. Vörös vinkó a terítetlen asztalon, mellette a kutyaijesztő, ami mégis csak magyarabb neve a szódavíznek, mint a szikvíz - halszag, dohánybűz, és érzem, hogy ő is itt van, szemben velem, a kecskelábú asztalnál. Annyira itt érzem, hogy már mondom is neki:

- Azért csak halhatatlan vagy te, Pista, akkor is, ha mint elfelejtett íróra ámulnak rád a népek.
- Nem úgy van az - mosolyog rám az árnyék nagy barna szeme -, egészen másképp van. Hát már elfelejtetted, Ferkó? Üriember nem él tovább ötven évnél, hanem négy hatos napidíjjal megbíz egy hordárt, hogy éljen tovább helyette.

- Jó, jó, de azért mégiscsak te vagy a nemzetfönntartó író. Mert a paraszt már úgy elpusztul lassanként, hogy egy-két év múlva már csak a te könyveidből rekonstruálhatják a tudósok.

Átülök az asztal másik oldalára, háttal a holdnak, hogy jobban lássak a sötétben. Az árnyék azonban nem enged kifogni magán. Nem vállalja a halhatatlanságot.

- Fene teremti, de csikorgós cipőd van - mondja játékos kedvvel. - Tudod mit? Tödd éjszakára olajos papírra, akkor nem csikorog.

Úgy kell érteni, hogy akkor nem csikorog, mikor nem lábon tartózkodik, hanem olajos papíron. Gyerekesen boldoggá tudta tenni az ilyen tréfa.

- De a kiskésit neki, nem a tréfa ideje van most, igazgató úr - veszem elő a félhivatalos hangot. - Tessék csak megnézni az intézeti iktatókönyvet, mit írtam én abba 1917 áprilisában. Azt, hogy az igazgató úrnak nem tetszett bejönni a hivatalba, hanem ki tetszett rándulni az örök világosság hegyei közé.

- Az - bólintott rá az árny -, az pedig messzi stáció.

- Látod, mégis itt vagy. Milyen sokan elmentek abból az évjáratból, és senki se jött vissza, csak te. Még a lovasgenerálisok se. De Korporal Steingassner, ahol, onnan is visszajött, akár a Baba Jagodináról...

Az árny vállat von és legyint.

- Minden elmúlik, Ferkó. A Baba Jagodina is elmúlt.

De azért arra dél felé néz, Mosztár felé, Spanyolviaszkország iránt, ahol Infanterist Stefan Steingassner egy esztendeig hordozta az angyalbőrt és az angyalbőrhöz tartozó borjában a kincstári vasziszdaszok közt a halhatatlanság marsallbotját, amely tartósabbnak bizonyult még Philippovits kegyelmes úrénál is. (Ezt kissé halkabban írom le, mert ez a Steingassner nevű baka élete végéig igen nagy tisztelettel viseltetett a felsőbb hatóságok iránt, és azt hiszem, most is mindig zavarban van, ha a csillagkavicsos hadak útján sétálgatva, találkozott kapitány úr Peter Pepával, és az előre szalutál neki. De hát - fel teszem - a mennyei reglama ezt mégis-csak így kívánja.)

Ez a kapitány úr Peter Pepa volt akkor a századparancsnok, mikor Infanterist Steingassner boszniai katonát kiküldték posztot állni a Baba Jagodinára.

Mi volt az a Baba Jagodina? Egy nagy vörös szikla a többi nagy vörös szikla közt. Mit kellett rajta strázsálni? Senki a világon azt nem tudta. Valószínűleg még az okkupáció idején rendeltek oda ki posztot, aminek akkor bizonyosan lehetett is értelme. De az okkupáció már rég elmúlt, az értelem is elmúlt, csak a parancs maradt meg. Nem éppen szokatlan dolog a történelemben. Minden reggel el kellett menni egy bakának a rejtélyes Baba föltekintésére, ott egy óráig posztot állni a monarchia fennmaradása érdekében, s este beszámolni róla a felsőbb hatóságnak, hogy a legfőbb hadúr nyugodtan alhat, a bosnyák kecskék nem ették meg a vörös sziklát.

Eljött a nap, amikor Steingassner infanteristának is meg kellett tudni, mivégre van a földön. Magára szedte a rüsztungot, fogta a térképet, és fősíftosan elkészönt a szalmazsákon fröstökölő kompániától.

- Akkor lássam újra kendőket, mikor a kétfejű pipimadár mögszólal a derékszíjon, és azt csipogja, hogy eljön a negyvennyolc.

A „hős apák” pedig, a Michael Sajtosok és Ludwig Csamangók utána kiabáltak az infanteristának.

- Hé, Stánkasznár! Oszt ha nagyon sikít a baba, mikor a derekát szorongatod, attul meg ne ijedj, mert az természetje némölyik fehérnépnek. Hanem nagyon sötétre ne maradj, mert akkor möglüvöldöz az Ali Patlidzsán, mert annak mög az a természetje, essön a fekete fene a piros szakállába.

Az infanterista nem szólt, csak panyókára rángatta a vállát. Százszor hallotta már azokat a nyers tréfabeszédeket, amikkel a vén csontok a posztok szívét szagatni szokták.

Hanem abban az egyben szót fogadott, hogy nem maradt sötétre. Déli menázsira már otthon volt, és egy órára már ült is az egyesben. Becsukták először azért, mert hazudott, másodszor azért, mert függelemsértést követett el.

- Hol jártál? - kérdezte tőle a kapitány úr Pepa, mikor szembe találkozott vele a kaszárnya-udvaron.

- Posztot voltam a Baba Jagodinánál, ich melde gehorsamst!

- Hazudsz. Az innen oda-vissza egynapi út. Engem nem lehet bolonddá tenni.

- Lehet - mondta az infanterista köteles engedelmisséggel, s ezzel követte el a függetlenséért. Ő úgy értette a „lehet”-et, hogy nem lehet bolonddá tenni a kapitány urat, de a kapitány úr úgy értette, hogy lehet, s mint mindig, most is a kapitány úrnak volt igaza.

De ez már csak akkor tudódott ki, mikor az infanterista kikerült az egyesből, és kivallatta a vén csontokat, hogy miért van a Baba Jagodina egy napra, mikor az csak félnapra van?

Hát azért, mert a hős atyák emlékezete szerint a világ teremtése óta minden posztnak volt annyi esze, hogy nem ment el kecskét nézni a vörös sziklára, amiről senki se tudta, hogy merre van. Hanem igenis bevette magát az Ali Patlidzsán vízimalmába, akinek csempész-üzlete és fehér lábú felesége volt, és a malomban segített búbanatot örölni a menyecskének addig, míg a pirosszakállú török meg nem verte az ajtót. Akkor kiugrott az ablakon, a kertek alatt beóvakodott a kaszányába, és megnyugtatta az illetékes köröket arról, hogy a Baba Jagodinának még mindig vasból van az orra. Az egy Steingassner infanterista volt az, aki a maga szemével is meggyőződött erről, az egyetlen poszt, aki állta a posztot - no, be is csukták érte.

- Hát igen - néz az írásomba az árnyék -, ez így volt, mert ez szokott így lönni. Te is jobban tönkéd már, ha otthagynád a posztot, szólnál a hordárnak, hogy állja helyetted tovább a nyugdíjadért, te mög hazagyünnél már a többi rőndös múzeumigazgatók közé.

Hát igen, gazdám, szedelődök már én is. S mintha csoszogna is már az öreg kulcsár, akinek mindnyájan szót fogadunk, ott a homályos sarokban, s mintha köszörülne is már a torkát az utolsó ordrára:

- Hét óra, kérem, zárunk!

A LEGOKOSABB MAGYAR EMBERRŐL

Nem valami Mister Magyarországra gondolok, akiről népszavazással kellene dönten. Nem is volna ajánlatos ilyent rendezni, mert a népszavazás alighanem azt derítené ki, hogy a legokosabb magyar emberek már mind meghaltak.

Az, akinek most utána akarok világítani egy szál gyufával, negyven esztendővel ezelőtt halt meg. Kerkápoly Károlynak hívták, jogtudós volt, filozófus, államférfi, s mégis ő volt a legokosabb magyar ember. Ezt nem én mondom, hanem olyan okos magyar emberek mondták, mint Eötvös Károly volt, Hoitsy Pál meg Török Aurél. Különösen a Török Aurél vallomástételére emlékszem, akinek az óráira én is bevágódtam néha, mindenüvé elcsellengő filozopter koromban.

Akkor is hallgattam, mikor egész órás antropológiai előadást tartott a Kerkápoly Károly koponyájáról. Persze nemcsak a csontkupoláról, hanem a belső világosságáról is. Csupa tűzláng volt, mikor egy metafizikai tételét elemezte. Annak, ahogy ő állította, azóta se tudta párját hasítani semmi idegen nációbeli filozófus.

- A belső, minek belseje van, szintoly külső, amilyen belső azon külső, melynek külseje van.

Ezt az axiómát nehéz megtanulni, de elfelejteni aztán végképp nem lehet. És érdemes megtanulni, mert művelt társaságban igen nagy sikert lehet vele aratni. Majdnem olyan kevesen tudják utánamondani az embernek, mint azt, hogy „jó nyár jár rájuk”. Ennél nagyobb dicséretet pedig igazán nem lehet mondani egy metafizikai tételről.

Nem Török Aurélt akartam ellenőrizni, hanem szegényes metafizikai készletemet gyarapítani, mikor rászántam magam, hogy azt a könyvét olvasom el a legokosabb magyar embernek, amelyben ez a nevezetes szentencia található. De melyik könyve lehet az? Kerkápoly nem sokat írt, s ebből is látható, hogy csakugyan okos ember lehetett, írt egy világtörténetet „észtanilag előadva”, hogy legalább az előadásban legyen ész, ha már a világtörténetben nincs; aztán protestáns egyházalkotmányt, államzárszámadást és logikát, amelynek ez a címe: *Tiszta észtan*. Gondoltam, ez lesz az a bizonyos könyv, amelyben a külsőnek a belsőhöz való viszonya foglaltatik. (Ugyan, ami azt illeti, az állami zárószámadás is lehetne az, mert abban is van elég metafizikai homály.)

Kikerestem a *Tiszta észtan*-t a könyvek kriptájából, amelynek csőse vagyok, és megdöbbenve láttam, hogy 1863 óta, amikor megjelent, nem sokan éltek felénk tiszta észtanal, mert a könyv nem volt felvágva. Én fölvtágtam a nyolcvannegyedik lapig, ott megtaláltam, amit kerestem, s azzal visszatettem a tiszta ész tudományát a helyére. Ez olyan okos könyv, hogy akár Hegel a magáénak vállalhatta volna, de magamformájú együgyű szegény embernek nem való. Elolvastam addig, hogy „mértékben olyannak bizonyult a mennyiség, mint mi uralg a minőségen s általa a benne nyilvánuló minőségen is; ilyenül bizonyult azáltal, hogy kitűnt, miként változása ennek is mássá levését vonja maga után”. Ezzel a magam részéről eleget tettem a kegyeletnek, most már olvassák tovább a *Tiszta észtan*-t azok, akik utódai Kerkápolynak, részben mint legokosabb magyarok, részben mint államférfiak. A rájuk váró fölvtágtatlan rész ezzel a passzussal kezdődik:

- Egy állam előbb egy, majd más tartományától fosztatván meg, még állam marad, de a fosztás folytatásával végre tönkremegy; egy tó, vízmennyiségének megfogyasztása dacára is az marad, de ha a fogyasztásnak határ nem vettetik, végre kiszárad s minőségét megváltoztatván, „tán temetővé leend”.

*

Berlini deákkorában lett fanatikus hegelianus, de már pápai deákkorában megvetette hozzá az alapot filozófiatanára, Tarczy Lajos. Mikor aztán Kerkápoly is katedrát kapott a pápai kollégiumban, egyszer az öreg Tarczy is beült meghallgatni mesterré vált tanítványát, s előadás után így gratulált neki:

- Én tanítottalak téged először a hegeli bölcsészetre, de én magam már akkor se igen értettem. Most te tanítasz rá engem, de most még úgy se értem, mint ezelőtt.

*

Nemcsak hegelianus esze volt azonban Kerkápolynak, hanem nagyszerű magyar paraszt esze is, s az - pedig alighanem felér a hegelivel - már nagyon korán kimutatta magát. Még csak mikula-mák kisfiú volt, mikor barackot csent a szőlejükben, s megugrott az apja elül, aki haragosan kergette egy nyárfasuhogóval.

- Megállj, te rosszkor lett!

- Álljon meg maga - kiáltott vissza a gyerek -, magát senki se kergeti!

Pápai tanár korában tagja volt a városi képviselőtestületnek, de csak egy cikluson keresztül. A második ciklusból már kibuktatták.

- Nem miközénk való az olyan borzasztó okos ember, akit sohase tudunk megcáfolni - adott kifejezést a pápai nemzet közvéleményének egy öreg gombkötőmester.

Éles ész dolgában Eötvös Károly csak két kortársát tudta hozzá foghatónak: Kovács Józsefet, az orvosprofesszort, meg Szilágyi Dezsőt. Ezek voltak a legbizalmasabb barátai, sokat látta őket vendégül sovány vacsorára. A hideg-rideg kvarcember ezekkel összeütődve mindig szikrázott, s a vitában rendesen ő maradt győztes.

- Úgy váltott az esze - jegyezték fel róla -, hogy ha halálra ítélték volna, s megadták volna az utolsó szó jogát, bebizonyította volna a bírának, hogy igazság szerint ők érdemelnének kötelet.

*

A pápai kálomista professzorból 1867-ben a delegációban hadügyi előadót csinált Deák Ferenc, majd honvédelmi államtitkárt Andrássy Gyula. Teljesen ismeretlen terület volt neki a katonai, s az orientálódásban valószínűleg több hasznát vette magyar eszének, mint a hegeli filozófiának. De az elméletbe is fejest ugrott, s a bécsi katonai tekintélyek, akik csupa vesztett háborúban szereztek a tekintélyüket, teljes elismeréssel beszéltek szakismeretei hallatlan gazdagságáról. Grivicsevics tábornok, egyébként horvát ember, egyszer meg is kérdezte tőle, melyik ezredben szolgált az Armée-nál.

- Egyikben sem. A hadseregnél egyáltalán nem szolgáltam.

- Lehetetlen. Hát nem volt ön katona?

- De az igen. Negyvennyolcban három napig nemzetőr voltam, s egy éjszaka silbakot is álltam a horvátok ellen.

Grivicsevics tábornok aztán nem is kíváncsiskodott többet, s azt igen okosan tette. Mert ha ezzel se éri be, akkor elmondta volna neki Kerkápoly, milyen katonai tanácsot küldött ő negyvenkilencben Görgeynek Berlinből.

- Nem Budát kell ostromolni, hanem Bécset megszállni, ott összehívni a nemzetgyűlést, proklamálni a legliberálisabb alkotmányt, s harmadnap elrendelni a legszélesebbkörű újoncozást - a magyar hadsereg számára.

Egyszer meg a hadügyminiszter, Kuhn kérdezte meg tőle, hogy mi volt a foglalkozása, mielőtt katonai tudományokra adta magát.

- Tanár voltam Pápán.
- És mit tanított?
- Filozófiát és politikát.
- De ugyebár, mellékesen sokat foglalkozott haditudományokkal is?
- Bizony, most két hétig éjjel-nappal egyebet se csináltam.

A katonaminiszter elkáromkodta magát:

- Krucifix, én már húsz esztendeje foglalkozom velük, de épp ez a két hét még mindig rámférne.

*

Kossuth Lajos és Lónyay Menyhért után 1870-ben ő lett Magyarország harmadik pénzügyminisztere, s az is maradt három évig. Pénzügyminisztersége történetét Halász Imre írta meg, részletesen és tárgyilagosan, prolegomenául minden nagypipájú és kevésdohányú magyar pénzügyminiszterek számára.

Elméleti képzettsége pénzügyekben is elsőrangú volt, de a pénzügyi műveletek technikájához nem értett. Azokra Hegel nem tud kádenciát, más tanácsadója pedig a pénzügyminiszternek nem volt. A Deák-párt legfeljebb váltószakértőkben bővelkedett, s a helyzet megmentésére csakugyan nem is találtak jobb módot a váltónál. Kerkápoly ugyan fölvetette a földadóreform tervét, de ezt a parlament csak úgy szavazta volna meg, ha - „lefelé” reformálják. A deficit egyre nőtt, s 1873-ban már elképzelhetetlen összegre rúgott: hetvenhárommillió forint. Aztán egyik csillagászati szám a másikat érte: harmincmillió, ötvenmillió, utoljára még százötvenhárommillió, amit Rotschildék adtak. Nagy szolgálat volt ez a bécsi krach esztendejében, de nagy volt az ára is: évi tizenegy és hattizedes kamat.

Ez a százötvenhárommillió forintos kölcsön volt az a kölcsön, amely Kerkápoly politikai pályáját lezárta. Halász Imre ezt az epitáfiumot véste rá:

„Itt nyugszik Magyarország legszerencsétlenebb pénzügyminisztere.”

Persze ezt 1911-ben írta a nagy publicista. Azóta már sokan alátemetkeztek a feliratos kőnek. Csakhogy nem mindnyájan mondhatták el azt, amivel Kerkápoly búcsúzott a képviselőháztól:

- Nekem vétkem nem volt, csak végzetem.

*

A mai idők gyermekének szinte vigasztalás olvasni, hogy máskor is jártunk már mink ott, ahol a part szakad. Volt olyan elseje, hogy Kerkápoly társzekerekkel hordatta föl a lánchídi bódék-ból a Várba a négykrajcárosokat, másképp nem tudták volna kiadni a miniszteri tisztviselők havi gázsiját.

Sokan cáfolták ugyan a pletykát, de a külföldön igen mulattak rajta. Hallott róla Bleichröder is, a berlini bankár, akinél Pulszky Ferenc járta ki a nyolcvanmilliós kölcsönt a magyar államnak. (Az ilyen szolgálatra már akkor is a destruktívok voltak a legalkalmasabb emberek.)

- Nem tudom, hogy fogja ezt önnek a hazája megköszönni - mondta búcsúzóban a bankár. - Különösen Kerkápoly, aki azóta bizonyosan a négykrajcárosokból is kifogyott már.

Pulszky elnevette magát.

- Ahogy én ismerem Kerkápolyt, az nem köszöni meg sehogy se. Egy árva szóval se.
- Ugyan, ne beszéljen.
- Fogadni mernék rá.

Fogadtak is egy skatulya Havannába. Persze erről Pulszky itthon nem szólt semmit. Hivatalos komolysággal referált Kerkápolynak a berlini útról, s vagy két óráig ismertette vele az aranygyapjú megszerzésének titkait. Mikor bevégezte, meghajtotta magát, a miniszter mogorván biccentett a fejével. Az ajtóból aztán visszaszólt Pulszky.

- Az ám, majd el is felejttem, hogy köszönetet is kell neked mondanom.
- Nekem? Miért? - ámult el Kerkápoly.
- Hogy megnyerettél velem egy skatulya Havannát.

*

A bukott pénzügyminiszter aztán még tizenkét esztendőn keresztül tanította a pénzügytant a budapesti egyetemen annak az ifjú nemzedéknek, amelyből későbbi utódai kikerültek. 1891-ben halt meg, hatvanhét éves korában.

Takarékos életével szerzett nagy vagyonát csupa kulturális és jótékony célra hagyta, de, ahogy csöndes malíciával mondták, végrendeletében is megmaradt hegeliánusnak. A testamentum homályosságából annyi pör keletkezett, hogy némelyiknek lidércfarkát tán még most is kergetik az ügyvédek.

AZ ÉGIG ÉRŐ DIÓFA

Hazulról jövök, az én kedves véreim, a vásárhelyi parasztok közül, akik kihívtak engem régészeti előadást tartani maguk közé, ami olyan hihetetlen meglepetés volt nekem, mintha például kineveznének kormányfőtanácsosnak, csak sokkal kellemesebb meglepetés. Mert a kormányfőtanácsossággal nem tudnék mit csinálni, de a parasztjaimtól mindig tanulok is, amikor tanítom őket. Most is, az előadásom előtt eltereferáltunk mindenről, s hol ők kérdeztek engem, hol én őket. Többek közt felvetődött az a kérdés, ki most a legokosabb ember Magyarországon? Az egyhangú megállapodás természetesen az volt, hogy Rákosi Jenő. A második kérdés az volt, ki most a leghatalmasabb ember Magyarországon? Megint csak Rákosi Jenő, aki ellenzék nélkül abszolút hatalommal uralkodik a lelkeken. Most jött aztán a harmadik, a fogós kérdés. Azt kérdezték tőlem az én kishomoki magyarjaim:

- Mért nem választjuk hát meg akkor Rákosi Jenőt királynak?

Megfeleltem erre is:

- Azért, mert a magyar nép akkor választott utoljára királyt, mikor Hunyadi Mátyást királlyá választotta. Azóta leszoktattak bennünket a királyválasztásról, attól félek, örökre.

De abban is bizonyos vagyok, hogy ha Rákosi Jenőt királlyá kiáltanánk is ki, amit mi bizonyosan megtennénk itt Kishomokon, nem sokra mennénk vele. Mert nemhiába a legokosabb magyar ember Rákosi Jenő, nem adná ő a maga halhatatlansága láthatatlan koronáját a múlandóság aranykoronájáért.

Nem ok nélkül hoztam el a gyertyás, petróleumlámpás gazdakörből ezt a földszagot és búzaszagot ebbe a csilláros terembe. Azt akarom vele bizonyítani, hogyha Rákosi Jenő azt hiszi, hogy néhány évvel ezelőtt tartott ötvenéves jubileumával a számla ki van egyenlítve, s hogy a nemzet a közhála aranytömbjével megfizetett neki azért, amit lelke kincsházából ötven év alatt szétosztogatott köztünk, akkor Rákosi Jenő hiába a legokosabb ember, mégis rossz számoló. Mert mi Kishomokon azt éreztük, s ebben a tekintetben Kishomok az egész ország, hogy amit Rákosi a jubileuma óta adott a nemzetnek, az több, mint az az ötven év, amivel a jubileumára rászolgált, s azt a mi szegény, mindenképpen lerongyolt nemzedékünk akkor se tudná neki meghálálni, ha vékával mérné a gyémántot, és lapáttal szelelné az aranyat. Mert nem egészen azon fordul meg a dolog, hogy ki mit ad, hanem azon is, hogy mikor adja, ami tőle telik. Amit Rákosi Jenő a jubileuma előtt adott, a Kávé-forrástól a forradalmakig, azt egy boldog, hatalmas, napsütéses Nagy-Magyarországnak adta, amely csak úgy dúskálkodott a nagy emberekben, a bölcs publicistákban, a dicsőséges írókban, a maguk nemzedékén túl is korokra világló államférfiakban. De aztán elfogyott minden. Először elfogyott a napsütés, aztán elment a nagy nemzedék, eltűntek a nemzeti lét nagy kincstárosai, a bölcs publicisták, a dicsőséges írók, a világító államférfiak, s utoljára elfogyott maga az ország is. Az elsüllyedt világból csak két gigászi oszlop maradt meg, Rákosi Jenő és Apponyi Albert, a magyarság két „nagy öregembere”, a halhatatlan dioszkurok, akik valamikor olyan ikerszobrot kapnak a magyar Walhallában, aminőt a németek emeltek Goethének és Schillernek. Két páros hegyorom az új magyar közélet zavaros vizei fölött, a nagy káoszban, amely, úgy látszik, elválaszthatatlan minden genezistől, de amely fölött, sajnos, nem mindig lebegett az Úr lelke, a mindeneket elrendező.

De ha egyedül Rákosi Jenőről beszélek, akkor nem ős gránitoromnak látom őt, hanem a *magyar népmese égig érő diófájának*, amely magában áll a tikkadt kopárságok felett, s amely alá beférnek a jók, rosszak, igazak, hamisak, az egész nemzet, ő betakarja valamennyit. Ő az a

csodálatos lombsátor a pusztán, amely alatt egymásra talál a nyugtalan vérű nomádok egész törzse, s amelynek enyhében megszűnik a testvérgyűlölet, és eltagadja magát a vérbosszú. Csodálatos aggastyán fa, egyedülvaló a magyar Isten kertjében, gyökerei olyan mélységekből erednek, amelyekbe mi le se látunk, koronája oly magasan látszik a jövő friss szeleivel, ahová mi csak szédelegve tudunk felpillantani. Csodálatos agg fa, amelynek nincs egy törött ága, pedig minden fürgeteggel szembeszegezte magát, nincs egy száraz gallya, pedig de sok tűz égette, de sok fagy marta, de sok hernyó rágt! S az a legcsodálatosabb benne, hogy pihe- és kénytetés nélkül, istenáldotta, magától való termékenységgel szüntelen termi a semmihez nem fogható ízű gyümölcsöt, amelyben benne van a mi napunk tüze, a mi földünk minden zamata, a mi fajtánk minden sava-borsa, s amely édes még abban is, amiben keserűnek van szánva.

A Rákosi Jenő kifejezésére fölösleges minden kép, de lehetetlen is volna őt bármely képben kifejezni. Mégis tán legjobban talál rá, ha a magyar hit élő fájának nevezem, mert a magyarságban való hitnek nincs olyan messze ellátszó hordozója és olyan nagyerejű elhitetője, mint ő, s a lelkeken való apostoli hatalmát elismeri még ez a kor is, amely politikai hatalmat nem adott s nem is adhatott volna neki, mert soha életében ő azt el nem fogadta. Én ebben is a Gondviselés kezét látom. Ha politikai vezér volna, zavaros szenvedélyek hullámanak körülvette, lest-vetők járnának mögötte, liliputi emberek mérnék magukat ágaskodva hozzá. De így, magánosan, kivételesnek, egyedülvalónak, szimbólumnak, így mindnyájunké. Így mindnyájan, kicsinyek, névtelenek, kérészéletűek, pillangódicsőségűek, mindnyájan, keveset próbáltak és máris csüggedtek, alig éltek és máris halálra fáradtak, misztikumokba szédültek és mégis szkeptikusak, mindnyájan úgy nézünk föl erre a köztünk élő eleven valóságra, mint az égtől vigasztalásul köztünk tartott legendára, s ez a legtöbb, amit Rákosi Jenőnek imádságos magyar áhítattal adhatunk.

Áldja meg az Isten és tartsa meg az Isten Rákosi Jenőt addig, míg laetum nuntium gyanánt megírhatja népének azt a vezércikket, amelyiknek az lesz a címe: *Győztem!*

KEDVES ÖREG ÁRNYAK

Két gyászjelentés van az asztalomon, egyik a Jakab Ödöné, másik a Divald Kornélé. Nem foghatom rájuk, hogy éppen most kaptam őket. Már kezdtek is sárgulni itt a hátam mögött a polcon, ahol garmadába szoktam gyűjteni a halál kertjének almáit, s tartogatni őket addig, míg megérnek. Tudom, hogy ezt a gusztust lehet furcsállni, de ez nekem már régi törvényem. Így próbálom jóvátenni azt a kegyetlenséget, amit kondoleáláskor el kell követnem, mint illendőségtudó embernek. Igaz, hogy mindig kelletlenül teszem. Mert odáig rendben van a dolog, hogy mikor az embertársam sirat valakit, akkor odaóvakodom mellé, és megsimogatom a vállát vagy a kezét, de nagyon halkán, úgy, hogy engem ne is vegyen észre, csak a simogatást érezze, és ettől könnyebbedjen a szíve, ha tud. Lehet, hogy az ilyen személytelen közel simogatástól tud is, hiszen talán úgy érzi, mintha a halottja cirógatná meg a keze utolsó melegével. De messziről, frázisok papírvirágaival sanyargatni meg valakit, akinek a szíve meg akar szakadni, s odaállni közé meg a kedves árnyék közé, akiknek annyi beszélgetnivalójuk van egymással, addig, míg lehet, míg a lélek visszatalál, s az ideát virrasztó szív tisztaszobája nyitott ajtóval várja, ezt nem nekem találta ki az illetlen. Mindig az az érzésem van, mintha meglesném a lelkek fájdalmas csókolódzását, és mindig szégyenlem magam, mikor oda-kurjantok, hogy „én is itt vagyok ám, remélem, észreveszitek, és részvétem enyhíti fájdalmatokat”.

Azonban sok kegyetlenséget rámoszajít az emberre az élet, még akkor is, mikor halálnak hívják, és én is meg szoktam írni a kondoleáló sorokat, ahogy a tisztességtudás kívánja. De mikor az élőknek eleget teszek, akkor még nem csukom rá a kripta ajtaját a halottakra. A sokféle polcaim közt van egy, amelyikre a halottak útleveleit rakosgatom, addig, míg férnek. Mikor aztán helyet kell csinálni az ismeretlen tartomány újabb utasainak, akkor még egyszer átlapozom a feketeszegésű passeportokat, mielőtt múzeumi anyag lenne belőlük az „apró nyomtatvány” kategóriában, s olyankor búcsúzom el igazán az árnyéktól, az utolsó sereg-szemlén. Van, aki ködbe vészett már előttem, gondolkodva is alig vélek rá, van, akinek még érzem a keze szorítását, hallom a hangját, és látom, amint hátraszegett fejjel fújja ki a cigarettafüstöt. Némelyiktől nevetve köszönök el, „viszontlátásra, testvér, ne félj, utolérlek én nemsoká, úgy lehet, el is hagylak, csak egy-két kis fázósomat be kell még takargatnom idefönt” - a másiknak, akiről tudom, mitől lesz jó álma, azt hazudom, hogy az özvegye nem adta el a házat, hanem még emeletet is húzatott rá. Akad köztük olyan, aki mérgesen néz rám, „engem már a tulajdon gyermekem is elfelejtett, olyan jól éreztem már magam, mi az ördögöt akarsz tőlem te, idegen létedre?” - az ilyent hamar szivarfüstbe temetem, a másiknak, akinek még most is könnyes a szeme, mert nagyon sajnált itthagyni valakit, összehajtom a gyászlapját, hogy egy-két szál gyöngyvirágot tehessen bele. Hogy sajnálhatná az ember mástól, ami neki is jólesne majd annakidején?

Hát így került az asztalomra a második évforduló táján Jakab Ödön és Divald Kornél gyászjelentése.

Két kedves jóemberemé, akikről még akkor is mesélnivalóm van, mikor ők már nem hallják.

Időrend szerint drága öreg Burkusomat illeti az elsőség. Jakab Ödön hívatta így magát a barátaival, s rám is ezt a megszólítást parancsolta. Méltóságos uraztam, mikor először találkoztam vele, adott is rá, ki is járt neki rangja szerint, de az én szememben anélkül is meglett volna a méltósága. Nem azok miatt a halicsi nagyhercegségek és jeruzsálemi királyságok miatt, amiket az írók meghódíthatnak maguknak, ha jól szolgál nekik a szerencse, hanem azért, mert ő írta a *Március 15*-öt. Most már nem tudok belőle többet az első két

soránál: „Az volt tavasz, negyvennyolc tavasza!” - de ezt most is eszembe juttatja minden március. Igenis, az volt tavasz! Nem negyvennyolc tavasza, hanem nemtudomhányé, mikor én ötödikes gimnazista koromban ezt a verset szavaltam a félégyházi piacon. Ibolya volt a gomblyukamban, magam szedtem a felsőtemető gazdátlan ó sírjain, lobogó nagy fekete sörényem volt, és olyan hadonászást vittem véghez hangommal és kezeimmel, hogy a nemzetnek, amely subában és kendőben didergett a szent eszméért, nem fogyott csudája rajtam. Tera mama, az utcánkbeli csirkekofa így foglalta szavakba a nemzeti közvéleményt, a könnyeit törülgetve:

- Az Isten aranyozza meg a szádat, Fercsikém, de szépen is szavaztál, egy szót se lehetett belüle érteni. Város dobosának nem is jó volnál, mert nagyon visítós a beszéded, hanem ahogy hányad-vetted magadat, mindenki azt mondta, téged az Isten is követnek teremtett.

Követnek hívták akkor az országgyűlési képviselőt, ami akkoriban is köztisztületben álló foglalkozás volt. (Barátomuram, kedves szedőm, ki ne felejtse az *is*-t!)

Sose leszek többet olyan büszke, mint akkor voltam, s minden okom megvolt rá, hogy nagy tisztelettel köszöntsem első nyilvános szereplésem költőjét, mikor később, vagy húsz év múlva, bemutatattak neki. Végigvizsgált az aranykeretes szemüvege mögül, aztán megölelt.

- Burkusnak hívnak engem, öcsém, akiket szeretek. Meg ne halljam soha, hogy másképp szólítasz!

Nemsokára levelezgetni is kezdtünk egymással. Ő, az Akadémia költője, engem, a vidéki skriblifexet megtisztelt néha azzal, hogy elküldte egy-egy versét kéziratban, s megkérdezte, tetszik-e. Tetszett hát, hogyne tetszett volna, csak hogy ő ezzel nem érte be. Azt is meg kellett neki írnom, miért tetszik, s ez már nem könnyű dolog volt. Nem az indoklás, hanem annak a papírra vetése. Amilyen finom, kalligrafikus, metszésszerű írás volt az övé, még hetvenen felül is - ő maga is a legtisztább és legcsinosabb öregúr volt, akit ismertem -, annál elvetemedettebb írás volt az enyém, mindig, mióta írásból élek. Dehát éppen ennek köszönhetem, hogy Burkus egy metaforával ajándékozott meg.

A háború után volt, a Petőfi Társaságban találkoztunk. Burkus kitárt karral jött elém az Akadémia kistermében.

- Gyere, fiú, hadd öleljelek meg azért a leveledért, amit utoljára írtál nekem.

Egy kicsit zavarodottan álltam az ölelést. Fogalmam se volt róla, miért kapom.

- Gyertek csak, hallgassátok meg, mit írt nekem ez a Feri! - csődítette össze az egész olümposzi hadat. - Mondom én mindig, hogy sehol se tudnak olyan szépen írni magyarul, mint ezek ott Szögedében. Persze csak prózát, prózát.

(Ezt úgy kellett érteni, hogy verset nem. E tekintetben, azt hiszem, az öreg Burkus se tartott rólam többet, mint én magam. Mindenesetre úgy találta, hogy Szeged nagyon messze van a budapesti Vörösmarty utcától. Évtizedekig itt lakott az öregúr, puha és meleg fészekben. A dolgozószobája sarkában Petőfi mellszobra, életnagyságú. „Tetszik?” - kérdezte Burkus a vendéget. - „S tudod, kicsoda?” Ha a vendég méltatlankodva felelt, hogy ennyit csak tud a magyar irodalmi arcképcsarnokból, azon mindig nagyon jól kacagott. Tudniillik a szobor nem Petőfit ábrázolta, hanem Jakab Ödönt fiatalkorában. Erre a hasonlatosságra büszkébb volt, mint arra a könyvtárnyi könyvre, amelyet hosszú élete termett.)

Hát összegyűltek az írástudók és farizeusok, és akkor Burkus elárulta a titkot.

- Azt írta nekem ez az ember, hogy menjek már le egy kicsit Szegedre, majd meglátom, hogy kihegyesedik a kedvünk. Hát hallottatok már ilyent? Mennyi élet, mennyi szemléletesség van ebben a mondásban!

Így csak irodalmi tanár tud lelkesedni, aki nemcsak műveli a stilisztikát, hanem javítja is. Mindenki ráhelyeselt, hogy az ám, ez a kedvkihegyesedés csakugyan nagyon szemléletes költői kép. Én is elhittem neki, s azóta használom is. De csak azóta, mert azelőtt sohase hallottam. Nem volt a levelemben, csak Burkus olvasta bele, örök titok marad, hogy mi helyett.

Hanem egyszer aztán csakugyan kihegyesedett együtt a kedvünk. Arany-ünnepet tartottunk itt Szegeden, lehívtuk rá Jakab Ödönt, az előadás után nálunk toroztunk. Öten-hatan voltunk mindössze, velem, a gazdával együtt, s nagyot néztem, mikor az éjféli koccintásnál azt a kérdést súgja hozzám Burkus:

- Mikor mondd a felkészöntőt?

- Micsoda felkészöntőt?

- Ránk, a vendégekre. Nem az a fontos, amit te mondasz, hanem amit én felelni akarok.

Megmondtam neki, hogy én ezt a műfajt nem szeretem, se ha művelnem kell, se ha állnom, a barátaimmal meg különösen szégyellném úgy fizettetni meg a vacsorát, hogy hallgatásra kényszerítsem őket, még pedig az én meghallgatásomra. Megcsóválta a fejét, hogy milyen nyakas kiskun vagyok én. De hát ő meg székel volt, s nem hagyta magát. Tósztt formájában olyan értekezést tartott Arany Jánosról, meg a nemzeti irodalomról, hogy kefe nélkül szedni lehetett volna a *Budapesti Szemle* számára. Valamelyik vendég mindjárt tüzet fogott tőle, s hajnali harangszóig egyik tósztt a másikat érte. Akkor valaki azt találta mondani, hogy ez mind nagyon szép dolog, de mi lett volna a magyar éposz- és balladaköltészetből, ha Arany János háromesztendősen beleesik a kútba, ami, ugye, könnyen megeshetett volna a szalontai parasztgyerekekkel?

- Hát az ilyen beszéd a destrukció! - ütött az asztalra Burkus. - Az megtagadja a magyar istent, aki ilyent mond!

Felállt, és elkezdett beszélni a magyar istenről, aki idehozott bennünket Ázsiából, ő bizonyosan tudta, mért, és azóta mindig kinyitva tartotta fölöttünk a tenyerét. Reggel négy óráig beszélt, kezében az Ukkon öreg magyar isten üres poharával, mert borunk már akkor nem volt, és én olyan szívvel hitt beszédet keveset hallottam életemben. Úgy hallgattuk, ahogy az ősök hallgathatták a megszállott sámánt, és ha azzal végezte volna be, hogy most pedig vágjunk eret a karunkon, egyszerre megtöltöttük volna a Ukkon poharát.

Hej, öreg székel, megkérdezted-e már azóta a magyar istent, hogy minek hozott ki bennünket Ugria füves pusztáiról, s ha már idehozott, mért szorította most fölöttünk olyan irgalmatlan ökölbe a tenyerét?

A másik akadémiussal, Divald Kornéllal múzeumi barátság tartott össze. Olyan följobbvaló-félém volt, először mert a múzeumok főfelügyelőségének tagja, aztán pedig, mikor ezt az intézményt kiradírozták a világból, ő lett a múzeumi ügyek referense a kultuszminisztériumban. Csendes hivatal volt, s maga Divald gúnyolódott rajta legtöbbet.

- Üres konyha gazdasszonya vagyok én - mondogatta kesernyésen -, s attól éhenhalhatnak a múzeumok, amit én ki tudok nekik járni.

Pedig akkor még, tíz évvel ezelőtt, nem volt olyan föllebbezhetetlen éhhalálra ítélve a magyar muzeális kultúra, mint most, s Divald nagyon komolyan vette az ügykörét. Mikor először járt

lent nálam hivatalból, itt töltött vagy öt napot, mindent apróra föltekintett a kultúrpalotában, borzasztó sok jegyzetet csinált, s nagy memorandumot dolgozott ki rólunk. Nekem ugyan nem mondta, mi volt benne, de valami bennfentes ember később elmesélte. Mindennel nagyon meg volt elégedve, csak az igazgatói odúval nem. A szobát kevesellette, a benne levő himmi-hummit szegényellette. Kitervelte, hogy nekem három szoba dukál. Egy, amelyikben a leendő titkárom dolgozik, egy, amelyikben én szimulálhatom a munkát, s egy, amelyikben angol bőrszölyékbe taszigálom bele az előkelőségeket. Hiába magyaráztam aztán neki, hogy én meg minden széket szeretnék kitoloncoltatni a szobámból, mert akkor a vendéget az enyémre tessékelném rá, s mivel azt nem volna szíve elfogadni, hamarabb elajánlaná magát. Nem ért semmit, második memorandumot is szerkesztett. Azt hitte, szegény, hogy én egész komoly múzeumigazgató vagyok. Persze a memorandumai olyan sorsra jutottak, amilyenre múzeumi memorandumok szoktak jutni.

Különben tökéletes ellentéte volt Jakab Ödönnek, akivel egy időben tette le az élet hivatalát. Amilyen sokat adott magára ez, olyan igénytelen, világi hívságokkal nem törődő volt ő. A nevetőszemű, bohém kis emberből senki se láthatta ki, hogy ő az a kitűnő műtörténész, akit Divald Kornélnak hívnak, s ő az a Tarczai György nevű regényíró, akinél senki se tudta jobban éreztetni a középkori keresztény misztika levegőjét.

- Te nem jól csinálod - évdődött velem sokszor. - Úgy kell csinálni, ahogy én. Divald Kornél néven destruktív vagyok és Tarczai György néven konstruktív.

Persze ez csak tréfabeszéd volt, nem volt ő konstruktívabb, mint más rendes ember, és destruktívabb se volt, mint amilyen destruktív szokott lenni a legtöbb magyar ember, magában és meghitt társaságban. De ő szélesebb körben se csinált titkot a meggyőződéséből, és valószínűleg azért is nem vitte annyira, amennyire tehetsége és fölkészültsége szerint vinnie kellett volna. Jó néhány barátja van a szakmánkban, aki nem járt ott, ahol a nagyképűséget osztogatták, de őbenne még az a minimum se volt meg, amit még a mi ártatlan mester-ségünkben is jó néha kéznél tartani. Nagyon megbecsült minden tehetséget, de nagyon mérsékeltlen tisztelte a tehetségtelen tekintélyeket.

- Látod, milyen jó nekem - csillogott apró fekete szeme gyerekes örömmel, mikor egyszer valami nagyfejű banketten megeredtek a tósztok. - Éntőlem beszélhetnek holnap ilyenkorig, állja a gyomrom, mert én nem hallok egy szót se. Magyar embernek már csak azért is érdemes süketnek lenni.

Szegény jó ember, ő már élete delén megsüketült, de azért majd minden beszédet megértett a szájmozgásból. Az én számmal azonban nem tudott boldogulni, akár közelről, akár messziről nézte.

- Írd le - tette elém a noteszét, vagy egyet azokból a kutyanyelv nevezetű papírszeletekből, amelyekkel mindig tele volt a zsebe.

Egyszer meghívott ebédre, Budára, a családja körébe, s nagyon felhődztem ettől a látogatástól. Félttem, hogy kínos lesz az ebéd, ha azon is mindig irkálnom kell. S késő estig ottfelejtkeztem náluk. Valami példátlan meleg családi szeretet vette körül, s felesége, gyerekei szájáról - azok szolgáltak tolmácsul - úgy tudott olvasni, hogy idegen ember észre se vette volna a süketséget.

Finom, szép könyveit mindig megküldte nekem, legutoljára azt a díszmunkáját, amit Magyarország művészeti emlékeiről írt. Cserébe a verseskönyvemet szerette volna, amihez azonban akkor már rég nem lehetett becsületes úton hozzájutni. A szerencse azonban olyan jól szolgált, hogy sikerült a bírálati példányt visszalopnom egyik kritikusomtól. Neki már úgyse kellett, mert a bírálatot már hat évvel ezelőtt megírta, el is felejtette ő is, én is, s a könyv

ajándéknak való szép, felvágatlan példány volt. Éppen akkor írtam bele a dedikációt Divald Kornélnak, mikor a gyászjelentését hozták.

Most már majd csak odaát mondhatom meg neki, mennyire szerettem. Majdcsak találkozom vele, akár a destruktív, akár a konstruktív oldalon. Akárhol lesz, az olyan tiszta ember, amilyen ő volt, mindenütt az Úristen közelében lesz.

UTOLSÓ LÁTOGATÁS A VÁRÚRNÁL

Azt hiszem, mire ezek a sorok elérnek Balatonboglárra, akkorra Gaal Gaszton már bevonul a földalatti várba, az egyetlenbe, amelynek nyugalma nem kell féltetni a támadó élet ostromlétráitól. S attól félek, e különös várúr, aki se jóért, se rosszért soha le nem tért a maga útjáról, most még kevesebb fontosságot tulajdonít a róla nyilvánított véleményeknek, és teljességgel nem méltatja figyelmére, kinek mi volt hozzá az utolsó szava. Nem is lehetne oka kételkedni benne, hogy az utolsó órák párnáit csakugyan országos féltés igazgatta a feje alatt, és utolsó útját őszinte részvét szegte be olyan díszőrséggel, amilyenre kevés pályatársának van kilátása a mai világban. Nemcsak az a sok újságolvasó gyászolja meg, aki fejét csóválva csak annyit mondott - nagy dolog ez ebben az országban, ahol mindenki akasztat, persze csak *pium desiderium*¹⁴ többnek nem szánt foházkodással -, hogy „ejnye, ejnye, ez a szegény Gaal Gaszton, hát ezért kár volt”. Még a politikusoknak is el kell hinni, hogy nagyon őszintén sajnálták a balatonboglári képviselőt, s a halott úr, tisztelője a tradícióknak, már csak ezért se polemizált volna velük, noha kritikus elme volt, és nem szokta titkolni a meggyőződését. Nem tartotta volna illendőnek megkérdezni, hogy: Ha vezér voltam, mért nem álltatok a zászlóm alá, ha bölcs voltam, mért nem hallgattatok rám, és ha elismertétek forró hazaszeretetemet, mért nem bíztatok rám a hazából többet Balatonboglárnál?

Nem, a halott nem emelte kérdésre karját a szónok gesztusával. Hallgatott, szíve fölött a kezére kulcsolt olvasóval, és arcán a semmivel se törődés királyi nyugalmaival. Nemcsak a ma vált előtte közömbössé, hanem a holnap is. Nem űzött fényt magából, de az alázatoskodás póza csakolyan messze volt tőle, mint az önimádás. Tudta, mit jelent a mai magyar életben, és számított a holnapra, amikor még többet fog jelenteni. Most már minden mindegy neki. Az is, ha néhány év múlva - mennyi nevet kell még addig megtanulni! - az övét már ritkán lehet hallani, s akkor is olyanformán, hogy „hogy is hívták csak, várj, nagyon derék ember volt... igen, olyan franciás keresztneve volt... az, az, Gaal Gaszton!” Lehet, hogy így történik. Történelmet nem csinálhatott, botrányok kövébe nem véste a nevét, és anekdoták monumentuma nem maradt utána. Más pillére ma nemigen van a közéleti maradandóságnak.

Én mindössze egy anekdotát hallottam róla, egy politikus író barátom mesélte, aki annyira nem vállalja se a politikát, se az irodalmat, hogy máris a memoárjait csinálja, de csak élőszóval. A koalíció összeomlása után jelentették Tisza Istvánnak, hogy az új pártnak talán a negyvennyolcas Gaal Gasztont is meg lehetne nyerni, mit szól hozzá?

- Semmi kifogásom ellene - felelte Tisza. - Nagyon becsületes, jószándékú, hasznos és tiszta ember. De amikor a belépési nyilatkozatot aláírja, mindjárt írássátok alá vele a kilépő nyilatkozatot is. Mert olyan politikai párt soha nem lesz a világon, amelyiknek a fegyelmét ez az ember kötelezőnek ismerje el magára nézve. Neki csak az az igazság, amit ő is annak ismert meg.

Azt hiszem, ez szóról szóra így volt, s ez tette Gaal Gasztont az utolsó tízvalahány év magyar politikájának egyedülvaló egyéniségévé. Egészen jól el tudom képzelni a török világban balatonboglári várkapitánynak, akinek nagy a becsülete az impériumban is, meg a hódoltságban is, s mindenütt úgy gondolnak rá a népek, hogy ő lehetne a megszabadító. De se Esterházy nádor, se Thököly Imre nem lehetett volna belőle. Mert se Bécsben nem uralkodhatott volna, se Konstantinápolyban.

¹⁴ *pium desiderium* - jámbor óhaj

Nem dicsekedhetem azzal, hogy jó barátságban voltam Gaal Gasztonnal, bár mostmár nem cáfolná meg, ha ráfognám is. Párszor találkoztam vele, s bizonyosságát adta annak, hogy szívelhetett. Abból az időből van vele egy elintézetlen ügyem, s ezt szeretném most rendbehozni, amikor utolsó látogatásra én is elmegyek a várúrhoz. Egészen bizonyos, hogy az én látogatásom csakúgy nem érdekli már, mint a másé. Ha érdekelhetné, megcsillanna szeme, amelyet én sohase láttam komornak, a cvikker mögött:

- Ferikém, mégiscsak kicsináltad, hogy a tied lehessen az utolsó szó.

*

Nem tudom pontosan, hány esztendeje, mikor egy hónapot Bogláron töltöttem. Néhány kedves arcon kívül két tárgyi emléke is van a limbusomban annak a nyárnak. Az egyik egy kis selyemzászló, gomblyukba való, gombostű nyele van, s három titokzatos betű ráhímezve. Az a boglári kultúrnök klubjának a jelvénye volt, amelynek engem is tagjává fogadtak ezzel a zászlócskával, de nem avattak föl, s így a történelem számára ennek is csak a neve marad meg, mint az eleuziszi misztériumoknak.

A másik egy névjegy, a Gaal Gaszton kézírásával. Ez a szövege: „Móra Ferencnek megengedem, hogy akkor sétáljon át a Várhegyen, mikor akar. Gaal Gaszton.”

A boglári Várhegy meglehetősen kivirít a síkból. Már a vonatból kinéztem magamnak, hogy azon töröm én ki a nyakam, ha lehet. A vasút felé néző szakadékos oldalán olyan foltokat láttam feketélleni, amiket a bronzkori ősemlék hagyhatott ott. Úgy gondoltam, hogy kötéllel leereszkedem én odáig, s megpiszkálom a hamut, mit hagytak benne az akkori politikusok, akik bronzbaltával verték fültövön egymást.

De aztán hamarosan megmondták, hogy nem forog a nyakam semmi veszélyben. A Várhegy nem közbirtok, hanem magántulajdon. Megvette a községtől Gaal Gaszton, akinek a másé akkor se kellene, ha rátapasztanák, de a magáéra nagyon tud vigyázni. Ha ő valahová táblát tetet a birtokán, hogy ott „tilos az átjárás”, nem ajánlatos próbát tenni, mert akit a tilos úton érnek, azzal igencsak eljáratták a kutyakopogókat.

Így aztán vagy egy hétig csak a szívem fájt a Várhegyért az Árpád utcából, ahol laktam, s amely tán még most is őrzi az emlékeimet. (Csúnya esős nyár volt, feneketlen dágvány az Árpád utca. Egy este ott ragadt a fél sárcipőm a kocsitű degetjében. Mint praktikus ember, mire szárazra vergődtem, lehúztam a másik kalucsnit is, és utána hajítottam az elsőnek. Csak otthon vettem aztán észre, hogy nem is ragadt le az első, csak a lábamhoz tapadt hozzá. Az elhajított kalucsnira értem, hogy őrzi az Árpád utca. Majd egyszer kiássa valamelyik kollégám, mint Galerius császár szandálját.)

A második héten aztán megkaptam a Várhegy urától a belépőjegyet. Az akkori plébános szerezte, Isten szíve szerint való nagy pap, aki belül viseli az urimot és thummimot. Ezt nem mindenki érti, de ő igen, mert orientalista, nem amatőr, hanem nagykézszerű igazi tudós, egyetemi magántanár.

Az illendőség úgy kívánta, hogy köszönő látogatást tegyek a Gaal-kúrián. A várúr akkor már nem volt házelnök, és még nem volt pártelnök. Nagyon szeretetreméltóan fogadott, igen jóízűt beszélgettem vele. Mégpedig a vetési varjúról, hogy hasznos madár-e az, vagy káros. Én, mint törvénytisztelő ember, azt mondtam, hogy hasznos, mert a törvény is megállapította róla, hogy pusztítja a mezei eget.

Gaal Gaszton, mint Herman Ottó keze alatt növekedett ornitológus, talán szintén ezen az állásponton lett volna, de Gaal Gaszton gyakorló gazda is volt.

- Azt én jobban tudom - nevetett. - Való igaz, hogy a varjú felvágja a mezei egér hasát, de csak azért, hogy kiszedje belőle a búzaszemeket.

Úgy gondoltam, hogy az végeredményben egészen mindegy, milyen intenciói vannak a varjúnak. A fő az, hogy csakugyan pusztítja a mezei egeret.

- Az nem úgy van, barátom - csóválta a fejét a várúr, aki megjelenésében inkább kántortanítóhoz hasonlított. - A törvénynek mindig nézni kell a szándékot is, s az ilyen betyárt nem szabad a törvény oltalma alá helyezni, mert ez még a jót is rossz szándékkal teszi.

Ekkor újra meggyőződtem róla, hogy nekem semmi érzékem sincs a politikához; mert éreztem, hogy ez se nem a gazda, se nem az ornitológus, hanem a politikus álláspontja. Azé a politikusé, aki mindig az igazságot keresi.

Politikáról azonban nem beszéltünk, se most, se azután. Csak egyszer taposkáltunk a szélén. Valami előadásfélét tartattak velem, alighanem az építendő templom javára. Nagyon meglepett, hogy eljött Gaal Gaszton is (Boglár másik híres embere, Sümegi Vilmos kísérte) - este volt az összejövetel, az eső is zuhogott, s ő akkor is köhécselt.

- Nem szoktam este kimaradozni, beteges is vagyok, de látod, térted csak eljöttem - mondta az előadás után.

- Féltettelek is - vallottam meg neki -, hogy sohase lesz belőled többet házelnök, ha kitudódik rólad, hogy én itt téged is megmételyeztelek. (Mert borzasztó destruktív előadást tartottam. Annak a hiteles történetét mondtam el - úgy látom, mint most -, hogy a bronzkorban miért verték agyon egymást a várhegyi emberek meg a fonyódi hegy emberei. Azért, mert az esőcsinálók nem tudtak megegyezni abban, hogy a hegyesebb végéről kell-e feltörni a tökmagot vagy a szélesebbről.)

Megölelt, és akkor mondott nekem egyet-mást arról, hogy mi a mi nagy bajunk.

- Kenyerünk sincs, mégis karajt akarunk szegni - ez volt a végső megszövegezése a diagnózisnak. Közmondást idézett-e vagy a maga szentenciája volt, nem tudom, de azóta sokszor eszembe jutott.

Elintézetlen ügyem pedig úgy támadt vele, hogy mikor egyszer a Várhegyen bogarásztam, észrevettem, hogy reves embercsontokat kapálnak ki a munkások a szőlőben. Persze hogy roppant izgalommal siettem Gaal Gasztonhoz. Tessék, jól sejtettem én. Ha szerencsénk lesz, még az őс tökmagot is megtaláljuk. Már csak a haját természetesen, mert a belét megették az esőcsinálók. Biztosra vettem, hogy ő is örülni fog a dolognak. Hiszen vitrinben tartogatta azokat az őskori edényeket, amiket, gondolom, a kastély kapujában találtak valami építkezés alkalmával.

- Tudod-e, méltóságos uram, mi van a szőlődben?

Fanyar mosollyal válaszolt:

- A csontokra gondolsz, ugye? Tudod, Ferikém, én azt tartom, hogy amit az Isten a föld alá szánt, legjobb azt otthagyni.

- Igazad lehet - mondtam elkeseredve. - De hát miért nem hagyatod ott a krumplit, mikor azt is a föld alá szánta a Teremtő?

Ezen aztán szívből elnevette magát.

- Hát ha szüret után eljössz, majd beszélhetünk a dologról.

*

Többet nem vitt Boglárig az életem útja. Most elmegyek, íme, utolsó tisztelgésre a Várhegy urához és azt mondom neki:

- Nem lehet az, Gaal Gaszton, hogy politikai becsületességed, amire most rácsukják a kriptajátót, a föld alatt maradjon.

A FELE SEM TUDOMÁNY

FÖLKAROLOM KOPERNIKUSZT

Hosszú útra indulok. Kilométerben nem tudom mennyi, nem is nagyon érdekel, nem tartozom a kilométergyűjtő férfiak közé. Különbösen sem hiszek a kilométereknek, mióta a kunágotai nagyutcán kipróbáltam őket. Az olyan hosszú utca, hogy amint mondják, egyszer elindult az innetső végéről egy fiatal lány, és mire a túlsó végére ért, nagymama lett belőle. Hát én a túlsó végéről indultam el nagypapának, de nem lett belőlem fiatal legény, mire elvonszoltam magam az innetső végére.

Ahogy az úti marsallom állítja, most még ennél is hosszabb útra húzom fel a bocskort. Kezdődik itt a Tiszánál és odafelé tart a Gibraltárig vagy még azon is túl egy lépéssel. De nem bizonyos, hogy odáig érek. Lehet, hogy már sokkal előbb levetem a bocskort, beállok Milánóban angyalnak a temetőbe vagy Montecarlóban akasztott embernek, vagy Marseille-ben gályarabnak, ami mind nyugalmas életpálya ahhoz képest, amit most űzök. Az ilyen útnál, aminek nincs egyéb célja, mint messzire menni, könnyen megeshet, hogy már a végállomás előtt levackol az ember.

Hiszen mondhatnék én ennél okosabbat is, tudom. Például azt, hogy megkeresem Hamilcar Barcas nyomait Barcelonában: ha lehet, előkerítem őt magát is, és megtudakolom tőle, milyen stádiumban volna most a népszövetség, ha annak idején Zámánál nem Scipio hagyja helyben Hannibált, hanem a karthagói kultúra vágja el a római kultúra nyakát. Vagy hogy összehasonlító tanulmányt akarok tenni a magyar szélmalomok és a manchai síkságon található szélmalomok közt. Vagy hogy interjút akarok kérni az utolsó török majomtól a gibraltári sziklák közt, és megmondani neki, hogy az ő becsületes neve magyarul *kucsmás farkagonc*, aminek bizonyosan az lenne a nevezetes zoográfiai következménye, hogy az utolsó európai majom fejest ugrana a tengerbe, átúszna a szerezsenek közé, és meg se állna a *párducteve nyakorjánig*.

Hát ez mind nagyon szép kitalálás lenne, de egyik sem volna igaz. Nem akarok én a világon semmit sem, csak menni messzire, messzire, messzire. Nem a menés a fő, hanem a messzi. Messzire a tintapocsolyától, az ólomszérútól, az iktatókönyvtől, a postakönyvtől, a telefontól, a torokfájástól és szívfájástól, a grippszin teától és az autogram adástól, a reggeltől és az estétől, az igazgató úrtól és az író úrtól, a muszájoktól és a „legalább most az egyszeriektől. Szóval idült Wertheritisz? No, már olyan csúffá mégsem teszem magamat. Nagyon szittya vagyok én ahhoz, annak is kiskun. Csak szeretnék egy irgalmatlan nagyot aludni, ennyi az egész. Tíz-hús esztendőre valót, nem eljövendő, hanem kiszolgált évtizedekre szólót. Azt sem egészen magamért, hanem az édes szülikémért. Mostanában még többször gondolok rá, mint ezelőtt. Egyszer csak megjön a paléta odaátrol, a fekete kapun túlról. „Gyere, Fercsikém, egyetlen kis szívem, jól szolgáltam az Úristennek, a nevemre telekkönyveztetett egy csillagot, itt akarom én most már az örökkévalóságig az ölemben ringatni a kisfiamat.” Mármost hogy lesz az akkor, ha én oda hazaérek? Szülikém megkérdezi, nem szúrtam-e meg a tejúton valami csillagkavicsban a lábamat? Arra én ásitva rázom a fejemet. Aztán kérdez az otthoniakról. Megint csak ásitok. Mutatja a drága szép palástokat, amiket csak azért szabatott magának a legdrágább angyal szabókkal, hogy tapsikoljak örömben, ha elém jön bennök. Ásitok. Kérdezi, hogy melyik kispárnát gurítsa a fejem alá? Galambpéhelyaplannal takarjon-e be, vagy elég, ha csak a kötöcskéjét takarja rám? Eloltsa-e a csillaglámpást vagy csak a keszkenőjét borítsa rá, ahogy régen szokta? Ásitok, ásitok, ásitok - ó, de csúf kis Fercsike leszek! És szülikém, ahelyett hogy kinyitná a mennyország ablakát, és féllábamnál fogva kilógatna rajta egy kicsit az abszolút zéruspontra, ami, gondolom, mínusz kétszázhetvenhárom, Celsius

szerint, kisírja mind a két drágakő szemét, és az Úristen aranyasztalát verdesve fogja számonkérni, hogy ki cserélte így ki az ő kisfiát?

Hát ezért kell nekem magamat még az innetső világban kialudnom, s ezért kellett most egy hétig még arról a kis alvásról is leszoknom, amit eddig kiporciózhattam magamnak.

Mielőtt elindul az ember hetedhétország ellen, előbb rendben hagy mindent, amiért ő a felelős. A család felett való impériumot átadja ifj. Ferencnek, akiről tudja, hogy részrehajlatlanul fog uralkodni, mindenkit abszolút terror alá görnyesztvén. Az intézeti pókhálókat egyenkint átolvasom Jánosnak, akinek az elérzékenyedett tekintetéből megnyugvással látom, hogy egy szál hija sem lesz a pókhálóknak, legföljebb többet találok, mint amennyit itthagytam. A csontvázaknak, akiket a múlt esztendőben hazahordogattunk a határból, lelkükre kötöm, hogy ne szökjenek vissza a föld alá, mert az egyrészt hűtlenség, másrészt oktalanság volna. Utóvégre, aki már csontváz, az igazán kibírhatja az életet a föld felett is.

Azt hiszem, mindent elintéztem, ami eszembe jutott. Az elintézetlen leveleim százával összekötözött csomagjain megtágitottam a kötést, így tán az én szívszorongásom se lesz akkora. A hivatali helyettesemet megkértem, hogy a kultúrpalota tetején elsejétől ötödikéig gyászlobogót engedjen át a szelek játékának; a hónap hatodikától kezdve rendes boltos már úgyse küld számlát.

Mára, az utolsó napra már csak közügy maradt, igaz, hogy ez nagyon súlyos. Karl Neupertnek a könyve: *Harc a kopernikuszi világkép ellen*. Körülbelül esztendeje lesz, hogy gyötör engem ez a német zseni, aki miszlikbe vágta Kopernikust az összes törvényeivel. Elég a könyvnek a tábláját látni, hogy az embernek elálljon a szívverése. Semmi sem igaz abból, amit eddig tudtunk a kozmoszról. Nincs világegyetem, nincsenek naprendszerek, tejutak, csillagködök, fényévek, elkápráztató távolságok. Földgömb, az van, más nincs is. Csakhogy ez a gömb belül üres. Egy óriási sütnivaló tök, amelynek a belső kérgén van az emberi világ: a kontinensek és a tengerek. A tök óriásnak az üregében van a világegyetem. Már az, amit eddig annak hívtunk. Középen az éggömb, a csillagos ég. Tulajdonképpen egy rádiumgömb, amelynek a kérge sok helyen ki van lyuggatva. Ezeket a lyukakat, amelyeken kisugárzik a rádium, nevezzük mi csillagoknak. Ezt a rongyos kis éggömböt veszi körül a naprendszer: a nap a bolygóival. Illetve a napocska a bolygócskáival. Mert az csupa merő kitalálás, hogy a nap olyan óriás tömegű tűzbolygó, s hogy olyan fölfoghatatlan távolságra van tőlünk. Rossz útra tévedt, nagy tudósok évszázadok óta bolondítják ezekkel a dajkamesékkal magukat meg az emberiséget. Egy szó sem igaz belőlük. Az édesanyám többet tudott, mint Galilei, Kepler, Kopernikus, Newton meg Kövesligethy Radó, nekem is szeretett csillagász tanárom valamikor. Az édesanyám sohasem mondta másképp, csak úgy, hogy: *napocska*.

Mondom, körülbelül esztendeje, hogy megvettem ezt a könyvet, s azóta mindig készülök az ismertetésére. De egyrészt sohasem értem rá, másrészt meg nem is tudom, szabad-e azt nekem megtennem. Mert hátha ez új orientációra vezet a magyar bel- és külpolitikában? Hiszen mihelyst kisebb a világegyetem, azonnal nagyobbnak érzi magát az ember, és egészen másképp kalkulál, mint eddig. Hogy többet ne mondjak, azt is mindjárt meg lehet érteni, hogy mért nem találtak még most sem hőforrást Lillafüreden? Azért, mert mi tulajdonképp belülről kifelé fűrünk. A jó meleg földből fűrünk ki a hideg semmibe. Nem is tudom, nem azért volt-e olyan cudar az idei tél, mert a Bükkben átlukasztották a tökhajat, s azon dudált be a szél a semmiből?

Ha ilyen hosszú útra nem készülök, valószínűleg most sem teszem szóvá a dolgot. De most megszólalt bennem a lelkiismeret. Mégsem hagyhatom itt tájékozatlanul a fajtámat, ha már a szakemberek figyelmét elkerülte a diadalmas neupert-i világnézet.

Most írás közben figyelmeztetnek rá, hogy nem is kerülte el. Nemrégiben olyan kitűnő szakember foglalkozott vele, mint Karinthy Frigyes, a capillariai utazó. Most sejtem már, hogy alighanem ebben az ügyben keresett, mikor a múltkor itt járt Szegeden. Ha akkor szót érthettünk volna egymással, akkor most talán nem nyomná még ez a gond is a fejemet. Nem tudom, Karinthy mire ment vele. Nem is akarom tudni. Magam akarok szemébe nézni a kérdésnek, mint macska a királynak. Még egyszer átlapozom a tudós könyvet. Csupa matematika, csupa képlet, csupa levezetés. Gyökvonások, hatványozások, logaritmusok. Nem hiszem, hogy Kopernikusz akkora matematikus lett volna, mint Karl Neupert. Ijesztő nagy elme, ha igaza van, ha nincs. Azt látom, ha emezt eldönteni nem tudom is. Hogy is tudhatnám? Hiszen a hatszorhéten túl már az egyszeregyben is akadozom egy kicsit.

Hanem nini, megálljunk csak! Mi van itt az *Erdphysik* című fejezetben? Hogy Kopernikusz még az évszakok változását sem tudta kielégítően megmagyarázni? Az, hogy a nap hatezer kilométerrel közelebb van-e vagy távolabb, százötvenmillió kilométeres méretnél nem játszhat szerepet. Hát ez igaz. Bizony, szegény Kopernikusz pocsékká van téve. Hiszen még arra a kérdésre sem tudna felelni, hogy *télen miért nem lehet a gyűjtőlencsével pipára gyűjtani?*

No, végre valami, ami nekem is a szakomba vág. Hogy én ezt már előbb észre nem vettem! Hoci csak azt a zöldpaklis, finom magyar kapadohányt meg azt a lupét.

Egy, kettő, három, négy, öt... Mire eddig számolok, akkora füstmacska pöffen ki a pipámból, hogy beárnyékolja az egész neupert-i kozmoszt. Szédíthet már engem akármilyen fantasztikus, levezetésekkel és matematikai képletekkel! Ha ezt az egyetlen tételét ilyen könnyen megdönthettem, akkor nincs miért birkóznom a többivel.

Nyugodtan indulok el a hosszú útra. Távollétemben nem lesz semmi zavar, megmentettem a kopernikuszi világképet. Ha esetleg nem térnék vissza, például a spanyolok ott fognának az esetleg megüresedő diktátori állásra, amire nemigen találhatnának nálam alkalmasabb embert, legalább erről emlegessen meg a hazám.

Sokat vétettem ugyan a tekintélyek ellen, de megvédtem a thorni kanonok tekintélyét.

EGY ÉSZRE NEM VETT MILLENNIUMRÓL

Nem veszem rossz néven senkinek se, ha nem tud róla. Én se vettem volna észre, ha márciusi ifjú nem lettem volna a héten, már csak úgy a magam öreges módján. Nem volt szívem sem Petőfit idézni, sem azt elmondani, mit kíván a magyar nemzet... A régi március tizenötökről beszéltem, amiket nem mert a törvény a kalendárium pirosába öltöztetni, s a *nemzet* átengedett a *népnek*. A szűrös, subás parasztoknak, a hetipiacos ténfergőknek s a csizmadiáknak, kalaposoknak, szűcsöknek, takácsoknak, szóval azoknak, akiket az úri humor iparoskeblű honfitársaknak nevezett. Ők voltak azok, akik kifényesedő szemmel hallgatták meg a piactéren a feltörekvő fiatal fiskálisokat, a kucsmás jogászokat, vagy ahol ezekből nem futotta déli harangszóig, a pápaszemes filozoptereket is. Az úri renden levő nemzet se tette, se vette az esztendő ibolyakoszorús hónap leányát. Pesten még igen, mert ott néha szeleskedett az ifjúság, és nemcsak a szabadságot éltette - az nem volt tilos, mert a március tizenötödikén éltetett szabadságtól még soha nem tört csontja senkinek -, a pesti ifjúság néha a zsarnokokat is emlegette, sőt az ég villámaival is összeköttetésbe hozta őket. Ilyenkor kellett józanítólag közbeszólni a rendőrkardnak, és így lett néha pirosbetűs nap március ártatlan idusából. Végre is Pesten felelős államférfiak laktak, akik elsősorban azért voltak felelősek, hogy a gyerekek lármája el ne hallják Bécsig. Vidéken azonban csak tekintetes urak vigyáztak a népekre, és ők nem idegeskedtek, mert tudták, hogy a mérges Dobos bakter, ha kiáll a városháza kapujába, egymaga is megregulázza a piacon Petőfi Sándort, Kossuth Lajost és az egész negyvennyolcat. Ők maguk, a tekintetes urak elpipáztattak a népek feje fölött a városháza ablakában, ráandalodtak a vadludakra, amelyek lomhán húztak az ólmos ég alatt, s találgatták, hogy esőt hoznak-e vagy napot, s ásítozva lesték a toronyórát, hogy mennyi híja van még a déli sörözésnek. Legfeljebb akkor szólaltak meg, ha valamelyik fiatal nagyon szabadjára eresztette a hangját, és megrezentette vele a városháza ablakait. De akkor is csak ennyit mondtak:

- No, ebből is jó panorámakikiáltó lett volna, ugyan ki fia-csikaja?

Egyik-másik öreg tekintetesnek talán eszébe is jutott, hogy ő is volt márciusi ifjú valaha. Mindjárt el is legyintette magától a gondolatot, önmagának megbocsátó mosolygással:

- Eh, fiatalság, bolondság. Mindnyájan a március tizenötön kezdtük, és mindnyájan a reálpolitikán végeztük.

A reálpolitika az volt, hogy „éljen a hatvanhét”. A nemzet reálpolitikát követett, és a szabadság, egyenlőség, testvériség éltetését rábízta a népre. Ha a nemzeten állt volna, a piros sapkás március tizenötöt tökéletesen kigumizta volna a könnyen hámló magyar közéletből az április tizenegy, amely nemzeti díszül a kétfejű sasos hálósapkát viselte. Hogy a március tizenöt rámaradt a háborút követő korra, amely noha megfontolt lelkesedéssel és kellő óvatossággal törvényes gyertyát gyújt neki hivatalos oltáron, az nem a nemzet érdeme, hanem a népé. A ködmönös és szűrös, subás parasztoké, az iparos keblű honfitársaké és a kucsmás jogászoké, akiket némely alföldi városokban *Maxi*knak neveztek. Mert szégyen, nem szégyen, de minden kortársamnak be kell ismernie, ha becsületesen szolgál a memóriája, hogy a március tizenöt se osztó, se szorzó hitvallóinak, a ráérő parasztoknak és lelkes csizmadiáknak gyakran valamelyik Mitetszik boltos jogászfia tolmácsolta a magyar nemzet tizenkét kívánságát, és harsogta el a Talpra Magyart.

Ilyen gondolatokat forgatván magamban a régi márciusokról, rájöttem arra, hogy negyvennyolc előtt is volt már nekünk egy március tizenötödikénk, amelyik pirosbetűs volt - ó, de mennyire az! A honfoglaló magyarok második nemzedékének vére öltöztette pirosba, *éppen most ezer esztendeje*.

933 március 15-én volt a merseburgi csata, amelyben kelet magyarjai először szenvedtek vereséget Európa nyugatán. A harcos nomádok itt kapták az első figyelmeztetést, hogy olyan világba kerültek, amelynek élettörvényei már mások, mint amilyenekhez őket az őshazák füvellő mezői szoktatták. Úgy is lehet mondani, hogy itt kaptuk az első reálpolitikai leckét...

*

Az esemény és a dátum biztos - a részletek mind bizonytalanok. Még az is kétséges, hogy csakugyan a szászországi *Merseburg* volt-e a csata színhelye, ahogy Liutprand cremonai püspök, a szabad száju és minden udvari pletykán mohón kapó kortárs krónikázza, aki különben emigráns gyanánt került az Alpeseiken innenre, és mint írástudó csinált karriert a németek közt, akik maguk nemigen törték még a tudomány tollát. A történetírók sokkal megbízhatóbbnak tartják Widukindot, a corveyi barátot, aki szerint Riade folyó mellett volt a nevezetes ütközet, s azért azt mostanában inkább riadei csatának tanítják az iskolában. Csakhogy ezzel a folyóval meg az a baj, hogy most már se helye, se neve. A német historikusok azt hiszik, hogy valahol a Saale jobb partján lehetett az öldöklés, Hallétól keletre, ahol a mai Reidenburg nevében a Riadeé lappang. Ugyan Schlechtewitz falu is azt tartja magáról, Merseburgtól délre, hogy ő is a nagy csata emlékét őrzi. Tudniillik a magyarok vezére a csata után elkáromkodta magát:

- *Hier ist mir viel Übles und Schlechtes widerfahren!*

Hát hogy ebből lett volna *Schlechtewitz*, az viccnek elég rossz vicc.

Abban nem illik kételkedni, hogy a riadei csata magyar vezére csakugyan elkáromkodta magát, de nem szelíd németül, hanem olyan pogány szittyául, hogy azt se püspök, se barát le nem kottázhatta. Meg is volt rá minden oka, hogy végigkáromkodja az ősmagyar minden szentek litániáját. Az egyik krónika szerint majd negyvenezer embere veszett oda. De ha ez nincs is krónikás lódítás nélkül, a szégyen letagadhatatlan volt: *a németek először verték meg a magyarokat*, akiknek hadifortélyát végre kitanulták, igaz, hogy harminc esztendő kellett nekik hozzá.

Az ezredik évfordulón már beszélhetünk a dologról szégyen nélkül. Nemcsak arról, hogy a forgandó hadiszerencse ellenünk szegődött, hanem arról is, hogy mi keresetünk volt ott, ahová senki se hívott bennünket. Nagyon valószínű, hogy igenis hívtak. A mai Európa akkor még csak kialakulóban volt, s az országot bizonytalan határaikon belül is testvérharcok tartották állandóan rengésben. Az antantokat nem az újkor találta ki, az elhelyezkedést és állandósulást kereső népek akkor is szövetségeseket kerestek, s a harcos magyarság kapós szövetség volt a németnek - német ellen is. Nem bizonyos, hogy a magyar nyilasokban mindenütt ördögöket láttak a jámbor keresztények: akik segítségül hívták, azok testvérek gyanánt is fogadták őket, s egy kupából itták velük az áldomást.

A cremonai püspök, az udvari írdeák, természetesen úgy beszél róluk, mint a sátán ivadékairól, de nagyon respektálja az ördögfiúk vitézségét. S tekintve az ezeresztendős távolságot, nem is lehet tőle kívánni, hogy finomabban nyilatkozzék róluk, mint ahogy a franciák nyilatkoztak a háború alatt a boche-okról. A haditudósítások stílusa a hieroglifáktól a szedőgépekig nem változott semmit.

Az ám, hogy el ne felejtsem, az idei március tizenöt nemcsak a merseburg-riadei csata millenniuma volt, hanem egy magyar szóé is. Liutprand haditudósításában fordul elő először a sokat idézett szállóige, az „ördögi *huj-huj*”. Szó szerint ezt írja a püspök:

- A csata rögtön megkezdődött; a keresztények részéről felhangzott a szent és csodatevő Kyrie eleison dallama, amazok részéről pedig a folyton ismétlődő, undok és ördögi *huj! huj!* kiáltás.

Némely kései magyar írástudók szerint ez a *huj! huj!* tulajdonképp *hajrá!*-nak hangzott, s ebből lett a nemzetközi *hurra!* Akárhogy volt, ennek az ördögi *huj! huj!*-nak sokat köszönhet a Kyrie eleisonos Európa. Mert a Szent Istvánnal kezdődő évszázadokon át ezzel az ördögi *huj! huj!*-jal épült a magyar testekből a bástya, amelyen a Nyugatot ostromló Kelet hullámai megtörttek. A Nyugat leányai csak azért fonhatták évszázadokon át csendes meseszó mellett a kendert, s a Nyugat férfiai azért hasogathatták évszázadokon át a teológia szőrszálait, mert itt évszázadokon át virrasztott és *huj! huj!*-ozott a magyarság.

*

A merseburgi dómban őriznek egy ezeréves jellegzetes magyar nyílhegyet, és Keuschbergben, Merseburg mellett még most is minden esztendőben Tedeumot mondanak a magyar veszedelem elmúlásának örömére. Talán nekem is szabad ezt a hamarjában összefércelt gyászfátyolt az ismeretlen magyar katona sírjára odatennem, aki ezer évvel ezelőtt elesett Merseburgnál, haldokolva emelte föl fejét a visszavonulás távolodó kürtszavára, és aztán visszazökkent a lekaszált emberfüvek közé, ezzel a végső sóhajtással zörgetvén meg a pogány magyar isten márciusi csillagokkal kivert kapuját:

- Hej, teremő öreg isten, minek hoztad te ki az én fajtámat apáink végtelen mezejéről ebbe az ellenséges, idegen világba?

JUBILEUM

Hogy el ne szalajtsuk, idejében szólok. Annyi szép jubileumot csináltunk a feljebbvaló esztendőkből, hogy már az idén se maradjunk anélkül. Legalább egy ódapályázatot meg egy szoborpályázatot írjunk ki. Az ódát a centiméterről kell szerkeszteni, szobrot meg a liternek állítani. Ennek különösen az kedvezne, ha egy kis választásos időt is hozna ránk mostanában a jó Isten. Legalább az ihlet is kéznél volna.

Ebben az esztendőben jubilál Magyarországon a méterrendszer. Most hatvan éve, hogy a szittya nemzet befogadta ezt a jakobinus találmányt; és ezzel is utat nyitott a destrukciónak. No már amennyiben az új divat a nemzeti mértékek feladását jelentette.

A nemzeti mértékrendszer alapja - a bécsi öl volt. Amilyen magas szokott lenni egy jól megtermett bécsi ember, olyan hosszú ércrudat öntöttek, azt betették a bécsi levéltárba, és ilyen hosszúra kellett venni az ölet Budán is meg Lembergben is meg Jásztatárszentgyörgyön is. Az ölnök hatodrészt elnevezték lábnak, mert körülbelül ilyen hosszú szokott lenni a bécsi ember lábafeje. A láb tizenkettedrésze volt a hüvelyk, mert nagyjában egy hüvelykujj szélességének felelt meg, s ennek tizenkettedrészét hívták vonalnak. Ez bizonyosan nagyon szemléltető mértékrendszer volt, csak az elképzelhetetlen, hogyan tudtak vele mérni. Azt megértem, hogy Napóleon karrierje Toulon ostromakor kezdődött, mikor kiszámította, hogy hány ember holtteste elegendő a sáncárok betömésére. Ha az ember kutyákkal végez ilyen számtani műveletet, akkor azt mondjuk rá, hogy pecér, Napóleonra azonban kénytelenek vagyunk azt mondani, hogy lángelme. Pedig neki könnyű volt, mert ő már köbméterekben számított. Az én szememben sokkal nagyobb világtörténelmi rejtély, hogy hogyan csináltak költségvetést a régi világban, ha például egy szobát ki akartak padolni a vármegyeházán. Hiszen annyit tudott az alispán is meg az asztalos is, hogy a hosszúságot meg kell szorozni a szélességgel, de annak az ördöggel kellett cimborálni, aki a három öl, két láb, négy hüvelyk hosszúságot meg tudta szorozni a két öl, egy láb, kilenc hüvelyk keskenységgel.

És hozzá még a hosszúságmérésben nem is egészen az öl volt a hatalom. Aggatott neki némi ellenzék is, az egyik vidéken rúd, a másikon kötél, a harmadikon nyilas és az egész világon rőf formájában. A többi mértékek közt tán még nagyobb volt az összevisszaság. A pint, a verdung, az icce, a messzely, az mind úrmérték volt, nem is szólva a szapuról, vékáról, csöbörrel, kupáról, ejtelről, ficsórról, finakról és egyéb ősi találmányokról. Akó kettő is volt, a nyolcvaniccés bécsi akó és a hetvennégy iccés magyar akó, de például a Hegyaljának egyik se kellett, mert ott gönci hordóval mérték, csak hogy abból is kettő volt, az egyik száznyolcvan iccés, a másik százötven. Tán még legkönnyebb volt eligazodni a súlymértékek közt. Ha más nem, a patikáros bizonyára tudta, hány szemer tesz egy latot, hány lat egy fontot, és hány font van egy mázsában. Itt legföljebb az okozhatott egy kis kavargást, hogy volt bécsi font és vámfont, s más-más mázsával mért a posta, a vasút és a vám. Persze csak az ország területén belül. A gránicon túl megint más mértékrendszerben üdvözültek a népek, és valószínűnek tartom, anélkül hogy akadémiai tagságra törekednék, hogy ezzel függhetett össze a parókaviselés európai divata. Az emberek belekopaszodtak a mértékszámításba, a finanszminiszterek az udvarnál, a professzorok a katedrán, a dámák a piacon. Tessék elgondolni, micsoda lélekveszedelem lehetett abból, mikor a „Zöld kutyáról” nevezett boltos lemérte a nádmézet a dáma számára, és ezt mondta neki:

- Éppen két bécsi font meg hat és fél lat.

Madame Curie egy új teremtés alapjait rakta le a rádiummal, de azért azt hiszem, a nádméz árának a kiszámításába ő is belebukna, még ha tudná is, hogy harminckét lat esik egy bécsi fontra.

Most már azt gondolhatná az ember, hogy a mértékeknek ebben a babiloni zűrzavarában mindenütt örömmel kaptak az olyan egyszerű és józan mértéken, mint a méterrendszer. Pedig dehogy! Éppen úgy felhőrdültek ellene, mint ahogy most tusakodnának egy egységes európai valuta ellen.

A magyar országgyűlés, most hatvan éve, 1874-ben iktatta törvénybe az új mértéket, de kimondva, hogy csak 1876-tól teszi kötelezővé, időt akart adni, hogy addig falu, város összeszokhasson vele, s ez alatt a két esztendő alatt elárasztották az országot népszerűsítő füzetekkel. De hát azokkal nem sokra mentek. Először, mert a nép nagy része írástudatlan volt, másodsor, mert a népszerűsítő füzeteket írástudók csinálták. Tudniillik a kormány írástudói, akik akkor is azt hitték, hogy valami nagy szégyen volna az, ha ők nemcsak hivatalosul tudnának, hanem magyarul is.

Így aztán az új mértékek közül olyan forradalmi zűrzavar támadt az országban, hogy arról érdemes volna külön kortörténeti tanulmányt írni. Hebehurgya volt egy kicsit a törvény is, amit csak a kilencvenes években helyeztek hatályon kívül, s ennél is nagyobb baj volt az, hogy a régi mértékeket eltiltották, mielőtt újakat készítettek volna. A rendőrség természetesen feladata magaslatán állt, razziázott a boltokban, s ahol iccét, rőföt, fontot talált, azt elkobozta. Budán majd a Dunába hajítottak egy Bojisics nevű városbíró, aki nagy ügybuzgalommal ténykedett e téren. A gabonatőzsdén is nagy volt a riadalom. A búzakereskedők nem vállalták mértékegységnek a kilogrammot, mert kicsinyellték. Napokig tartottak az izgalmas tanácskozások, míg végre valaki kitalálta a *métermázsát*, ami egyszerre véget vetett a tőzsdések forradalmának. Attól fogva már csak azon panaszkodnak a pestiek, hogy az új rend mindent megdrágított. Tudniillik a nemzet akkor is *kerekített*, mint mikor a mi időnkben a pengőt behozták.

A vidéken természetesen még tovább tartott a zűrzavar, s hónapokig küldik a mértékfrontról a hadijelentéseket a vidéki boltosok. Kecskeméten például bevették a fejét annak a kocsmárosnak, aki az új renddel meg akart szabadulni a kontóra ivóktól, s elsőnek krétázta ki az ajtóra:

- *Bejött a liter, elmúlt a hitel!*

Ebből a szentenciából szállóige lett, s a mértékváltozás népköltészeti termékeiből körülbelül csak ez maradt az utókorra. Ellenben feledésbe ment az a szélsőbali kuruc, aki ezekkel a rigmusokkal tüzelte a nemzeti ellenállást:

*Szaladj Andris, szaladj Péter!
Haragosan jön a méter,
Nyomában lityeg a liter,
Az is mérges kutyaliter,
A grammok is ott ügetnek,
Az istenit a németnek!*

Persze a labancokat is megrúgta a Pegazus. Föltétlen hivatalos ihlet érzik abból a törvénytisztelő tankölteményből, amely így kezdődik:

*Régi mérték mit sem ér már,
Új mértékkel mér a kalmár,
Két fontot tesz a kilogramm,
Négy latot meg hét dekagramm...*

A költő egy kicsit keverte a műfajokat, s a tanköltemény ódái lendülettel végződik:

*Ezt elfeledni nem szabad
S aki igen, számára marad.*

Ettől félt az a Keskeny Péter nevű magyar is, akit a borsodi Hejőszalontán egyhangúlag bírónak választottak, noha kézzel-lábbal kapálózott ellene. Végre sírva fakadt, és kimondta, hogy miért nem vállalja a nagy tisztséget.

- Miért akarnak engem öreg koromra megrontani a bíróssággal? Hiszen nem tudok én franciául. Szent Pétert tisztelem, becsülöm, de mit tudom én, kiféle, miféle volt ez a francia Szent Méter? Pedig most azzal lesz a bírónak legtöbb dolga.

Igaza is volt neki, mert mindenfelé összekeverték az új mértékeket nemcsak a régiekkel, hanem egymással is. A komáromi főjegyzőnek elküldte a székbe a cselédjét egy kiló húsert, a lány azonban métert kért, mire a mészáros megnézvén az átszámítási táblázatot, beletett négy borjúlábát a kosárba, mondván:

- Egy méter ugyan csak három és fél láb volna, de már csak ne csúfoskodjunk azzal a fél lábbal, vigye el mind a négyet.

A kolozsvári székely cselédlány meg úgy könnyített a lelkén, mikor a méterrendszer másnapján beállított a boltosukhoz:

- Istálok alásan két fityinget, három fittyfiritty borsot, oztég kérek fotogémet és belestül vaj egy fél métejt; tuggya a varasbéka, hogy és vegyünk már valamit ebben a pettyentős velágban.

Az új rendnek különben sokáig mētelyrendszer volt a neve az egész országban, és a nyelvészek számára jegyzem fel, hogy a faddi dohánybevéltő hivatalnál a nép egy hét alatt a következő változatokat csinálta az akkor először hallott *kilogramm* szóra:

- Kilográf, kiliger, kalager, kilográt, tilogram, kiugróm, geográf, kiogresz, kilogrász, gelográf, kalográf, koligram, filigran, pilugram, puligram, koligráf, koligrád, koligran, kinogram, guligrim, kurigra, fuligram, kirugom, ilegráf, kiágrász, dilegron, diligra, kiágrány, poligrány.

Csak egynek nem mondta tévedésből se senki: kilogrammnak.

Valamelyik minisztérium levéltárában tán még most is megvan a tordai tanács következő furfangos felirata:

- Tekintve az öl hosszúságát és a méter rövidségét, méltóztassék a nagyméltóságú kormánynak megengedni, hogy Torda városa addig *kizárólag* a régi mértékeket használhassa, *míg az újba belejön*, mert különben a célirányos újításból is nagy veszedelmek leendenek.

De hát nem lett semmi veszedelem se, alig félszáz év alatt egészen jól beleszoktunk a *mētelyrendszerbe*. Igaz, hogy mifelénk a tanyákon még most is *sukokban* és *collokban* mérnek, és - a szó köztünk maradjon - magam se vagyok mindig biztos benne, hogy a méter családfáján merre van a felfelé és merre a lefelé. Ezt a jubiláris emlékezést is így írtam meg, hogy vannak némi kétségeim afelől, a grammnak a dekagramm-e a kisöccse vagy a decigramm. De tapasztalataim szerint az is a dolog rendje, hogy akik jubilálnak, azok sohase legyenek egészen tisztában a jubilálttal.

A NÖVÉNYEK CSODÁLATOS ÉLETE

Ezt a címet az a csodálatos növénybiológiai könyv viseli, amelyet egy fiatal barátom, Greguss Pál főiskolai tanár írt, s amely pár hónapja ijesztgeti a könyvkedvelő magyarokat a kirakatokban. Csakugyan szittyaijesztgetésre való könyv, nyalábos negyedré, majd hatodfélszáz oldalas, s négyszáznál több illusztrációja miatt - az is majd mind a szerző kezemunkája - húsz pengőn felül van az ára. Ez bizony detektívregénynek is sok volna, hát még tudomáynak! S még hozzá botanikának, amitől minden rendes embert úgy elriaszt az iskola, hogy még álmában is beleizzad, ha nem tud előle elszaladni!

Nos, ha a Greguss Pál könyve csak tudomány volna, akkor én se tenném egy napilap vasárnapi asztalára. Se jussomat nem erezném hozzá, se bátorságom nem futná annyira. Csakhogy ebben a könyvben a tudomáynak lelke is van, olyan mint a Raoul Francéénak, s az mindnyájunknak szól, akik lelket érzünk magunkban. Sőt úgy érzem, Greguss Pál nem annyira a pályatársak szűk körének szánta a hol ámulatba ejtő, hol megborzongató titkoknak ezt a könnyű kézzel felpattantott wertheimszekrényét, mint inkább nekünk, szegény tudatlanoknak. Mit akar tőlünk? Miért állít meg bennünket, aszfalton rohanókat, országúton vágatásokat, ingoványok bukdácsolóit, sehová nem vezető sínek ténfergőit, parttalan óceán hajótöröttjeit, mai embereket? Tud valamit adni, amiben meg lehet kapaszkodni, ami elvisz valahová, ami olyan világosság a sötétben, hogy nincs hatalom, ami kioltassa?

Talán. Azt a nagy gondolatot, hogy az ezerarcú Élet csak egy, mert egy az Erő, amely kigyújtja a nap protuberanciáit és a szerelmes szemét, pirosra festi a rózsza szirmát és a gyermek száját, gyárakat épített a moszattal, és az emberi elmét képessé teszi arra, hogy a Kozmosz minden karájában felismerje ugyanazt az erőt.

Ez világosság, ez törvény, ez fix pont, olyan magasan, mint a sarkcsillag. De kinek a kapaszkodó karja éri el a csillagokat?

*

Én valamivel többre vittem annál, hogy a rózsában csak szépet lássak, a spenótban csak kellemetlent és a cserfában csak jó tűzrevalót. Fűt, fát, virágot hamarabb megszerettem, mint az embereket, és nyilván tartani fogom velük a barátságot egész addig, míg egyéb tennivalóm nem lesz, mint kékszemű vadlent és pirosat nevető pipacsot üzengetni fel a föld alól. Mikor más nem látja, ma is a szerető puha kezével simogatom meg a jegenyefa bőrét, és jellemét érzem a méltóságos, fekete derekú tölgynek, amely még a makkot is oly halkán potyogtatja, mint született főrend a szót. Nekem kedélyes öreg kanonokok a fűzek, széllel bélelt bohémek a juharok; pusztuló, vén betyárok a forradásos testű, bozontos fejű fekete nyárfák, esküvőre készülő menyasszonyok a virágzó galagonyák, háziállatok a tanya eperfái, és várjobbágyok a gyümölcsfák. És ahogy ebben a szigorú pénteki alkonyatban kinézek az utca fáira, tudom, hogy most már visszatérőben van beléjük a lélek, amely télire lehúzódott a földbe a gyökereken keresztül, fölkereste a szénné vált erdőket, s megelevenítette odalent a halott sigillariákat és lepidodendronokat.

Igen, én gyerekkoromtól fogva tudom, hogy a fáknak és virágoknak, az eleven nádaknak és a halott nádtetőkön élő kislibaszín moháknak van lelkük. Greguss Pál könyve a tudomány minden komolyságával arra tanít meg, hogy *a növényeknek értelmük is van*, régibb, mint az emberé. Én azt teszem hozzá, hogy nyilván azért is tökéletesebb, mint az emberé. Nekik jó néhány millió esztendővel több van a hátuk mögött, mint nekünk.

*

Akinek nem esik is jól, visszaemlékezhetik rá az iskolából, hogy a növények a legnagyobb kémiai gyárosok - panamák nélkül -, nekik van a legtökéletesebb vízvezetési rendszerük, ők a legügyesebb szerelők és a legzseniálisabb építésszek, s már akkor traverzekkel dolgoztak és pillérekkel, mikor az embermag még el se volt vetve a tengerek iszapjában. Greguss Pál könyve példák és képek százaival bizonyítja, hogy az emberi technikának és mechanikának alig van olyan találmánya, amelyiknek az alapgondolata meg ne volna a növények világában. A rajzok pedig arról győznek meg, hogy sokszor még a forma is kísértetiesen azonos, csak az anyag más. A növény nem szorul importra, maga terem meg magának téglát, maltert, vasat, fonalat, szűrő-vágó szerszámot és sebtapaszt. Az a cserép jácint, amely itt a kezem fejénél beletavaszkodik az írásomba, sokkal tökéletesebb autarchia, mint aminőt korunk legnagyobb államférfiai el tudnak képzelni, akik, fájdalom, alighanem mind elbuknának botanikából.

Válogatás nélkül jegyzek ide néhány „emberi” találmányt, aminek a növények régebbi utódai, mint mi vagyunk: locsoló, csíptető, cukorfogó, paprikaszóró, álarc, csirkeitató, hurkatöltő, kefe, liszteszsák, zuhany, Pravazfecskendő, csapóajtó, szenteltvíztartó (csak a növény mézet tart benne), kaszatokmány, fűró, véső, fészítővas, húzócsavar, jégsekrety, pánya, támasztópózna, esernyő, termosz, lift, ék, parfümszóró, kanál...

Aki azt hiszi, hogy ez mese, az nézze meg a képeket. S aki esetleg primitíveknek ítéli ezeket a találmányokat, az vegye tudomásul, hogy a pitypang ejtőernyős repülőgéppel rendelkezik, a lósóska magja vitorláscsónakkal viteti magát a vízre, s a gyékény hidroláns eszt ki termése terjesztésére. Tessék megérteni, itt nem elméskedésről van szó, hanem a legszárazabb mechanikáról és fizikáról. A vízvezetési csövek Mannesmann módszere szerint vannak összerakva, s ezt a módszert követi a búza szára is, a nádszál is, csak nem tudjuk, ők minek hívják. Nem beszélek a növényi fénygyűjtő lencséről és fényszűrőkről, mert az optika nagyon komplikált tudomány. De például a sarkantyúka virágnak háziszervizéi közé tartozik a Bramah-féle hidraulikus sajtó és a Papin-fazék. A fenyvek háztartásába pedig be van vezetve a Junkers-féle automata melegvízszabályozó gumihártyás szelepe.

*

- Különös bogár az ember... - hallottam a minap valakit, amint megsóhajtotta a tulajdon szerelme csodáját.

A növények szerelmi csodái amelyekben nagy szerepet visznek a házasságközvetítő pillék, méhek, mindenféle bogarak, elég ismertek, s egyik legnagyobb és legérdekesebb fejezetét teszik Greguss könyvének írásban és képen. Itt lehet aretinózkodni és giulioromanózkodni, csak fantáziával nem lehet győzni. Mármint emberi fantáziával nem. A növények fantáziája sokkal nagyobb. Mindent kitaláltak, csak - az erkölcsöt nem. Hogy a zsályák, a jázminok, az orgonák szerelme szebb-e, mint az emberé, azt nemigen lehet eldönteni, de biológiai különbség nincs köztük. Hőmérővel ki lehet mutatni, hogy a fehér liliomokat is előnti a forróság, mikor szerelmesek. Hogy legitim vagy illegitim szerelem esetén mutat-e többet a hőmérő, arra nem ad feleletet a könyv.

Az ellenben kétségtelen, hogy a növények csecsemőgondozása olyan tökéletes, amilyenre az ember csak sóhajtva gondolhat. Nincs az a fejedelmi sarj, aki annyi és oly finom pólyákba volna takarva, mint amilyen a legutolsó gyom is védi a maga szülőttét. Némelyik még a csecspipáról is gondoskodik. A kókuszdió pedig annyira megy a gondosságban, hogy sűrű tejét felvizezi, nehogy ártalmára legyen a babának.

*

Greguss Pál azt hiszi, ha az ember évtizedekkel ezelőtt hozzáfogott volna a növényi élet tanulmányozásának, ma sokkal előbbre volnánk, és az emberi értelem sokkal többet meghódított volna a Kozmoszból. Én azonban majdnem azt hiszem, hogy az ember sohase hozhatja be azt a különbséget, amely őt a növénytől elválasztja - nem az ő javára. Nem tagadom, hogy az emberi értelem is produkált egyet-mást, de mintha az emberi boldogság szempontjából mindannak nem volna különösebb jelentősége. Van emberi értelem, hogyne volna, de mit ér az, ha - *az embernek nincs magához való esze*? Mert amit ma csinál magával az ember, azért igazán nem volt érdemes emberré válni.

UTAZÁS GRAMMATIKÁBAN

Grammatika, ahová rossz éjszakákon az álmok kormányozhatatlan léghajója szokott elvinni, Katekizmus és Matematika közt fekszik, száznyolcvan fokra a Vidámság délkörétől, s a legrémesebb országok egyike, amelyek Pedagógiában találhatók. Ha Dante járt volna valaha Grammatikában, akkor bizonyosan bevette volna a Pokolba, annak is a kilencedik körébe, ahol Ugolinót kergetik a vadászkutyák. De azt hiszem, akármennyire kedvelte Dante a skolasztika labirintusait, Grammatikában nem volt járatos, sőt nyilván Kolumbusz Kristóf és Magellán is elkerülték ezt a sötét tartományt, ahogy a helyesírásukból következtetni lehet. S azt gyanítom, Napóleon is anélkül halt meg, hogy valaha bemutatták volna neki azt az emberevő *ogret*, akinek a neve *állítmánykiegészítő alanyeset*.

Igen, az élet olyan furcsán van berendezve, hogy nem a nagy, markos, erős embereket birkóztatják a *birtokos jelzővel* és nem az akadémikusokat csíptetik a *célhatározó* és *véghatározó* harapófogójába, hanem a kisgyerekeket internálják Grammatikába, akiknek nincs egyéb vétkük, mint hogy piros az arcuk és nevet a szemük eleven drágaköve. Én is olyan vagyok, mikor álmomban beteszem a lábam az árnyaknak eme birodalmába, ahol ijedten és tétován bolyonganak az áldozatok elsoványodott lelkecskéi, fehér ingben és kezükben gyertyával, mint régi fametszeten az inkvizíció máglyáira menők.

- Mit kerestek, angyalbáránykák? - furakszom közéjük. - Gyertek, futkorásszunk inkább a gyepen.

Persze Grammatikában veszélyes a gyepen futkározni. Mindenütt kígyózsombékok nyüzsögnek: *ajakhangok*, *foghangok*, *ínyhangok*, *nyelvhangok*, s aki rálép valamelyikre, mindjárt tartozik megmondani a nevét.

- A *bennható igét* keressük - válaszolják nyöszörögve a lelkecskék. - Nem találkoztál velük valahol?

Nagyot dobban a szívem, és végigborzongat a hideg, mert eszembe jut, hogy Baksay tanár úr meghúzta a hajamat a fülem fölött, ahol legjobban fáj, és megígérte, hogy a jövő órán addig húzza fölfelé, míg csak tíz bennható ígét nem találok.

Erre nem lehet azt mondani, hogy keresse, aki elvesztette őket, mert a Grammatikában ez igen nagy vétek, és rögtön megbüntetik érte az embert azzal, hogy megkérdezik, milyen mondatot mondott most. Tőmondatot, hiányos mondatot, egyszerű bővítettet, összetettet? Főmondatot, mellékmondatot? Jelentőmondatot, kérdőmondatot, óhajtót, parancsolót? (Mintha Grammatikában egyéb is volna, mint panaszkodómondat!)

Mivel álmomban még nem vagyok annyi éves, ahány fajta mondatot ismernem kellene, nem szólok semmit, csak szügyembe vágom a fejemet és keresem a bennhatók csodáját, mint Saul kereste apja teheneit az ótestamentumban.

Persze Saulnak könnyű volt, mert ő már akkor nagy fiú volt, ismétlőiskolás korú, és különben is csak a mezők liliomai közt sétáló, öreg próféták állították meg nyájas szóval. De a szegény kis hüvelykpicire hurokkal lesnek a *határozószók*, tört vetnek neki a *melléknévi igenevek*, és azt se tudja, hova meneküljön az *alanyi ragozás egyes szám harmadik személye* sündisznójától, mikor rátátja a száját egy rettenetes csúnya medve:

- Hamm, hamm, hadd kapom be ezt a rossz gyereket, aki azt se tudja, hogy énelőttem féllábra kell állni, mert én vagyok az *állapothatározó*.

Mire a bújócskázó bennhatók közül ötöt összeszedek, akkorára rendesen elérek egy nagy, fekete házhoz, amelyből rettenetes láрма, sírás, jajgatás hallatszik ki. A kapujában egy főigazgató áll, tetőtől talpig vörösben, az egyik kezében van egy pallos, a másikban egy olvasókönyv, és a pallossal odamutat a kapu fölött levő címerre. A címer egy oroszlánt ábrázol, amelynek a szájából cédula lóg ki, és arra az van írva:

ELEM-E-Z-Z-ÜNK

Mikor idáig érek, mindig fölsikoltom magam álmomból, és a feleségem megszid, hogy az este a legális porción kívül bizonyosan még egy csésze feketét adattam be a Julissal, és végül megesküszik a lelkem üdvösségére, hogy ezután legföljebb medvecukrot feketézhetek eleve-nítőnek.

Hát az én lelkem üdvössége már aligha veszendőbe nem megy, hanem az unokám lelkét talán már nem fogják gyötörni Grammatika rémes víziói. Valaki, aki félig pszichológus, félig költő, csupa meleg szív és világító értelem, rájött arra, hogy Grammatikába más úton is el lehet érni, mint amelyiken Arisztotelész óta járnak, és aki ezen a más úton jut el bele, az az öröm és vidámság országának találja.

Nemesné M. Márta, a naphegyi családi iskola igazgatónője ennek az ismeretlen tartománynak a magyar fölfedezője, aki *Nyelvtanmesék és víg nyelvtanórák* című könyvében az elemi nyelvtanítás új módszertanát adja a pedagógusok kezébe. Tanítvány ő is, Ottó Bertholdtól tanulta a nyelvtanítás felfedezettő módszerét, amely a lélekkínzó formalizmussal szakítva a konkretizmus alapján építi fel a nyelvtant, de úgy, hogy azzal együtt egy logikus világkép is kiépül a gyermek lelkében. Azonban az az elmésség, az a megvesztegető fufang, az a puha és gyengéd és mégis biztos kézfogás, amivel a nyelvtan virágos ösvényein és napos tisztásain végigvezeti Nemesné a pirosképű és csillogószemű utasokat úgy, hogy az arc az út végén is piros maradjon és a szemek csillogását könnyű be ne harmatozza: az egészen ezé a jó és okos asszonyé.

Hol volt, hol nem volt, azaz hogy hol nincs egy rossz Jancsika, aki nem tud a nyelvtanórán figyelni, ámbár ki merné azt mondani, hogy Jancsika a rossz, és nem a nyelvtanóra? Hát ezt a Jancsikát álmában kézen fogja a *nyelvtantündér*, akinek puha és gyöngéd és mégis biztos a kezefogása, és elvezeti éjszakáról éjszakára Nyelvtanországba, az *értelmes beszéd országába*, ahol a *hangmanókák* laknak, pajzán, vidám, huncutkodó teremtések, akik le is vannak rajzolva ebben a boszorkányos könyvben: *Betűruhákban* laknak ezek a manókák, ünneplő nagybetű ruhákban és hétköznapi kisbetűruhákban. Vannak köztük felnőttek, akiknek egyedül is szabad kilépni az utcára a száj kapuján, mert ezek meg tudnak állni a maguk lábán is (*magánhangzók*), de vannak kis gyerekek is, akik még csak másnak a segítségével tudnak járni (*mássalhangzók*).

Ez a bemutatója a Grammatika liliputi emberkéinek, akik a második osztályban még keveset járnak ki a házból, nem mennek messze, legföljebb díszturnát tartanak és bemutatják a kötélhúzást (szavak elválasztása), a harmadik osztályban már a *mondat utcákban* szaladoznak, moziba mennek, ahol az alany és állítmány viszik a főszerepet a filmen, a szóraktárban kikeresik a főneveket, a laboratóriumban fölfedezik a melléknéveket, és végre a *névmásokkal* nagytakarítást is játszanak, ami álomban sokkal szebb játék, mint ébren. A negyedik esztendőben aztán már olyan nagy legények a manókák, hogy a *mondatszerkesztés* palotájában is nagyon otthon érzik magukat, ragokkal és képzőkkel csinálnak mindenféle varázslatokat, és mivel itt király van, természetesen háborúnak is lenni kell, és a hadirendbe sorakozott igék igen keményen megvagdossák egymást, de azért az *ikes* huszárokat nem vezetik neki az ágyúk torkának. A végén aztán észretérnek a manók, akik utóvégre mégiscsak álombéli lények, tehát

azoktól még ez is kitelik, s az utolsó éjszaka már összebékülten mutatják be az alanyi és tárgyi ragozás díszszemléjét.

És mire ideér az ember, akkorra szívből kívánja, hogy most már ha karácsonyra eljön a Jézuska mint a gyerekek barátja, inkább ne hozzon nekik semmit, de mind-mind-mind szedje össze az iskolai nyelvtankönyveket, vigye el magával messze-messze-messze, hajítsa bele őket a tengerbe, és tegye rájuk nehezeknek az Ararát hegyét, hogy föl ne merülhessenek...

U. i., Föntebb azt írtam, hogy az unokám már örömmel fog utazni Grammatikába, amelytől nagyapját a borzadás törte. De nem tudom, hogy mikor lesz unokám, és a Nemesné módszere olyan emberséges, olyan magakedveltető és olyan bölcs és annyira a jövő messzi iskolájából való, hogy talán azt merítik a tengerbe, és ezt nyomtatják le a bánomisén-ség Ararát hegyével.

A CSODA A HAMLET-ELŐADÁS BEVEZETÉSE

„Nemes közönség, hölgyek és urak” - ha szabad a Shakespeare-prológok nyelvén köszönnöm -, egyformán volnék szerénytelen és balga, ha azzal a szándékkal álltam volna ide, hogy valami újat mutassak a Shakespeare-tengeren. Mint Anatole France regényében a pingvinek, úgy nyüzsögnek a kritikusok és esztéták ennek a tengernek a partján, hogy kis kanalakkal ki-meregezzék, besűrítsék és elpárologtassák, méricskéljenek és vegyelemezzék, áteső és sarkított fényben nézegessék és sok-sok cédulácskán szétporciózgassák. Senki nálam jobban nem méltányolhatja e derék vízenjárókat és kétkezi munkásokat, akiknek munkája „örültség ugyan, de van benne rendszer”, mint Polonius mondja, és akik nélkül, nem tudom, a Shakespeare-tenger nem volna-e már holttenger, melybe rég nem jár fürdeni az élet. Olyan papok ők, akik nem mindig az igaz istent oltározzák körül, mert az elvész a cédulácskák mögött, amivel teleaggatják, de kultuszát igaz és meghatott szívvel terjesztik és ápolják a profanum vulgusban¹⁵, amelynek egyik hallgatagon hívó tagjánál magam sem vagyok több. Semmi rendű fölszerelésem, semmi kanalam és lombikom nekem nincs Shakespeare-hez, én csak azon a jusszon beszélhetek róla, amint mindenki, aki úszómesterek instrukciói nélkül, szabadon és közvetlenül vetette bele magát a Shakespeare-óceánba, hogy vigye a vízár, amerre neki tetszik. Nekem nem a kommentárok adták őt, nem is a színpadok, melyeken különben is csak kisebb részét éli halhatatlanságának, nekem az ifjúság sanyarú évei adták, mikor téli éjszakákon a pesti diákkvartélyon kezemet a petróleumlámpán, lelkemet Shakespeare-en melegítettem. Én nem tudok magyarázója lenni neki, én csak alázatos hitvallója vagyok a Csodának, mely Shakespeare-nek neveztetik.

Tudom, hogy ez egy csöppet sem tudományos álláspont, de egy csöppet sem szégyellem magamat érte. Bizonyos az, hogy a cambridge-i csillagász, aki a Nap protuberanciáit mester-ségszerűleg leméri, jobban megérti e nagy Világító Állatot, mint a napimádó inka megértette, aki csak leborult előtte? De mikor Shakespeare-csodáról beszélek, nem azt értem, hogy az emberiségnek a legnagyobb világítóját valami légüres, metafizikai térben kell elképzelni. Hiszen soha senki biztosabban és erősebben nem állott a földön, mint ez a csillagok fölött nézelődő Atlasz, aki derülten és könnyen hordja vállain a maga teremttette glóbuszt. Amilyen csoda a rubinkristály Posthumus gyűrűjében vagy a rutavirág Ophelia csokrában, vagy a haliotisz-csiga pávafénylésű háza, melyhez hasonlóan úszott Kleopátra gályája Antonius elé a Cydnuson: olyan csoda Shakespeare, se több, se kevesebb annál. Mikroszkóp alá hiába teszed, atomjaira hasztalan bontod, azt megtudhatod, miből van összetéve, milyen tengelyek szerint rendeződnek el a kristályszemcsék, színek és illatok milyen kis vegyi műhelyekben készülnek, de valami mégis mindig elillan, valahol mégis odaérsz az ignoramusshoz: sohase tudod meg, mi tette rubinná a rubint, rutává a rutát, haliotisszá a haliotiszt és Shakespeare-ré Shakespeare-t.

Mondják, hogy az angol reneszánsz az élet ünneplésének gyorsan elcsillámlott csodálatos kora, melyben a pogány istenek utoljára jártak a földön, s az emberek fiai utoljára házasodtak össze az Olümposz leányaival, a magától való vidámsággal és a megbánástalan örömmel - de ez nem sokkal jelent többet, mint mikor azt mondják, hogy tavasszal nyílnak a virágok. Shakespeare-ben megtalálni az angol reneszánszt, de az angol reneszánszból nem lehet jobban kihozni Shakespeare-t, mint a talentumoknak vele egyidejű aszteroid raját, melyek szétpattogtak és elhamvadtak, és egyikükből sem lett naprendszer, mint őbelőle. Mondják, az teszi a

¹⁵ *profanum vulgus* - avatatlan tömeg

rejtéllyé a stratfordi kesztyűs fiát, hogy jóformán semmit sem tudunk az életéről annak, akinek egyedül köszönhetik a Richard királyok és Henrik királyok, hogy túl fogják élni a föld minden dinasztíáját. Én azt hiszem, épp az teszi őt csodává, ami keveset tudunk róla, de fátyolát szét nem foszlathatná százannyi adat sem. Jelent az valamit, hogy dióbarna szemű volt, jótartású és kedves beszédű férfi, a Hableány kocsmába járt, írók, színészek és a „közjólét efféle hernyói” közé, szeretett kuglizni, és nem szerzett doktori diplomát az oxoniai egyetemen, amit bizonyára föl is hánytorgatott néhány számárfejú Zuboly? Következik abból valami, hogy a pezsgő vérű fiatal suhanc elvétette magát egy almaszagú majoroslány, aki előbb került a matrikulába anyának, mint feleségnek, hogy e házasság elől a serdületlen apa Londonba bujdokolt, hogy ott lovászinás volt és lordok barátja, hogy mint kigazdult színigazgató tért haza városkájába, melynek rétjei illatoznak a *Szentivánéji álom*-ban, s melynek nyárspolgárai most már bizonyára respektálták master Williamet, mert kissé pocakot eresztett, házat ragasztott és földeket szerzett? Háromszáz év után végre megtalálták a British Museum Harleianái közt az első Shakespeare-kéziratot, és hogy annak apró betűiben csakugyan semmi törlés és javítás nincs, mint azt a kortársak följegyezték róla - de ilyen adatok ezrei is adhatnak-e kulcsot ahhoz a lélekhez, mely Rómeó szerelmével szeretett, Othello féltésével féltett, Shylock gyűlöletével gyűlölt, Hamletul töprengett, és Falstafful nevetett a világ minden nyomorúságain és dicsőségein?

Divináció - itt nincs egyéb magyarázat e homályos szónál, és e szó még úgy nem illetett meg földi embert, mint e kövérképű, ám bérces homlokú szaxon nyárspolgárt, akinek lelkén olyan viharoknak kellett keresztül dörögniök, amilyenek a genezis óta nem ismétlődtek. Mint a föld számára az Isten, úgy teremtette ő meg az irodalom számára az élő embert, akit előtte nem látott meg senki, őutána pedig mindmaiglan senki se látott jobban. Isteni munkát végzett, és azt úgy végezte, mint az Isten: az a föld agyagába lehelte a halhatatlanságot, ő a gazdátlan mesék úton-útfélen fekvő göröngyeibe, s mint ahogy az Isten nem válogatott az agyagban, neki is jó volt minden mese, amihez hozzáért, a leglelketlenebb anyag is fölkel és járt. Amorális, mint a természet: napja egyként süt jókra és gonoszokra, „nincs a világon se jó, se rossz, csak a gondolat teszi azzá” - mondja Hamlet, és lelke kráterében együtt forr minden bűn és minden erény, amit - belülről kifelé dolgozván - teremtvényei közt elosztogat az Isten bőségével és a gyermek meghatottságával. Kitől tanulta, hogy végezte ezt a munkát, hányszor ujjongott fel és hányszor mardosta a kétségbeesés az önmagával való birkózás közben, azt soha senki meg nem mondhatja nekünk, mint ahogy senki nem látta a világteremtő könnyeit és mosolyát.

Hölgyeim és uraim, csak annyit akarok még mondani, hogy ez a költő, akire mindenkinél jobban ráillik a napkirály arany louisdorainak körirata: solus sibi similis (egyedül magához hasonló), a leggazdagabb minden költők közt, akik valaha bírták a földet vagy a holdat, s királyoknak és koldusoknak egyformán meg tudja adni azt, amit el tudnak venni tőle. Őhöz ugyan senki sem hasonlíthat, de őbenne mindnyájunkból van valami, mint ahogy véges dolgokból áll a végtelenség, azért mindenféle lelkek nyáját meg tudja itatni az ő kútja. A legnagyobb egyszerűséget csakúgy meg lehet benne találni, mint a legnagyobb komplikáltságot, az analitikus regényíró csakúgy belemerülhet, mint a szerelmes varrólány, az ő asztalához a szárazfényű értelem csakúgy odaülhet, mint az együgyű szív; azt hiszem mégis, isteni lakomájának teljes élvezéséhez kell valami sajátos fogékonyság. Ez a kevély és szilaj oroszlán har-matcsöppeket ráz ki a sörényéből; ez a hasonlíthatatlan anatómusa az emberi léleknek a leggyöngébb kedély a világon; ez a mindenkinél élesebb szemű tudós, aki felfedezte az embert mint világenergiát, és elsőnek bizonyította be az ember és világ összetartozását: ez a Shakespeare a világon a legnagyobb álmodó! Aladdin csodalámpája nem rendelkezett úgy a szellemekkel, mint az ő mindig fehér izzásig hevük fantáziája, és halandót a szépségek és

rettenetek olyan szféráiban még nem hordozott a láttató képzelet, mint e józan és praktikus életű filisztert, a foresti fenyértől Oberon szentjánosbogaras erdejéig. Jágó lelkétől Imogén lelkéig. A stratfordi Prospero mindenkire ráteríti varázsköpenyegét, aki röpködni akar, de röpködni mégiscsak az tud benne, akinek magának is szárnya van. Álmodni kell tudni annak, aki Shakespeare-nek akar útitársa lenni - ez az egész.

Hölgyeim és uraim, a szeszélyes hasadások közt, melyekben a csoda mélyébe látni, a Hamlet-et tartják olyannak, amelyen a legtöbb árad ki Shakespeare önfényéből. Mondják, hogy a dán királyfi nagy monológiájában Hamlet lelkét Shakespeare fájdalom marangolja, hogy maga látta ilyen alacsonynak és gonosznak a világot, hogy legkomplikáltabb hősenek felsőséges és passzív, érzékeny és cselekvésre nem termett, nemes és nem e világra való lelke az ő lelke.

Mondják, hogy az ifjúság lírája után - a szonettekre gondolok, e páratlan elefántcsontfaragványokra - a meglett férfikor lírája, e drámai önvallomás, többé-kevésbé mindnyájunk tragédiája. Ellenkezésbe jutnék önmagammal, ha instrukciókat akarnék adni önöknek a darab élvezésére, és az én pár szál gyufámmal próbálnék belevilágítani a Hamlet mélységeibe, melyeket könyvtárak máglyafénye homályban hagyott. Én nem merészelem ezt - én merészebbet tettem ennél. Mint több Shakespeare-darabnak, valószínűleg a Hamletnek is volt pár soros prológa, amelyet az előadás megkezdése előtt az egyik színész elmondott, a darab ismertetése gyanánt. A Hamlet prológa nem maradt ránk - én, íme, megpróbáltam rekonstruálni a darabból:

*Ma zord világot ábrázol színünk,
Vér karminába mártott az ecset,
S egy-két napos foltot ha rávetünk,
Az is Hekáté színével szegett.
Ez estén minden csillagzat setét,
Amely virrasztja szörnyű végzetét
Ködös Helsingör ifjú hercegének,
Kit bölcs Hamletnek mond egy régi ének.
Bölcs Hamlet itt önlelke tükribe
Vizsgálva annyit nézeget bele,
S magát gyötörve oly mélyen kutat:
A tört lap végre örültet mutat.
És akkor seprű és királyi bor
El nem választhatóan egybe foly,
És bűnhődven a bíboros bitor,
Bűnné lesz az erény, mely bűnt torol,
Mert rongy világunk rongy törvénye ez:
Önterhitől rogy sárba a nemes.*

AZ ELSŐ OKTÓBER 6.

Rosszul ismeri a magyar pszichét, aki azt hiszi, hogy az október 6. mindig olyan országos ünnepe volt a nemzeti kalendáriumnak, mint a mi időnkben. Története van ennek, nem is minden tanulság nélkül való. Érdekes megírni, mint ahogy érdemes volna összeszedgetni a március 15-ék hiteles történetét is.

A Bach-korszakban természetesen ki se lehetett hangosan mondani a *tizenhárom* nevét. Hiszen különösen kezdetben a *Miatyánk*-ot se volt tanácsos főnnhangon imádkozni. Pesten becsuktak valami ájtatos polgárt, aki a templomban nyomatékosabban találta elfohászkodni az Úr imájából azt a passzust, hogy „*jöjjön el a te országod!*” Az elfogulatlan bíróság megállapította, hogy Kossuth Lajosra célzott vele a megátalkodott rebellis.

Vadnay Károly meséli az emlékei közt, hogy ők mint cserepárok megülték az első évfordulót, 1850-ben, valahol Verona körül, egy mocskos csapszék különszobájában. Míg a padrone kint fülelt az utcán, hogy nem szaglászna-e arra a Radetzky kopói, addig tizenhárom fiatal magyar baka - egy esztendővel ezelőtt mind honvédtiszt - hallgatta villogó szemmel a tizen-negyedik szavaltát:

*Van bosszú a felhők felett,
áll a villámos ég!*

El lehet hinni Vadnaynak, hogy nem öreg korában találta ki ezt a visszaemlékezést, hanem csakugyan így ültek zomotort. Hiszen forrófejű fiatal gyerekek voltak, akikre még a szánakozó szívű cseh főhadnagy is azt mondta: „Maguknak még igazság szerint iskolába kellene járni.” Ki sejtette volna még akkor Kossuth kis katonái közül, hogy az egyikből közös ezredes lesz, a másikkól hatvanhetes képviselő, a harmadikkól hatvanhetes lapszerkesztő!

Idegenben, a kétfejű sas szárnya tövében, cserepár bakáknak meg lehetett ülni október 6. első évfordulóját, annak azonban sehol sem találom nyomát, hogy itthon szerencsétlenkedtek volna ilyen istenkísértéssel. Magának is volt kit siratni mindenkinek, s különben is elevennek élő, holtak holt a barátja. A vértanúkat meggyászolták az özvegyeik - a gyászév letelte előtt egy se ment férjhez közülük -, Damjanichné gyászmisét is mondatott az ura lelkeüdvéért, itt-ott, félve, szőlőhegyekben, szüreti torokon egy-két bujdosó honfi tán könnyet is ejtett értük az új borba, de azt is félrefordulva, hogy meg ne lássa senki, mert „nem elég, hogy mint tölgy kivágatánk, a kidült fában őrlő szú lakik, honfi a honfira vádaskodik”. Persze, ezt csak az elfanyarodott Tompa mondta, mert a költők mindig hóbortosak voltak, és sohase akartak beletörődni a konszolidációba. Ellenben a józan hazafiságnak az volt az elve, hogy fátyolt a múlta - és ezt a fátyolt nem volt opportunus emelgetni akkor se, mikor az abszolutizmus már enyhülni kezdett. Mert minden okos ember előtt ott meredezett a kérdés: mit szól hozzá Bécs?

Amikor a királyi pár az országgyűlés által koronázási ajándékkul följánlott százezer aranyat 1867-ben a rokkant honvédeknek adta, akkor nyilvánvaló lett, hogy most már senkit se állítanak az auditor elé, ha hangosan kimondja a negyvennyolcat. És ekkor mondták ki először a nyilvánosság előtt a tizenhárom tábornok nevét úgy, hogy *aradi vértanúk*.

1867 augusztusában országos dalverseny volt Aradon - akkor dalár-ünnepélynek mondták -, s a félig-meddig felszabadult lelkek országában ez csakugyan országos esemény volt. Nemcsak a dal kultusza gyűjtötte össze az embereket az ország minden részéből: az *aradi vértanúk* szobrára szánták a három napos ünnep jövedelmét. Ezt a célt szolgálta az az egyfelvonásos is, amit Rákosi Jenő *Az aradi vértanúk* címmel írt az ünnepi alkalomra.

Az történt azonban, hogy valamelyik dalárküldöttségnek az jutott eszébe, milyen szép lenne kivonulni a vesztőhelyre, s fölébreszteni a mély álmú vértanúkat azzal, hogy „megfogyva bár, de törve nem, él nemzet e hazán”. (Noha a vértanúk alighanem úgy találták volna, hogy a nemzet inkább megtört, mint megfogyott.) Az aradi rendezőséget egy kicsit zavarba ejtette ez a műsoron kívüli szám. Kiderült, hogy bár szobrot akarnak állítani a vértanúknak, *már nem emlékeznek rá, hogy hol végezték ki őket*. Ebből látható, hogy semmi alapja sincs annak az azóta keletkezett legendának, mintha valami ismeretlen kéz már 1850-től kezdve virággal hintette volna be a szentelt hantokat. Csak a jó Isten növesztett rajtuk szép kövérlevelű lapukat, és ültetett följük vérző csillagokat termő tüskerózsákat, amitől még nehezebb volt őket megtalálni. (Különben a legtöbb holttestem már akkor régen nem is volt ott. Vécseyt, Damjanichot, Lahnert, Leiningent még a kivégzés éjszakáján elszállították hozzátartozóik. Damjanichot hatszáz forintért, Leiningent tizenhárom aranyért adta ki a hóhér. Dessewffy egy esztendő múlva a családja könyörgésére egy osztrák őrnagy ásta ki a sáncárokból, hogy elszállíthassák Felső-Magyarországra, a családi sírboltba. Ez a rémtörténet még a mai ember edzett idegeit is próbára teszi. A holttestet nem merték koporsóban szállítani, nehogy Haynau másodszor is föbelövesse, hanem ládában helyezték el. Csakhogy a láda kicsi volt, és a holttestet fel kellett darabolni, hogy beférjen...)

Néhány öreg szélmolnárt találtak az aradi dalárok, akik tizennyolc évvel azelőtt szemtanúi voltak a kivégzésnek, s azok segítségével meg is találták a dudvával, gazzal benőtt helyet, ahová aztán délután óriás tömeg vonult ki. Soha többet ilyen megkapó gyászünnepet nem tartottak Aradon. Pedig nem volt se díszmagyar, se ünnepi szónok - csak nagyon sok hívő magyar. Abból telt ki az egész ünnep, hogy a *Barabás Béla apjának az udvarából elültettek a vesztőhely földjébe egy kiszáradt eperfát*, amelyiknek éppen tizenhárom ága volt. Aztán elénekelték a *Szózat*-ot meg a *Himnusz*-t, és mindenkinek tele volt a szeme könnyel. A múltért meg a jövőéért...

Hanem a kiszáradt eperfa nehezen akart megeredni.

1867. október 7-én mondatta az első rekviemet az aradi tizenháromért a pesti honvédegylet, s bár a ferenciek temploma zsúfolva volt közönséggel, a fővárosi lapok nem írnak többet az első gyászmiséről nyolc-tíz óvatos sornál. Tömérdek honvéd a padokban, sok csonka-bonka hős, mellén a 48-as érdemrendekkel, többnyire névtelen hősök, de vannak köztük ismert pesti polgárok, tekintélyes vidéki földbirtokosok, képviselők, sőt néhány mágán is. A cserkoszorúkkal borított katafalkon tizenhárom koponya. Több asszonyt ajultán vittek ki a templomból. Kinek apja, kinek mátkája, kinek gyermeke juthatott eszébe. Hiszen még húsz év se telt el *azóta*, s még nem enyhült szokványos kegyeletté minden fájdalom.

Viszont a cenzúra is friss emlékezetben volt még, s az újságokat pártállásukra való tekintet nélkül tartózkodásra készítette az a gyászlap, amit a templom portikusában rokkant honvédek osztogattak:

„Október 6. Néma, de annál meghatottabb emlékezés rázza fel a honvédet, sőt az összes nemzetet e napon. A véres csaták áldozatainak emlékét, ha ki nem téphetjük is a szívünkéből, de beletemethetjük, ám a fegyverletétel után szükségtelenül kivégzettek vére átszivárog a feledés fátyolán...”

Körülbelül minden későbbi októberi szónoklatnak őse ez a gyászlap, amely a Deák-pártot se érintette kellemesen, de a klerikális-feudális hívőket meg egyenesen felbőszítette. Szócsövük, a *Pesti Hírnök* nem áttallotta így kommentálni az első október 6-ot:

„Kétségkívül minden magyar kebel fájdalmas részvéttel van örökké megtelve *azon szerencsétlenek iránt*, akik a forradalomban akár mint győzők, akár mint legyőzöttek elvérzettek. De egyet ne felejtsünk el: hogy mindazon vér, amely a fegyverletétel után *megtorlásul* ontatott, a *Kossuth Lajos fejére és lelkére súlyosodik*, aki a detronizálást dekretálta, s az így egymaga által elkövetett bűnnel a megtévesztett becsületes honvédeket is *felségsértési komplicitásba keverte*. Egyébként is mártírok minden oldalon vannak - *vajon a forradalom által megölt Latour halálát megünneplik-e gyászmisével?*”

Nem csoda aztán, hogy mikor egy év múlva megint rekviemet mondat a honvédegyelet, a lapok beszámolója már csak ennyi: „A kegyeletes megemlékezők száma *nem tölté meg a templomot*. Jelen voltak Damjanichné, Schweidelné és Pest megye részéről az alispán.” - Vidéken is nagyon lassan terjed a vértanúk kultusza, amitől a hivatalos körök lehetőleg távoltartják magukat. *Hazafias áldozatkészség* címmel még 1870-ben is ezt írja a *Magyar Polgár*: „B. H. makói esperes az októberi gyászmiséért a makói honvédegyeletől 7 forint 30 krajcárt követelt, amit az elnök sietett már október 5-én nyugta mellett lefizetni az esperes úrnak.”

Beletelt tíz év, mire országszerte bevett ünneppé tette az október 6-ot a függetlenségi párt, azonban az aradi vesztőhelyen a száraz eperfát még akkor se lehetett emlékszoborral kicserélni. Még 1867-ben kibocsátott a szoborbizottság 988 gyűjtőívet, abban a hitben, hogy a nemzeti kegyelet szinte varázsszóval felépíti az ércmonumentumot azoknak az eszmévé finomult hősöknek, akiknél ártatlanabb vértanúkat még ennek a saját vérével vakolt országnak a története se ismer. Hiszen verset írtak is róluk sokat, beszédek is mondtak szívszaggatókat, fogadalmakat is tettek megrendítőket - csak éppen hogy tíz esztendő alatt mindössze 33 333 forint gyűlt össze 275 gyűjtőíven, és a nem is egészen ezer ívből *713 darab sohase került vissza a szoborbizottsághoz*. Kerek húsz év telt bele, mire összegyűlt a százezer forint, akkor is csak úgy, hogy a városok polgármestereitől beszerzett bizalmas információk alapján külön-külön instálólevelet küldtek minden törvényhatósági tagnak, akiről föltehették, hogy ha nagyon szépen megkérlik, nem sajnál egy pengő forintot az aradi tizenháromtól...

Szépek a versek, szíveket tüzelők a beszédek, megrázók a nagyszerű fogadalmak, de azért nem ártana az október 6-i ünnepeken az október 6. hiteles történetét is elmondani ebben a hazafias világban.

FODOR JOZEFA

Száz esztendővel ezelőtt élt, és most találkoztam először a nevével egy olasz éremkatalógusban. „*Giuseppina Fodor*” - ez a körirata egy ezüst emlékéremnek, amelyet 1819-ben vertek Velencében. Azt is mondja a katalógus, hogy ez az érem igen ritka. Ebből ki lehet találni azt is, hogy nem vesszük meg, mert kellene érte legalább két hízott disznó.

Hanem azt olcsóbban is meg lehetne tudni, ki volt az a Giuseppina Fodor, akinek a nevével érmet verettek a nobilek. És illene is tudni, mert akárki volt, ezzel a névvel csak magyar lehetett. De hát mi lehetett? Kémmő vagy kurtizán? (A Szent Szövetség idején mind a kettő hálás mesterség.)

Megnézem a magyar lexikont, és nagy meglepetésemre megtalálom benne nyolc-tíz sorban, hogy Fodor Jozefa nagyhírű énekesnő volt a múlt század elején, egy magyar huszártiszt unokája, az Opera Comique tagja; hogy mikor halt meg, nem tudni, mert a harmincas évektől nyoma veszett. Könyvet is írt az énekművészetéről, afféle gyakorlati tanácsadót. A lánya, Endichetta Mainvielle, berlini primadonna volt a negyvenes évek végén.

Most már hát tudom, ki volt Fodor Jozefa, de nem tudom, mért vették a képét az ezüstbe. Megnézem a Reinmann Musik Lexikonát - hát az is éppen csak azt tudja róla, amit a magyar lexikon. Csak annyival többet, hogy bizonyos Karl Unger 1823-ban könyvet is írt Fodor Jozefáról.

A kezem ügyébe eső szakirodalomban aztán nincs is több nyom Fodor Jozefáról, akit világhír dorgában azóta se ért utol magyar énekesnő, s aki tán Európa minden országába elment a hódolat adóját beszédni - kivéve Magyarországot. Nevét együtt emlegették a Catalaniéval, s a *Rossini* Sevillai borbély-át *Párizsban ez a magyar énekesnő mentette meg a bukástól*.

Hogy honnan tudom én ezt, ha a magyar szakirodalom nem tud róla? Hát a Kultsár István táblabíró uram nevezetes folyóírásából, a *Hasznos Mulatságok*-ból. Meg lehet találni abban a világon mindent, ha az ember jól keresi. Hol a lósoványodás orvoslásáról okosítja ki az embert, hol a lakedaimoniaknak táncaikról, de még a dromedár tevéről is találhatott benne vezércikket a magyar nemesember. Jó volt ez így nagyon, mert így egyrészt hasznosan mulatott az olvasó, másrészt nem csukták be az írókat. Már miért is csukták volna, mikor a találós kérdésekben is a mívelődést terjesztette?

*Amiből lett, azt üldözi,
Mást sem szokott kémélni;
Sőt az annyát mindég veri,
s' Bírótól nem tud félni.
Mi az?*

Hát biz az csak a vaskalapács. Ebbe még Metternich herceg se köthetett bele. Neki is el kellett ismernie, hogy ez nagyon elmés kitalálás egy magyar táblabírótól.

A *Hasznos Mulatságok* 1823-as évfolyamában találtam ezt a keresetlen charádát. De megtaláltam azt is, amit kerestem, a Fodor Jozefáról való írást. Úgy kezdődik, mint valami óda:

„Európa éjszaktól délig, nyugattól keletig el vagyton telve Fodor Jozefina hírével, mert őtet, mint igen jeles Énekest, Szt.-Pétervár, Nápoly, London, Páris, Velence fővárosok egyaránt tsudálták. Most Béts bámulja bájoló énekét és mint új Euterpét tiszteli. Valamint a drága gyémántnak fényét és bötsét tsudáljuk, a nélkül, hogy igazi hazáját tudnók, úgy ezen elragadtatásig gyönyörködtető Énekest felkapta a ditső hír, noha valóságos eredete kétséges volt

mindaddig, míg nagy attyának szülőföldéhez most közel járván, kedves örömének tartotta igaz eredetét és szerentse forgásait igaz valóságban előadni.”

Az igaz valóság az, hogy a művésznő nagyatyja, Fodor Károly magyar huszártiszt volt, aki mért, miért se, Hollandiába emigrált 1750 körül. („Hollandiába tette le magát” - ahogy Kultsár István írja.) Ott három fia született, aki mind a három zenére adta magát. Különösen József vált ki közülük, hegedűművész kamarazeneszerző, a berlini Franz Benda tanítványa. Harmincéves korára már olyan hírré kapott, hogy Montmorency herceg meghívta Párizsba udvari karmesterének, Montmorency hercegnő pedig feleségül adta hozzá a frajját, Marment Genovéve kisasszonyt. Ebből a házasságból született Fodor Jozefa 1793-ban, a franciák „rettenetes év”-ében, s már pólyás korában megkezdte a vándoréletet.

A terror ugyanis földönfutóvá tette nemcsak a herceget - aki pedig a nemzetgyűlésen azon a bizonyos augusztus 4-én a nemesi jogok eltörlését megindítványozta -, hanem a muzsikust is. A herceg Svájcba menekült, a karmester pedig Moszkvába, s ott lett „musikaigazgató” Kurokin herceg udvarában. A kis Jozefa együtt nevelkedett a nagy úr gyerekeivel, s ennek köszönhette, hogy tízéves korában egyforma könnyűséggel beszélt és írt oroszul, franciául, olaszul, németül és angolul.

Zeneileg is csodagyerek lehetett, mert tizenhárom éves sem volt még, mikor apjának egy hangversenyén föllépett, s „a pianón és hárfán oly ritka tehetséggel játszott, hogy azt egy gyenge gyermekben kiki bámulná”. A tüneményes zongoraművésznőt 1810-ben már mint szoprán operaénekesnőt ünnepli az orosz arisztokrácia. Ugyanis „Sándor Császár a nagy hírbe jött Jozefinát a Fő Kamarássa által az ő theátrumára meghívátá, a mit ő Szülőinek helyben hagyásával el is fogadott s így, mint nagy Énekes, az orosz theátrumon mindenkori tapsolással tiszteltetett meg”.

Egy év múlva Jozefinából már asszony lett: Tharaud Mainvielle-né. Ez a monsieur francia színész volt, híres aktor a maga idejében, akit a cár vendégszerepelni hívott meg Pétervárra. „A köz megkedveltetés a két hírest egymás eránt is figyelmességre gerjesztette, s ebből nem sokára barátság, utóbb házasság következett. Ezen házasságból született Martialis nevű fiok.”

Jött azonban Napóleon nagy éve, az 1812, és Sándor cár szélnek eresztette a francia színészeit. Mainvielle összeszedte a jobb erőket, s azokból „bujdosó társaság”-ot szervezván, Stockholmban, Koppenhágában, Hamburgban próbált szerencsét. A háromévi vándorlás nagyszerű iskola volt Fodor Jozefa számára, 1815-ben már úgy vonult be a párizsi Opéra Comique-ba - a *Hasznos Mulatságok* Feydau Theátrumnak nevezi -, mint európai nevű művésznő. „Itt olly tűzbe hozta a Párisi közönséget, hogy néki az olasz Theátrumon az első személy rangja ajánlatnék, melly akkor az Odeonban tartatott.” A Théâtre Italien akkor majd válságba sodorta primadonnájának, Barilinak, a párizsiak kedvencének távozása. Fodor Jozefa azonban, aki Paerne, Napóleon karmesterének egy operájában, a *Griseldá*-ban lépett föl először, hamar elfeledtette Párizssal az olasz primadonnát. Versenytárs nélkül uralkodott addig, míg a restauráció a politikai inkvizíciót ki nem terjesztette a színházakra is. XVIII. Lajos a régi direktiót elmozdította a Théâtre Italien éléről, s rábízta az igazgatást Catalanira, aki korban és hírben tizenhárom évvel előzte meg Jozefát. A két művésznő nem tudott összeférni, s Fodor Jozefa „szerentsésnek tartotta magát, hogy Catalanitól *kármentésül 14 ezer frank lefizetésével megmenekedhetett*”.

1816-tól 1818-ig Londonban „gerjesztett közönséges bámulást”, s onnan ment Velencébe 1819-ben. Itt érte az a szokatlan tisztesség, hogy mikor a Fenicében harminckilencedszer játszotta az *Elizabetta* operát, a *színpadon megkoronázta a közönség*. Ekkor vertek a tisztelőre emlékérmét is, nemcsak ezüstből, hanem aranyból és bronzból is. Az érem aversén a

művésznő képe és neve van, reversén pedig borostyánkoszorúban ez a hódoló felírás: „*Te nuova Euterpe Adria plaudente onora 1819.*”¹⁶

Velencéből újra visszahívta Párizs, s most már három évig tagja maradt az olasz operának. S itt aratott talán még a velenceinél is nagyobb sikert a *Sevillai borbély*-ban, mindjárt megérkezése után. A párizsiak nem tudtak megbarátkozni Rossini muzsikájával, úgyhogy a darabot a harmadik előadás után le kellett venni a műsorról, s helyette Paisiello régi *Sevillai borbély*-át kitűzni. A Fodor Jozefa kedvéért azonban, aki a Rosina szerepét vállalta, még egyszer elővették a Rossini operáját - aztán nyolcvanszor adták egymás után, mindig telt ház előtt.

1823-ban „Barbaja úrhoz állott” Fodor Jozefa. Ennek a Barbaja úrnak még Beöthy Lászlónál is több színháza volt, mert övé volt egyszerre a bécsi Kärtnertor Theater meg a Theater an der Wien, a milánói Scala és a nápolyi San Carlo, s neki dolgozott Rossini, Bellini és Donizetti. Így lehet aztán megérteni, miből tudott olyan nagy honoráriumot fizetni. Fodor Jozefának például tízezer forintja volt, két jutalomjátéka és „szabad kotsizása”.

Fodor Károly világjáró unokája, aki mint Mainvielle-né is megőrizte a magyar lánynevét, és mindig magyarnak vallotta magát, sohase jutott el nagyapja hazájába, amely kiröpítő fészke volt ennek a nagy muzsikus családnak. Mit is keresett volna itt akkoriban? Aki szittya úrnak művészi zene és ének kellett, az úgylis Bécsben lakott.

A mostani lexikonok azt mondják Fodor Jozefáról, hogy bécsi szereplése után többnyire Nápolyban élt, s 1833-iki bordeaux-i fellépte után nincs róla semmi hír. Érdekes, hogy az *Újabbkori Ismeretek Tára* az ötvenes években többet tud róla. Azt is tudja, hogy Henriette Sontag tőle tanult énekelni, s azt is, hogy Fodor Jozefa Fontainebleau-ban telepedett meg, mikor visszavonult a nyilvános szerepléstől. Lehet, hogy ott is van eltemetve. Megérdemelné, hogy a hozzáértők legalább az emlékezetét kiássák a felejtés túskebokrai alól, s nevét beiktassák a valaha világon fénylett magyar nevek közé.

¹⁶ *Te nuova Euterpe Adria plaudente onora* - Téged mint új Euterpét köszönt az Adria

MAGAS VENDÉGEM VOLT

Lehet annak vagy hét esztendeje, hogy helybeli postával irkatáblára rajzolt térképet kaptam. Az volt föléje írva: *Európa centrifugális népei a babiloni torony összedőlése óta*. Alul pedig így volt megnevezve a kartográfus: *Szellemlátásból rajzolta Kiskos József, Szellemi Ember*. Cédula is volt ráerősítve gombostűvel, s az a Szellemi Ember arra kért a szellemek nevében, hogy küldjem el a centrifugális térképet a békekonferenciának. Nem vagyok éppen szívességtelen ember, de ezt az egyet nem tehettem meg. Láttam, hogy a békekonferencia anélkül is eléggé meg van keveredve, hát nem mertem a lelkemre venni, hogy még jobban megbolondítsam ezt a nagytekintetű céget.

Két hét múlva megint kaptam a Szellemi Embertől egy érdekes küldeményt. Tizennégy soros értekezés volt benne arról, hogy a Torontál megyei Kübekházát nem Kübeck grófról nevezték el, aki száz évvel ezelőtt valami császári pedinter volt a Délvidéken. Ezt csak a történetkönyvcsinálók találták ki. Az igazság az, hogy Kübekházát Árpád apánk idejében Tibetházának hívták, mivel azt egy Tibet nevű valódi herceg alapította, akinek Ázsiában még most is hatalmas birodalma van. Persze ezt is szellemlátásból tudta a Szellemi Ember, aki most megint csak a szellemek nevében arra utasított, hogy a tizennégy soros memorandumot; küldjem el Pekár Gyulának. Sajnos, megint udvariatlannak kellett lennem. Turánizmussal elvi okokból nem foglalkozom, és Pekár Gyulát különben is kímélnem kell mint elnökömet a Petőfi Társaságban. Így hát be kellett érnie a memorandumnak azzal, hogy betettem a térkép mellé a Kultúrpalota aktái közé. Kissé szokatlan ügydarab ugyan, de a *Kultúrpalota teljes című igazgatóságának* volt címezve, s a közvagyon kezelésében sohase lehet elég óvatos az ember.

Azóta sok esztendő elmúlt, s a Szellemi Akták száma igen megszorodott. A szellemek nem érzékenyek, nem vették rossz néven, hogy nem tettem eleget a kívánságuknak, s tovább is küldözgették az *Értekezlet*-eket és *Térképezett*-eket. Most már azonban minden használati utasítás nélkül, csak úgy privát gyönyörűségemre. Ami azt illeti, találtam is én bennük sok gyönyörűséget, de hasznukat egyszer se vettem. Nem vagyok gyakorló politikus, a szellemek pedig leginkább aktuális politikai kérdésekben adtak kéretlen nyilatkozatokat. Például a királykérdésre is nagyszerű kádenciát tudtak. Megoldódik az magától, mint a Szellemi Ember tudatta velem, csak éppen Rudolf trónörököst kell kiszabadítani a budai vár titkos pincéjéből, ahova be van falazva. Annak pedig nagyon egyszerű útja-módja van. Csak az kell hozzá, hogy a miniszterelnök Szentgyörgy nap éjszakáján hintse meg a titkos pince falát olyan vízzel, amit kilenc hajnalon kilenc csodakút vizéből szedett. Ez pedig Budapesten tudvalevőleg nagyon könnyen keresztülvihető. Persze a titkos pince bejáratát is ösmerni kell, s én abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy erről is felvilágosítást adhatok, a megküldött tervrajz alapján, de majd csak akkor, ha a kérdés aktuális lesz. Most tudvalevően ki van kapcsolva, s bennem van annyi hazafiság, hogy idő előtti leleplezéssel nem komplikálom a helyzetet.

El lehet ezek után képzelni, milyen nagy volt az örömem, mikor valamelyik nap végre személyesen is megismerhettem a Szellemi Embert. Nagyon európai formák közt vizitelt. Nem ajtóstól rohant a házba, hanem beküldte a névjegyét. A névjegye egy tenyérnyi nagyságú deszkalap, nyolcágú csillagnak kifaragva. Azért nyolcágú, mert a szellemektől kapta, azok pedig nyolcágúak, sőt az emberek is mind nyolcágúakká válnak, ha megtisztulnak.

A Szellemi Embernek azonban egyelőre csak két ága van, még pedig két kurta, tömzsi lába, amely nem ér le a földre, ahogy az íróasztalomnál álló, nagy székbe beletessékelem. Szemre egészen normális adóalanynak látszik, s az is hamarosan kiderül róla, hogy fiatalkorában asztalossegéd volt.

Kiváló *eszmeteheletségén* kívül ennek köszönhetjük, hogy Szellemi Ember lett belőle. Mert ha csizmadia lett volna, akkor korunkban valószínűleg inkább politikai pályára lépett volna, amelyen több csizmadia csinált már szenzációs karriert. A sikongató gyalu különös eszméket sugallt neki a műhely csöndjében, s a gondolatai lassankint olyan csavarmenetesek lettek, mint a gyalu nyomán lehulló forgácskígyók. Amit a gyalu kezdett, azt bevégezték a könyvek, az asztaloslegény agyának csavarmeneteiben eleresztették egymás kezét a betűk, s egészen másképp fogódtak össze, mint ahogy azelőtt voltak. Így állt elő a *Tökéletes Szellemi Ember*, aki most elérkezettnek látja az időt arra, hogy a *cselekvési térhatásokat kiarányítsa magának*.

Ezek saját szavai Kiskos József Szellemi Embernek, s aki talán érthetetlennek találná őket, az ne felejtse el, hogy az akadémiai értekezéseket, sőt az adótörvényeket se mindig lehet megérteni. Egyébként azt tapasztaltam, hogy addig, míg bele nem melegszik, a Szellemi Ember se mond különösebb számárságokat, mint a szalon okkultisták. Például mikor azt mondja, hogy minden ember két ember, egy költői meg egy prózai ember, ez egészen elfogadható dualisztikus álláspont. S talán még abban is van valami akceptálható, mikor azt fejtegeti, hogy Ádám idejében a költői embert, vagyis a lelket huszonnégy láb és három coll vastag ördögi burok fogta körül, azonban már azóta sokat haladtunk, mert most már az ördögi burok csak öt láb. (Őnála ugyan csizmástól sincs három.)

Hanem mikor kijelenti, hogy az én szellemi óráam egynegyed hetet mutat, és egy perccel se többet, akkor kénytelen vagyok kijelenteni, hogy ezt nem értem.

- Egyszerű pedig ez - mondja fölényesen, és ahogy előadja, valóban egyszerű.

A szellemi világ fővényórájának számlapján tizenkét számjegy van. Ha a mutató eléri a tizenkettőt, akkor beáll a szellemi világ. Egyelőre azonban ettől messze vagyunk, mert még eddig csak a Kossuth apánk órája mutatott pont nyolcat. Ő, Kiskos József ugyan már ezt is meghaladta nyolc perccel, de a többi halandók még meg se közelítették. Például Bethlen István miniszterelnök órája csak negyednyolcat mutat. De azért ne nyugtalankodjék Bethlen István, mert Gömbös Gyula még a hetet se érte el, sőt van olyan politikus is, egyelőre mandátum nélkül, akinél nincs ki a három fertály - hatra.

Ha már így belejöttünk a politizálásba, megkérdeztem magas vendégemet, hogy a társadalmi békét helyre lehetne-e valahogy kalapálni.

- Annál semmi se könnyebb! - legyintett a nagy gondolkodók fölényes nyugalmaival. - Nem kell hozzá egyéb, csak előállítani a *szellemi zsidót*.

- No? - nézek rá meglepődve. - Hogy gondolja? Minden zsidóból szellemet szeretne csinálni? Vagy csakugyan kedveli maga a zsidókat?

- Nem - csóválta mosolyogva a fejét. - A mai izraelitákat nem szeretem, mert elhagyták a kiválasztott nép útját, és nagyon *elgrófosodtak*. A szellemi zsidó, az egészen más. Azt úgy kell létrehozni, hogy a test keresztény legyen, de az eszmei szellem mózeshitű. Ha ez megtörténik, akkor hazánk még négyszázhetvenkét esztendeig fog virágozni.

- Mért éppen addig?

- Mert akkor vége lesz a mostani világnak. Az emberiség huszonnégyszáz esztendeig él, mert huszonnégy betűből áll az ősi magyar ábécé.

- Biztos?

- Mint vasárnap a mise. Maga az Úristen adta ezt nekem tudtomra, aki matikailag a Napban lakik, azért van ott akkora fényesség, hogy nem bírja ki más szem, csak az enyém.

Olyasmit sejtettem, hogy ez a *matikailag* annyit tesz, mint *matematikailag*. Ez a tudomány pedig nekem gyöngé oldalam, azért elejtettem ezt a témát. Inkább megkérdeztem a Szellemi Embert, tulajdonképp mivel lehetek szolgálatára.

Kivett kebeléből egy csomó irkalevelet.

- Majd megtudja uraságod, ha ezt elolvassa.

Ürgetem-forgatom az üres lapokat, aztán visszaadom neki.

- Nem látok én ezeken semmit, barátom.

- Azt elhiszem - kacsint ravaszul. - Ez szellemténtával van írva, mert a próza-ténta nem fogja a szellemi eszméket. De ha ezt a könyvet kinyomatom, akkor Magyarország visszakapja a nemzetek közt a vezérséget. Nem kell hozzá más, csak egy becsületes könyvkiadó, s azért jöttem uraságodhoz mint ténybeli szakoshoz, hogy ajánljon nekem ilyent.

Kicsit gondolkoztam, aztán megkérdeztem, sűrűn szoktak-e szellemlátásai lenni.

- Ojjé, minden vasárnap vecsernye után. Most vasárnap is várom az Urat.

- No, hát akkor legjobb lesz attul kérdezni egy becsületes könyvkiadót.

Ebben váltunk el, s most már várjuk ki türelemmel, megjelenik-e az a könyv, amelyik Magyarországot a nemzetek vezérévé teszi. Attól függ, a jó Istennek milyen tapasztalatai vannak a könyvkiadók körül.

TÁRSASÁGOS VÍG MULATSÁGOK

Czövek István nemzetes úr a múlt század elején világért sem volt olyan csiribiri ember, ahogy a nevére gondolni lehetne. Sőt inkább nagyon is tekintetes ember volt. Egy darabig teológiai tanár vidéken, azután tabuláris prókátor Pesten, és halálos holtáig szorgalmas művelője „a honni irodalom”-nak. Könyveket írt Bonapartéról, az európai híres zsványokról és a *polgári magános* törvényről, amik hogy egymáshoz nagyon közel vagy nagyon távol eső provinciái-e tudományának, azt döntsék el a szakemberek. Amellett egy kazal színdarabot is írt, amelyekre hol rátette, hogy „Kotzebue után”, s ebből megint látszik, hogy nagyon emberséges és előrelátó ember volt a spektábilisz. Gondolta magában, hogy legalább lesz mit találgatni a messze jövőben annak a lelkes fiatal tudósnek, aki akadémiai koszorúra törekszik önálló kutatásokra felépített tanulmányával, amelynek címe: Kotzebue hatása a magyar irodalomra. Ha aztán a Kotzebue hóna alatt így maga is fölökörszemkedik az Olümposzra, annál jobb. Az a fő, hogy ott legyen az ember.

Nem hiszem azonban, hogy a széles oeuvre-jű öreg író társnak akkor is olümposzi ambíciói lettek volna, mikor 1816-ban *A' mágyiás ezmester*-t kiadta Pesten, „Trattner Ján. Tam. költségével és betűivel.” Megmondja ő maga már az egész oldalt kitevő címben, hogy miért szedegette össze az *Ezmester*-t Eckhartshausenből, Philadelphiusból, Wagner János Mihályból és az ördögösségnek más jeles klasszikusaiból. „*A társaságos víg mulatságnak, s idő töltésének okából.*”

Szóval azt lehet megtudni a Czövek István könyvéből, hogy mit csináltak száz esztendővel ezelőtt a polgári rendű magyarok, ha vacsora után összejöttek egy kis felejtkezésre, kormány-szidásra, mire, asszonyostól, lányostól, minden háznépestől.

Hát nagyjában azt csinálták, amit most. Először is ittak, csak nyilván többet és jobbat, mint most, aztán utoljára is ittak, meg közben is ittak. Az ital általában sokkal kényesebb tartozéka volt akkor az életnek, mint ma, amiben az az érdekes, hogy azért ma az emberek semmivel sem józanabbak, mint akkor voltak. A költészetben is ekkor kezdődött a bordal-korszak.

A mágyiás ezmesternek is abban áll a fele tudománya, hogy lehet kiinni a bort a pohárból, anélkül hogy hozzányúlna az ember, miképp lehet egy pohár bort úgy megfordítani, hogy ki ne fusson, miről lehet egyszerre megismerni, hogy meg van-e a bor keresztelve stb. Ilyesmivel még az én gyerekkoromban is igen szerettek eljátszogatni az öregurak, és sokkal tovább éltek tőle, mintha annak a találgatásával mulatták volna magukat, hogy melyik ember hogy van megkeresztelve, és miképpen lehetne kifuttatni a világból.

Öregurak számára valók a fortélyos számvetések is, például a tizenkét görög esete. A tizenkét görög megalkuszik a fogadóssal, hogy ők mindennap odamennek ebédre azzal a feltétellel, hogy közös asztaluk lesz, s akörül a vendéglős mindennap más-más sorrendben ülteti őket egymás mellé - fizetni csak akkor fognak, mikor már nem tudják úgy változtatni az ülés rendjét, ahogy még ne lett volna. Az a kérdés mármost, hány ingyen ebédet alkudtak ki így maguknak a huncut görögök? (Ebben az országban mindig kellett valakinek huncutnak lenni...) Ez elég közönséges permutációs példa, akármelyik deákgyerek elbánik vele, de az ezmester borzasztó fogós kérdésnek tartotta. Biztosan az ördög segítségével számította ki, hogy a görögöknek 4 001 600 ingyen ebédhez volt jussuk, s a traktéros csak 1 311 434 esztendő múlva látott tőlük pénzt, ha el nem unta kivárni. Hozzá is teszi a mágyiás mester, hogy „így jó volna ám kosztot fogadni, kivált *ebben a drága időben*”. (Került pedig akkor egy kenyér két *petákba*, vagyis huszonnyolc fillérbe, *egy pár* pulyka egy forintba és egy font cukor huszonöt garasba.)

Persze nemcsak az urak számára kellett mulatságról gondoskodni, hanem a dámák számára is, ha kifogytak az emberszólásból. Mert a legkedvesebb társasjáték ez volt abban az időben is, ez nincs a divat változásainak alávetve. De valamilyen formában igencsak megtalálni a többi társasjátékokat is, amikkel a vendéglátó ház úrnője most szokta feleleveníteni a társaságot, mikor már a hölgyek és urak akkorát ásítanak, hogy majd kiesik a szájukon a fejük. A fedőpörgetés meg a szembekötödsdi és az élőképalkítás éppoly elmeélesítő foglalkozás volt akkor is, mint most, s különösen el volt terjedve az *orrosdi*. Valakinek bekötött szemmel ki kellett találni, hogy ki rántotta meg az orrát. („Csak nem kell igen erősen megrántani, mert meg tanál haragudni” - figyelmezteti a fogékony lelkű olvasót Czövek mágus.) Ahogy a *La Garçonne*-ból tudom, előkelő párizsi körökben most is játsszák ezt, csakhogy természetesen kifinomodottabb formában. Egy bekötött szemű fiatal úrnak fiatal hölgyek ülnek az ölébe, s addig csókolgatják, míg az rá nem ismer valamelyik ártatlankára a szájáról, ősi formában, mint orrmegrángatás, már csak diplomata körökben maradt fenn az orrosdi, de így gyakori európai társasjáték.

Elmés multság volt az is, amelyiknek ez a címe: „valakinek a fejét egy kis gyűrűn által szűrni.” De ehhez kellett „a jádszó társaságokban egy olyan szelíd, együgyű bárány - *amint-hogy szokott is lenni minden társaságban* - aki azt elhinni nem akarná, hogy az ő együgyű fejét egy kis gyűrűn által lehetne szűrni”. Az ilyennel fogadni kell, aztán „tedd azt a kis gyűrűt a nyaka csigájára, nagy tarjászkodással tettetvén előtte, hogy már azt a nagy munkát véghez akarod vinni. Ő szegény tartani fogja, te pedig a gyűrűn által *egy tűvel szúrd meg a nyaka-csigolyáját*, csak hogy ne igen, mert azonkívül, hogy magát el fogja szégyenlni, meg is találna haragudni”.

Még nagyobb multságuk lehetett az uraknak és dámáknak az, ha valakit „kidanoltak a kosárból”. Ez úgy történt, hogy azt a bizonyos szelíd, együgyű bárányt, akit a most való magyarok velős rövidséggel *palinak* mondanak, beleültették a szalon közepén „a szemetet hordó nagy kosárba”, rácsukták a tetejét, és azt mondták neki, hogy addig fognak körülötte danolni, míg csak ki nem ugrik a kosárból. Akkor aztán összefogódzott a társaság, és elkezdett keringeni a kosár körül, addig danolván a sárban járó, sárga csizmás Miska nótáját, míg valaki a kosár tetején keresztül egy jó fazék vizet nem loccsantott a bent kuksoló együgyű bárány fejére, amitől az esze nála nélkül csakugyan kiugrott a kosárból. Hogy a gaudium nagyobb legyen, azt ajánlja az ezermester, hogy „ne szánd tölle a vizet, nem török abban össze a’ csontja”.

Ezek igen férfias multságok voltak, s noha a Szépek is örömeiket találtak bennük, az ő kedvükért finomabb időtöltéseket is találtak ki. Föltették például, hogy X. consiliárius úr, aki már javakorabeli ember, elveszi Y. szeptemvir hozzáillő özvegyét, akinek a lányát a consiliárius bátyja bírja nőül, sőt már egy fiacskó is született ebből a frigyből. Ilyenformán a szeptemvir özvegye a saját sógorához mén nőül, sógorasszonya lesz a saját lányának és nagynénje a tulajdon unokájának, viszont a consiliárius, aki a bátyja anyósát veszi el, mostohaapja lesz a sógorasszonyának, apósa a bátyjának és nagyapja az unokaöccsének. Ez idáig egészen rendes atyfiságos viszony, hanem most már azt mondják meg a dámák, hogy ha a consiliárius úrnak lánya születik a szeptemvir özvegyétől, kinek lesz az az ángyikája? Aki ezt a dámák közül ki tudja találni, az megérdemli, hogy ő is ángyikája legyen valakinek a jövő farsangon.

Nem panaszkodhattak azonban azok se, akik hazánk szebblelkű lányaihoz számítván magukat, inkább kedvelték a költészetet, mint a genealógiát. Az ilyenek udvarlására szolgáltak a mindenféle tréfás versezetek, mint például a következő *Rejtett vers a’ tsókról*:

Szrlmkv, ólsznniepv?

Ez a legmodernebb költészetnek látszik annyiban, hogy magyarázat kívántatódik hozzá. De mégse az, mert magyarázattal meg lehet érteni.

Íme: „ezen versjátékban az I-ső betű *sz*, mintha volna *esz*; a második *r*, mintha volna *er*, a 3-ik *l*, mintha volna *el*, stb. És így minden betűt a’ maga természeti hangzásába vévén, ilyen hexameter lesz belőle:

E’ szerelem kávé, ó, e’ leszen ennyi epévé?”

Ezekből pedig láthatja mindenki, hogy Czövek István csakugyan ezermester volt, azonban hol van ezek közt a kellemes enyvelgések közt a *mágia*? Van ez is bőven. Az ezermester megtanít rá, hogy lehet a jégcsapot meggyújtani, az égő gyertyát megenni, tüzet okádni, a szobában mennydörgést csinálni, a tele butellát egy szalmaszállal felemelni, a halottakat feltámasztani, a lelkeket megidézni, a tejet vérré változtatni, és azt megcselekedni, hogy valaki nyitott szemmel se lásson.

No, ami ezt az utolsót illeti, ehhez a politikusok jobban értenek ma is, mint a néhai tabuláris prókátor. Sőt tán még a tojásvicceket is utána tudják csinálni. Például azt eleget látni mostanában is, hogy „az üres tojás magától felemelkedik a’ magasba”, meg hogy „az üres tojások, akikbe *kényesítő* vagyon eresztve” - higany értendő alatta - „a tűzben összeveszekszenek egymással”.

Van azonban a mágyiás ezermesternek olyan varázslata is, ami valóságos nemzetgazdasági szenzáció. Megtanít rá, hogyan lehet „*a lóval is tiktojást tojgatni*”, mégpedig olyant, hogy aki nem akarja elhinni a csodát, „annak a kezében is odaadhatod, hogy elhidje, sőt megfőzvén, meg is eheti és az áldomást rája megihatjátok”.

Hanem ezt a titkot mégsem ütöm itt dobra, mert nem a tojás lenne tőle olcsóbb, hanem a ló lenne drágább. Ellenben, ha ráérek, megírom a földművelésügyi miniszternek, előre kijelentvén, hogy mint önzetlen hazafi, az áldomást elengedem.

KÖZÉPISKOLA

Tavaszi ébredése. Ez ennek az írásnak az igazi címe. De nem mertem azt biggyeszteni ide, mert még valami szégyenlős olvasót elriasztanék magamtól. Azt hinné, Wedekindet akarok játszani. Pedig inkább meg akarom cáfolni minden morális lelkek örömeire. Nem úgy ébred a tavasz, ahogy a színpadon mutogatják.

Hiszen nem mondom, ha jól körülnéz az ember a ligetben, olyant is látni. Egy piros mundéros katonabogár - a *bodobács* nevet is viseli ez az istenbogárkája - nagyon utána iramodott egy másik piros hátúnak, amelyik úgy tesz, mintha sietne, de egyre visszaforgatja a pont szemét. Nem is hiszem én, hogy ezt bodó *bács*nak szólítanák a bogárkorzón. Se azt nem hiszem, hogy ha utoléri egymást, a négyhatalmi egyezményről cseréljenek eszmét. Nincs az az ízeltlábú barom, amelyik a júniusi napsütésben respektálná az erkölcsvédelmi törvényt.

No dehát utóvégre is felnőtt bogarak, leginkább pedig oktalan állatok, nem tudják, mi végre vannak a földön, tehát örülhetnek az életnek úgy, ahogy akarnak. Mink, erkölcsi lények, csak úgy örülünk neki, ahogy lehet.

A harsogó zöld gyepen három térdig nadrágos kislegény. Kettő könyökre támasztott állal hallgatja a harmadikat. Éppen arra érek oda, mikor azt mondja: - Aurea prima sata est, quae vindice nulla...¹⁷

- Nullo - igazítja helyre az egyik bajtárs. - A vindex, vindicis masculini generis.

A harmadik azt is tudja, miért. Szépen versbe szedte azt valami okleveles latin-magyar költő:

*Ha az x végbetűt egy e
Előzi meg, ez hímnemre
mutat; nőnemű csak lex, nex,
Supellex, forfex és a prex...*

Istenem, milyen furcsa, hogy ezt minden tíz esztendősz gyerekek tudni kell, holott Ovidius bizonyosan nem tudta, pedig annak olyan híre van, hogy igen értett a nemi viszonyokhoz. Lám, pedig milyen keveset tudott a kétezere éves vén csacsi egy mai kisgyerekekhez képest. Biztos, hogy ez a szép vers a fejébe nem menne neki, ha tintába mártogatnák is érte.

Ahogy tovább haladok, látom, hogy másik két kis surculus egy padnak a karfájára rajzolgat valami krétával. Bizonyosan szamaraznak. Nagy tudomány az, több ész kell hozzá, mint például két ország összeveszejtéséhez. (Ugyan lényegében az is szamarazás.) Magamat is a házi fenyítés hathatósabb eszközeiben való részesítésre hozott javaslatba egyszer Mihalovics tanár úr, mikor a bizonyítványom hátát szamaraztuk tele piros plajbásszal. De milyen szép karminpiros volt az! Azóta is hiába keresek olyan szép plajbászt.

De úgy érzem, ezek nem úgy játsszák az elmepróbát, ahogy mink játszottuk.

Írjad csak - diktál egyik a másiknak -, *a plusz b, per x...*

Hű, ez szublimior matézis, innen már igazán szaladjunk, mert ha ilyent látok, még most is rosszat álmodok tőle. (Máshol ugyan nem is találkoztam vele harminchat esztendő óta se égen, se földön, csak álmomban.)

¹⁷ aurea prima sata est, quae vindice nullo - s lett legelőbb az aranykorszak, mely nem fenyítéstől (s törvénytől, hanem önként folyt becsületben, erényben). Ovidius-idézet. Devecseri Gábor fordítása.

No, tán amott ébred a tavasz, ahol két gyerek szorongatja egymást a tölgyek alatt. Ezek bizonyosan Toldi Miklóst meg a csehet játsszák.

- No, feszítsd ki a karod! Húzd össze! Fordítsd a kezéd fejét balra! Vissza! Látod, ez a *musculus rotatorius*. Így *hanyintás*, amúgy meg *borintás*. Supináció és pronáció.

Lassanként rájövök, hogy ezek az állattant tanulmányozzák egymáson. Magam is tanulnék tőlük, de két diáklány kocog el mellettem. Formásak, rangosak, takarosak, olyan se nem kicsik, se nem nagyok. Ha még az én nem nagyon villogó szemem is észreveszi őket, egészen illendő dolog, hogy ez a két serdülő kamasz itt a keresztútnál utánuk tátsa a száját. Persze, azért nem volna muszáj kinyújtott karral kapadozni utánuk, ti fittyfirittyek! Dehát a gyerek mind azt hiszi, hogy a csillagokat is el lehet érni. (Mint okos emberek, már tudják, hogy míg hosszú a karunk, addig borzasztó messze vannak a csillagok. Mire elérhető távolságba kerülnek, akkorára már nemigen bírja az ember emelni a karját.)

- De nézd, olyan egyszerű ez - magyarázza lelkesedve a két kamasz közül a legényebbik. - Könnyű őket megkülönböztetni egymástól. Az a réteges felhő, az a *cumulus cumulostratus*, az a tömzsibb, az már *cumulonimbus nivosus*.

Ezt már szeretem, ezek nagyon derék fiúk. Nem a lányokat tanulmányozzák, hanem a felhőket. Ez se könnyű stúdium. A felhők majdnem olyan kitanulmányozhatatlanok, mint a nők. Én sem tudok rajtuk eligazodni még ma sem. (Maradjon homályban, hogy melyikeken.)

De mármost a két leánydeáknak eredjünk utána. Csak úgy csöndes ballagással, ahogy a korunkkal járó illendőség kívánja, meg így kihallgathatjuk a beszélgetésüket is. Ezt ugyan nem nagyon kívánja az illendőség, de rózsás gyermekajkak gyermekes titkaiban akarom élvezni a női szív örök költészetét. (Ejnye, de szépen sikerült ez a mondat, nem is olyan, mintha én írtam volna. Nem is. Egy nőegyleti szónok hatása alatt állok, akitől a napokban hallottam, hogy „a nők a társadalmi összetényezőknél erkölcsi rugpontjai”.)

Igen, hát a nőszív örök költészete rózsás gyerekajkakon. Ez az, ni:

- A szénhidrátok három fő csoportra oszlanak, monosaccharidok, például a galaktóz meg az inozitglikózok; dissaccharidok, például a maltóz, és polisaccharidok, mint a... mint a... te, Iza, ezt muszáj lesz még egyszer átvenni.

Szívesen segítenék neki, de ehhez aztán igazán számár vagyok. Sok minden tücsköt-bogarat összeszedtem már úton-útfélen, de e szép tavaszi nap nélkül úgy halok meg, hogy soha hírét se hallottam a diszakkarideknek. De hát azért nem szégyenlem magam. Mussolini is nagyon okos ember meg MacDonald is, de azért mégis nagy zavarba jöttek volna, ha tegnapelőtt Hitler hirtelen azt mondja nekik:

- Megálljunk csak! Addig nem írom alá a kontraktust, míg a kolléga urak egy példát nem mondanak nekem a poliszakkaridokra!

...Most már menekülök a gyerekek elől, akik mind többet tudnak, mint én, a díszdoktor meg az igazgató úr meg a főigazgató úr meg az alsó-, felsőház együtt, s majd ráhagok egy amorett-fejtű kis emberfiókra, aki a galagonyák alatt könnybe lábadt szemmel hadarja:

- Ez alatt Ardarik, a vízigótok királya, Ulfilas püspök tanítványa...

Az útszélen egy nagy fa merészkedik, kegyetlenül megnyesték, a levelei még csak most kezdenek kigöngyölni a pólyából, a közepe táján, a kopasz ág villában varjófészek, a fa alatt két hókaképű fiú.

- No, ezt mondta a tanár úr?

- Ezt.

- Nyárfá?

- Az.

- Biztos?

- Biztos. *Populus alba* Linné. Osztály: dicotyledoneae. Alosztály: archichlamydeae. Rend: salicales. Család...

No, ez már csak ismeri a nyárfát, ámbár ez véletlenül platánfa. Meg is mondom neki, hogy ha már annyit tud, ezt is tudja. A kis Linné rám ölti a nyelvét, és elszalad.

Hála Istennek. Ez legalább az élet gesztusa. Az egyetlen, amihez mindig ért az ember, még akkor is, mikor már régen elfelejtette, hogy x-végű szavak és Ardarik királyok is voltak valaha a világon.

ENYHEGES, BELÖRMÉSZ ÉS EGYÉB ALTISZT

Az ilyen csurgós, csepegős téli nap, mint a mai, mindig eszembe juttatja *Szigvárt klastromi történeté*-t, szépanyáink szívet nemesítő olvasmányát. A háború alatt vettem az ócskapiacra, amelyet mifelénk szögénypiacnak neveznek, meg kukucskapiacnak is mondanak, mivel oda vevőszándék nélkül, inkább csak a sarokról kukucskál az ember. Ugyan oda is megy, de csak olyankor, ha valami nagyon testhez álló dolgot vagy különös tengeri herkentyűt vesz észre a ponyván.

Például nekem se volt semmi vevő szándékom, mikor Szigvárttal összetalálkoztam az élet útjain. Ahogy haladtam a ponyvák között, egy veréb ütődött a térdemnek, ami ritka dolog, mert a veréb a sportnak ezt a nemét nemigen szokta gyakorolni, ha ösztönét szabadon követheti. Igen, csakhogy Istennek ezen jeles madara ezúttal nem rendelkezett szabad akarattal, mert zsinegre volt kötve, és a zsineg másik vége egy keshedt félcsizma fülébe volt hurkolva, amely, mint párjavesztett gerlice, a csizmáknál szokatlan mélabúval foglalt helyet a ponyván. A félcsizmában nem félláb tartózkodott, hanem egy rozsdás böllérekés, az előtérben egy dohányvágó, egy törött halbicska és egy egész csörgemetelő, mert ez még a háború elején volt, amikor a rézcsörgemetelőket nem kellett a haza oltárára tenni. A fenékszínt egy kisszéken kuporgó nénike töltötte be, aki nagyon barátságosan mosolygott rám, mikor a térdemhez csapódott verébkét megsimogattam.

- Vögye mög, tésúr, magának olcsón mögszámítom.

- Jaj - mondom -, nem szoktam ám én már verébbel játszani!

- Hiszön nem is azt, hanem a csizmát, galambom - mulatott együgyűségemen a szüle.

De hát nem könnyű az ilyen úrfélét kiokosítani.

- Hát hogy gondolja azt, lelkem? Félcsizmát? Ki az ördög veszi azt meg?

- Nézze, mai világban az okos embör mindönre gondol. Magának is ellühetik még a *szervök* a féllábát a csatában, oszt milyen jó lősz az akkor, hogy maga mán előre mögvötte a félcsizmát.

Hát ekkora előrelátást természetesen honorálni kellett. Ha már a nagyvezérkarba be nem ültethetem a szülét, legalább a félcsizmát megveszem tőle.

- No - mondom -, majd kiküldök érte valakit.

- Jó lősz, galambom - bólított rá a szüle, s azzal kezdi a csizma füléből kibogozni a zsineget, amin a veréb csapkolódott.

- No? Hát azzal mit akar?

- Mit-e? Hát ezt most mán majd rákössük a dohányvágóra.

- Hát a veréb nem jár vele a csizmával?

- Hát hogy járna? Hiszön az csak a *lekrám*, nézze. Maga se a csizmát vötte észre, hanem a verebet.

- Az mindegy. A veréb nélkül nem viszem el a csizmát.

A szüle szemmel láthatóan megijedt. Nem bízott benne, hogy másik bolondot kap a félcsizmára, de a kipróbált reklámtól se akart megválni. Mintha Velencétől a Márkus templomot kérnék!

- Hallja-e? - nézett rám hirtelen ötlettel. - Tud-e maga olvasni?

- Ha nagyon muszájítanak rá.

- Nohát, akkor nincs hiba - húzott ki a lába alól egy disznóbőrökötésű, öreg könyvet, és mindjárt el is magyarázta, hogy azért tartja ott, mert azon nem fázik föl a lába. - Hát jó lesz-e, ha ezt adom magának a veréb helyött?

- Jó lesz, no.

- Olyan röttentő szép Szentbiblia ez, tudja, hogy majd möghasad bele az embör szüve. Adja az Isten, lelke üdvösségire az úrnak!

Így kebelezttem birtokállományomba *Szigvárt klastromi történeté*-t. Ezt pedig azért mondom el ilyen töviről hegyire, mert aki eddig elolvasta, az most már tán elolvassa a többit is. Én nem tudom másképp rámuszájítani a nyájas olvasót az olyan komoly dologra, mint ami itt következik.

*

Aki irodalomtörténetet tanult, annak illik tudni, hogy *Szigvárt klastromi történeté*-t nemes, nemzeti és vitézlő Barczafalvi Szabó Dávid uram fordította át germánból magyarra, s a műv *nyomtattatódott* fűskuti Landerer Mihály költségével és betűivel az Úr 1787-ik esztendejében *Posonban*, ami is olyan hosszú „s” betűvel van írva, hogy a mai elfajzott világban a szó inkább *Pofon*nak olvastatódik. S mivel némineműleg más tekintetben is változtak azóta a világi erkölcsök, nemes Barczafalvi Szabó Dávid mindazóta egyedül áll a műfordítás mezején szigvárti tekintetekben. S a papirosa is olyan elsőrangú az érzelmes történetnek, hogy olyan nem csinálódik többet e világon. Sok nemes úrnak és kisasszonyok ráhulló könnye csakúgy nem ártott meg neki, mint öreg padlások pora, füstje és ódon pincék penésze.

Szép könyv ez nagyon, majdnem olyan, mint a *Kártigám kisasszony* volt, de ezt inkább elhiszem neki, mintsem elolvassam. Erre majd ráérek akkor, ha új magyar fordításban kiadják. Mert biztos, hogy sor kerül rá, ha elfogynak a Dumas-regények meg a Montepin Xaverek, amelyek most megint divatba jöttek, noha tizenöt évvel ezelőtt szégyen lett volna ilyen könyvet a kézbe venni. (De hát a könyvekkel is csak úgy vagyunk, mint a ruhával. Ha az én gyerekkoromban úriember ködmönben ment volna végig az utcán, arra az úri társaságban azt mondták volna, hogy nincs ki a négy kereke. Most fölkapott, úri viselet a bőrkabát, pedig ha az nem ködmön, akkor az eb se kutya. Csak éppen hogy addig szebb volt, míg ködmönnek hívták, és magyar szücsök költöttek rája tulipán- és rozmaring-költeményeket.)

Félreértés ne legyen belőle, nem akarom én megbántani se Dumas-t, se a bőrkabátot. Én is olvasok Dumas-t, meg bőrkabátom is van. Haladni kell a korrall.

*

Hanem maradjunk csak a Szigvárt-románnál, amit az ilyen pocsék tél mindig eszembe juttat, noha még sose olvastam el. Hanem szeretek lapozgatni a szómagyarázó függelékben, amely a nemes fordító nyelvcsináló hajlandósága miatt a románhoz van ragasztva. Ebből aztán megtudom, hogy másfélszáz évvel ezelőtt a *commissio* magyarul annyit tett, hogy *bizottalom* és a *leibgardistát* úgy mondták magyarul, hogy *belörmész*. (Pedig nem a meszet őrzötte belülről, hanem a *fejedelemet*. Ennek a szónak meg Dugonicsnál van nagyon furcsa etimológiája. Azt mondja, azért *fejedelem*, mert megfeji a népeket.)

Legtöbb örömet találok azonban a klastromi történetben, ha azokat a magyar neveket nézegetem, amiket a hónapoknak adott Szabó Dávid íróársunk, ennyit akceptálván a francia forradalomból. A januárból lett: *Zúzoros*, a februárból *Enyheges*, a március: *Olvanos*, az április: *Nyilonos*, a május: *Zöldönös*, a június *Termenes*, a július: *Kalászonos*, az augusztus:

Hévenes, a szeptember: *Gyümölcsönös*, az október: *Mustonos*, a november: *Gémberes*, és a december: *Fagyláros*.

Mármost, hogy ne vessünk-e ezen, így *zúzoros* havában, amelyik olyan enyheges, cseppgenyes és csurgonyos, hogy utálat az ablakon keresztül is? Én bizony nem nevetek. Először azért, mert az öregeket nem illik kinevetni. Másodszor azért, mert ha nekem nyelvészeti nevethetnékem van, akkor én mindig a magyar állam hivatalos lapján mulatom ki magamat. Rendeletet ugyan még sohase olvastam el benne, mert azt úgyse értem meg, de a kinevezéseket mindig megnézem az utóbbi években. No, nem kell rosszra gondolni, csak úgy nézem meg, mint a kukucskapiacot. Csak a rovat végét, ahol a szegény emberek tartózkodnak, köztük az „*egyéb altiszt*”.

Mikor először láttam, azt hittem, sajtóhiba. Később aztán fölökösítettak a szakemberek, hogy nem sajtóhiba az, hanem állami rang. Aki nem ilyen vagy amolyan altiszt, az *egyéb altiszt*, s az a kinevezési okmányában így van titulálva.

Hát ezen nem győzők eleget mulatni, mert nekem nagy gyűjteményem van régi nyelvészeti csodabogarakból meg a közigazgatási stílus furcsaságaiból, de ehhez foghatót még nem pipáltam.

A napokban is láttam a hivatalos lapban, hogy Mityók Mátyást valamelyik miniszter úr kinevezte „*egyéb altiszt*”-té. Mármost tessék elgondolni, hogy ennek a szerencsés Mityóknak fia születik, akiből valaha nagy költő lesz vagy nagy miniszter, vagy nagy csizmadia, szóval olyan valaki, aki belekerül a történelembe. (Azt hiszem, legjobb, ha a csizmadiánál maradunk. Ahogy a világ fejlődését látom, a jövő század számára csak a nagy csizmadiák neve fog fennmaradni.)

Tehát mikor a nagy Mityók százéves jubileumát fogják ünnepelni, akkor születését az ihletett ajkú szónok így fogja emlegetni:

- Hősünk apja *egyéb altiszt* volt, szegény, de becsületes ember...

Szinte hallom, hogy fog ezen derülni az ünneplő közönség. A szónoknak percekig kell várni, míg beszédét folytathatja és kimagyarázhatja, hogy ő nem felelős azokért az időkért, amikor a magyar állam hivatalos nyelvét arról lehetett megismerni, hogy nem lehetett megérteni.

Nem folytathatom tovább, mert már megint kellemetlenkedik a *tüdüterem*, és *nyakficdagom* is támadt az éjszaka. Különben is jön a kéziratért a szerkesztői küldnök.

Írásomat most már csak futtában ajánlom a belügynök, a közoktatásügyér és titoknokaik szíves figyelmébe.

IJEDŐS EMBEREKNEK

Két ijedős embertől kaptam mostanában levelet, akiknek kénytelen vagyok a nyilvánosság előtt felelni, mert nem tudom a címüket. Ugyan az egyiknek a nevét sem tudom. Ezt ugyanis úgy megijesztette az öröm, hogy ijedtében nem merte a becsületes nevét közölni velem, pedig talán van neki az is. Magára vessen, ha most már nem tudom másnak titulálni, csak Emeletes Mókusnak.

Hát ezt az öcsém Mókust azért lelte ki örömeiben a hideg, hogy végre sikerült neki engem is bűnön kapni. Úgy látszik, régen lesekszik már rám, ez neki a passziója, mint pulinak a légykapkodás. Határozott szerencséje van az illetőnek, hogy embernek született, nem pulinak. Mint puli, nem állná meg a helyét, s régen szélnek eresztette volna a gazdája.

Azt veti a szememre ez a névtelen jegyző, hogy az én híres kiskun magyarságom is megszép-
lősdött már. Hát hogy híres-e, nem-e, azt nem tudom, hanem az bizonyos, hogy én sohase híreszteltem. Nem talállok benne különös érdemet, hogy magyar író létemre tudok magyarul, s ha van benne érdem, az sem az enyém, hanem az anyámé, apámé, akik beszélni tanítottak. Hogy a Daru utcában jobban tudtak magyarul, mint a Burgban, az valószínű, s ha én nem kerültem volna el a Daru utcából, akkor bizonyára tisztább maradt volna a magyarságom is, mint amilyen most. De hát sokfelé hányódtam-vetődtem, iskolákat is jártam, úri népek közt is megfordultam olykor, könyvek közt is járatos vagyok, természetes, hogy ez mind nyomot hagyott a Daru utcai nyelven, jót is, rosszat is. Az én nyelvtisztaságomnak, ha veleszületett szeplője kevesebb is, a ráhullott szeméjte éppen annyi lehet, mint a másik emberének. S aki arra jószándékkal fogna söprűt, annak én azt meg is köszönném mint tisztességtudó ember.

A nyelvtisztaság fogadatlan prókátora azonban nem tarthat számot erre a fizetségre. Nem azért, mert nem a nyelvet félti, hanem engem akart bosszantani, ezt én nagyon méltányolom, mert belátom, hogy némelyik embertípusnak egyetlen őszinte öröme a káröröm. Azért kell barackot nyomnom öcsém Mókusnak a fejbúbjára, mert nagyon mellé kapott a légynek. Olyasmiért pirongat meg ez a nevét szégyellő, pesti magyar, amit én soha az életben el nem követtem. A Katona Józsefről írott cikkemben estem a magyartalanság égrekiáltó bűnébe, ahogy mondja. Amiben olyasfélét írtam, hogy „a költőt az egész vidék *uralta*”! Márpedig - ironizálja hozzá a tudakosság fölényével -, ha annyit forgatnám Melich és Gombocz nyelv-tudományi munkáit, amennyit olvasatlanban hivalkodom velük, akkor bizonyosan tudnám, hogy az *ural* szónak ilyen használatáért a pokolban külön szurkot főznek az embernek.

Hát ebből látom én, hogy ez a névtelen mókus nem közönséges mókus, hanem emeletes.

Hiszen én nem írtam olyanfélét, mint amiért ő el akarja velem járatni a kutyakopogóst. Én azt írtam, hogy „a kecskeméti ember az Istenen kívül senkit nem ural”. Ohó, kacsint magára a tükörből a mókus, így még jobb, mert ez meg már kész istengyalázás! Hiszen ez azt jelenti, hogy a kecskeméti ember még az Úristent is haptákba állítja!

Pedig dehogy azt jelenti! Akkor volna ilyen értelme, ha azt írtam volna, hogy az Isten uralja a kecskeméti embert. A mókus szerint így kellett volna írni, s ilyenformán alighanem ő lesz az, akit a nagy vizsga után az extraszurokba mártogatnak. Keresztényi irgalmassággal ajánlom neki, hogy járasson ki magának egy kis ösztöndíjat, és menjen el tanulmányútra a kiskunok közé. Azoktól megtanulhatja, hogy *sokall* annyit tesz, mint *soknak tart*, *kevesell* annyi, mint kevésnek tart, és *ural* azt jelenti, hogy úrnak tart. Tehát nem „Isten uralja a világot”, hanem „a világ uralja az Istent”, vagy hogy a kisiskolás példát idézzem, nem a „hegy uralja a vidéket”, hanem a „vidék uralja a hegyet”. A hegy és az Isten nem ural, hanem uralkodik.

Ez minden nyelvtanban benne van, és minden héten benne van az újságok szerkesztői üzeneteiben is. Aki magától nem tudja, megtanulhatja ezekből is, ha olvasni tud. Melich Jánoshoz és Gombocz Zoltánhoz semmi esetre se kell értemenni, mert varrótűért nem szokás aranyművesekhez szaladozni. Ez a két kitűnő tudós nem a helyes magyarság törvényhordozója, hanem a nyelvtörténet tudósa, ami különböző két tudomány. S a nagy etimológiai szótár, amit ők szerkesztenek, nem nyelvhelyességi káté, ami különben szintén hasznos könyv. Ajánlom is Emeletes Mókusnak, hogy máskor nézzen bele, ha megint névtelen levélírással szánja magát.

Ami pedig azt illeti, hogy én a két kitűnő tudóssal szédíteni szoktam az embereket, nem vélek rá, hogy levélborítékon kívül máshová is leírtam volna valaha a nevüket. De ha megtörtént volna, azért sem szégyenleném magam halálra. Azt is bevallom azonban, hogy gyönyörűségből mindig elolvasom az írásaikat, ha a kezembe kerülnek, de mikor írok, akkor nem rakom tele nyelvészeti munkákkal az asztalomat. Magyarán szólva: megette a fene annak az írónak a munkáját, akinek írás közben minden mondatnál tanácskozást kell tartania a nyelvtudósokkal.

*

A másik haragosommal már komolyan kell foglalkoznom, mert az komoly ember. Az ki meri írni nemcsak a nevét, hanem azt is, hogy ő *látnok*, s ebben a minőségében üzeni meg nekem a hadat. Hogy miért ijesztgettem én az embereket a világ végével már 1938-ra, mikor a dies irae csak 1945-ben következik el? Ő ezt a leghitelesebb forrásból tudja: azoktól a szellemektől, akiknek a főparancsnokát *Ibburnak* nevezik a démonológusok, s akik már forralják is a kénkövet az ilyen tudatlan és hitetlen lelkek számára, mint amilyen én is vagyok. Az igazság az, hogy most jön hét vizes esztendő, aztán hét tüzes esztendő, ezek leteltével egy Netumák János nevű úr Árpád nemzetségéből királyi méltóságra emeltetik, s az az egész világ turánjait egyesítve, el fogja törölni az adót. De már akkor későn lesz, mert az Ibbur, a démongenerális, ki fogja adni a parancsot a szolgálattevő szellemeknek, hogy robbantsák föl a Földet.

Hát én most már erre azt mondhatnám, hogy hogy higgyek én az olyan démonoknak, akik azt se tudják, hogy a bélyegezetlen levélért büntetésportót kell fizetni? De hát én ezt nem hánytorgatom föl, mert ezzel is teljesebb a mártíromságom. Hiszen olyan ártatlan vagyok én a világ végében, mint Vilmos császár a háború kitörésében. Én nem jósoltam semmit, csak egy német tudóst ismertettem, akit nagyon gondolkozóba ejtő prófétának találtam. De olyan ember vagyok én, aki szívesen tartom a hátam a próféták helyett is. (Hátha a világ vége után ez legfelsőbb helyen javamra íratik.) S most nemcsak szívesen tartom, hanem büszkén is. Mindig ambicionáltam azt, hogy ijesztgetős ember legyek, de még eddig az ördög se ijedt meg tőlem. Hála Istennek, hogy ezt is megértem egyszer. Több ambícióm most már nincs is arra a kis időre, ami még addig - akár 1938-ig, akár 1945-ig - hátra van.

Hanem hát, addig is legyünk egymással békességben. Énbennem megvan a jószándék, hogy akiket megijesztettem, azokat meg is nyugtassam. Szerény véleményem szerint a baj nem lesz olyan nagy, mint amilyenek az Ibbur generalisszimusz mondja.

Hajlandó vagyok elhinni, hogy a Földnek a rajta tevékenykedő emberek iránt való utálata nemsokára odáig megy, hogy az öreg kétfelé reped mérgében. A tudomány ezt úgy mondja, hogy a Földet egyszer a gyomrában fölhalmozódott gázok szétfeszíthetik. De aki látott már földgömböt, az bizonyára rájön arra a gondolatra, amire én: hogy ezt egy kis előrelátással meg lehet akadályozni. Egyszerűen erős vaspántokkal körül kell abraconsolni a Földet a délkörök irányában.

Azonban az a félős, hogy ebből olyan abroncsozási panama lesz a mai világi erkölcsök mellett, aminőt még nem pipált a kozmosz. Talán inkább úgy lehetne elejét venni a bajnak, hogy megtrokároznák a Földet, mint a marhát, mikor felfúvódik a sok lóherétől. Csatornákat kell ásni a Föld beleibe, hogy azokon keresztül idejekorán kiszuszogja magából a mérges gázokat. Ez nem az én ötletem, erre olyan tekintélyes tudós jött rá, mint Flammarion. Persze az ilyen tekintélyes tudósok nem gyakorlati emberek. Nem gondolnak arra, hogy ennek a nagy munkának az előkészítésére szakbizottságot küldenének ki, az pedig még akkor is ankétezne, mikor a Föld már repedőben volna, s az ülés a katasztrófa pillanatában elnapolná magát. (Hiszen sokan abban a véleményben vannak, hogy ha a jó Isten bizottságot küldött volna ki a világ megmentésére, a világ még most se volna megteremtve.)

Azonban mielőtt akármiféle mentőakcióra kerülne a sor, speciálisan magyar szempontból felvetem a kérdést: olyan nagy veszedelem lenne az, ha az Ibbur ördögnek szót fogadnának a famulusai? Nézzük csak.

A nagy explózió a földtekét úgy vetné szét, hogy tanulhatnának belőle az összes ismert és ismeretlen tettesek. Minden ország különválna, és mint külön bolygó keringene a világűrben a nap körül. Anglia elvesztené minden gyarmatát, csak teleszkópon nézhetne India után, s a jobboldali világfelfogás a hazában és a nagyvilágban megállapíthatná, hogy ez mind a munkáskormány miatt van. Ez a nagy öröm maga megérné azt a kis ijedséget, amivel első pillanatban járna a dolog.

Az antantok a szó szoros értelmében széthullanának. Ezt ugyan már tíz év óta rebesgetik az újságok, de úgy szokott az lenni, hogy akinek halálhírért költik, az kétannyi ideig él. Ellenben ha maga az anyaföld hajigálná szét őket, akkor az Isten se rakná többet össze a véd- és dacsövetségeket, mert az ő kedvükért nem változtatná meg Kepler törvényeit. Olyan kis aszteroidák lennének belőlük, amilyenek ezrével csavarognak a Mars és a Jupiter között, s kis legyek gyanánt bolyonganának a világegyetemben, amelyben sehová se tudnának odatapadni.

Mi ellenben konstatálhatnánk, hogy most már végre igazán megvan a *magyar glóbusz*. El volna intézve hadisarc, jóvátételi kassza, és külügyi talentumaink foglalkozás nélkül maradnának, ami ugyan nem okozna nagy változást életrendjükben és munkakörükben. No, de ezt majd akkor beszéljük meg, ha aktuális lesz, most nem gondolhatunk ilyen apróságokra. Azon se tanakodjunk, hogy kinek fizetjük akkor vissza a kölcsönt. Erre ráérünk akkor is, ha majd megkapjuk.

Sokkal nagyobb probléma lesz a világítás kérdése. A Nappal csak leszünk, ahogy leszünk - majd mindjárt kiderül, hogyan -, hanem a Holdra egyáltalán nem számíthatunk többet. Nemcsak a szerelmesek nem, akik utóvégre Hold nélkül is elvannak, hanem mi, öreg nyárs-polgárok sem, akiknek a Hold már csak annyiban számít, amennyiben világít. A Hold pedig soha nem világít többet nekünk, ha egyszer megszabadul évmilliárdos fogságából, amelyben a Föld csak azért tarthatta, mert ő volt a nagyobb. Arra se fogja többet méltatni az összetört Föld cserepeit, hogy megvető pillantást vessen rájuk, hanem mint autonómiáját visszanyert bolygó, külön alkotmányos életet kezd, magával cipelvén az összes várakat, amelyeket mi magyarok beleépítettünk.

Lesz azonban ennél még nagyobb baj is, hogy semmit el ne titkoljak. Ha a Föld szétpukkan, természetesen a tengelye is az ördögé lesz. Márpedig tudnivaló, hogy a nap és éjszaka változását a tengely körül való forgás okozza. Ha nincs tengely, nincs forgás. Az új rezsimben az ország egyik felében örökös napsütés lesz, a másikban örök sötétség és fogak csikorgatása. Az a kérdés most már, ki lakjon az ország napos oldalán és kinek jusson az örökös sötét.

Ez azonban már politika, ahhoz pedig már igazán nem értek. Majd eldönti ezt az országgyűlés többsége, amelynek bölcsességére még a legmorcosabb Ibbur generálisnak is azt kell mondani, hogy vivát!

JÓ GYEREKEKRŐL ÉS NEM JÓKRÓL

Én írtam ugyan föl az egész címet, de csak az első felét vállalom. Azt, hogy nem jó gyerekek is vannak, én nemcsak nem állítom, de el sem hiszem senki emberfiának. Abban sem vagyok egészen bizonyos, hogy rossz emberek vannak-e a világon. Az élet lehet rossz, de az emberek csak tökéletlenek, gyöngék, betegek és leginkább ostobák. Nem azért nem jók, mintha rosszak akarnának lenni, hanem mert nem tudnak mások lenni, mint amilyenek. Azt hiszem, minden akácfá szeretne egyenes lenni, de aki a szelek járásában áll, meg kell annak görbülnie, ha tetszik neki, ha nem. A mi öreg szőlőnkben, mikor én kisgyerek voltam, minden fa olyan egyenes tartású volt, mint amilyenek az apámra emlékszem abból az időből. Csak a pusztá földünk végében, a vakdűlőn volt egy magányos, vén akácfánk, akit görbére neveltek a szelek. Olyan volt, mint egy tántorgó ember, aki a karjaival egyensúlyozza haza magát a kocsmából. Úgy is hívtuk, hogy emberfa. De akármilyen görbe fa volt az emberfa, este csakúgy álomra szegte az apróka leveleit, mint az egyenes fák, s csakúgy tányérjukkál fordította őket az égnek, mint azok, mikor a reggeli nap etette a fákat. S a virágját is csakúgy kihozta, mikor az ideje eljött, néha még fehérebben is, mint a rendes fák. És mikor a szél kicsavarta, és felvágtuk tűzre, senki se mondta volna meg a hamujáról, hogy no, ezen nem kalácsot kellett volna sütni, hanem kukoricapogácsát, mert ez csak egy züllött, görbe fa volt.

S ha ilyen a fák törvénye, miért lenne másforma a virágoké? Márpedig addig, míg nekem csúnya virágot nem mutatnak, azt is hiába mondják, hogy rossz gyerek is van a világon.

Mondják pedig, mégpedig igen tekintetes helyről, amellyel a laikus oktondiságnak nem is volna szabad pört kezdeni. De hát nem is volt még nekem senkivel pöröm az életben - csak a magyar állammal lett volna vagy tíz esztendeje, de aztán a magyar állam is gondolt egyet és elnevette magát. Most sem pörlekszem én, csak alázatosan kopogtatok a tanári szobák ajtaján, melyekben én is *nostras* voltam valaha:

- Kollégák, emberek, apák: adjátok vissza a többi apáknak a *jó* gyerekeket...

Ülök a hotel reggelizőasztalánál, és igyekszem olyan barátságos arcot vágni a kávéhoz, mint körülöttem a többi gróf. A hátam mögött csoszogást hallok. Bizonyos, a sánta verebem csúszolja a keramithoz a fél zsemlyéjét. Megfordulok segítő szándékkal, hát egy szandálos, kis pesti gyerek néz rám ijedten a virág szemével.

- Bácsi kérem, nem tetszik haragudni?

Nem, a bácsi nem szokott haragudással foglalkozni, s most különösen örül, hogy az Óperenciás-tenger mellett is megsimogathat egy drága kis gyerekfejet.

- Mi kell, kis pajtás?

- Bácsi kérem, szabad autogramot kérnem?

Hogyne volna szabad. Tessék. A Jancsinak is? Annak is. Akkor a Juci is kérne, de az nem mert idejönni. No, akkor a Jucinak adunk kettőt. Iskoláslány az a Juci? Hogyne, gimnáziumba jár ő is. Helyes, akkor a második autogramot mint Marcus Tullius Cicero adom, ilyen bizonyosan nincs a Juci barátnőinek.

Jól nevelt, szerény, illedelmes fiú a kis pajtás, úgy megszerettem, hogy még a nevét is megkérdeztem. Kis Dezsőnek hívják, ügyvéd az apja. Vele az ebédnél ismerkedem össze, odajön az asztalomhoz, engedelmet kér, hogy a gyerek háborgatott.

- Örültem néki - mondom, és nem udvariasságból mondom. - Helyes, rendes fiú, azt hiszem, nagyon jó gyerek lehet.

- Dehogyan - mosolyog egy kicsit fanyarul az ügyvéd úr -, csak olyan szabályszerű.

- Szabályszerű?

- Igen, egyből bukott, és van három hármasa. Tetszik tudni, az ilyen tanuló nem kaphat egyest magaviseletből, ha olyan jó is, mint az angyalok.

Igen, most már rémlik, hogy tíz esztendővel ezelőtt, mikor kezdtünk feltápáskodni a nagy esésből, és megint kezdtek értesítőt nyomtatni a magyar középiskolák, két dolog lepett meg az értesítőben. Az egyik a tornaszőnyegek beszerzéséről szóló jelentés volt. Ennek nagyon örültem, mert ebből láttam, hogy nincs már ott baj, ahol tornaszőnyegre is telik. Bizony mink annak idején csak úgy pokróc nélkül vetettük a bukfencet, no, majd akik miutánunk jönnek, azok nem lesznek olyan keményfejű emberek, mint mink voltunk. (Őrizze is az Isten őket attól, hogy annyit hányják ők is a bukfencet, amennyit mink hajigáltuk - ugyan még hajigáljuk most is. Holott nekünk mintha benőtt volna már a fejünk lágya, hiszen minket már csak az a vezényszó illet, hogy „szaladjatok, kopaszok, lobogjon a hajatok!”.)

A másik tanügyi reform azonban nem vidámított fel ennyire. Az, hogy a magaviseletből való osztályzást modernizálták. Én, aki pedig nem is vagyok egészen modern ember, a magaviseletből nem osztályoznék. Ugyan másból se, de abból különösen nem. Vagy ha igen, minden gyereknek egyest adnék belőle, s hogy sérelem ne érjen senkit, az olyan gyerekeknek, akiknek a szeme az unokáméra emlékeztet, két egyest adnék.

A pedagógia szerencséjére nincs szavam a pedagógiában. Nem is szóltam akkor semmit, csak próbáltam megtanulni az új magaviselet divatot. A *magaviseletnek* az én időmben is négy jegye volt. Az egyes volt a jó; a kettes a *szabályszerű*; a hármas a *kevésbé szabályszerű*; a négyes a *rossz*. Ami régen jó volt, az most *példás*; a *szabályszerű* a *jó*; a *kevésbé szabályszerű*: *szabályszerű*. Ami régen *rossz* volt, az most *kevésbé szabályszerű*, s ezt nagyon emberségesnek tartom. Azonban a névnel is fontosabb a valuta. Sok legyen benne a pengő és kevés a kongó.

Hanem éppen a valuta az, ami ijesztő. Most minden osztályban ritkaság az egyes magaviseletű gyerek. A kettes kétszer, háromszor annyi, négyes, igaz, alig akad, de hármas ijesztő sok van. Aki az én időmben ilyent kapott, annak már malomkő volt a nyakán, csak még irgalomból nem merítették a tenger mélyébe. Már a kettes magaviselet is kellemetlen repedés volt a tenger sima tükrén, és csúnya szeplő a jeles bizonyítvány ragyogó arcán is. Ilyenkor az anya sírva fakadt, az apa pedig elkáromkodta magát, és azzal ijesztgette a szabályos magaviseletű gentlemant, hogy ha így halad, muszáj lesz kadétiskolába adni. Persze, a magamformájú isten szegénykáját csak a kötélverői pálya perspektívájával rémítették volna, ha szükség lett volna rá. De nem volt. A magaviseletből majd mindnyájan egyesek voltunk, még azok is, akiket minden tárgyból küsszékre ültettek. S nagyon bölcs elrendezés volt ez, mert egy kicsit le-higgasztotta a boldogtalan szülő felkavarodott epéjét is. Azzal békíthette magát, hogy jó gyerek az ő fia, ha nagy számár is, amiről utóvégre nem tehet. (Mert ebben az egyben nem változik a divat: mindig a tanár a hibás.) Azért, hogy nem tudja a gyerek, hol vannak az Andamani-szigetek, meg hogy minek hívták Hannibál másodunokatestvérét, lehet még abból ember. Aminthogy lett is, hála Istennek. No, megjárna vele a kormány, ha csak attól kérne főtanácsot, aki meg tudja mondani, milyen rendszerben kristályosodik ki a gállickó.

Nem is nyugodtam én akkor bele abba, hogy rendén van az a sok „szabályszerű” magaviselet. Azzal biztattam magam, hogy azt az értesítőt, amit én láttam, bizonyosan valami zugnyomdában szedték, ahol kevés volt a betűszekrényben az egyes, hát raktak helyette hármasokat.

Hanem aztán több értesítőt is megnéztem, s az arány mindenütt ugyanaz volt. A *példás* gyerek meg a *jó* gyerek csak olyan *rari nantes in gurgite vasto*¹⁸, mint szegény ember tejbekásájában az *aprószőlő*. (Ezt a kulináris hasonlatot is kevesen értik már meg.) Láttam, hogy ez véletlen nem lehet. Se összebeszélés négy-öt város tanárai közt. Mi lehet hát?

Elpanaszoltam a dolgot néhány tanár barátomnak, hogy mit csináltak már megint, ti szőrösszívű hóhérok? Hát nem féltek ti attól, hogy a jó Isten is így osztályoz majd benneteket az utolsó konferencián?

- Hja, a jó Isten messze van, de a kultuszminiszter közel van - vont vállat a barátom.

- Nem értem.

- Én sem értem, barátom, de ez kultuszminiszteri rendelet. Magaviseletből csak annak lehet adni egyest, aki a tanulásban is egyes.

Hát én ezt nem hittem, ámbár négy tanár barátom is megerősítette a magyarázatot. Csak az ötödik mondta, hogy nem egészen úgy van a rendelet.

- Hát hogy van?

- Úgy, hogy a magaviseletből *lehetőleg* csak az kapjon egyest, akinek az előmenetele is kifogástalan.

Hát én ebben is támaszkodtam már akkor is. Azt a rendeletet félremagyarázták. Még ha így mondta volna is a miniszter.

- Bizony isten nem tudom, ki volt akkor a kultusztárca kegyelmes ura - akkor sem így értette. Mi köze a magaviseletnek az előmenetelhez? Miért nem lehetne az *példás jó* gyerek, akinek a feje nem veszi be a gabonaüszög zygospóráit? Aztán micsoda igazság az, hogy aki el tudja fűjni a *semi-deponens* ígéket - vagy ezeket nem is tanítják már, tekintettel gyanús nevükre? -, az akkor is *példás* magaviseletű lehet, ha radírgumit tesz a kályhára, ami ősidők óta a legelvetemedettebb gonosztettek közé tartozik? Ellenben az elégséges Trifurcifer akkor is csak szabályszerűig vihesse fel, ha úgy ül az iskolában, mint az Isten báránya.

Kegyelmes uram, mostani kultuszminiszter úr, ön valószínűleg nem is tudja, hogy van ilyen rendelet. Nem vagyok én annyira naiv, hogy ezt tartanám korunk legsúlyosabb problémájának. Lausanne esetleg súlyosabb, bár például én sok embert látok, aki átlapozza Lausanne-t az újságjában. Én nem, én elolvasok minden lausanne-i bölcsességet, tiszteletből a kor iránt, amelyben éltem. (Nem sok csuszamlás a múlt idő; sokszor az az érzésem, hogy mi már rég nem élünk, se MacDonald, se Herriot, sőt még Hitler se, csak még nem jöttünk rá, hogy mi már rég nem vagyunk, mert mindnyájunkat eltemetett a háború.)

Kegyelmes uram, én sok anyát ismerek, akiknek a számára a világpusztulás minden problémái közt az a legfontosabb, hogy neki jó gyereke van - minek ezt az egyetlen hitet elvenni tőlük? S oly sokan vagyunk rossz magaviseletű öregek ebben a kis országban, akik már sohase fogunk megjavulni - kegyelmes uram, tessék visszaadni a jó gyerekeket a holnapnak!

¹⁸ *rari nantes in gurgite vasto* - kevesen úszva a hatalmas örvények közt (Vergilius: Aeneis)

CONSISTORIUM CALVINISTORUM

Mikor az a bizottság, amelyet József nádor az Akadémia szervezetének a kidolgozására válogatott össze, tisztelegni ment Rudnay Sándorhoz, a bíboros hercegprímáshoz, az egyházfejedelem minden kertelés nélkül kimondta a róla való véleményét.

- A tekintetes deputáció majdnem olyan, mint a tengerbe vetett gyalom; no mindegy, a fő az, hogy mindnyájan hazafiak vagyunk.

Természetes, hogy a hercegprímás nem a parasztok nyelvén beszélt, hanem az urakén: latinul. Hiszen ha magyarul mondta volna azt, hogy gyalom, azt nyilván nagyon kevesen értették volna meg az akadémiacsinálók. De azt, hogy sagena, mindnyájan megértették. Ez az a háló, amelyhez Máté evangéliuma azért hasonlítja a mennyek országát, mert „mindenféle állatot bétakarít”.

Pedig a bizottság nagy körültekintéssel volt összeválogatva. Akárki segített benne a nádornak, volt gondja rá, hogy csak Berzsenyi Dániel, Kölcsey Ferenc, Kisfaludy Károly és Vörösmarty Mihály maradjanak ki belőle. Egyébként azonban benne volt minden öreg költő és minden öreg tudós, akiről föl lehetett tenni, hogy nem nagyon fognak velük szaladni a lovak. (Nem is szaladtak, mert többnyire gyalogjáró férfiak voltak; Kövyt, a híres jogászt, Vitkovicsot, az epigrammairót és Kulcsár Istvánt, a táblabíró szerkesztőt elvitte ugyan a Szent Mihály lova még az Akadémia igazi megalakulása előtt, de az nem tartozik a szaladós paripák közé.)

A szépirodalmat Kazinczyn, a „szent öreg”-en kívül Kisfaludy Sándor, a *Himfy* költője, Kiss János szuperintendens és Szemere Pál Pest megyei alügyész, Kazinczy barátai meg Pázmándi Horváth Endre, a főtí plébános képviselték a bizottságban. (Talán Döbrentei Gábor másodtartománybiztos urat is ide lehet számítani a *Szerelem kellemei* révén, amely verskötet volt, és tsinos hangzatkák találtattak benne, mint címéből is látnivaló.) A tudományokat sokkal többen képviselték. Bartal György ítélőmester, Bene Ferenc és Schedius Lajos pesti univerzitásbeli professzorok, Fejér György prépost, az egyetemi könyvtár főőre és Horváth István, az első magyar turánista, Jankovich Miklós, a híres műgyűjtő, Guzmics Izidor pannonthalmi bencés és Bitnitz Lajos szombathelyi nagyprépost, Budai Ézsaiás, Ercsey Dániel debreceni kollégiumi tanárok, Mednyánszky Alajos, az aranykulcosos medgyesi báró és Dessewffy József gróf, a konzervatív radikális publicista, végül Horváth János apátkanonok, később székesfehérvári püspök. Hogy ki közülük milyen tudományt képviselt, azt most már nyilván énnálam tudósabb emberek sem tudnák könyv nélkül megmondani, de az nem is nagyon fontos. Fő az, hogy mindnyájan hazafiak voltak, ahogy a kardinális mondta.

A bizottságnak természetesen tagja volt az a négy főrend is, aki az 1825-ös diétán elültette a mustármagot. Nem valószínű, hogy a hercegprímás őket is beleértette volna a tengerbe vetett gyalomba, amely mindenféle állatokat betakarít. Kikre vonatkoztathatta tehát az egyházfő ezt az igen szemléletes bibliai metaforát?

A bizottság hivatalos jegyzőkönyvei, amelyek 1828. március 15-től április 17-ig huszonnégy ülésről szólnak, arra nézve nem adnak semmiféle felvilágosítást. Azokból csak az tűnik ki, hogy a passzív rezisztenciát nem a mai destruktívek találták ki; ismerték azt azok a kedves jó öregek is, akik az Akadémia alaprajzolatán fáradoztak. Kezdetben mindenki ott volt, úgyhogy a bizottság praktikus jegyzője nem is a jelenvoltakat írta bele a jegyzőkönyvbe, hanem a távol-

maradtakat. Az utolsó hetekben azonban ez a módszer már nem fizette ki magát. Akkor már sokkal könnyebb volt a megjelenteket lajstromba szedni a *Tres faciunt collegium*¹⁹ alapján.

Egy ember volt, aki a négy hétnek minden ülését végigülte: Bitnitz Lajos, a szombathelyi pre-montrei tanár. (Igen hasznos munkatársa és buzgó kutatója amaz egykori híres vandalusoknak, akiket a dunántúli vincellérek igen istentelen káromkodások közt szedegettek ki a földből, ha tetemeik ásójuk alá kerültek. Meg is érdemelték, miért nem mentek ki Afrikába ők is a többivel, minek maradtak itt jámbor keresztények szőlőfordítási akadályának.) Ez a derék professzor naplót vezetett az Akadémia-csinálásról, s abban sok mindenféle intimus dolgot elpletykált. Márpedig a világ úgy van elrendezve, hogy a tudományok elmúlnak, de a pletykák megmaradnak. A főtisztelendő tudománya elporladt a kiásott vandálokkal együtt, ellenben a pletykákból, amiket följegyzett, ma is okulhatunk.

A Bitnitz krónikájából derül ki, hogy a hercegprímás - a protestánsokat sokallotta a gyalomban. Nemcsak ő volt vele úgy, hanem a bizottság katolikus tagjai is. Jankovich Miklós négyszemközt azt mondta Bitnitznek, hogy „ha így megy a dolog, az egész Akadémia nem lesz egyéb, mint kálvinista konzisztórium”. Jankovich valami lehetetlen nevű franciára hivatkozott, mint akitől ő ezt a megjegyzést hallotta. A teljes szállóige, amit akkoriban katolikus körökben mondogattak, persze latinul, magyarra fordítva így hangzik:

„Az Akadémia kálvinista kollégium, amelyben a katolikusokat kegyelemből, a lutheránusokat irgalomból tűrik meg.”

Voltak azonban a bizottságban egyéb ellentétek is, nem kevésbé mélyek és kiegyenlíthetők. Az egyik párt jottista volt, a másik ipszilonista. Kazinczyék voltak a jottisták, ők azt írták, hogy „mondja, tudja”. Az ipszilonisták ezt így írták: „mongya, tuggya”. A vezérük Horváth István volt, aki hatvan régi könyvet föl tudott sorolni, amelyben egyetlen j betűt se lehetett látni. Sok violancia volt amiatt is, amit most stilizálásnak nevezünk. Az alapszabályokat először latinul dolgozták ki, s ezt a szöveget fordították azután magyarra. Mind a két munkát a dunántúli papok végezték, Bitnitz csinálta a latin szövegezést, Guzmics Izidor a magyar fordítást. A kálvinisták, akik érezték, hogy görbe szemmel nézik őket, most visszaadták a kölcsönt, és belekötöttek minden szóba. Pedig Bitnitz főtisztelendő szerint lett volna nekik mit söprögetni a maguk háza előtt is.

Egyszer az egyik debreceni professzor, Ercsey Dániel azt találta mondani:

- Itt, mint veszem észre, az akaródik értődni...

Kazinczy rögtön felugrott, és odasúgta két főtisztelendő barátjának:

- Látjátok az ebadta boiótiaiáját!

Ez magyarul annyit tesz, hogy ebadta paraszt, csak hogy a finom Kazinczy természetesen nem mondhatott ki ilyen goromba fogalmat magyarul. Lehet, hogy az „e...á”-t is csak így kipontozva mondta, mint ahogy a szemérmes Bitnitz is írja. Ettől fogva aztán a Kazinczy-párt négyszemközt mindig boiótiaiaknak csúfolta a debrecenieket, akik így beszélnek magyarul: tudós társaság, partfogó.

A bizottság elnökét, Teleki József grófot, aki nagyszerű könyvtárával megvetette az akadémiai könyvtár alapját, noha egy hiten volt a debreceniekkel, nem tartották boiótiaiának. Az Akadémia legnagyobb alapítóját és a Hunyadiak korának történetíróját nehéz is lett volna kinézni a „gyalom”-ból. Azt azonban neki is fölroja Bitnitz, hogy az első tisztelgésnél

¹⁹ *tres faciunt collegium* - három fő - egy testület

„bennünket kezét nadrágzsebében tartva fogadott és úgy is eresztett el”. Más baj is volt már az első tisztelgésnél is. Horváth püspök megharagudott, miért nem őt választották szónoknak, hanem Dessewffy grófot, azért el sem ment a tisztelgésre. Sőt másnap, amikor Széchenyinnél tisztelegték, mint első alapítónál, akkor sem állt be a megbántott püspök a „gyalom”-ba, hanem külön ment vizitába Fejér préposttal.

Sok vita volt amiatt is, hogy egy-egy fogalomnak milyen magyar nevet adjanak, s néhány ma már rég bevett magyar szó ezeken a bizottsági tárgyalásokon keletkezett. Például ekkor kanonizálták a megalapít szót, s ekkor keletkezett a latin feria-ra a magyar szünidő. (A Szily-féle *Magyar Nyelvújítás Szótára* csak 1832-ből ismeri.) Ekkor csinálták a contra-agens-ra az ellenőr szót is, amelyet Szily egy évvel későbből ismer egy vadászati könyvből. Ezt a szót Kisfaludy Sándor csinálta.

- Sokféleképp próbálgatták - jegyzi föl Bitnitz -, míg végre Kisfaludy Sándor azt monda: „Az ellenőr, melyet ajánlottam, szintén megfelel, s amellet jól hangzik.” Azért Kisfaludy Sándor eme szülöttét elfogadták.

Kisfaludy Sándornak még egy kérdésben volt döntő szava. A pestiek azt követelték, hogy az Akadémia rendes tagjai - akkor dolgozó tagoknak mondták - leginkább pestiek legyenek. A vidékiek fölzúdultak, és Kisfaludy Sándor kijelentette, hogy „ha a dolgozó tagok csak pestiek lesznek, akkor ő oppozíciót kezd”. Az ő álláspontja győzött, mégpedig annyira, hogy a vidéki tagok számát többen állapították meg, mint a pestiekét.

Ennek azonban nyilván más magyarázata is van, mint a Himfy költője iránt érzett respektus. Száz évvel ezelőtt Budapesten nem volt annyi író, hogy kitelt volna belőlük egy Akadémia...

MIKOR A FÉNY BETEG VOLT...

Nézegetem a pesti sörházban az angol képes újság fotográfiáit a dél-amerikai tűzokádóról, és találgatom alattuk, amit a szöveg találgat. Hogy ugyan elér-e Európa fölé a vulkánhamu, és csinál-e olyan szép tűzijátékot az égen, mint amilyenre egy-két öregember még most is emlékszik gyerekkorából.

- Hetvenhétben volt - mondja egy fehér bajuszú söröző a mellettem levő asztalnál. Nyugdíjas lehet, igen lecsökkentve a haza üdvére, mert már vagy félórája szivar nélkül szívja a szipkát.

- Nem - tolja föl homlokára a szemüveget egy másik nem mai gyerek, akinek a tarkójáig szaladt a homloka. - Nyolcvanban volt, kérlek, mert akkor írtak be Makón iskolába, oda menekültünk Szegedről a víz elül. Karakata, vagy mi volt a neve annak a hegynek, még arra is emlékszem.

- Krakataka - igazítja helyre a másik. - Nekem legalább úgy rémlik.

A névben végre sikerült megegyezni. Karakatna! ragyog föl az egyiknek a képe. A másik rábólint. Az ám, csakugyan Karakatna, lám, hogy elbicsaklik az ember nyelve. (Pedig nem elbicsaklik, hanem rábicsaklik a rég elfelejtett iskolai ismerősre. A Karakatna nem tűzokádó-hegy, hanem egy fekete köpönyeges, fehér mellényes halászmadár. Az én hálóvackom fölött is az gubbaszt otthon a könyvespolcon, úgy is mint kipróbált molytenyésztő intézmény.)

De hát ez igen mindegy a tűzokádó hegynek is meg a halevő madárnak is. Nagyobb baj ennél az, hogy az esztendőre nézvést nem tudnak békét kötni a kortársak. Itt muszáj fogadni, öt darab operászbá. Döntőbírónak pedig, ők tudják miért, fölkérik engem. Majd ha a legközelebbi garasos gőzössel leruccannak Szegedre.

Sietek elbújni az újság mögé, ki ne tudódjon véletlenül, hogy éppen kéznél van a minden lében kanál. (Ex omnibus aliquid, ex toto nihil. „Mindenből valamit, de a többől semmit.”) Ennyi bizalomnak emberül meg kell felelni. Márpedig én kívülről csak annyit tudok, hogy a vulkánnak Krakatau volt a neve, s magam is láttam azt a nagy tüzet, amit kigyújtott az égen. Sőt még most is látom, mint egyik legrégibb gyerekkori emlékemet. Állok az udvarunkon, tavaszi napszálltakor, ijedt kis emberbogár, és ijedten szorítom az édesapám kezét. Vérszínű fejünk fölött az egész égboltozat. Különös színe van a hosszúra nyúlt árnyékunknak is. Az enyém majd az egész udvart végigéri, apámé el se fér benne, fölűszik a le-fölvéges ház nád-tetejére. Kettőnké közt egy harmadik árnyék izeg-mozog, hegyes báránypőrcsapkával a fején, mint egy óriás kucsmagomba. Ez Híves András bácsi, a házicimboránk, akinek az a szavajárása, hogy „a gólyáját neki”. Most is azt csikorogja a rongyos kis öreg ember, ahogy meresztgeti a nyakát az égre.

- A gólyáját neki, Márton, megint Párizs ég.

A porosz-francia háború idején északi fényt láttak a kiskunok, s a Daru utca világi dolgokban jártasabb emberei egyszerre tisztában voltak vele, hogy Párizst felgyújtották a burkusok, s az olyan éktelen nagy város, hogy Félegyházaig ellátszik a lángja. S ehhez a tudományos felismeréshez ragaszkodott Híves András bácsi még tízegynéhány esztendő múlva is. Az apám nem volt egészen bizonyos a dologban, megvonta a vállát.

- Majd eloltják, ha ég.

De nem oltották el, a nagy tűz hetekig lobogott az égen, s én minden este úgy bújtam a dunácskám alá, hogy kilelt a félsz-hideg. Az oktan gyerek még közelebb van a kozmoszhoz, mint a felnőtt ember, s megborzosgatja az az ösztön, ami a nagyokban már elfásodik.

...Ennyi, amire emlékszem. A többit már úgy kellett kiásnom egykorú újságokból, régi természettudományi közlönyökből. De nekem megéri, hogy helyébe küldjem az ítéletet két öreg úrnak, akik már nagy fiúk voltak, mikor én még kisfiú voltam, de mint igyekvő kiskun, utolértem őket.

Igaz, hogy most meg azt kell eldönteni, ki szívja el most már az operászokat?

*

1883. augusztus 26-ról 27-re virradó éjszakán tört ki a Szunda-szorosban a Jáva és Szumátra közt levő Krakatau sziget vulkánja, amely hosszú időközön át alvónak tette magát. Talán ez volt a legnagyobb vulkáni erupció, amit a geológiai jelenkor embere följegyzett. A természeti erők szörnyű játéka inkább tengerrengés volt, mint földrengés, s roppant területekre árasztotta az utolsó ítélet borzalmait. Maga a sziget nagy részben elsüllyedt. Jávát egész a belsejéig harminc méter magas hullámokkal öntötte el a tenger, s vagy százezer ember temetődött víz és hamu alá. Az explozió dübörgését ezermérföldes körzetben lehetett hallani, s a sziget elsüllyedésétől olyan hullámot vetett a tenger, amely majd az egész földet megkerülte; a tengeri kikötők hullámjelző készülékei egyfelől az afrikai partokig, másfelől a Panama-szorosig megéreztek. A vulkán olyan tömegben okáda a hamut, hogy a környéken negyven óráig tartott az éjszakai sötétség, amelybe csak pillanatokra világítottak bele a villámok, s a levegőben hulló csillag módjára repülő, izzó, vulkáni bombák. Batávia lakossága - a kitörés színhelyétől majd annyira, mint Szeged Budapesttől való távolsága - másnap egész nap didergett az egyenlítő alatt, mert a hamufelhők teljesen eltakarták a napot. S mikor a hamu lehullott, a buja tropikus vidék havas sarki tájnak látszott.

Félszázaddal ezelőtt a telefon még csak pólyás csecsemő volt, távíródrótokkal se volt sűrűn behálózva a földgömb, s a Szunda-szigeteken a legnagyobb világlapok se tartottak tudósítót. Az Apokalipszistről, amely meghaladta a pathmoszi látnok vízióit, az *Egyetértésben*, amely az időben szép nagy lap volt, s vidéki szerkesztőségekben ágyazás céljaira szolgált mint cserepéldány - csak szeptember derekán jelenik meg egy pársoros távirat. Pedig a természet maga mindjárt az első órában elküldte a táviratot egy óriási levegőhullám képében, amely a hang terjedési sebességénél háromszorta gyorsabban futotta körül a földgömböt. A hullám elvonulását a meteorológiai állomások barográfjai mindenütt följegyezték, a derék Schenzel Guidó Budapesten is észlelte, be is jelentette az újságokban, hogy valahol baj lehet a levegőben. De hát kit érdekelt volna az minálunk, akiknek sohase kellett bajért a levegőbe mennünk. Akkor meg éppen az eszlári pör himlőjét vakartuk, s ha Scharf Móríc miatt verhetjük be egymás fejét, hogy hallottuk volna mink azt meg, hogy a természet is mondott valamit?

A természet azonban nem hagyta magát negligálni. Mintha érezte volna, hogy most valami egészen különös produkált, erővel rákényszerítené az embereket, hogy tudomást vegyenek róla.

Mintha valami fantasztikus regénytől izgulna az ember, mikor a régi följegyzéseket olvassa.

Augusztus 27-én tombolt a vulkán. Sokszáz kilométeres körzetben másfél napig abszolút sötétség volt. Augusztus 29-én az Indiai-óceán szigetein már lehetett látni a napot, de az emberek borzadva vették észre, hogy *a fény beteg, a fénynek valami baja van*. A fölkelő és lemenő nap *nem piros volt, hanem zöld*, ellenben az ég szokatlanul fényes-piros volt este is, reggel is, mintha a nap vére ömlött volna ki raja.

Szeptember 1-én és 2-án már Afrikában látták a *zöld napot*. Fokvárosban az angol holdnak nézte, nagyon beteg holdnak. Szeptember 3-án Dél-Amerika északi partjain estek ámulatba az emberek. Trinidadból ezt a jelentést küldték Londonba:

- Különös idő jár mifelénk. A nap *kék* gömbnek látszik. Leáldozása után meg azt hittük, tűz van a városban, az egész égboltozat lángvörös.

Szeptember 5-én a Sandwich-szigetéről írja egy utazó:

- A nap *kék* színben nyugodott le, és másnap kék színben lángolt fel a tengerből. Hajószobánk kék fényben úszik.

Szeptember 10-én a kelet-indiai Madras ad hírt:

- A nap ma kék színben kelt fel, s az egész világot kékbe öltöztette. A folyók habjai mintha indigóval lennének befestve, füvek, fák lombjai mind kék színűek.

Hicks pasa, a szudáni háború nagy tábornoka, szeptember 24-én Egyiptomból írja haza Londonba:

- Láttak Angliában nagy, fekete foltot a napon? Ma halványzöldben kelt fel. Ugyan mit jelenthet?

A generálisnak nem jót jelentett. Nem telt bele két hónap, hogy a máhdi tönkreverte, seregével együtt maga is ott maradt a csatatéren.

Akkorára már Európába is ideért az egész földet megkerülő tűnemény. Talán előbb is itt volt már, de a borult októberben nem lehetett az eget látni. Európában az első ember, aki bejelentette a nyilvánosságnak az ijesztően szép csodát, *magyar ember volt*, Pitroff István vistuki plébános. Ő közölte elsőnek a Természettudományi Társulattal, hogy november 1-én szokatlanul pirosan ragyogónak találta a hajnalt. Egy hét múlva már az egész európai sajtó tele van a tűnemény leírásával, amely *1884 tavaszáig* tartott.

Mire a nagy tűzijáték ideért Európa fölé, akkorára már gyógyult a nap. Zöld színe naptámadáskor és napáldozáskor csak egy pillanatig tartott, mint Verne *Zöld sugár*-ja, s csak gondos megfigyelő láthatta. Az ég káprázatos színein azonban mindenki elámulhatott. Délután négy óra felé a nyugati ég a nap körül a kékől átment almazöldbe, aztán opálsárgába, maga a nap halvány rózsaszínben fénylett. Mikor aztán lecsúszott az ég pereméig, az narancssárgára sötétedett, ez fölfelé fehéreszöld övbe ment át, amelyet rózsaszín szegett be, s ez a piros minden árnyalatán keresztül bíborba ment át, s végül gyöngéd ibolyaszínben halt bele a zenit elmosódó kékjébe.

Az eget színjátékának ez az első felvonása, amely alatt idelent is megváltoztak a színek s elmosódtak az árnyékok éles szélei, körülbelül háromnegyed óráig tartott naplemente után. Akkor az ég visszakapta szokott színét arányló csillagaival, tíz-húszpercnyi felvonásköz után azonban a horizont újra izzani kezdett, most már kevesebb színnel, de intenzívebben. Az átmeneti színek hiányoztak, de annál elevebben ragyogott a piros.

A színek játéka napkeltekor megismétlődött, de természetesen fordított sorrendben és a keleti égboltozaton. Négy hónapon keresztül mindennap kétszer hasadt a hajnal Európa felett, amely nem tudta, mit lásson a soha nem tapasztalt tűneményben. A nép nem volt zavarban, mert az ilyenkor mindig tudja, hogy „itt a világ vége”. Győrben egy öregembert láttak, aki kis koporsót vitt a hóna alatt. Ebben ugyan semmi különös sincs, de volt, aki nemcsak látta az öregembert, hanem beszélni is hallotta. Azt mondta, hogy azért kell elveszni a világnak, mert nincs benne több igaz ember, mint amennyi a kis koporsóba befér. Tiszaalpáron egy harcsa kísértelt a vízből a partra, ott felágaskodott a fészületen az Úr Krisztus lábáig, háromszor meghajtottotta előtte a fejét, és akkor trombitaszó harsant meg a vérszín magasokban. Csépán, ahol a híres szent takács léleklátóskodott abban az időben, nem mertek kimenni az utcára a népek, mert addig, míg a pirosság tartott, egy hordó gungorgott végig magától a kocsúton, s

abból valaki azt kiabálta, hogy „tartsatok bűnbánatot”. Mindenfelől jelentettek ilyen csodákat az újságoknak, annak azonban semmi nyomát sem találom, hogy az emberek bűnbánatot tartottak volna. Legföljebb annak a pesti végrehajtónak szolgált a szívére a világ várható vége, aki a hátralevő kis időre való hivatkozással kiegyezett a budai adóalanyokkal a rájuk rótt sarc felében, s azzal elbárázott Amerikába a vízözön elől.

A célszerű szegény emberek tehát hamar találtak magyarázatot, hanem a tudósok sokáig nem tudtak biztosat. Beszéltek meteorgyűrűről, amelybe belekerült a Föld, emlegettek sarki fényt, állatövi fényt, de a spektrálanalízisen minden elmélet megdőlt, amely kozmikus okokat keresett. A tünemény spektruma azt mutatta, hogy az okot nem a csillagok közt kell keresni, hanem a Földön. Norman Lockyer, a nagy angol csillagász meg is találta. Ő mutatta ki először, hogy az egek káprázatos pompájával a Krakatau százezer halottját gyászolja a természet. Elmélete abból a világszerte ismert jelenségből indult ki, amelyet a nép *véreső* néven könyvel el a természeti csodák leltárában. Napfényes égbolt mellett hirtelen valami furcsa, száraz eső permetez a földre, amely lassanként megvörösödik. Lockyer spektrum-kutatásokkal bebizonyította, hogy ez a poreső távoli földrészek vulkanikus rengéseinek a kilökött hamva, amely Krakatau esetében oly sűrűn borítja el ezer meg ezer kilométerre a föld légkörét, hogy a nap fényhatásait megtöri, megváltoztatja. Ezek a törések magyarázzák meg a zöld napot, a kék napot, az alkonyi és hajnali ragyogást.

Ez az elmélet olyan rettentő természeti erőket tesz fel, hogy sokan nem akarták elfogadni a szakemberek közül sem. De valószínűbb magyarázatot senki sem tudott adni - s ehhez megkerültek a bizonyítékok is. Madridban és a holland Wageningenben olyan port találtak a frissen hullott hóban, amiről a mikroszkopikus elemzés azt derítette ki, hogy a javai vulkán hamujából való. Különben egy késhegynyi hamu jutott a Magyar Nemzeti Múzeumnak is. Mégpedig arról az *Elisabeth* nevű német hadihajóról, amely a kitörés idején a Szunda-szorosban járt, és - *289 tengeri mérföldet szaladt a legsűrűbb hamufelhőkbe burkolva.*

Ez az adat tán legjobban mutatja, milyen démoni erők laknak a föld alatt. Igaz, hogy amelyek az emberi agyban bujkálnak, azok az utolsó évtizedekben több kárt tettek az emberiségnek, mint a földkerekség minden tűzhányói.

NYELVTANÓRA

Nem szívesen fogok bele, mert nem szeretem, ha laikusok nyelvészkednek, nem véve ki magamat sem. Azaz hogy addig rendben van a dolog, sőt örülni is kell neki, míg az ember csak tudni szeretne valamit, de nem akar tanítani tudatlan létire. Például, ha beszélgetés közben megüti a fülét vagy olvasás közben a szemét valami szokatlanság, és annak megpróbál utána járni. Sőt, ha elkáromkodja magát valaki a nyelvnek goromba meggyalázásán, azt jó néven veszem tőle, vele tartok magam is. Csak azt nem szeretem, mikor a magamforma tudatlan ember el akarja hitetni velem, hogy ő nyelvtudós, ennél fogva a hibát bűnnel igazítja helyre, és aki a csálhatatlanságában kételkedni mer, abba legalább a szeme bicskáját vágja bele.

Eleve s menten kijelentem, hogy én semmiben sem vagyok csálhatatlan, s annyi nyelvtudósi minőséget sem érzek magamban, hogy a familiámbelieket kiigazítsam, ha nem az én nyelvemen mondanak valamit. De nagyra tartom a nyelv tudósainak sok ágú-bogú munkáját, szívesen tanulok tőlük, ha szerit ejthetem, s nagyon szeretem azt a nyelvet, amin élek, s amin az apám beszélt nekem, és én beszélek az unokámnak. De azért még nem jutna eszembe ide kiállni nyelvtanórát tartani, ha rá nem volnék kénytelenedve.

Levelet kaptam Kaszás Bernát nyugalmazott MÁV-főfelügyelő úrtól, aki megtisztel annak az elismerésével, hogy én tudok magyarul, és fölszólít arra, hogy fogjak össze azzal a néhány magyar íróval, akik szintén tudnak még magyarul. Többjüket meg is nevezi, mostanában szokatlan becsületesen, világnézeti megkülönböztetés nélkül. Attól félt bennünket, hogy ha rá nem neveljük tiszta magyar beszédre a kortársainkat, száz év múlva éppen minket nem fognak megérteni az akkori magyarok.

Gondolom, ez a jószándékú levél megérdemli, hogy a nyilvánosság előtt kapjon választ. Amit annál célirányosabbnak vélek, mert úgy látom, a főfelügyelő úr nemigen boldogul a kézírásommal. Egy régebbi levélre küldött rúnáimat is csak úgy fejtette meg, írja, hogy akadt egy irgalmas szívű ember, aki rááldozta magát erre a munkára.

A magyar nyelvnek félreértésből való gazdagodásáról a nyelvészek több esetet tudnak. Legismertebb a főveg szó esete. Ilyen szavunk egész addig nem volt, míg egy múlt századbeli szótárban föl nem bukkant. A szótárszerkesztő egy régebbi könyv sőveg, vagyis süveg szavát olvasta félre, amikor még divatban volt a hosszú s betű, amelyik csak abban különbözött az f betűtől, hogy nem volt nyakraalója. Azért olvastam én is gyermekkoromban valami Mária Terézia idejéből való könyvben Pozsony nevét Poffonnak, s el is határoztam mindjárt, hogy abba a városba soha el nem megyek.

Ilyen félrelátásból azonban nem sokat gazdagodik a nyelv - annál többet félrehallásból. A példák százai közül itt van a szemtelen szó. Megesküdne rá az ember, hogy az annyi, mint a „szem nélkül való”. Aminthogy mondják is az arcátlan emberre, hogy „nincs annak szeme”. Pedig a két szónak eredetileg semmi köze se volt egymáshoz. A szemtelen-nek az volt az ősi alapja, hogy szenttelen. Ez volt az ellentéte a szentes-nek, mint a bűntelen a bűnösnek. A kimondásban lassanként kikopott belőle az egyik t betű, lett belőle szemtelen. Ennek persze semmi értelme sincs, s éppen azért értelmesítették szemtelenre, holott éppen az ilyen quidam²⁰ szokott szemes lenni.

²⁰ *quidam* - illető

Az sem érdektelen dolog, miért hívják a tejgyertyát tejgyertyának és a bicskát tollkésnek. Nem azért, mert az egyik olyan szép fehér, mint a tej, a másikkal meg pennát faragtak valamikor a lúdtollból. A gyertyának nincs több köze a tejhez, mint a késnek a tollhoz. Félreértés csinálta mind a két kifejezést. Milly volt a neve annak az angol gyárosnak, aki a gyertyát megreformálta. A Millyből csináltak a dunántúli svábok Milch-et, s ez tejesedett el a magyar fordításban. A bicskából pedig úgy lett „tollkés”, hogy a Federmesser féder-ét nem rugónak, hanem tollnak fordították magyarra.

A nyelvészek százszorozni tudják ezeket a példákat, a Csefkó Gyula, Horger Antal, Kertész Manó szófejtő és szólásmagyarázó munkái, amilyen tanulságos, olyan szükséges olvasmányok. Persze vannak olyan elvetélt kísérletek is, amelyek nem kerülnek bele a nyomtatott világba. Az én városomban, Félégyházán, gyermekkoromban voltak olyan kiskunok, akik azt tartották, hogy a pétermacska annál jobban szolgál, mentül bűdösebb. Tudtommal csak a galambosi szőlőhegy ötödik dűlőjében uralkodott ez a világnézet. Igenis világnézet, mert a „pétermacska” a világ világítására szolgált. Ezt a különös macskafajt még kuriózusabbá teszi az, hogy üvegben tartózkodott belőle, mert igen drágán mérték.

Mink, kiskunok különben a telet is telecskének mondjuk meg a napot is napocskának, sőt az Istent is Istenkének, tehát minden jussunk megvolt hozzá, hogy a kőolajat is petróleumocskának becézzük. (Olyan emberrel nem beszéltem az életben, aki kőolajnak mondta volna.) Ez a becenév azonban hosszú egy kicsit, azért Borbás keresztapám lecsökkentette petrómocskára, Borbás keresztanyám csinált belőle petrómacskát, s Kis Eszik Imre szomszéd száján abból lett a szép értelmes pétermacska, amit már csakugyan nem lehet tovább magyarosítani.

*

Hogy mit akarok mindebből kihozni? Azt, hogy a nyelv örök mozgásban van, folyton változik, de nem a logika, hanem a pszichofizika törvényei szerint, amiket elvi meghatározásokkal nemigen lehet szabályozni. Nagy élő víz a nyelv, amit nem kell nagyon féltetni, mert amennyit öregszik, annyit fiatalodik, mindig frissíti magát, s ha giz-gaz szemét hull bele, néha annyi, hogy a színét is alig látni tőle, elbánik azzal is. Vagy kiöblögeti magából a partra, ahol elszárad és nyomtalan elporlik, vagy fölveszi magába, s addig formálgatja, gömbölygeti, míg lekopik róla az idegen bélyeg, s fölveszi az övét, a nagy-élő vizét. Újítja magát nemcsak azzal, amit felszed, hanem azzal is, hogy amit maga termelt, azt lehullatja a fenékre, a szavak és szólások nagy temetőjébe. Vagy úgy forgatja, hogy egészen más lesz az értelme, mint századokon keresztül volt, s az új nemzedékek egészen másképp élnek vele, mint akitől örökségbe kapták. A nyelv éppen úgy változik, mint azok, akik beszélnek, s mint ahogy pillanatnyi változások se jobbra, se rosszabbra nem teszik az embercsordát, lényegében a nyelv is ugyanaz marad. Él: ebben benne van a jó is, a rossz is.

A rovar képtelen szó volt akkor, amikor Bugát Pálék kieszelték az insectumra ebben a formában, hogy robar. - Ami abból van összeállítva, hogy „ro(vatékolt)bar(om)”. - Száz év se telt még el azóta, s már rég nem ütközik meg rajta senki, éppen úgy, mint ahogy nem érzik az időtlenség az elnökön. (Én ugyan most is sajnálom, hogy a vicepraesesből alelőnök nem lett. A sárgarigó nemzet mindjárt megállapítaná, hogy a magyarok őbelőle eredtek.) S ki gondol arra, hogy a hős egészen mást jelentett valaha, mint ma? akinek melege volt, hője volt, az mind hős volt - ugyan Göcsejben vagy hol még most is hősnek mondják az olyan legényt, aki házasodni készül, tehát bizonyosan majd szétveti már a nagy forráság. (Ámbár a mai értelemben is megérdemli a hős nevet az ilyen vakmerő ember.) A nyirbáláshoz se kellett valamikor olló, mert aki nyirbál-t, az csak nyirvákolt, rimánkodott; a cifrá-t ziffer-nek hívták német korában, s nem jelentett többet az semminél, mert a zérus-t jelentette magyar ifjúkorában is; s a bajnoknak másik ábrázata a bojnyik, ami nem éppen megtisztelő titulus. A szavak össze-

családosodnak és előzvegyülnek, megszorodnak - és elárvulnak, s ezen művelkedéseikben éppoly szeszélyesek és nehezen regulázhatók, mint az emberek.

Aki azt hiszi, hogy ezek mind tudós ráfogások és kitalálások - s erre a hitre sok hajlandóság van az emberekben -, az próbálja meg magamagát rajtakapni azon, hogy ő is részes a nyelv megváltoztatásában, s nem mindig javító változtatásban. Figyelje csak meg, szokta-e azt mondani, hogy „nekem úgy tűnik?” - ha szokta, próbáljon meg leszokni róla, mert ez éppen olyan bűn, mint a bélyegcsonkítás, ha nem veszik is olyan szigorúan. Pedig a nyelv itt sokkal jobban megcsonkul, mint a bélyeg. A magyarnak eddig föltűnt valami, most már föl se tűnik, hogy az igekötő eltűnt, pedig anélkül a tűn-nek nem biztos az értelme. Vagy itt van az édes nemes kadar, most igen fölkapott borital. Legföljebb tíz esztendeje lehet, hogy először elnevettem magam rajta valami pesti kocsmá ét- vagy it-lapján. Amióta Skutariból behozták a vesszejét, annak mindig kadarka volt a becsületes magyar neve, nem tudom, miért. (Úgy hallottam, a város régi nevétől, a Skodrából.) Valami jámbor bortermelő vagy bormérő úgy gondolhatta, hogy a kadarka kicsinyítés, s mivel nem akarta lekicsinyíttetni a borát, kinevezte kadarnak. Persze a konkurrencia nem engedte lepipáltatni magát, s csak azért is kadart mért ő is. Az új divat egyszerre szétszaladt az országban, s ma már a rókabögyösi duttyánban is kadarnak nevezik a kadarkát. És azt hiszem, hiába próbálnám meg jogaiba visszahelyezni a kadarkát, a kadarral ma már a törvény se bírna. A nyelv törvénye mindig életben van, s az az erősebb.

Világos, hogy ez korcs szó, de azért nem kell megijedni tőle, mert a nyelv törvénye nemcsak újít, hanem konzervál is. A kador-ka megcsonkulhatott kador-ra, de azért a sapkából nem lesz sap, se a bicskából bics.

Ezzel világért se azt mondom, hogy ne mentsük, védjük, tisztogassuk a nyelvet, ahogy lehet - csak ne féltsük azt. Addig, míg nemzet van, a nyelve is elpusztíthatatlan.

*

És hogy száz év múlva mi lesz? Azt csak az Istenke tudja. De ha lesznek még magyarok, attól tartok, azok nem nagyon fogják előszedni a mostani magyar írókat, mert meglesznek nekik a maguk írói a maguk problémáival. Mink mostaniak mindnyájan névtelen halottakul békülünk össze egy meszesgödörben, amely nem is lesz olyan nagy; negyven-ötven soros fejezet az irodalomtörténetben. Hogy a fejfán mi lesz, nem tudom, de alighanem rosszabb, mint „az elnemzetietlenedés kora”, ami különben is más korszak számára van már lefoglalva. (Lehet ugyan, hogy letörölték már róla ezt a bélyeget, ami nem is irodalomtörténetbe való. Miért a politika bűneiért az irodalmat meggyalázni?) De szakemberek számára semmi se érdektelen, s megeshetik, hogy az irodalomtörténet száz év múlva exhumálni fogja a tömegsír halottak, programértekezéshez, akadémiai székfoglalóhoz, mihez. Nos, akkor könnyen megtörténhetik, hogy némelyikünket csak szótárral lehet megérteni. Engem, ha bolondjában előkaparna valami elszánt fiatal, bizonyosan szótárakkal együtt kellene felfektetni. Hiszen hallom, most is vannak olyan irodalmi vasalt nadrágos úriemberek, akik azt mondják, hogy az érthetlenségig elparasztosítottam a parnasszusi szalont. Igazuk is van nekik. Azoknak a finnyás euro-peereknek is igazuk volt - az ördög tudja már a nevüket -, akiknek fölkaivarodott a gyomra, mikor Petőfi így kezdte az *Ebéd után*-ját:

Úgy jóllaktam, hogy még!

Hát nem sokkal költőibb lett volna ezt kimívelt nyelven mondani? Például így:

Táppal telítém földi gyarlatom...

*

De azért nem bizonyos, hogy a jövő század nyelve az érthetlenségig elfajzik a maitól. Például sokszor előveszem a Dugonics András *Magyar példabeszédei*-t - nagyon kedves könyvem, és inkább azt olvastatnám a gyermekekkel, mint az *Etelká*-t - s akárhol lapozok benne, majd mindenütt megértem, pedig már el is múlt száz esztendő. Igaz, van egy-két szava, amihez nem is hajazok, de azok felül a szótárakat is hiába vállalom. És nem a nyelvünk elmagyartalanodását sajgom én ilyenkor, hanem a nyelvünk elerőtlenedését - nem merem azt mondani, hogy elkaraktertelenedését, mert nem akarok dolgot adni a vármegyéknek. Még ezt is sietek kimagyarázni, amit bátor voltam mondani. Botorság volna azt állítani, hogy a mi korunk nyelve nem simulékonyabb, hajlékonyabb, kézhez állóbb, mint a Dugonics koráé, és nem hiszem, hogy volna, aki szeretné azt visszacserélni. Minden idegen nyelvet vissza lehet vele adni, és minden idegen nyelvre lehet fordítani - s ebben a dicséretben benne van az is, amit panaszlok. Az íze és a színe veszeget a nyelvünknek. Amennyit nyúlt, annyi vékonyodott, amennyit szaporodott; annyi hígult. Akinek van még türelme hozzá, annak mindjárt bizonyítok egy-két példával.

Nem mind arany, ami fénylik. Ennek a közmondásnak a lelkét a Dugonics idejében még negyvennégy közmondással tudták kifejezni. Szálfa nem erdő. Ez már kezd divatból kimenni, nem érti már meg mindenki - András főtisztelendő közmondásgyűjteményében még hatvankét változata van. Annak, hogy „ritka, mint a fehér holló”, száztizenkettő. Egy húron pendülnek - ezt ismeri mindenki. Nép közt forgolódo emberek, ha nagyon összetennék az eszünket, tán még arra is emlékeznék, hogy olyan, mintha három-négy variánsát is hallottuk volna már. A *Példabeszédek*-ben annyi fordulata van, hogy csak százharmincig győztem megolvasni. Egész kemencebél pogácsa, íme belőle egy tányérka kóstoló:

Egy szegen függnek.
Egy bakot nyúznak.
Egy szelen szelelnek.
Egy szérűn nyomtatnak.
Egy disznót pörzsölnek.
Egy gügyüt törnek.
Egy levet hörpölnek.
Egy kilincset rántanak.
Egy tányért nyalnak.
Egy tombácon faragnak.
Egy macskát simogatnak.
Egy kézzel tapogatnak.
Egy faluban zsidóskodnak.

Ezekért a szépségeiért kár a nyelvnek, hogy elhalva, megkövesedve lehullanak az élővíz fenekére. Mert ezek helyett a mai élet nem tud újakat teremteni.

*

(Helyreigazítás, ennél fogva zárójelbe teszem.) A *Nyelvtanóra*-ban az olvasók lelkére kötöttem, hogy akinek nem kenyeré a nyelvészkedés, az ne nyúljon hozzá, mert könnyen megakad a torkán. Szomorú bizonyásnak és elrettentő példának itt vagyok én, aki sohase tartottam magam nyelvésznek, sőt nem is mondtam magam annak, mégis úgy kikaptam most a nyargalót, mintha céhbeli volnék. Pedig ebben a cikkemben még tiltakoztam is ellene, hogy nyelvésznek becsüljön valaki, hiszen nem a magam kitalálásait mondtam el benne, hanem olyasmiket, amiket jóra való laikus módjára igazi nyelvészekről tanultam, ha jól, ha rosszul. Úgy látom, sem az intelemnek, sem a tiltakozásnak nem sok foganatja lett, mert azóta egyre kapogatom a nyelvészeti leveleket, gránicon innenről és túlról. Összevártam őket, és egy füst

alatt felelek rájuk. Azaz hogy a magamformájú jószándékú laikusoknak majd külön-külön köszönök vissza - ha győzik kívánni. Itt csak Kardos Albert bátyámnak felelek, akit nemcsak nyelvésznek és irodalomtörténésznek becsülök - a magyar érettségien is azért dicsérték meg, amit ő írt a nagy Beöthybe -, hanem barátomul is szeretek, ha nem veszi rossz néven ezt a vallomást. Drága öreg barátom annyira túlbecsülte az én nyelvészkedésemet, hogy egész cikkben tiltakozik ellene, amelynek a kéziratában gyönyörködtem is, tanultam is belőle. Gyönyörködtem a temperamentumosságában, a friss hadakozó kedvében, s megtanultam belőle azt, amit eddig rosszul tudtam. Hogy Göcsejben nem a házasodó legényt hívják hősnek, hanem az aggleényt. (Ugyan ahhoz nem kell annyi hősiesség, mint a házasodáshoz, s egy népszavazás alighanem nekem adna igazat.) Továbbá, hogy a magyar cifra nem a német ziffer-ből lett, hanem azzal együtt az olasz cifra-ból, de még hamarabb a középkori latin iskolai cifra-ból. (Én tudok még egy vagy-ot: Georg Müller könyve szerint az arabon keresztül a hinduból kaptuk. A római számvetésnek nagy baja volt, hogy nem ismerte a nullát.) A leg-haragosabban azonban azért köti hátra a sarkamat Kardos Albert, mert én azt írtam, hogy a szemtelen szónak a régi magyar nyelvben szenttelen formája volt. Ezt én csakugyan írtam, de nem én találtam ki. Horger Antal barátomnak, akit bizonyosan Kardos Albert is elismer nyelvészeti tekintélynek, két igen elterjedt könyvében is benne van, s ezt olyan kitűnő nyelvész, mint Kardos Albert, bizonyosan tudja - ha akarja. Tehát ne nekem, a laikusnak, hanem nyelvész kollégájának magyarázza el, hogy ez a szófejtés se jelentésanilag, se hangtanilag, se nyelvtörténetileg nem állja meg a helyét. Lehet, hogy Horger Antal tud rá mit felelni, de én nem tudok, mert hozzám mint laikushoz csak az illik, hogy higgyek. Aminthogy meg is írtam Kardos Albertnek, hogy engem meggyőzött, s azon nekem nincs mit szégyellnem, tekintve, hogy ő a tudósa a nyelvnek, én csak dúdolgatom kotta nélkül.

Azóta azonban, hogy Kardos Albert bátyámnak megadtam magam, történt valami. Megfogott az utcán harmadik tudós barátom, Mészöly Gedeon, szintén a magyar nyelv egyetemi professzora, akihez, nem tudom, szeretettel vagyok-e többel, mint tisztelettel, de mindig öröm vele lennem, mert magamvágású embernek érzem. Ő nem haragudott, hanem mosolygott, mert nem a sarkam kötötte hátra, hanem a gombom fogta meg, s ez a művelet mosolygással jár.

- Ohó, te ember, te elmaradtál a világtól. Én a Horger elméletét már régen megcáfoltam a *Magyar Nyelv*-ben. Nézd csak meg a februári füzetet!

Meg is néztem. S olvasom benne nagy elképedéssel, hogy nem a szemtelen lett a szenttelenből, hanem ezt gyártották amabból a XVII. században. Jelentésanilag téves Horger magyarázata, ha hangtanilag megokolt is. Ejnye, a kiskésit neki! Hiszen Kardos Albert meg leginkább azzal vett le engem a lábamról, hogy hangtanilag képtelenség a Horger szófejtése, amiért ő engem tesz felelőssé! Mármost mit szóljon ehhez az ember? Van annyi szemem, hogy nem szólok semmit.

Hanem a kiskés dolgában aztán igazán szánom-bánom bűnömet. Itt minden igazság a Kardos Alberté, és minden eklézsiakövetés az enyém. Hát persze hogy nem a Federmesser félreértéséből lett a tollkés, hanem a latin penicilusból lett a tollvágó kés.

USUK-PUSUK, AVAGY ATYAFIAK FÖLTEKINTÉSE

Usuk-pusuk - ez vagy mundául van mondva, vagy maoriul, nem tudom kívülről, de gondolom, az mindegy az olvasónak, mikor úgyis minden mindegy már itt. A fő az, hogy szolgálhatok a jelentésével. Mikor a munda ember vagy maori ember *usuk-pusuk*, az annyi, mint mikor a magyar ember *kipked-kapkod*. Hogy mundáéknál vagy maoriéknál van-e most kipkedés-kapkodás, abba nem vagyok beavatva, de hogy minálunk még sose volt ekkora *usuk-pusuk*, azt a maga szemével láthatja mindenki, ugyan érezheti is a maga bőrén.

Mindazáltal a címbeli szép ikerszóból nem lesz politikai cikk, mert én nem tudok ködöt markolászni. Én reális ember vagyok, s úgy látom, az a bajunk, hogy mindig olyan fűhöz-fához kapkodunk, amelyiknek magának is segítség kell. Nekünk két-három gazdag rokont kellene találnunk, de inkább hármat, mint kettőt. Mert kettő arra kellene, hogy jobbrul-balrul támogatná roskadozó tetemünket, míg a harmadik etetne; mire aztán mink azt mondanánk az egyszeri székellyel, hogy nem kell mivelünk annyit bajlódni, jó lesz nekünk úgy is, ha egyen fognak, és ketten etetnek.

A közjót óhajtom szolgálni azzal, hogy nyelvtudományi alapon föltekintem legújabb rokonainkat, a mundákat meg a maorikat.

*

Vörösmarty Mihály még azt tartotta a magyar fajról, hogy „testvértelen ága nemének”. Lehet, hogy meg is tudta volna indokolni ezt az elméletét, de az csak olyan költői indokolás lett volna. Márpedig ez a kérdés a tudósok dolga, akik serénykedtek is benne eleget. Az nem baj, hogy ahányan voltak, annyiféleképpen vélekedtek, így legalább nagy atyafiságra tettünk szert másfél vagy harmadfél világgrészben.

Budenzék szerint rokonaink a finnek. Vámbéry szerint a törökök, Bálint Gábor szerint a tatárok. Jules Marthe azt derítette ki, hogy az etruszkok voltak a Halbőr Förgeteg Jánosok ősei - nota bene a Halböröket néhány nemzedékkel ezelőtt még Halbrohroknak hívták, valamint a Tóásó hunok nagyapja is Toaso névre hallgatott valahol Lombardiában, ugyanakkor mikor a Vadbakok még egész szelíd Wambachok voltak. A baszkokat is gyanúba vették már mint őseinket, s kultúrfölényünk még a szumirok idejéből származik, akik hogy milyen világ-eleje emberek voltak, abból is kitetszik, hogy a városukat is Űr-nak nevezték. Velics Antal a kínait ismerte fel testvérmemzetünknek, összehoronáltak bennünket a görögökkel is, s hogy ki legyen az atyafiság kereke, akadtak magyar tudósok, akik arra is találtak nyelvi bizonyosságot, hogy a magyarok valaha - zsidók voltak. Ha a jó Isten tájékoztatva van mai közviszonyainkról, ezeknek most bizonyosan extraszurkot főzet odalent a Lucifer tartományában. Ámbár az is lehet, hogy kegyelmet találtak a színe előtt, tekintettel arra, hogy a zsidó-magyar rokonság tudós hitvallói leginkább magyar papok voltak, persze párszáz évvel ezelőtt.

A lelkes Horváth István száz esztendővel ezelőtt már egészen másképp csinálta a dolgot. Azt nem vállalta, hogy a magyarok zsidók lettek volna, hanem kimutatta, hogy a zsidók magyarok voltak, és az egész Ótestamentumban magyarul beszéltek. Igenis kimutatta, mégpedig olyan világosan, hogy azt az is megérti, aki soha tájékán se járt az összehasonlító nyelvészetnek. *Nabukodonozor* annyi, mint *Nagybunkóvalhadonászóúr*, a *nebolondozzon-az-úr* népszerű etimológiája, tudósan szólva, minden tudományos alapot nélkülöz. A *Szalmanasszár* nem lehet más, mint *Nagyszalmaszár*, amiből az is kitűnik, hogy a próféták félegyházi dialektusban beszéltek. (Ott még most is *nasszára* van a fölmagzott kukoricának.) *Rebeka* meg onnan kapta a nevét, hogy *rebegett az ajka*, mikor meglátta Jákobot, az apja pedig, a furfangos östermelő,

aki mindenáron fájósszemű lányát akarta előbb elsózni, olyan öreg volt már akkor, hogy alig állt a *Lábán*.

Én mindig kedveltem Horváth Istvánt, még most is elolvasom minden írását, ha kezembe kerül a száz évvel ezelőtről való *Budapesti Szemle*, amit akkor úgy hívtak, hogy *Tudományos Gyűjtemény*, s az is volt az a maga idejében. Abból tudom azt is, mégpedig éppen nagy érdemű, öreg kollégám tanulmányából - Horváth István is könyvtárigazgató volt -, hogy honnan ered a magyar *eskü* szó. Ideírom, hadd piruljon érte az *Etimológiai Szótár*, amely máshol kereskedett ezért, amit itt készen kapott volna.

Onnan ered biz az, hogy mikor az avarok kánja, Baján nevezetű, Singidunumban, vagyis Belgrádban békét kötött a bizánciakkal, nagy hitet tett rá a kutyahitű. (Igenis, kutyahitű, meg ne húzza érte a fülem valami kámok utódja, hogy ilyen kegyetlenül beszélek az onkljainkról. Úgy mondják a régi krónikák, hogy kultusz-állat volt náluk a kutya, és kettéhasított kutyára tették az esküt. Mindenesetre elmés dolog volt, mikor hűséget fogadtak, akkor a hűség szimbólumát transzírozták föl. Nem is történt az huncutság nélkül, ahogy én a Baján úr históriáját ismerem.)

Elég az hozzá, hogy az avar fejedelem megdobbantotta a földet a fölkoncolt kutya tetemeinél, és föl nézett a Napisten felé, mondván:

- Ess kü, ha én ezt az ő császári felségével kötött véd-és dacszövetséget megszegném.

Hát innen származik az *eskü* szó. El is lehet hinni, mert az avarok unokái azóta is elég gyakran mondogatják, hogy „üssön meg a ménkü”.

Ilyeneket lehetett tanulni a régi tudósoktól, akik nem bibelődtek a hangtannal, szóelemzéssel, mivel, hanem ihlettel dolgoztak, mint a költők. Amit nem tudtak, azt kitalálták, s oda se néztek neki, ha egy-két betű ott lábatlankodott, ahol semmi keresnivalója nem volt. Éppen az volt a derék dolog, hogy nem zavartatták magukat semmi grammatikai törvénnyel, ugyan még akkor nem is igen kellett kerülgetni őket, mert még nem keltek ki. (Milyen furcsa, hogy a régi öregek mégis jobban tudtak magyarul, mint mink!)

Minél több mulatságom telt Horváth Istvánéban, annál nagyobb az örömem, hogy néhány esztendő óta megint ott tartunk, ahol ők jártak. De tán még meg is előztük őket - hátrafelé. Már úgy értem, hogy a rokonkeresésben. Nem tesz semmit, hogy most már vannak nagyszerű nyelvtudósaink, akik megszerkesztették a magyar nyelv corpus jurisát, éles elmével és roppant felkészültséggel. Hiába látjuk, milyen nehéz tudomány az övéké, azért mindnyájan belekapaszkodunk, és mindent jobban tudunk, mint ők. A Fermat-tételhez nem szólunk hozzá, Einsteint nem akarjuk lepipálni; Hóman Bálintot nem akarjuk tanítani, és belátjuk, hogy Degen Árpád jobban ismeri az ajugákat, mint mink, akik néha a búzavetést se tudjuk megkülönböztetni a rozstáblától. Hanem a nyelvtudomány az más, az veleszületik minden emberrel.

- Tudod-e bátyám, miről kapta *Mártély* a nevét? - kérdezte tőlem tavaly egy úri barátom.

- Nem én - mondom -, nagyon érdekel a helynévtörténeti kutatás, de én nem értek hozzá, nehéz stúdium az nagyon.

- Ez nem nehéz - legyintett fölényesen. - Mikor Árpád apánk ideért a vezéreivel, elkezdett szállingózni a hó, s akkor azt mondta, hogy „*már tél van, emberek*”, azóta aztán úgy hívják ezt a helyet.

De én se olyan fiú vagyok ám, hogy mindjárt elhagyjam magamat.

- Persze - kaptam föl a fejemet -, most már emlékszem. Annak a bizonyos Doh vezérnek mondta ezt Árpád apánk, mert éppen az állt mellette mint szárnysegéd.

- Igen, igen, rémlik valami nekem is erről a Doh vezérről.

- Hogyne, itt ezen a tájon talált valami nagy levelű gízgázt, azt megrágtá, rosszul lett tőle, és akkor a közbakák nevetve mutogatták egymásnak, hogy nini, *Doh hány*, és azóta hívják az ördög palántáját *dohány*nak.

No, de hát ez csak folklór, hozza-viszi a szél, s hol marad belőle, hol se, mint a gyékény-buzogány pihéjéből. Az ilyesmiről beszélni se érdemes, mikor olyan vastag könyv fekszik az ember előtt, mint énelőttem most. Majd ötszáz oldal, kottamellékletekkel, képes táblákkal, finom papíron, vászonkötésben, mindenféleképp elsőrangú kiállításban, ahogy modern angol könyvhöz illik. Mert angol a könyv, amely valóságos monumentum. Igenis, a munda-magyar-maori rokonság monumentuma. A címe is ez: *Munda-Magyar-Maori*, Londonban jelent meg jó helyen, Luzac et Comp.-nál, a Russel Streeten, de ahogy a bevezetésből kiderül, Párizsban írta a szerző, aki F. A. *Uxbond*nak nevezi magát.

Azt hallom, ez a név álnév. Mr. Uxbond előkelő magyar úr, akinek gazdagnak is kell lenni, ha ezt a drága könyvet ki tudta adni. Azt is el kell ismerni, hogy tömérdek idejébe és elképesztő fáradságába kerülhetett, míg ezt az anyagot száz forrásból összemérítgette. A jó szándékát meg szívtelenség volna kétségbevonni. Még a prófétai előrelátást se vitatom el tőle. Ő már két esztendővel ezelőtt megsejtette, hogy végképp az amenra jutottunk, s jó lesz a rokonság körét kitágítani, hátha akkor valami tehetős fokon fölkarol bennünket, és helyet protezsál ki számunkra a nap alatt. Éppen ezért örültem úgy neki a könyvnek, mert egyben sántikálunk. Nagy dolog az, amiről itt szó van. A mundák Indiában élnek világukat, a maorik meg éppen a lábunk alatt, Új-Zélandban. Valamikor az antivilágban egy kenyeret ettünk, de valami ősvilági destruktív irányzat igen széthajigált bennünket egymástól. Annál jobb, mert ha összefogódzunk, minden a miénk lesz, ami közénk esik.

*

A maorikat veszem elsőként, mert azokkal ismerős vagyok még kisdíákkoromból. Tanultam róluk, hogy az ötödik világrészbéli nemzetek közt ők a legintelligensebbek. Testi, lelki kiválóságuk nagyon meglepte azokat a fehér embereket, akik először rájuk találtak. Ezeket nem lehetett olyan könnyen bolonddá tenni, mint a többi vadakat, nem szaladtak szét ész nélkül, hanem megállták a sarat virtuososan, azon az elvi alapon, hogy „ide üss, testvér”, amiben határozottan van valami magyar vonás.

Igaz, hogy a *hosszú disznót* ők is megették, ha hozzájutottak - ilyen becéző neve van a kannibál kultúrában az emberhúsnek -, de sohase ették meg egymást. Ebből az ember hajlandó volna arra következtetni, hogy nem lehetnek nekünk valami nagyon közeli rokonaink ezek a maorik.

De a nagy cél érdekében erőt veszek az elfogultságomon, és mindenekelőtt szemügyre veszem a maori séfek fotográfiáit. Megdöbbenem látom be, hogy tiszta magyar arcok, eltekintve attól, hogy némelyikbe csigavonalak és meanderek vannak beletetoválva s kifestve pirosra, kékre, sárgára. Egyikben Borbás keresztapámat ismerem fel, másokban Beöthy Zsoltot, a harmadikban Kossuth Lajost, a negyedikben Bánffy Dezsőt, az ötödik meg Trefort Ágoston. Akárkinek mutatom őket, mindenki megmondja, kicsodák - persze Borbás keresztapámat nem, mert ő nem vitte annyira, mint a maorik; sohase fényképezte le senki, ugyan nem is engedte volna magát.

Mivel nem akadékoskodni akarunk, hanem új rokont találni, éadjuk be vele, hogy a maori arcok magyar arcok, s ne hozakodjunk elő azzal, hogy az én keresztapám feje egészen más fej volt, mint a Kossuth Lajosé, s Beöthy Zsolt éppoly kevésbé formázta Bánffy Dezsőt, mint az Trefort Ágostont. Ilyen aprólékos szörszálhasogatással nem megyünk semmire. Inkább örüljünk annak, hogy a maorik is ismerik a *vitézkötést* - kár, hogy nincs megmondva, min, pedig ez fontos a rokonság szempontjából -, s keressük az igazságot a nyelvben.

Aki a szemivel vagy a fülvél nyelvtudós, az meg is találja. A magyar haza maoriul *hawa*, a *falv* - *falea*, az *eső* - *ere*, a *táj* - *tai*, a *tutaj* - *tutotai*, és igék, melléknevek, főnevek, kötőszók, ragok szálaival meg lehet alapozni a rokonságot -, ha kicsire nem néz az ember. Például *bak*, az maoriul *puaka*. Hát persze, hiszen van bakpulyka is. A *vakar* ige, az *waruwaru*. Ez is mindjárt megfelel egymásnak, mihelyst megállapítja az ember, hogy a vart szokás vakarni. Hát a *mara-mara* mi lehet? Az bizony dupla marha, vagyis „nagy-marha” - „a great person”, hogy valami félreértés ne legyen belőle. Az ugyan egy kicsit meghökkent, hogy a *tiszta* maoriéknál *taszilo*, ellenben az megnyugtat, hogy a *túrú* - *tuturu*. Az, hogy a *kaláka* a világ másik oldalán is megvan, s hogy a halászok meritőedényét, a *cserpákot*, odalent *korapának* hívják, inkább azt mutatja ugyan, hogy a régi jó világban a tótok Óceániába is eljártak drótozni, de ez nem veszi el a kedvemet. Ha azt olvasom, hogy a maori honfoglalást *Kupe* vezér vezette, aki éppen olyan nagy kópé lehetett, mint *Kupa* vezér, megint visszatér a bizalmam. De igazán kupán ütve csak akkor vagyok az igazságtól, mikor megtudom, hogy az antipódoknál is *túlmén* az adó az elégen: *tulimanu*. És mit csinál olyankor a maori nemzet? Persze, hogy a *fene* minden bizodalma szegénynek. Részben mint egyszerű *fene*, részben mint *fania*, *fanoa*, *fenei* és *fenuun*. (Ez bizonyosan akkor, mikor megduplázzák az adót.) Akinek ennyi fenéje van, azt gondolkodás nélkül vállalom magyarnak.

Azaz, megálljunk csak. A maorik, már az az egy-két maroknyi, aki még megvan belőlük, Új-Zélandon laknak. Az pedig a szocializmus mintaállama. Ajaj, úgy tessék venni, hogy egy szót se szóltam.

*

No, gyerünk azokkal a mundákkal, ott Indiában, azok közelebb is vannak egy kicsit. Kinyitom az egyeztető szótárt és olvasom, hogy ami magyarul *finom*, az mundául *fini*. Hm. Attól tartok, hogy ez inkább indogermán egyezés, mint magyar. No, de itt olyan óriási szótömeg van, hogy reggelig lehet benne böngészni. Ehol ni: *buri* - *burgonya*. Hiába, holtig tanul az ember. Én mindig azt hittem, hogy a krumplit Amerika adta Európának - előlegül a zsírunkra -, mégpedig nekünk magyaroknak Bourgogne-on keresztül. S lám, már a Gangesz partján együtt ettünk a hindukkal. Gyerünk tovább. *Anhat*, ez az ősmunda szó, értelemre is, alakra is egyezik a magyar önhitt-tel. Az ám, csak hogy ezt a magyar szót éppen most száz éve csinálta Döbrentei Gábor. A régi magyarok úgy mondták, hogy *magahitt*. No végre itt van valami, aminek nem lehet ellene vetni semmit. *Aramin* - *arramenő*. Ez már döfi. Most már legalább azt is tudjuk, hogy az Ármin merről jött.

Most már nem is kutakszom tovább, csak még azt nézem meg, ha már ennyit bajoskodtam velük, ki fia-csikái is azok a munda testvérek. Mert biz én eddig sose hallottam róluk. Nem csoda, roppant szegény népek, nagyon elbűnnek még a lexikonban is. *Munda-nyelvek* l. *Kol-nyelvek*. *Kol-nyelvek* l. *Monanami-nyelvek*. Láss a hólyagos himlő. Elég nekem az a pár sor, amit a mundák történetéről találok. Míg árják nem voltak a világon, addig ők voltak az urak Indiában. De ahogy az árják betették közéjük a lábukat, rögtön páriákká váltak, s már régen nem is tudnak mundául, csak hinduul.

Ha így áll a bál, semmi közünk hozzájuk. Eléggé páriákká tettek már minket az európai árják, azért nem kell Ázsiába mennünk.

*

De azért föl a fejjel, magyarok! Cikkzártakor hallottam, hogy van egy érdekes magán-tudósunk, aki nemrég mutatta ki, hogy a *skótok* a mi édestestvéreink, nem azok a kákabélű mundák és maorik. (Mert azok is kákabélűek azóta, mióta lemondtak a hosszú disznóról, és szocialisták lettek.) A skótok otthon maguk közt *szkuthe*-nek nevezik magukat. Ez pedig kielemezve szittyé-nek hangzik, arról pedig a vak is láthatja, hogy nem egyéb, mint szittyá. Mivel pedig a magyar is szittyá, s ha két mennyiség egy harmadikkal egyenlő, egymással is az, a skót - magyar.

Mély tisztelettel köszöntöm a tudóst, és tárt karokkal az új rokont, a magyar szittyá a skót szittyát. Igaz, hogy még senki a világon nem tudta kisütni, kik és mik voltak a szittyák, de ez engem nem zavar. Boldog vagyok, hogy végre a művelt Nyugaton is van egy hazánkfia, mégpedig előkelő, aki arról híres, hogy mikor gálában jár, mezítelen hagyja a térdét. Ez is bizonyítja a szoros rokonságot, még ad personam is. Az én édesapámnak is mindig mezítelen volt a térde, ha kutat tisztított, vagy szüretkor szőlőt taposott. Ezen a címen igényt is jelentek be valami vadregényes, skót kastélyra; ha halastó lesz benne, akkor a kísérteteket el is engedem.

Rajtam semmi esetre sem múlik a dolog. Csak attól félek, hogy hiába kapaszkodunk a skótokba, ha azok nem vállalnak bennünket, mint ahogy senki se vállal e keserves világon. Hiába, szegény rokonnak ez szokott a sorsa lenni.

SZERETNÉM MEGNYUGASZTANI AZT A SZEGÉNY SPENGLERT!

Nem mondom, csúnya, lágyszívű ember voltam én már az ántivilágban is, mikor még mindenkin találtam egy kis sajnálnivalót, csak magamon nem. Például még csak a múlt tavaszon is, pedig már akkor kezdett velem cickézni a nemjó, ha fölébredtem álmomból, órákig el tudtam tűnődni a Vilmos császár tragédiáján. Ugyan nem is az övé, hanem azon a rettentő nagy új-guineai kukacén, ami, ha jól emlékszem, van akkora, mint egy kopasztott veréb. Mármost ezt a kukacot a császárról nevezték el, mikor ő még úgy kitűnt a kukacok közt, mint Vilmos az emberek közt. Igen ám, de mifelénk, civilizált emberek közt az a szokás, hogyha valakire díszjegyzőkönyvileg ráíratunk egy utcát, és gondoljuk, hogy az már eléggé megszolgálta az illető dicsőségét, meg az is a mienket, akkor keresünk egy alkalmasabb illetőt, és annak ajánljuk fel az utcát. Mármost, ha ez a kukacok közt is így szokás - és ezekről az új-guineai kukacokról mindent fel lehet tenni.

Mármost el lehet gondolni, hogy ha egészségesen is ilyen betegesen érzékeny voltam a nagy emberek ügyeiben-bajaiban, mi lett belőlem, mióta valami olyan nyavalyába keveredtem, amivel úgy van az ember, mint az adóval: nem lehet tudni, hogy az elején jár-e vagy a közepén, csak az az egy bizonyos, hogy még a végétől nagyon messze van. Hát bizony, én most már odajutottam, hogy megesett a szívem még Spengleren is, mióta az utolsó könyvét elolvastam. Hiszen azelőtt is láttam, hogy nem úgy kell ránézni, mint más emberre, és lehetőleg nem ténferedni a szörnyű talpa alá ennek a bőszt viking óriásnak, mert abban nem marad szusz, aki odakerül. De hát csak a megszállottaknak kijáró tisztelet volt, amiben a dolog természeténél fogva mindig van egy kis borzongás. Ez a mostani könyve azonban nagyon megváltoztatta hozzá való viszonyomat. Most körülbelül úgy nézek a tántorgó óriásra, mint a kukac a császárra. Bizony isten szánom, és szeretném felkarolni, de persze úgy, hogy ne vegye észre, és gögijében kárt ne tegyek.

Arról nem is beszélek, hogy hálás is vagyok ennek a Spengler-könyvnek. Ámbár mért ne beszéljek, örüljön neki az ember, ha egyszer hálás olvasónak érezheti magát. Még decemberben olvastam a könyvet abban a szanatóriumban, ahol akkor próbáltak a jó útra igazítani. Éjfélleg a legideálisabb hely volt, s aki az éjféli kuglit szereti, annak bizonyosan akkor is az volt. Tudniillik egy emelettel felettem olyan hölgyvendég lakott, aki éjfélikor kuglizni kezdett a parketten. Próbáltam ellene diplomáciai oltalmat keresni, nem sikerült, s mivel se elég hosszúnyelű mennyezetkeféket nem tudtam beszerezni, se annyi erőm nem volt, hogy cipőimnek a plafonhoz hajigálásával adjak kifejezést érdeklődésemnek, már úgy volt, hogy áldozata leszek elhagyatottságomnak. Akkor jött Spengler, s meg voltam mentve. Talán egyetlen fia voltam Nyugatnak, akin valaha is segített ez a fanatikusan kegyetlen ember. Néhány oldal után elkezdet rázni a düh az ágyamban, s mire a fejezet végére értem, kiugrasztott az ágyból, és odavágott a plafonhoz. És mivel a könyv olyan hallatlan érdekes, hogy nem lehet letenni, hanem harmadszor is újra kell kezdeni, én reggelre úgy össze voltam törve, mint az a rettenthetetlen Jankó, akinek a csontjaival egész éjszaka az ördögök gurigáztak a kísértetes várkastélyban. De aznaptól kezdve a kuglizás megszűnt a fejem fölött. Az ellenfél megszegyenülten hallgatott el, mit produkálhatott volna ő ehhez foghatót?

Amit Spengler állít, az se több, se kevesebb, mint az, hogy a nyugati világot a liberalizmus pusztítja ki, ami a XVIII. század közepétáján kezdődött azzal, hogy a csöcselék kirágta a tekintély aranyalmáját. A legeslegkezdeté az volt, mikor egy éhenkórász francia skriblifex a *Figaro lakodalmá*-ban kifigurázta legmagasabb körök kódexbe foglalt illetőtörvényeit, amik az egész társadalmat hordják mint felépítményt, és ezen a butaságon - hogy lehetne szépen kifejezni? - úgy röhögtek még a legmagasabb körök is, hogy rózsás és jószagú tenyerüket sem

tették a szájuk elé. Attól kezdve két táborra oszlik az emberiség, és könyörtelen töri-marja és markolássza egymás nyakát mindmáig, amikor megközelítettük a sorsdöntő éveket. Hogy kik vannak a jobb oldalon, nem mondja meg. Fölösleges is, mert azt a született együgyűség is kitalálja. Ellenben aki a bal oldalon van, az kivétel nélkül csirkefogó ugyan, de azért külön kategóriát is találhat magának. Az írók mind itt vannak, persze csak a tehetségesek, itt vannak az ügyvédek, a kereskedők, a politikusok, az agitátorok, mindenki itt van, aki javítani akar az emberi nyomorúságokon. Nemcsak Rousseau volt csirkefogó, Cobden is az volt, a múlt század minden szabadsághőse az volt. Igazi államférfi csak egy volt, Metternich, korának egyetlen tiszta szeme, aki majd száz évvel előre megmondta, mire vezet a tekintélynek megingatása...

Nem Spengler az első lyuk, amelyikből ilyen szél fúj, s tulajdonképpen ő is csak teli tüdővel fújja most, amit eddig csak belefütytyögetett tulajdon viharókrusába. Nem is ez volt az, aminek tán életem utolsó dühét köszönhetem. Mért fájna nekem az, hogy én csirkefogó vagyok, ha Spengler szerint még Mommsen is az volt, aki liberális világnézetből az egész római történelmet meghamisította? Egészen más volt az, amiért én minden fejezet végén két marokkal estem neki a nem egészen árjafogású szakállának.

- Te ember, te Oswald, a kék Úristenre Bajorországban! Hát olyan koponya, mint a tied, csak-ugyan megtévedhet úgy, mint a Marat-é, a lovak sebészéé, vagy a császári főudvarmesteré? Hogy itt van ez a vonal, a világnézet vonala, és akik ettől jobbra állnak, azok mind arkangyalok, és akik ettől balra ácsorognak, azok mind csirkefogók? Hát te még sohase láttál konzervatív embert, aki tele volt emberi tökéletességgel, és nem ismertél még baloldaliakat, akiket a bélpoklosok közé kellett volna internálni? Te ember, az utolsó százötven év jobboldali hülyéi, gyilkosai, tolvajai mind az Isten szentjei voltak, csak azért, mert tisztelték a tekintélyeket? Nem gondolod, hogy a császár, aki egy lovat nevezett ki a római birodalom konzulává, Jucitatust, a saját paripáját, legalábbis ártott annyit a tekintély elvének, mint aki nem adta meg a lónak a konzulnak kijáró tiszteletet? Látod, ha szörnyű könyvedben lecsirkefogózod másfél évszázad ideáljait, csak egy fejbiccentésnyi célzást is tettél volna rá, hogy a bíbor is takart rothadtságot, és a bíbor cselédjei közt is akadt egy kis kártékony gyarlóság, akkor azt mondaná rá az ember, hogy nono, egyikünket se gyúrták se tiszta kaolinból, se csupa tapasztóföldből, elegyes agyagból vagyunk mindnyájan. De így, ennyi hamissággal vagy ennyi esztelenséggel, testvér, bizony nem sajnállak én téged annál a szép asszír szakálladnál fogva felcipelni a germán Walhallába, hogy most már tartsd szóval Odint, meg a régi isteneket, akiknek tekintélyével olyan csúnyán elbánt az Ács Fia...

Persze ennek most már másfél hónapja is elmúlt, és rég nem kapkodok én már senki szakállához, hiszen vannak napok, hogy a tulajdon hajamnak a fésűvel való végigkaristolásához sincs erőm. Nem haragszom én már Spenglerre se. Elég sok álommentes és fájdalommentes óráim van az eszem jártatására - mikor annak is meg nem áll a kereke -, és belegyőződtem abba, hogy talán néhány évtized múlva Európa minden fővárosában szobrot állítanak Metternichnek mint a XIX. Század egyetlen tehetséges államférfiának, aki végre megtalálta méltó utódait is. Sőt Spenglerrel most már annyira kitestvéreskedtem, hogy kezére akarok neki járni a népek meggyőzésében és a tekintély megkedveltetésében, ha már csak ez támaszthatja fel halottaiból a világot. A kedvéért még egyszer elolvastam Beaumarchais-t - bizony nagyon mérsékelt mosolygással -, nem is hiszem, hogy ezzel mennénk valamire. Azt gondoltam azonban, sikerült megtalálnom azt a könyvet, aminek még Oswald testvér is örülni fog: a XVIII. század szétrombolt tekintély-kódexét. Itt van kiterítve az ágyam mellett tolóasztalokra a szép két nagy fólió-kötet, becsülöm súlyukat tizenöt kilóra, nekem most szemmel megemelni is nehezek, terjedelmük pedig lehet olyan hatezer oldal, nem is számítva az elenchusokat és regisztereket. (Mindenesetre be lehetne velük borítani levelenként a kapucinusok sírboltját, és

az lenne a legstílusosabb szemfedél a világ egykori legnagyobb tekintélyei felett.) A címéből legyen elég annyi, hogy *Theatrum ceremoniale historico politicum... oder Historisch- und Politischer Schauplatz aller Ceremonien...*²¹ összeszerkesztette pedig a művelt emberiség bölcs és szép szertartásainak ezt a kiskátéját J. C. Lünig, anno domini 1714. Lipsiában... Hogy kiféle, miféle ember volt ez a J. C. Lünig, azzal nem szolgálhatok, de hogy borzasztó hosszú életű ember volt, látnivaló ebből a két nagy salabakterből. Aki ezt leírta, annak nagyon sok ludat meg kellett enni, már csak a tolláért is, nem is szólva arról, hogy mennyi idejébe került neki a nagy tiszteletadás, amit bizonyára írás közben se tagadott meg a világ tekintélyeitől. Fel kell tenni a ceremóniák rendszerbe foglalójáról, hogy valahányszor ezt a szót kiírta, Császár, akkor mindig féltérdre ereszkedett, s a királyok tiszteletére meghajolt háromszor, a hercegekére kétszer. Aztán hogy pragmatikus elme is volt, akár Spengler, az kitűnik a bevezetésből, ahol oknyomozóan megállapítja, hogy miért fundáltatott annyiféle szertartás a világon. Azért, mert Ádám beleharapott az almába. Ha a paradicsomban maradtunk volna, akkor nem volna szükség semmi megkülönböztetésre, mindnyájan Isten egyforma gyermekei volnánk. Azonban mivel vétkeink miatt kicsapattunk a siralom völgyébe, az Isten mindenféle szép ceremóniákat rendelt az ember könnyebbségére; aki azokat ismeri, az sohase jön zavarba, megadja, ami jár neki, s éppen ebben különbözik az okos ember az okatlan állattól. A vaddisznó például nem tud különbséget tenni az angol király és a páрмаi herceg közt, de az egyik ember tudja, hogy az egyikről két lépésre kell a térdét a földhöz ütögetni, a másiktól három lépésre kell derék-szögbe bicsaklani.

Addig se voltak különös ambícióim, még eleven ember voltam, most még annyi sincs, de végre unokái is vannak az embernek, s míg köztük vagyok, addig is fölébredhetünk egy reggel a tekintélyek fokozott tiszteletére - szóval ne vegyék nekem rossz néven, ha nem ütök dobra mindent, amit a létesítendő új világ fundamentumaiból megtudtam. Nem mondom el, hogy milyen színű csizmát kellett húzni a pfalzi választófejedelemnek nagypénteken, s nem árulom el, milyen dekrétummal engedtetett meg a modenai hercegnőnek, hogy mind a két mellét takaratlan hagyja. Nem mondom el, milyen szertartások voltak előírva a princek és princesszék esküvőjénél éjfél és éjfél után - mert a szeméremből, úgy látszik, én még kibetegedni se tudok. Nem mondom el, a magas uraságok milyen rangsorban állták körül a keresztelő kutat, ha Isten kegyelme törvényes utódot adott az uralkodó fejedelemnek, és hogyan változott meg a sorrend, ha Isten végtelen bölcsességének úgy tetszett, hogy a családfán fattyúhajtás fakadjon az alattvalók örömeire. Nem árulom el azt sem, milyen színű pecsétviasz volt kötelező a császár testamentumán, milyen az egyik hercegi ágén, milyen a másikén, és hány collos gyertyák milyen különféle szisztémák szerint helyeztetek el a különféle ravatalokon. Mint százszorososan laikus, hallgatok a különböző Kriegsmanier-okról, amelyekkel a hadvezérek kimutatták egymás iránt való nagyrabecsülésüket, addig, míg népeik minden szertartás mellőzésével, rusztikusan halomra öldösték egymást, s nem szólok a parókák színéről és a copfok méreteiről, amelyeknek más-más regulája volt csata közben, csata előtt és csata után.

Ellenben találomra kijegyzek néhány passzust az udvari ebédek reguláiból, mert azok már mind csak álomképek a boldogtalan emberiség előtt, mint egy-egy - operabál.

- Nagy ebédek alkalmával spanyol divatba öltözött császári alkalmazottak hordják fel az ételeket, a főkonyhamester rendezi a tálakat, a főudvarnagy pedig jelenti a császárnak, hogy „tálalva van”. A császár most asztalhoz vezet a császárnét, aki öfelsége bal oldalára ül, a

²¹ *Theatrum ceremoniale historico-politicum, oder Historisch und Politischer Schauplatz aller ceremonien* - A társasélet szertartásainak történeti-politikai bemutatása, avagy minden szertartások történeti-politikai színtere

kamarások pedig ezüst mosdótállal állnak eléjük. A császár spanyol kosztümben, parókásan jelenik meg és felhajtott karimájú, tollas kalapban, amit csak akkor szabad neki letenni, ha a császárnő poharat emel az ő legszentebb egészségére. Minden tányér, mielőtt a felségek elé kerül, huszonnégy kézen megy át, a legszigorúbban meghatározott sorrend szerint.

- Az ebédnél állva asszisztálnak a meghívott tábornokok és külföldi követek. A külföldi követek fenntartják kalapjukat, ellenben mikor a császár iszogatni kezd, szép csendesen távoznak.

- Ünnepelemek alkalmával, ha a császár őfelsége jelen nincs, mikor legmagasabb nevét kimondják, akkor térdre kell ereszkedni.

- Ha a császárnak egyik szobából a másikba méltóztatik menni, díszkíséret jár előtte és utána. A császárnét a főudvarmester vezeti, aki köpönyege szárnyát a jobb karjára teríti, a császárné a köpönyegre teszi rá a két ujját. Általános kézcsók alkalmával a felségek mögött egy kamarás jár egy doboz kesztyűvel, hogy a felségek minden öt percben tisztát húz hassanak.

A Tekintély élve azt is megkövetelte, hogy bár az udvari vadászatokra roppant sokan voltak meghíva, a császár jelenlétében senkinek se volt szabad puskát elsütni. A kíséret csak arra való volt, hogy gratuláljon a császárnak. Az udvari vadászok hordhattak vadásztört, de azt tilos volt a tokból kihúzni. Mikor Mária Terézia apját, Károly császárt egyszer ilyen hivatalos vadászon egy neveletlen vaddisznó bejelentés nélkül és műsoron kívül megrohmozta, két jáger leszúrta a tekintélyrontó bestiát. Az etikett megsértéséért legmagasabb lehordásban részesültek.

Ezt intő például közli Lünig, aki nagyon lelkiismeretes ember, pontos dátumokkal, hiteles aktákkal dolgozik, de elméletileg is mindenre kiterjed a figyelme. Azt is előírja, hogy a tuniszi bej meg a szíami király milyen tiszteletben részesítsék az európai követeket, bár arról nem szól, hogy ezek a magas uraságok tartották-e magukat a Theatrum Mundihoz. S azt se utolsó dolog lett volna látni, mikor a tripoliszi basa ürgette-forgatta azt a levelet, amit a császártól ezzel a szép címmel kapott: *A illustre et magnifique Seigneur le Bacha de Tripolis*. A megszólítás után háromujjnyi spácium. Európai hercegeknek hatujjnyi járt, királyoknak nyolc, s természetesen ehhez volt szabva a papír nagysága. A címzések, megszólítások fejezete pár száz oldalt tesz, kezdve a császárokon. A kodifikátornak fáj egy kicsit, hogy csak a régi római császárok voltak sógorsági és unokatestvéri viszonyban az istenekkel, s utódaik már kénytelenek a szentséges és istenes címmel beérni. Ezeket azonban nagyon szépen megindokolja, különböző egyházi és világi auktorokra hivatkozva. (A mi jó öreg Dugonicsunk persze nincs köztük, pedig annál találtam a legeredetibb etimológiát. Az öreg piarista azon erősködik, hogy a fejedelem csak a fejes szóból származhat.)

Hanem azért a címzések körül találtam egy kis bibit, s azt hiszem, éppen ezzel szerzek örömet Spengler testvérnek. Mária Terézia, mikor éktelen rossz francia levelet írt a vőlegényének, a Lotharingi Franciscusnak, akkor mindig szerkesztett egy kis utóiratot is, ezt már németül. S hiába rakja bele a francia szövegbe az összes ilyen alkalomra szokásos megszólításokat, az utóiratban már csak Mäuslnak nevezi a lotharingi herceg őfenségét. Arról pedig Lünig semmit se tud, hogy jól nevelt trónörökösnek egérkémnek nevezhetnék a vőlegényüket.

Íme, Oswald mester, itt kezdődik a tekintélyek destruálása, nem a hitvány borbély lakodalmán. Örülök neki, ha ezzel a felfedezésemmel futó enyhülést is szerezhettem az ön keserű szívének.

HOGY KÉSZÜLT AZ AKADEÉMIA?

Kazinczy Ferenc azt mondja valamelyik levelében, hogy úgy készült, *mint ama kis görögné vászna*. Ez a szép hasonlat nagyon illett Széphalomhoz, de Fáy András nem találta elég stílusosnak. Neki a körösi szücsöt juttatta eszébe az Akadémia, aki tíz esztendeig szabogatta magának a *kaput-rokkot*, akkor azután meztelen maradt, mert mind elszabta a posztót.

- Úgy kellett az ebadtának - csúfolódott a meseíró -, mert minek akar az kaput-rokkban járni, akit az Isten ködmönre teremtett?

1825. november 3-án ajánlja fel Széchenyi az Akadémiához való posztót, s 1831. február 14-én lett kész a kaput-rokk: akkor alakult meg az Akadémia az első nagygyűlésen. Ez majd hat esztendő ugyan, de ha jól meggondolja az ember, nem is olyan hosszú idő, mint amilyennek látszik. Végre is nem háborút kellett csinálni, hanem Akadémiát, s az igen nagy különbség. A háborúhoz elég egy kancellár, de az Akadémiához igen sok okos ember kell és hozzá főbizottság, albizottság, elegyes bizottság, ahol az a sok okos ember kiveszekedje magát. (Ebből is látnivaló, hogy a hadüzenet jogát mért kell egy embernek a kezébe adni. Hiszen ha az is bizottságokra volna bízva, akkor talán sohase lenne háború, az pedig nem volna jó, mert akkor két nagy örömtől esnének el a népek. Az egyik az, mikor a háború megindul, a másik az, mikor véget ér.)

Kétségtelen, hogy ha csak a rendeken állt volna, akkor nem készült volna az Akadémia hat esztendeig. Dehát rendet kell tartani, szót kell érteni a főrendekkel, és végül megkérni „hazánk jó atyját, felséges királyunkat, hogy a Tudós Társaságnak létét artikulussal megengedni s kegyelmesen ápolgatni méltóztassék”.

Ez az idézet abból a *nuntiumból* való, amit a rendek 1826 januárjában intéztek a főrendek táblájához. A *nuntium* magyarul annyit tesz: *üzenet*; így hívták száz évvel ezelőtt azt, amit most képviselőházi határozatnak hívunk, s aminek remélhetőleg helyreállítjuk a régi divatját, mihelyst megint lesz főrendiházunk. Mert csak úgy lesz annak értelme, hogy visszafelé menjünk, ha meg se állunk száz esztendeig.

Hogy ment az az *üzenet*-váltás? Úgy ment, hogy a rendek megüzenték a szívük szándékát a főrendeknek. Például azt, hogy ezután a magyar országgyűlésen beszéljünk magyarul. Erre a főrendek visszaüzenték, hogy ilyen bolondokat nem kell beszélni, mert ez istentelen destrukció, és megrendíti Szent István birodalmát. Vagy a rendek azt üzenték, hogy be kell venni az alkotmány sáncaiba a jobbágyságot is, mert azok is magyarok, és azok is Isten teremtséi. Amire a főrendek visszaüzenték, hogy ez a legelvetemedettebb rebellió, és aki ilyent kíván, az a gonosztevő jakobinusokkal cimborál. Persze a rendek nem hagyták magukat, és üzentek tízszer-hússzor, a főrendek ugyanannyiszor vissza, s ez a társasjáték addig tartott, míg a rendek bele nem untak. Akkor „az ügy letétetett”, amint az időben hivatalosan mondták. A legtöbb ügy a pokol fenekére tétetett le, ahonnan csak a forradalom hozta fel, egész rövid úton, minden diétai ügyrend mellőzésével.

Az Akadémia dolga nem került cigányútra a felső táblán se. A rendek üzenetét „a legnagyobb lelki örömmel” fogadták a főrendek is, s egy hónap múlva már össze is ült a két ház vegyes bizottsága az Akadémia terveinek megbeszélésére. Pest városát Boráros János képviselte ebben a bizottságban, amelynek tagja volt Széchenyi is. Ha tagja nem lett volna, ennek a bizottságnak a hathetes munkájáról nem is tudnánk semmit. Így is keveset tudunk, mert Széchenyi szófukar modorában csak annyit jegyzett fel, hogy „*Nagy Pál és Vay hiúsága összeütközésben*”. Aztán, hogy „Nagy Pál egész új fordulatot akar adni a dolognak, miáltal az ügy nyerne, de Bécsben elfogadhatatlanná válnék”.

A legnagyobb baj nyilván az volt, hogy a rendek is, a főrendek is igen lelkesedtek ugyan az Akadémiáért - de *nemigen voltak vele tisztában: tulajdonképpen mi az az Akadémia*. A legtöbben valami nyelvművelő társaságra gondoltak, de voltak, akik Nemzeti Múzeummal akarták összekapcsolni, sőt akadt, aki a katonatisztek nevelését is erre akarta bízni. Szepessy Ignác erdélyi püspök úgy képzelte, hogy az Akadémia főfeladata hittankönyvek íratása és kiadása és négy tanítóképző intézet felállítása. Valami ilyenfélére gondolhatott Rudnay hercegprímás is, aki azt ígérte a főrendi táblán, hogy a maga részéről hajlandó az Akadémia céljaira két gazdagon honorálandó hitoktatót tartani Pesten. Széchenyi nyilatkozataiból az tűnik ki, hogy ezek a naivságok nem is voltak olyan ártatlanok, mint amilyeneknek látszanak. A főrendek az igazi Akadémiát akarták velük elgáncsolni, és Széchenyi csak úgy tudta őket leszerelni, hogy *ajánlata visszavonásával fenyegetődött*.

Szerencsére Széchenyi tudta, mit akar, s ebben nyilván része volt azoknak az eszmecseréknek is, amiket az Akadémiáról jószágigazgatójával, Liebenberggel folytatott.

„Nekünk legnagyobb szükségünk egy *Academia Hungaricára* van - írja urának és barátjának ez az okos és tanult német már az alapítás hónapjában -, amilyen az Académie Française, vagy amilyen az Accademia della Crusca volt... Nem lesz kellemetlen nagyságodnak most a *Convers Lexikon*-ból az *Akademie* című cikket elolvasni, sok igen érdekes dolgot tartalmaz, azért küldöm is a *Conv. Lex.* első kötetét. Továbbá a *Dictionnaire de l'Académie Française* előbeszéde is igen érdekes e tárgyra.”

Meglátszik a gróf jószágigazgatójának és - Szász Károly gyanítása szerint - volt nevelőjének, Lunkányinak a keze nyoma azon a tervezeten is, amelyet végre elfogadott a két tábla vegyes bizottsága, s amely nagyjában körvonalazza a *Magyar Nemzeti Tudós Társaság* célját és szervezetét. Ennek a tervezetnek az a különössége, hogy kizárja az akadémiai tudományszakok közül a filozófiát, teológiát, jogtudományt és politikát. „*Ezek nem segítik a nemzeti erőt és gazdagságot*” - mondja a kulisszák mögött a gyakorlati érzékű jószágigazgató. A rendek azonban pártját fogták a filozófiának is, juris prudenciának is, csak a teológiát és politikát rekesztették ki. (Ami nem tévesztendő össze a teológusokkal és politikusokkal.)

A két tábla által elfogadott és módosított tervezet 1826. áprilisában került a király elé, ott is maradt *álló egy esztendeig*. Akkorára azonban sikerült a népei boldogságáért aggódó Ferenc atyai szívének aggodalmait eloszlatni. Nyilván meggyőzték róla, hogy az Akadémia nem jelent konstitúciót, mert ettől rettegett szegény fölség egész életében. („Az egész világ meg van bolondulva és alkotmányt kíván” - mondta híres beszédében a budai küldöttségnek.) Tán a furfangos Metternich még azt is elmagyarázta neki, hogy az Akadémia olyan intézmény, ahol a tudományok megakadnak, tehát igen megérdemli a legmagasabb támogatást.

A fölség ugyan a maga részéről egy garast sem ajánlott fel a Magyar Tudós Társaságra, de leiratában „kegyelmesen megengedni méltóztatott, hogy az felállíttassék, és ezen intézetről törvénycikk is szerkesztessék”. Mostmár csak ez a szerkesztés volt hátra. Abba csak egy pár hónap telt, s akkor a törvényjavaslatot bevett szokás szerint szentesítés előtt felküldték a kancelláriának. Az jóvá is hagyott mindent, csak azon akadt fölön, hogy mért nevezi a törvényjavaslat a nádorispán öfőhercegségét az Akadémia *legfőbb* pártfogójának? És hiába magyarázták a kancelláriának, hogy a nádor rászolgált arra a jelzőre, a jóakarataival is, a tízezer pengő forintos alapítványával is, a kancellária nem engedett. A *legfőbb* jelzőt törölni kellett, mert az csak öfelségét illeti meg, akár szolgál rá, akár nem.

Így aztán ez nincs is benne az 1827. évi augusztus 18-án szentesített 1825-7-i XI. törvénycikkben, amely szól: *A honi nyelv kiművelésére felállítandó tudós társaságról, vagyis Magyar Akadémiáról*.

BORT ISZIK A MAGYAR EMBER.

Sietek kijelenteni, hogy ezt nem én mondom, mert én ijedős ember vagyok, és nem szeretném magamra haragítani se a sörgyártókat, se a pálinkafőzőket, se a málnaszörpölőket, se azokat, akik minden nélkül isszák a vizet. A magyar embernek itali szempontból való karakterizálásért Losonczy László viseli a felelősséget, s ő már viselheti, mert van vagy ötven esztendeje, hogy meghalt.

Losonczy László nagyon népszerű költő volt a maga idejében, s nem is érdemtelenül; egy-két verse még ma is őrzi az emlékezetét, úgy lehet, sírkő helyett. Hanem arról a versről, amelynek a címét eltiedeltem címnek, ma már aligha tud valaki. Pedig az országra szóló vers volt akkor, amikor íródott: 1859-ben.

Az volt a Kazinczy-centenárium és a sörbojkott esztendeje Magyarországon. Szegény magyar azzal reszelt tormát Bécs orra alá, amivel lehetett. Kiásott a sírjából egy költőt, akit életében pörbe akartak fogni mint a magyar nyelv megrontóját, és indexre tették a sört mint hazafiatlan italt. Ennek a sörnemissza forradalomnak a *Talpra magyar*-ja volt a Losonczy László verse:

*Bort iszik a magyar ember...
A ser roppant hasat ereszt
S van-e ennél nagyobb kereszt?
Magyarnak bor
Való, nem ser.
Oly csúf, oly unalmas
Férfinál a nagy has!...
Bort iszik a magyar ember!*

*Epém gyűlik, s kedvem kihal
A ser múltó habjaival.
Magyarnak bor
Való, nem ser.
A bor víg kedvre kész,
Élesíti az észt...
Bort iszik a magyar ember!*

Azt nem állítom, hogy a műzsák örömkönnyeket sírtak, amikor erről a költeményről tudomást szereztek, s arról se tudok, hogy a sörgyárakat csődbe juttatta volna. (Szeged városa például éppen akkor adta bérbe a sörfőzési jogot évi hatezeröt száz forintért, ami szép pénz volt abban az időben.) De az bizonyos, hogy lelkesítő hatása nagy lehetett a zenével is népszerűsített ódának, minden refrénnél össze kellett koccintani a poharat, s ha előbb nem, az utolsó strófánál exet inni a honszerzők emlékezetére. Az utolsó strófa ugyanis így végződik:

*Miért szörpölne Árpád
Unokája árpát?
Bort iszik a magyar ember!*

Hát persze hogy ennek a rigmusnak nem lehetett ellenállni. Még akkor se, ha az embert Aloysius Gamperlnek hívták, és Szeged város polgármestere volt. Pesti utasításra neki kellett volna intézkedni az izgatásért perbe fogott költő lakat alá tétele iránt, aki, gondolom, körösi tanár volt, s akkor éppen Szegeden vakációzgatott, leginkább a Hét választóban. A polgármester is oda tért be egy kis körültekintésre, meg is találta a költőt, ott prezideált a nagy asztalnál, körülvéve Árpád unokáitól, akik az ő tiszteletére most még nagyobb tüzzel

harsogták a sörgyalázó nótát, mint máskor. Különösen, amikor a polgármestert meglátták, aki külön asztalnál, kriglivel kezdte ugyan, de hamarosan áttért az észélesítő italra. Attól éjfélre már ő is Árpád unokájának érezte magát, hajnalban pedig összecsókolódzott a költővel, s megesküdt neki Attilára, hogy maga járja ki a pertörlést a pesti magas uraságnál.

Nem is lett a költőnek semmi bántódása. Ellenben Aloysius Gamperlből, ahogy az alkotmányos világ újra kezdődött, Gyöngyösi Alajos néven Budapest polgármestere lett. Hogy ilyen minőségben a bort pártolta-e vagy a sört, azzal nem szolgálhatok, de azt tudom, hogy egészen rendes magyar ember vált belőle.

*

Most én keveredtem olyan pörbe, mint néhai író társam, ha nem olyan veszedelmesbe is. *Nem* mondtam azt, hogy bort iszik a magyar ember, s ezt vette zokon talán nem is egy, hanem egész sor derék magyar ember. Öt-hat esztendeje jószándékú pedagógusoknak jó szándékkal segítettem elemi iskolás olvasókönyvet csinálni. *Betűország* a neve, ismerik az egész országban - no nem egészen, mert úgy tudom, például a szegedi iskolásgyerekek máig se hallott róla -, s bár többen részesek vagyunk benne, az én javamra szokás írni az egészet. Én kapom a hálálkodó gyermekleveleket, hol nagyvárosokból, hol a térképen se található falvakból, néha száz aláírással, néha egytől száz nevében, s ha felelni nem tudok is rájuk, őrzöm valamennyit. Kit keretbe téve, kit albumba kötve, de mind elteszem az unokáimnak. Hadd örüljenek majd egyszer neki, hogy az ő Magyarorszáruk - hiszem az Istent, különb, emberebb, tisztább és boldogabb lesz, mint a miénk -, hogy cirógatott még élete hajnalán egy embert, a régi Magyarországból valót, aki már nem érte meg az újat.

A gyerekek közé vegyülésem miatt most kapom az első barackot, ugyan még az ősz elején kaptam, de nem tudtam róla. A *Borászati Lapok*-ban csóválta meg a fejét valaki azért, hogy a *Betűország*-ban én is beálltam a magyar szőlőbirtokosság elpusztítói közé. Nem mondhatnám valami mérges támadásnak a cikket, inkább csak a szőlősgazda elkeseredése fakad ki belőle, aki már odajutott, hogy mindenkiben ellenséget lát. Én nagyon megértem ezt az elkeseredést, amely kicsordul ismeretlen jó emberem, Cs. V. úr leveléből is, aki eljuttatta hozzám a körülplajbászolt cikket, s akinek itt szorítom vissza a kezét. Ugyan kiírhatom a nevét is, tán nem emelik fel érte az adóját: Csillag Vilmos úr, szőlőbirtokos Nyársapátiban, Werbőczy István egykori domíniumában. Az a meggyőződése, hogy itt bizonyosan valami félreértés van, s nagyon szeretné, ha eloszlatnám azt azok kedvéért, akik jó szívvel vannak hozzám. Hiszi, hogy az sikerül is nekem, de egyúttal szinte féltő szorongással kérdezi tőlem, hogy csak nem mételyezett meg engem is a prohibíció?

Magam is azt remélem, hogy itt félreértés van, s ha Losonczy László el tudta igazítani pörét Aloysius Gamperlrel, én is el tudom az enyémet a magyar szőlőbirtokosokkal. Hiszen közéjük tartozott az apám is azzal a néhány lánc szőlővel, amit az én iskoláztatásom vitt el, s amit én nagyon szeretnék visszaváltani temetőhelyemnek, mert bizonyosan a gyermekkorom piros szagosszőlője alatt álmodnék legszebbeket, míg föltrombitálnak bennünket az örök élet lakomájára. Sőt *hegybíró* is volt az édesapánk, ami nagyon magas méltóság volt, ha hegy nem is volt hozzá. Még tán most is beszélnek róla, hogy ha áldott-állapotos asszonyt értek szőlőlopáson a csőszök, arra azt a büntetést mérte, hogy szedje teli a kötőjét a mi tőkéinkről.

Hát hogy akarnám én akkor elpusztítani a szőlőbirtokosokat?

*

Az a vád ellenem, hogy antialkoholista olvasmányt írtam az olvasókönyvbe, amit a szőlőbirtokos fiának is meg kell venni, és az olvasmányomnak ez a címe: *A jókedvű gyilkos*. S hogy én ezalatt nemcsak a pálinkát értem, hanem minden alkoholt beleveszek, a bort is. S azzal a

„sose hallott közmondás”-sal rémítem a gyerekeket, hogy „bor be, ész ki”. S odáig megyek az alkohol támadásban, hogy gonosztevőnek mondom azt, aki gyereket alkohollal megkínál. Már pedig a cikkíró még sohase érezte magát gonosztevőnek, se gyilkosnak, mikor a gyermekét vasárnaponként egy pohár vizes borral vagy tokajival megkínálta. (Rovásomra van írva az olvasmány illusztrációja is; amint a halál csontkeze által nyújtott alkoholos üveg után kapkod a tántorgó részeg, akinek arcáról az ital letörölte az Isten képét. „Minden szesz méreg, ne nyúlj érte!” - ez a kép szövege. Nem mondhatom meg, hogy a pálinkafőzők, a sörgyárosok vagy a bortermelők érdekeit sérti-e a kép. Nem tudom, mi van az üvegben, mert nem én rajzoltam. Mindenféle módon destruáltam már a nemzetemet, de zenével és rajzzal még soha.)

*

A vád lényege az antialkoholista propagandának az iskolába való bevitele, s ezen az alapon máris kérhetném fölmentésemet. Az antialkoholista propagandát előírja a tanterv. Nemcsak a szóban nevezett olvasókönyvben van ilyen olvasmány, hanem a többiben is. Valamennyiben, sőt valamennyi európai országében. A részegség ellen való küzdelem velejár az európaisággal - vitte volna el a markoláb, aki kitalálta. - Állami feladat, melynek hol így, hol úgy tesznek eleget. Nálunk például úgy, hogy a kultuszminiszter antialkoholista olvasmányokat írat, anti-alkoholista napokat rendeztet az iskolában, s a földművelésügyi miniszter elismerő oklevéllel tünteti ki azt a tanyai tanítót, aki valami ügyes találmánnyal tökéletesíti a kisüstön való pálinkafőzést. Nem hiszem, hogy ezen valaha összedisputált volna a két miniszter, de bizonyos, hogy ha egyszer megtörténne, a pénzügyminiszter nem a kultuszminiszterrel fújna egy követ.

Mindebből ide most csak az tartozik, hogy ha nem én írtam volna meg az antialkoholista olvasmányt, megírta volna más, esetleg jobban, esetleg rosszabbul. Anélkül könyvet nem engedélyez a kultuszminiszter. Ezért vele tessék számolni.

*

Félreértés ne legyen belőle: ez nem jelenti, hogy én olyan nagy úr mögé bújok, mint a kultuszminiszter. Volt olvasmány, amit nem vállaltam, mert meggyőződésemmel való lett volna. De ezt? Engem a háború alatt le akartak csukadni azért, mert lapomban tiltakoztam az ellen a tanügyi bűn ellen, hogy nyolc-kilenc esztendő gyermekeknek gyűjtőívet nyomjanak a markába, és boltról boltra, kocsmáról kocsma koldultassanak velük „szent cél”-ra. (Magam láttam, amikor a gyerek a boltban kapott húsz fillért kint az utcán, a falnak támasztott gyűjtőíven kijavította tízre.) Nem ismerek olyan szent célt, amelyért szabad volna feláldozni a gyereket, s bocsánatot kérek érte, de még a magyar bor nagy érdekét se tartom ilyennek. Ha a világ minden szőlőtermelői megharagszanak is rám az elvetemedettségemért, akkor is azt vallom, a gyerek nem arra való, hogy alkoholt töltögessünk bele. Kivétel csak Hessen némely borvidéke, *ubi nativum montes lacrimantur acetum*, ahogy már Melanchton írta („Ahol született ecetet sírnak a hegyek”). Azt mondják, ott azért nincs analfabéta, mert ha a gyerek nem akar iskolába menni, akkor egyet se ütnek rajta érte, se mérges szóval ki nem szidják, csak azt mondja neki szép csöndesen az apja:

- Megállj csak, mindjárt beléd öntök egy pohár grünebergert.

Ilyenformán a bor is alkalmas nevelési eszköznek. De csak a grüneberger. A tokaji nem.

*

Mármint erre azt mondhatja az elkeseredett szőlőművelő, hogy „üsd agyon, de ne nagyon!” Mármint az alkoholizmust. Lehet a részegeskedéstől elvenni a gyerek kedvét, de azért nem muszáj a bortól elvadítani. Vörösmartyt kell vele szavaltatni, mint aki nagy költő volt, mégis helyes nézeteket hirdetett a borfogyasztásról. „Bort megissza magyar ember, jól teszi.” Hát

persze, csakhogy Vörösmarty nem iskolai olvasmánynak írta a versét, és egy szóval se konstatálja a *magyar gyerekek* a boritalhoz való jussát. Jelen esetben pedig csak a gyerekről van szó és nem a borászat közgazdasági jelentőségéről, amiről józan emberek közt nem lehet vita. Nem tudom, látott-e már az én haragos szőlőbirtokosom lerészegített gyereket - nem hiszem, mert attól úgy megtelik dühvel és eliszonyodással a szív, hogy sose lehet többet elfelejteni. Az olvasókönyv nemcsak tokajira kapatott gyerekek számára készül, hanem olyan kis bőrembukkók is nevelődnek rajta, akikkel a „réz elejét” is megkóstoltatják, s akik azt is csemegének találják. Mármost micsoda pedagógia volna az, amelyik társadalmi osztályonként különítené szét az alkoholt? Például a tanító így nevelné az életre tanítványait:

- Igyekezzetek gazdagok lenni, gyerekek, mert akkor tokajit ihattok, az pedig nem méreg, hanem nektár. De azért a pezsgő se kutya, s akinek arra nem telik, az a hosszúlépéssel is beérheti. Hanem bizony a szegénynek csak pálinkára futja, azt pedig kerüljétek, mert attól megveszedtek.

Nem, az alkohol kérdés elemi iskolás tárgyalásába nem lehet bevezetni a protekciós rendszert. Ott minden szesz ellen harcolni kell, még ha reménytelen is a harc. És még attól az irtóztató közmondástól se szabad visszariadni, hogy „bor be, ész ki”. Amit, hogy nem én találtam ki, arról bizonyosságot tehet Margalits Ede *Magyar Közmondás gyűjteménye*-e. Megtalálható annak a majd nyolcszáz oldalas könyvnek mindjárt az elején, úgy is, ahogy én idéztem meg úgy is, hogy „borbészki ember”.

Igaz, hogy más közmondások is vannak ott a borról, százszámra, s én még azon felül is tudok néhányat, amiket még Margalits se ismert. De nem hiszem, hogy a magyar bortermelés mai katasztrófáját elmulasztottam volna vele, ha azt írtam volna, hogy „gyerekek, ne keveset igyatok, de sokszor”, vagy hogy „kisfiúk, addig igyatok, míg a három ujjatokat látjátok”!

*

Nem mondom, a tanítás magasabb fokán lehet lelkesíteni az ifjúságot az italkedvelő mirtusos férfiak emlegetésével. Például azzal a választófejedelemével, aki a XVI. században így köszönt el Rudolf császártól: „Sohase felejtem el felséged szíves vendéglátását; három hétig voltam a vendége, s minden éjszaka részegen vittek az ágyba”. Vagy hogy itthon maradjunk, az erdélyi rendeket is lehet idézni, akik határozatot hoztak arról, hogy délután szüneteljen a törvényhozás, mert akkorra már az egész országgyűlés részeg. S még azt is hozzá lehet tenni, hogy az jobb világ volt, mint a mostani, s akkor tovább éltek az emberek, már akit le nem nyakaltak vagy agyon nem vertek.

De az elemi iskolát ne világosítsuk föl. A nyolc-tíz éves gyerekek még éretlenek a történet-filozófiára.

*

Ami pedig a prohibíciós méhelyt illeti, megvallom, hogy nem vagyok megméltelyezve. Sem gyakorlatilag, sem elméletileg. Ebédhez, vacsorához megiszom a magam pohár borát, van olyan kánikulás ásatási napom, amelyiken legtöbbször lehetne egy korsó sör, s mikor hóhullásban keresem az ősokeket, akkor egy korty barackpálinka melegíti ki belőlem a didergést. Elvileg pedig azt tartom - ha ezért a másik oldalon ütik is be a fejemet -, hogy a prohibíció ma még több kárt csinál, mint hasznot. S nem tudom, egyáltalán lehet-e segíteni az emberen a jövőben is. Ha minden tőkét kivágnának, akkor főzne magának bolondító italt a légyölő galócagombából. S kell ahhoz részegítő ital, hogy az ember megtébolyodjon? Nem tudok róla, hogy azok a nagy emberek, akik a világot a mai pokolba taszították, notórius alkoholisták lettek volna.

Különben a háború előtt engem is kerülgetett az absztinencia kísértése. Hollós József dr., most amerikai magyarrá lett nagyszívű és nagytudományú orvos barátom engem is be akart léptetni a helybeli Good Templar páholyba. Hogy örömeire legyek neki, nem is vonakodtam, hanem az megdöbbenett, hogy nemcsak én nem vétkezhetek, de mást se csábíthatok a bűnre.

- Nem kínálhatom meg a vendégemet? A házamnál?

- Nem.

- Az apámat se?

- Azt se.

- Akkor nem egyesülök közetek, mert úgy az apám sohase jön el többet hozzánk.

A doktor ezért sokáig neheztelt rám, s egyszer ki is adta a mérget. Valamiért vacsorát rendeztünk a tiszteletére, s igen tapintatos dolog volt tőlünk, hogy vagy negyvenen éltettük borospohárral az absztinencia fanatikusát. Amely tapintatot azzal viszonzott, hogy köszönő beszédében úgy elbánt mindnyájunkkal, mintha gyilkosok és gonosztevők lettünk volna. Húsz esztendővel ezelőtt előre elmondta az én iskolai olvasmányomat. S az volt a legkülönösebb, hogy az egész beszéde alatt énrám nézett.

- Te ember - támadtam neki, mikor leült -, mért adresszáltad ezt nekem, mintha én volnék itt a legidültebb alkoholista?

- Azért - felelte -, mert az este sokat emlegettünk. Nagy társaság volt nálam, barátom, szerettem volna, ha láttad volna, hogy mulatnak az antialkoholisták. Könnyű neked, ha vendégeid vannak, mert odateszel az asztalra egy-két üveg bort, s abban van jókedv, szellem, tréfa, minden. De énnálam csak tiszta víz volt az asztalon, s mégis olyan frissek maradtunk, hogy reggel három órakor is angolul beszélgettünk.

- Akkor inkább maradjunk csak a régiben, mert azzal többre jutunk - legyintettem.

- Hogyhogy?

- Úgy, hogy ha én jó bort teszek az asztalra, az én vendégeim már éjfélkor mind angolul beszélnek, pedig egyik se tud angolul.

Többet aztán nem kísértett az absztinencia.

*

Szent János áldásul még csak egyet. Mikor Petőfi összegyűjtött versei megjelentek, az egyik vers egy máramarosi nemes urat úgy kihozott úri flegmájából, hogy azonnal tintát hederített, tollat vágatott magának, és levelet írt a költőnek. A vers, amely a nemes urat kihozta a sodrából, ez a szomjas vers volt:

*Mért nem tesz az Isten most csodát?
Változtatná borrá a Tiszát,
Én meg hadd lehetnék a Duna,
Hogy a Tisza belém omlana.*

A levélben pedig, amelyet Petőfinek írt, körülbelül ez volt:

- Ohó, tisztelt költész úr, mit gondol maga? Hiszen ha az Isten borrá változtatná a Tiszát, nem jutna abból magának semmi, mert én itt Máramarosban eléje feküdnék, és kiinnám egy csöppig.

Hát én nem vagyok olyan szomjas ember, mint ez a nemes úr volt. Hanem azért vállalom, hogy ami bort az én olvasmányom miatt nem tudtak eladni a magyar szőlősgazdák, azt vezeklésül elpoharazgatom. Csak tessék vele igyekezni, míg ki nem fogyok az időből.

Áldás, békesség!

A MAGYARSÁG VIRÁGAI

Elvem tartja: rosszat nem írni könyvről, ha jót nem írhatok róla, s nem írni jót jóbarát könyvéről, aki arra gondolhat, hogy visszavárom tőle a tömjént. Nem nagyon okos elv, mert ebből az következik - esett is meg már velem -, hogy kit én nagyon megdicsértem, az inkább vállalná, hogy a keze leszáradjon, mint hogy egy jó szót leírjon rólam.

Nem szeretném, ha valaki ezen az alapon azt gondolná Rapaics Raymundról, aki könyvet írt *A magyarság virágai*-ról, hogy nem szívélhet engem. A csere tömjén gyanújától nem félek, mert Rapaics Raymundot olyan komoly embernek ismerem, aki nem ül le mellém az árokpartra, szappanbuborék-fúvó művészetemet megcsodálni. Illetve ő is elcélkizik az árokparton, észre is veszi a fű közt a pityangvirágot, csakúgy, mint én, s ezért volnánk mi atyafiak egymással, akkor is, ha jóbarátok nem volnánk. (Pedig azok is vagyunk, mióta egyszer az életben találkoztunk egymással, vagy tíz esztendővel ezelőtt.) Csak ő másképp nézi a pityangot, mint én. Én rámosolygok a pityangra, mert ő is nevet énrám, néha még a decemberi hó közül is. Vitalitásával, szívósságával, szaporaságával, mindenbe megfogódzásával olyan kedves nekem a gymgyomok proletárja, mint a madarak közt a veréb. Legalább szemmel mindig megsimogatom, és ha nem utca hírvél is, de odasúgom neki: „Hogy vagy, kutyatejke?” Mert kiskunul így hívtuk, és tudtuk róla, hogy ha gledícsiátüskével beleszúrunk egymásnak a lábakásájába, és belecsöppentjük a kutyatejke tejét, olyan szép varasok leszünk tőle, mintha csak a tisztiorvos oltott volna be bennünket himlő ellen. Az én pityangtudományom nincs is tovább. Rapaics Raymund azonban azt is tudja, hogy Mátyás király korában, mikor a magyarok a salátát *kéknek* hívták, a pityangnak az volt a neve, hogy *vad kék*, mert az ő fiatal levelét is ették salátának. Pityangot, gyermekláncfüvet alig száz esztendeje csináltak belőle a táblabírónek, amikor a gyerekekkel a fűben mulatoztak. *Férfihűség* a mi korunkban lett belőle. (Ügyes férfi vagy fölötte fúj el, vagy alatta, hogy meg se rebbenjen a bóbítája se. Akkor aztán mindjárt *nőihűség* lesz belőle.)

Kevés olyan szép könyvet láttam az idén, mint a Rapaicsé, amellyel a Természettudományi Társulat második centuriája megindult. Megvallom, négy hétig csak a külső szépségét, csinos rajzait, a műmellékleteit méltányoltam a könyvnek, amelyet ezzel a dedikációval kaptam: *Szeretném, ha néhány kellemes percet szerezne neked vele, a szerző.* Hurcoltam magammal erdőre, mezőre - a könyv a legelegánsabb csomag -, de se erdőn, se mezőn nem volt szívem kinyitni. Nem bánthattam meg vele az öles vadmályvákat, a bokornyai szarkalábakat, a lány-szemű lenvirágokat, az iszalagot virágzó galagonyákat és a piros lángú bükkönyöket, hogy nyomtatott botanikával barátkozzam köztük. Tudom, hogy a szerző se tette volna ezt az én helyemben. Hanem, mikor az igazi világomból visszakerültem az ál-életembe, az első idegenségeken ez a könyv segített át. Nem percek, délutánokat és éjszakákat köszönhetek neki. Csak annak a könyvnek lehet örülni, amelyiken megérzik az író öröme, és én régen tudtam úgy örülni könyvnek, mint ennek. És most szeretném minden jóemberemnek az asztalára tenni:

- Olvasd el, meg fogod köszönni, hogy a kezedbe adtam. Ne ijedj meg tőle, ez nem növénytan, hanem művelődéstörténet, amiből megszereted a növénytant is. Ez nem tankönyv, hanem olvasnivaló, amiről észre sem veszed, hogy tudomány. Az igazi *scientia amabilis*²². Tudós írta, de nem tudósoknak, hanem neked, nekem, magamforma értelmes tudatlanoknak. Olyan tudós, aki tud a nyelvünkön, s nem tanít többre, mint amiről bizonyosan tudja, hogy szeretnéd tudni.

*

²² *scientia amabilis* - szeretnivaló tudomány

A magyarság virágai... A könyv sokkal többet ad, mint a címe: az európai virágkultusz történetét. A magyarságnak nincsenek ősi nemzeti virágai, mint ahogy más nációknak sincsenek. A virág, már amennyire a természet engedi, internacionális. Mesebeszéd, hogy a honfoglalók ornamentikájában nagy szerepe van a *tulipánnak*. Semmilyen szerepe sincs. Az ázsiai puszták szép virága - Sztambul közvetítésével - csak a XVII. század közepén kerül Nyugat-Európába. Onnan mihozzánk majd száz évvel később. A polgári tulipán pedig, kertben és iparművészetben, szinte csak a múlt század divatja. A *tulipántos láda* se magyar találmány, a neve is egészen új keletű - Gvadányi idejében még *lilimos* ládának hívták -, s a *tulipántos* szűrrel meg a *székely* kapuval együtt az általános európai művészeti áramlatok terméke.

Az *árvalányhaj* bizonyosan őslakója a magyar földnek, de a XVI. századbeli Clusiusig senki se vetett rá ügyet. Népszerűségét Petőfinek, Tompának - s nyilván a Bach-korszaknak köszöni. A neve kétségtelenül régi, de nem a néptől származik, amely sohase romantizált. Tudós fordítás a latinból magyarra, s a latin eredetiből tűnik ki, hogy az *árvalány* alatt az öreg botanikusok olyan nőszemélyt értettek, akinek - nagyon sok volt a pártfogója.

Kerti virágaink közt még leginkább a *gyöngyvirág* kérkedhet vele, hogy régi magyar neve van, s azt nem a kolostori tudós barátoktól kapta, hanem a középkori lovag uraktól. Igen kedvelték a gyöngyöt, s a *gyöngyöm*, *virágom* becézetésért nem kellett se nyugatra, se keletre menni. Ezt a becézetést aztán nemcsak a kisasszony kapta meg - ugyan el tudom képzelni, hogy a fiatalúr is megkapta -, hanem a jószagú fehér gyöngyöt nyitó virág is.

*

Az ám ni, hát az *ispilángi rózsza*? Azt már csak nem disputálhatja el tőlünk semmiféle tudós képromboló. Még ma is érzik a nevén, hogy azt az őshazából hozták. *Ispiláng* lehetett a szittyák fővárosa. Az nem tesz semmit, hogy a Ptolemaiosz térképén nincs rajta. Ijedtében hagyta le róla a vén térképhamisító. Azt hitte, hogy ha nem írja ki a nevét, akkor eltörli a föld színéről - mert a régieknek is voltak néha modern gondolataik.

Fájdalom, a tudomány az ispilángi rózsával is elbánt. Kiderítette róla, hogy az ispiláng nem más, mint egy magyarországi német gyermekmondóka kezdete. Az Arad megyei sváb gyerekek még most is dúdolják az eredeti szöveget:

*Ich spiel ein,
Ich spiel ein,
Ich spiel einen Rosenkranz...*

Ne Rapaics Raymundot érje érte zokszó. Az ispiláng rejtélyét Vikár Béla derítette ki, és Herman Ottó tisztázta véglegesen. Tehát nem is olyan elvetemedett magyarok.

*

Az *istenfáját*! Nagyon népszerű magyar fohászkodás. Gondolom, még a káromkodási törvény se tilalmazza. Nem is volna szép tőle, ha az ősmagyar mitológiának még ezt a kis foszlányát is elirigyelné tőlünk. Bizonyosan ezt fohászkodta már Lehel vezér is, mikor fejbeágta a németet.

Lehet, lehet, csak bizonyítani nem lehet. Az ellenkezőjét igen. Az *istenfáját* németül is, lengyelül is, oroszul is így hívják. Gotteshölzinek, Boze Drzewkónak, Bozsje gyerevónak. Sőt már Dioszküridész is így hívta, aki az ókor legjelesebb botanikusa volt, majd kétezer évvel ezelőtt. Ez a nagytudományú ember följegyezte az istenfáról, hogy jó az ágát a vánkos alá tenni, mert szerelemre ingerel, és elveszi a mérgét mindenféle szerelmi rontásnak. Minden okos ember belátja, hogy az ilyen nagyérdemű növény megérdemelte az *abrotonon* nevet, ami

annyit tesz, hogy „isteni”. S ez az ősi görög név él ma is az európai nyelvekben, hol az eredeti módosulatában, hol nemzeti nyelvre lefordítva.

Az istenfá különben nem is fá, csak gyöngécske cserje: a jószagú *üröm*. Az én gyermekkoromban leginkább sírokra ültették, s onnan préseltük a levelét az imádságos könyvünkbe. A magyar káromkodásnak semmi köze ehhez a nagymúltú növényhez, sőt semmiféle növényhez. Modernebb és diszkrétebb magyar nem is az istenfáját emlegeti már, hanem a *kutyafáját*! Persze ez se a rhamnusz nevű cserjére vonatkozik, amelynek *kutyafa* a magyar neve.

*

Nincs rajta csodálkoznivaló, hogy az istenfá neve a görögökre megy vissza. A pótkávé, a *cikória* a katángkóró gyökeréből készül, amely mindenfelé mint az utak kolduskája nyitogatja szelídkék virágait. A fáraók persze nem éltek pótkávéval, de azért a katángot már ők is ismerték - lehet, hogy sörfestésre használták -, s a *cikória* szó egyiptomi eredetű. A citrom és narancs őshazája a Himalája, s oda vezet vissza a sok évezredes nevük is. A citrom ugyan az egyiptomi *kitriből* ered, de az olasz *limone*, amiből a *limonádé* származott, az indiai *limura* megy vissza. A narancs őse a szanszkrit *nagruna*, ebből lett a perzsa *narungcsi*, s az arabok száján *narancsi*. Mind a két aranyalmát nekik köszöni Európa.

Más növénynevek, amelyeket ősieknak gondolna az ember, egészen frissek. A *nefelejcs*et csak a XVIII. században csinálták a német *Vergissmeinnicht*ből, amely a német botanikai irodalomban a XV. században bukkant fel. Hogy azelőtt minek hívták? Valószínűleg semminek se. Gyomnak, parajnak, vadvirágnak. Nagyon feltűnő, veszedelmes vagy haszonra való növénynek kellett annak lenni, aminek az ember érdemesnek tartotta külön nevet adni. A *nefelejcs*et csak a biedermeier-romantika kapta föl, s a virágnyelv tette meg a hűség virágának.

A kerítéseket, kerti virágokat befutó *hajnalkáról* is kevés ember tudja, hogy az amerikai trópusokról való jövevény, s magyar nevét talán Tompa virágregéjének köszöni. (Ebben nem vagyok bizonyos. Félegyházán *hajnalicskának* hívják, s úgy érzem, nem ez lett a hajnalkából, hanem ez amabból.) A *zinnia* is amerikai származású, alig százéves, s magyarul nagyon szerencsétlenül nevezték el *rézvirágnak*, mert semmi köze a - cinhez; egy Zinn nevű német tudósról keresztelték el. Én sokkal találóbb magyar nevét tudom, mint az irodalom: a mi utcánk öregasszonyai *szamárszemöldökének* nevezték el a borzas közepű virágot.

*

Nem szándéksom az egész könyvet kiírni, csak gusztust akarok hozzá csinálni, hát jegyzek ki belőle még egy-két kuriózus dolgot.

Az orgonavirágot a török, akinek nagyon sokat köszönhet az európai kertészet, *lilaknak* hívja. A franciák a virággal együtt a nevét is átvették, a *lilac* azonban a franciában nemcsak az orgona neve lett, hanem az orgonaszíné is, s a mi színjelző lila szavunk francia bevándorlott.

Hogy a *karácsonyfa* nem ősi találmány, az már régen tisztázott dolog. (Nálunk alig egy-két évvel több százévesnél, s az irodalomba Jókai vezeti be 1866-ban a *Koldus gyerek* című karácsonyi novellával. Azzal a bizonyossal, akinek apját leütötte a hajókötel, s anyja mosónő volt.) Azt kevesebben tudják, hogy a német eredetű karácsonyfa eredetileg a paradicsomi jó és gonosz tudás fájának a szimbóluma volt a régi betlehemes játékokban. A kanyargó papírlánc képviselte a csábító kígyót, s az aranyozott alma a végzetes gyümölcsöt, amibe Éva beleharaptatta Ádámot.

Virágvasárnapján minálunk füzfa-*barkát* szokás szentelni. (Régi magyar írások *berkének* is emlegetik; amit a német *Katzchermnek* mond, azt a magyar ember a *barikáról* nevezte el.) Déli országokban pálmalevelet szentelnek ezen a napon, amelynek egyházi neve is: *dies palmarum*.

Bordigherából szállítják a legtöbb pálmalevelet, mégpedig fehérét, s a leveleket úgy fehéritik meg, hogy a pálma koronájában szorosan összekötik a leveleket. Azonban vannak laza kötésű pálmák is: ezek a zsidóknak termik a sátorosünnepi pálmalevelet. Van tehát pálma *cattolica* és pálma *ebrea*. De a pálmák ezen még sohase vesztek össze.

A pompás virágú *Canna* nem mint dísnövény került Amerikából Európába, hanem mint - eleségnövény, az ehető gumójáért. Még meglepőbb, hogy egy darabig a perui eredetű *sarkantyúka* is konyhanövény volt. A levele saláta, a gumója pedig - már amelyik fajtájának van - burgonyapótlék. A legkülönösebb azonban az, hogy a *paradicsom*, sokáig csak dísnövény volt. Magyarországon a XVIII. század végén még *szerелеm almájának* hívták, és azt tartották róla, hogy nem szabad megenni, mert „*megcsonkítja az ember eszét*”. Úgy látszik, az európai államférfiak húsz év óta csak paradicsomot esznek.

A szegfűnek is elég tarka története van. Legelső nyoma a franciáknál bukkan fel, Szent Lajos király idejében, s azóta mindig megtartotta a népszerűségét, különösen a piros. A francia forradalom idején a rojalisták ezzel léptek a vérpadra - most a szocialisták virága. Magyar neve a Schlägli szójegyzékben fordul elő legkorábban, a XV. század elején, zegfiw alakban. A német *Nägelchen* fordítása, amelyből a *Nelke* alakult.

*

Az én rendszertelen kapkodásommal ellentétben, a könyv igen rendszeres. Az európai kert története s abban a magyar kerté. Valamennyinek közös őse van: a kolostorkert, amely aztán a világ változásai szerint alakul. Lesz belőle lovagkert, renaissance-kert, barokk-kert, polgári-kert. Minden kor a maga lelke szerint válogatja össze a virágait. A mi megkeveredett eszten-deink nemzetközi növénydivata a formátlan és idétlen kaktusz lett. Nem is találhatott volna magához illőbb virágot a modern ház, a modern bútor, a modern élet.

Ezt nem én mondom, hanem a szerző. Én csak azt teszem hozzá, hogy a kaktusz azért is ideális virága korunknak, mert szuronyokba van öltöztetve. Én már két évvel ezelőtt meg-indítványoztam azt is, hogy a népszövetség karolja fel a sündisznó tenyésztést.

*

Most egy leleplező passzus következik. A *bazsarózsáról* azt olvasom, hogy annak a régi magyar neve *bazsár* volt, ami délszláv szóból, *bozsurból* ered, s körülbelül annyit jelentett, hogy „isteni”. Ez persze rég feledésbe ment, ma már a *basa* szóval kapcsolják össze a paeoniát, s valaki az erdélyi *Magyar Nép* című lapban újonnan költött mondát is tud a virágok „ujjas levelű és vértől bíboros basájáról”.

Mea culpa, mea maxima culpa²³... Sohasem hallottam ugyan az erdélyi folyóiratról, de az ifjú, aki a mondát költötte a virágok basájáról, én valék. Iskolai olvasmány is lett belőle, s az olvasókönyvekből karolhatta föl a Magyar Nép. Nekem elhiszi Rapaics Raymund, hogy én már akkor is ismertem a bazsarózsa névtörténetét, de - még most se egészen hiszem el. A délszláv eredetet igen, de a *bozsar* anyaszót nem. Én egy másik szláv szóra gyanakszom, a *pozsarra*, ami annyit tesz, hogy *zsarátnok*, s úgy vélem, az égőpiros virágra nagyon illett ez a név. De ez a nyelvészek dolga, nem a mienk.

*

²³ *mea culpa, mea maxima culpa* - én vétkem, én igen nagy vétkem

Ez már egészen magánügy, amit itt tudok legjobban elintézni, ha már így belekeveredtünk a virágokba. Nem tudok másképp felelni arra a vezetéknévtelen, ruszinszkói levélre, amely kedves duzzogással kéri számon tőlem, hogy mi az a *pipitér*, amit annyit emlegetek kedves virágomnak. Ő azt is beleszedte volna a nekem szánt csokorba a pipacs meg a búzavirág mellé, de senki se tudta neki megmondani, mi az, és hol található. Hát még akkor, amikor ott jártam, nemigen lehetett találni sehol. Most már bizonyosan úton-útfélen bókolgatnak fehérsárga csillagai. Kamillavirág meg székfűvirág a hétköznapi neve. Nem valami világeleje virág, éppen azért hívom pipitérnek, ahogy az apámtól tanultam, hogy ezzel is szebb legyen.

RÉGI SZÁMOK

Először el akartam dobni a színehagyott, sárgatáblás füzetet, amely régi limlomokkal került az íróasztalomra. *Budapest Főváros Statisztikai Hivatalának Havi Kimutatásai 1875. augusztus haváról*. Az ördög is csak legyet fogdos, ha unatkozik, de arra még az se vetemedik, hogy ötvenegynéhány esztendő statisztikai kimutatásokat olvasson.

Hanem aztán észrevettem, hogy a füzet nincs fölívva. Egyszerre megesett rajta a szívem, és nekifogtam a papírvágót. Majd a végén elmondom, hogy micsoda külön okom is van nekem a fölívogatlan könyvek iránt való részvétre. De ettől eltekintve is nagyon fájhat az egy szegény könyvnek, ha úgy éri meg az ötvenedik esztendejét, hogy senki se nézett bele. Az más, ha elviselt korában fölívják sajtakarónak vagy sárkányfaroknak, vagy kalapkarimabélelőnek, ezt még csak el lehet viselni. Ez csak olyan, mintha valaki sapkakészítőnek született, és diplomata lesz belőle. De a fölívogatlan könyv olyan szánnivaló, mint egy süketnéma ember. Hát még aki már a hatodik évtizedet tölti süketnémaságban.

Azután meg: *Habent sua fata libelli*²⁴ - ha csupa statisztika is az a libellus. Hátha a sors így akart elégtételt szolgáltatni azoknak az öreg íródeákoknak, akik ötven évvel ezelőtt névtelenül görnyedeztek Budapest Főváros Statisztikai Hivatalában a rubrikás papírok fölött? Mit tudom én, nem ágaskodnak-e itt a hátam mögött pápaszemes, kedves öreg árnyak, kezükben árnyékvonalzóval, s nem döfölnék-e engem azzal, hogy „vágjad már, vágjad már!” S talán a pesti temetők elfeledett sírjaiban ropogva nyújtózkodnak az illetékes öreg csontok, és jogos büszkeséggel csörögnek át a szintén csonttá vált kortársakhoz, az írókhoz és költőkhöz.

- Na híresek! Tudtuk mink ezt mindig! Minket most kezdenek olvasni, de ki az ördög olvassa már *A rónák vészé*-t három kötetben és a *Korány-dalok*-at velinpapíron, gyémántkiadásban?

Nem szeretek ellenkezni a sorssal, és ha már eszközévé választott, szót fogadok neki, fölívogom a sárga füzetet.

*

Nini, hiszen ez nem is olyan érdektelen dolog. Hiszen a *Nemzeti Színház statisztikája az 1874-75-iki színházi évről*. Látok én mostanában is ilyeneket az újságokban, csak hogy egyelőre nem érek rá okosodni belőlük. De félreteszem, s ötven év múlva okvetetlen elolvasom őket. Most már látom, hogy a statisztikáknak érni kell, mint a téli körtéknek, s ötven év alatt egész kellemes fogyasztási cikké válnak.

Itt van például ez a színházi statisztika. Kit érdekelt az ötven évvel ezelőtt, hogy „ezen legnevezetesebb nemzeti műintézetünkben” hány előadás volt egy esztendő alatt? Engem most érdekel, és igen meglep, hogy volt olyan idő, mikor egy évben 311 előadást produkált a Nemzeti Színház. Mi lehet ennek a magyarázata? Az, hogy a Népszínház csak a következő szezonban nyílt meg, az Opera csak 1884-ben, a Várszínház is akkor; - abban az időben a Nemzeti Színház közös fogadója volt valamennyi műfajnak. Együtt szállt meg benne Molière Verdivel, Schiller Labiche-sal, Szigligeti Ede Moretoval, *Hamlet* a *Falu rosszá*-val és *Panna asszony leánya* a *Sába királynőjé*-vel.

A statisztika el is különíti a *szavaló előadásokat* a *zeneműi előadásoktól*. A 311 előadásból 198 esik a nem zenés műfajokra, 132 zeneműi előadásokra. Ezeket a számokat olyan gonddal írtam ki, hogy kegyelmes fődefterdárunk, Wekerle Sándor se vigyázhat jobban a maga

²⁴ *habent sua fata libelli* - a könyveknek megvan a saját sorsuk

számaira. Hogy aztán a 198 meg a 132 együttvéve nem 311, hanem 330, arról én nem tehetek. A pest-budai temető statisztikusai pedig ne vegyék rossz néven, hogy így tetten értem őket. Úgy szép a számvetés, ha hiba van benne - azóta már nagyobb hibák is csúsztak be a magyar számvetésbe...

Abban azonban bizonyosan nem tévedett a régi statisztika, hogy a rendes emberek akkor is jobban szerettek nevetni, mint sírni. Vígjátékot 81 este játszottak, népszínművet 48 estén, a drámának csak 69 este jutott. Érdekesebb ennél az, hogy eredeti magyar darabot 37-et adtak 88 estén, míg idegen szerző 68 szerepelt 110 estén. Azt is érdemes észrevenni, hogy a *legnagyobb napi bevételeket mindig magyar darabokkal érték el. Tóth Ede a Falu rosszá-val* verte Shakespeare-t, Schillert, sőt Szigligeti Edét is. Már ami a kasszát illeti. A darabot *tizenegyszer* adták, és volt olyan este, mikor 1043 forint bevételt számolt össze a pénztáros. Szigligeti huszonháromszor ment (a *Szökött katona* előadásakor 884 forint volt a bevétel), Rákosi Jenő tizennégyyszer, és Grubiczy László jogi doktor és kir. közjegyző, aki *Közjegyzői iratmintatár-t* szerkesztett, és *Sziget a szárazon* címmel írt egy eredeti vígjátékot, négyszer szerepelt a műsoron. (Különb Grubiczy többre vitte valamennyi szerzőtársánál, ha nem került is bele az irodalomtörténetbe. A kairói nemzetközi bíróság tagja lett, és 36 000 frank évi fizetést kapott.) Találok a statisztikában egy Hahn Rezső nevű magyar szerzőt is, de már azzal igazán nem szolgálhatok, hogy ki volt. Még a Szinnyei lexikona se ismeri, pedig abban még azok az állatorvosok is megtalálhatók, akik plakátirodalmi munkásságot fejtettek ki, legalább hébe-hóba. Van olyan szemérmes szerző is, aki csak N. N. név alatt merte előadatni a darabját. Nem is adták, csak egyszer, de lehet, hogy akkor is csak félig.

Az idegen szerzők közül már akkor is a franciák vezettek: 28 író, 66 előadással. Bizonyosan világhírességek voltak a maguk idejében, de időálló mind a mai napig csak Molière maradt 8 estén. Dumas-nak 9, Feuillet-nek 7, Scribe-nek 6 este jutott. A többinek a nevét ma már nyilván a franciák se tudják, se kívülről, se könyvből. A 11 estén szerepelt 5 német szerző közül Schiller vezetett a *Stuart Máriá-val*. Négy estén adták igen nagy sikerrel, a premieren 888 forint volt a bevétel. Shakespeare *hússzor* ment. Mérsékelt kasszasikerrel, de mégiscsak ment. Kívüle még csak egy angol szerzőről tud a statisztika, annak is - *Murger* volt a neve. Utóvégre a statisztikának se káptalan a feje. A spanyol Moreto egyszer ment, nagyon stílusosan („Köönnyet köönnyel”), ellenben a Gogol *Revizor-át* négyszer megnézte a pesti nemzet. Amiből látnivaló, hogy már 1875-ben is meg lehetett volna reformálni a közigazgatást...

Meglepő, hogy akkoriban anyagilag legkifizetőbbek voltak - az operaelőadások. A *Mignon* és az *Aida* egy-egy esti jövedelme meghaladta az 1800 forintot. Viszont abban az évben egyetlen opera sem volt, amelyet tíznél többször bírtak volna adni. Verdi különböző munkáival tizenháromszor, Meyerbeer tizenhétszer, Thomas tizenháromszor, Wagner tizenhétszer, Gounod tizenhatszor, Rossini tízszer, Mozart csak négyszer szerepelt a műsoron. A magyar zene-szerzést egymagában képviselte Erkel Ferenc, akit hússzor vettek elő a szezonban.

Hát a pénzügyi viszonyok? Azokat a világ szájára adta-e a statisztika? Hogyne adta volna! S éppen ebből tűnik ki, milyen jó volt az, hogy ötvennégy évvel ezelőtt csak ez az egy magyar színház volt Budapesten. Mert így csak ennek az egynek volt deficitje. De azt azután őrizte rendületlenül évről évre, inkább hozzáteve, mint elhagyogatva belőle. Az 1874-75-iki szezonban a Nemzeti Színház bevétele 276 000 forint volt a belépti díjakból, s ez az alapítványokból felment 374 000 forintra. Úgy gondolom, pengőben az majdnem egymillió volna; Dárius kincse volt ez abban az időben, mikor egy pár tyúk 1 forint 13 krajcárba került, egy pár rántani való csirke 80 krajcárba, egy tojás 2 krajcárba, a zsemlye is annyiba, egy akó bor pedig 10 forintba. (Ezek is mind hivatalosan hitelesített számok, a *Havi Kimutatás-ból* valók.)

De akármilyen nagy pénz volt 374 000 pengőforint, az 571 000 még nagyobb volt már akkor is. Márpedig a Nemzeti Színház kiadása annyi volt. A deficit éppen abban az esztendőben kulminált: elérte a 147 000 forintot. Ezen segített aztán a szubvenció: az országgyűlés megszavazott 36 000 forintot, és Ferenc József adott a maga kasszájából 167 000 forintot. *A király évi segélye azokban az időkben rendszeres bevétele volt a Nemzeti Színháznak.*

Nem érdektelen a kiadások megoszlása sem. *Magyar szerzőknek tantiémekben 11 500 forintot fizettek ki* - ez volt a színház legkisebb kiadási tétele. Még a vendégszereplők is többre kerültek: 20 000 forintba. A dologi kiadások 70 000 forintra mentek. A belépődíjak megközelítően se fedezték a személyi kiadásokat, amelyek 380 000 forintot tettek ki. Igaz, hogy a személyzet is nagy volt; nem számítva az igazgatót meg az irodát: 321 személy. Színész 40, énekes 21, kardalos 57, táncos 35, statisztika 106 és a zenekar 62 ember. Egy-egy színész átlagos évi fizetése 2000 forint volt - az elemi iskolai tanítóé ugyanabban az időben 200-250 forint -, ezek alatt azonban átlagos színészeket kell érteni. A három legjobban fizetett férfinézés évi 5000, 5000 és 4500 forintot kapott, a három legjobban fizetett színésznő 6000, 6000 és 4000 forintot. Az énekesek átlagos fizetése 3000 forinttól 4000-ig ment, a férfisztárok 14 000, 7000 és 6000 forintot kaptak, a legjobban fizetett három primadonnát 18 000, 9000 és 7000 forinttal honorálták.

A statisztika persze nem beszél a nevekről. Utána kerestem, kik kaphatták ezeket a nagy komenciákat. Ezeket a neveket találtam a műsorokban: Blaháné, Felek Miklós, Szigeti József, Tamássy, Vízházy, Prielle Kornélia, Lendvayék, Fánicsy Ilka, Réthy Mihály, Halmi Ferenc, Nagy Imre, Ujházy, Jásztai, Odry Lehel... a legnagyobbak. S mindössze egy volt köztük, aki *mai pénzben 4000 pengőt kapott egy hónapra*. S az igazgató Szigligeti Ede volt, akire sohasem fogta senki, hogy az ablakon hajigálta volna ki a pénzt. Honnan származtak hát azok a rettenetes deficitek?

Onnan, hogy a Szigligeti-korszakot a mágnás intendánsok korszaka előzte meg, akik mágnásosan gazdálkodtak a nemzet színházában, hagyván az utókorra sok adósságot és sok anekdotát. Az adósságok lassanként elfogyogattak, de az anekdoták megmaradtak.

Komáromy Alajos, aki kedvelt jellemszínész volt a maga korában, fölmege egyszer a hetvenes évek egyik intendánsának az irodájába.

- Méltóságos uram, nem jól van ez így sehogy se.

- Micsoda, édes fiam?

- Az, hogy énram mindig olyan csiripiszli szerepeket osztanak. Pedig Egressy Gábor helyére szerződtettek engem a Nemzetihez.

- Persze, persze, kedves Komáromy. Hát aztán mit szeretne játszani?

- Othellót, ha lehetne, méltóságos uram...

- Hogyne, hogyne - mosolygott a nagyúr, s mindjárt becsöngette a titkárt, Csepregy Ferencet:

- Ide hallgasson, Csepregy! Jövő csütörtökre írja ki *Peleskei nótárius*-t, és Othellót ossza ki belőle Komáromy uramnak.

A méltóságos intendáns úr tudniillik nem ismert más Othellót, csak azt, akitől Zajthay István akarja megvédeni Desdemonát.

*

- Jó, jó - mondja az olvasó -, de hát ezért a gyöngye kis anekdotáért áskálta ki az úr abból a dohos füzetből ezt a sok régi számot? Hát mi közöm ehhez nekem, de mi köze magának az úrnak is, aki se nem intendáns se nem jellemzőszínes, sőt még csak nem is statisztikus?

Nono, nem kell engem úgy lecsökkenti azért, hogy se a jelenemből, se a jövőmből nem sokat lehet kinézni: fuit Ilion et fuimus Troes... Van énnekem statisztikusi múltam, és azt hiszem, az akkor is megmarad belőlem, mikor már a kakas se kukorít utánam.

Vagy harminc esztendeje annak, mikor én egyetemi hallgató voltam Pesten. Egyetemi hallgató, korrektor és házitanító. Ebben a legutóbbi minőségemben találkoztam össze először az irodalommal. Mégpedig úgy, hogy mindjárt halhatatlant alkottam benne.

Akkoriban történt ugyanis, hogy a magyar állam hatalmas monográfiai-sorozatban ismertette a millenáris kor magyar gyáripárát. *A magyar szent korona országainak gyáripára az 1896-ik esztendőben* - ez a címe a sorozatnak. Van az tán tizenkét kötet is, persze csupa névtelen szerzőnek az alkotása. Úgy készült, hogy minden gyár beküldte a kitöltött kérdőíveket a kereskedelmi miniszternek. A miniszter odaadta őket az államtitkárnak, hogy építtessen azokból valami szép piramist a magyar haza dicsőségére. Az államtitkár szétporciózta az anyagot a miniszteri tanácsosokra, azok továbbították az osztálytanácsosokhoz. Így jutott néhány szekérre való ahhoz az áldott jó emberhez is, akinek családjában én a házitanítói rangot viseltem. Egy darabig rakosgatták a sok irkafirkát a pesti lakás tartozékaiba, spájzba, előszobába, fáskamrába, utoljára sírva fakadt a ház úrnője, hogy akármerre megy, mindenütt beléjük ütközik. Akkor a ház ura azt kérdezte tőlem:

- Fiam, tud maga percentet számolni?

Sohase voltam úgynevezett beképzelt ember. Megvallottam, hogy nem tudok.

- Látja, ezt vártam magától. Szeretem az ilyen becsületes embert. Jutalmul most már maga fogja megírni a spájzban, a fáskamrában és előszobában heverő adatok alapján a magyarországi gyufagyárak, keményítőgyárak és üveggyárak monográfiáját. Persze megfelelő díjazás mellett. Mondjuk tíz percent. Már mint annak a tíz percentje, amit én kapok érte. Én meg annak a tíz percentjét kapom, amit az osztályfőnököm, a tanácsos úr. Ő meg... Különben ez már nem érdekli magát, ugyebár? Magára csak az tartozik, hogy maga kap minden kötetért... hogy is csak? igen, húsz koronát.

Tekintettel arra, hogy egy versért akkoriban öt koronát kaptam Singer és Wolfner uraktól, de csak egy esztendőben kétszer, ez ijesztően nagy összeg volt. De tekintettel arra, hogy kötetenként húsz percentet továbbadtam belőle annak a kereskedősegéd kollégámnak, aki minden hónap első vasárnap délutánján újra elővette velem a percentszámítás elemeit, nem is volt olyan elbírhatatlan nagy összeg. De akármilyen nagy volt és akármilyen kicsi volt, másfél év alatt mégis elkészült, sőt nyomtatásban is megjelent a három kötet, amely egyaránt szolgálta a magyar gyufagyártás, keményítőgyártás és üveggyártás dicsőségét és az én halhatatlanságomat.

Tudniillik én mindig úgy számítottam, hogy amit én írok, az veszendő, mint a cseresznyevirág vagy az ökörszemke pelyhe. De nevezett szakirodalmi munkásságom áll, mint a Sion hegye. De még mennyire áll! Minden barkácsolásom rég elviszi már a szél, sajtakaró, sárkányfarok vagy kalapkarimabélés lesz belőle - de három monográfiám még mindig felvágatlanul fog állni a hivatalos könyvtárak polcain.

Hát innen az én tudat alatt lappangó rokonszenvem a felvágatlanul öregedő könyvek iránt. És ezért méltányolom én annyira a megöregedett számokat, amiket fiatal korukban nem nézett meg senki. Hátha ötven év múlva az én gyáripari statisztikáimat is előveszi valaki.

A KRÁK

A *krák* egy állatnak a neve, amelyet nem a *Systema naturalis*-ban kell keresni, hanem az *Ezeregyéjszaká*-ban. Nem Linné az auktor, hanem Szindbád, a tengerész. Ő kötött ki rajta valahányadik útján mint szép, zöld szigetén a vizek sivatagjának, s áldotta az egyedül való Allaht, aki ilyen nagyszerű imaszönyeget terített az igazhitűek lába alá, hogy azon leborulva imádják. Míg imádkozott a hajósnép, addig nem is történt semmi baj se, hanem mikor a vacsoratüzeket meggyújtották, gondolt egyet a sziget, megrendült az emberek lába alatt, és magával rántva a gályákat, embereket, tüzeket, lemerült az óceánba, nem hagyva maga után mást, csak egy nagy buborékot. S csak akkor eszmélt rá Szindbád, a tengerész, akinek Allah kegyelme juttatott egy szál mentődeszkát, hogy amit ők szigetnek néztek, az a rettenetes *krák* volt; a temérdek testű állat, amely ezer esztendeig is elfekszik egy helyen az óceánban, túri, hogy a madarak beszemeteljék a vízből kipúposodó hátát fűmaggal, az emberek beépítsék házaikkal, de mikor aztán egyszer elunja magát, és átfordul a másik oldalára, akkor erdők, házak, emberek után nem marad más, csak egy nagy buborék.

Annyit én is tudok a természetrajzból, hogy az arab rege rettenetes krákja a teremtetett állatoknak abba a családjába tartozik, amelyikbe a leviathán, a muhborjú, az egyszarvú meg a - kétfejű sas. S nem én vagyok a hibás benne, hogy nekem ezek a földrengéses idők mégis mindig a krákot juttatják eszembe, ami nincs és nem is volt soha. Ellenben vannak mindenféle tudós elméletei a földindulásnak, amik elől a krák az ürgelyukba bújhat. Plútó, Neptun, explóziós teória, kontrakciós teória, vizek belső korróziója, a lábunk alatt lobogó pokol láng-hullámainak apálya és dagálya, számok, statisztikák, grafikonok, csupa tiszteletre méltó dolgok - de azért nem tudnak annyit, mint a krák. A Földnek évek óta láza van, a Földet leli valami, a Föld beteg, és talán azért és azóta beteg az emberek világa is, amelyet ismeretlen törvények köldökzsinórja függeszt a Föld-anyáához. Micsoda vajúdás fájdalmaiban reszket mostanában olyan sokat a Föld? Mért tombolnak ezekben az apokaliptikus években ember nemérte viharok az óceánokon? Mi tol ki új hegláncokat a Föld irdatlan mélységeiből, és mi taszít le azokba mohos kősziklákat és búzatermő mezőket? Hol aludt ez az ismeretlen erő olyan sokáig, és meddig fogja csattogtatni a világ kerekességét átérő ostorát? Lehet-e az, hogy egy láthatatlan kéz megüsse a Föld sarkait, és új dilúviumot és új jégárakat borítson szemfedőnek az elaggott emberiségre, és geológiává változtassa a történelmet?

A tudomány minderre azt mondja, hogy ezek laikus kérdések, s a felelet nem őrá tartozik. Akinek nincs jobb dolga, mint ilyeneken törni a fejét, az forduljon Szindbádhoz, a tengerészhez, mert az nagyon szép meséket tud mondani.

Lehet, hogy a tudománynak igaza van, mikor nem ereszti magához a *profanum vulgust* - de akkor az emberiség általában komoly tudósokból áll, mert nem akarja észrevenni, hogy valami szokatlan történik a lábai alatt.

Beteg a Föld? Az a tudósok dolga - mondja a *profanum vulgus* -, nekünk nincs hozzá közünk. Mikor nemzetek köszörülnek egymásra a kést, emberek esnek egymásnak vadállat módjára csattogó foggal, rémségekre születik a csecsemő, és rémségek elől menekül koporsóba a halott, akkor ijesztgettek minket azzal a dajkamesével, hogy beteg a Föld?

Hagyjatok nekünk békét a számárságokkal, ha azt nem tudjátok megmondani, hogy mikor kezdődik már a hausse.

Valahogy úgy van az emberiség ezzel a dologgal, mint a kocsúton pitykövező gyerek a kocsival - csak akkor veszi észre, mikor már elütötte. Bele vagyunk merülve a magunk kis

pityköibe, a háború vörös, a béke fekete, a politika tarka kavicskáiba, és nem halljuk felénk dübörögni a Föld végzetét. Csak a szeizmográfok hallják, az ércből való Dionüszosz-fülek, amelyek mindig éberen figyelnek a pinceboltok sötét mélyeiben, hogy a maguk remegését továbbadják az embereknek. De az emberek nem akarnak remegni, pedig most már tudják, hogy nemcsak a Taurusz sivatagjaiban vagy az Antarktisz jégmezőin, vagy a labradori plátón történik valami a lelketlen, buta Földdel.

A lelketlen, buta Föld, amely tíz év óta vonaglik és reszket, mint valami élő szervezet, most már meg-megrendül az emberszigetek alatt is, a fölkelő nap országa után a Heszperidák kertjében is - a krák fájósan rázogatója minden tagját.

Mi leli a Földet, ezt az őskrakat, amelynek bőrén-kérgén százezer év óta rakja a maga tüzeckéit az emberi fajzat, a mindenség óceánjának együgyű, tudatlan fecsegő hajója? Haldoklásában vagy vajúdásában akar-e a másik oldalára fordulni, mint amelyiken mozdulatlan fekszik a mammutok halála óta? A tüzes pokol tetején mászkálunk, mi falánk és ostoba emberhernyók, vagy napok és csillagok ismeretlen hatalma ráncigálja a kis sárgolyót vagy kényükre bízott tehetetlen darabontjukat? Belső görcsök kínozzák-e, vagy kozmikus erők gyötrik? Fizikai törvények dolgoznak-e, vagy lelke van a Földnek, s most azt gyötri az utálat és undor a saját szülöttei miatt, akik embereknek nevezik magukat.

A Föld beteg, a Föld remeg, a Föld vonaglik az eszeveszett emberiség alatt, és akiket úgy hívnak, hogy a Föld hatalmasai, akik élelmesebbek voltak, mint a többi emberázalag, és kiverekedtek maguknak a vízcseppben a legnaposabb pontokat, azok ma is irgalmatlanságokat bömbölnek, és uszítják a többi infuzóriumot, hogy tovább is marják, falják, tépjék testvéreiket, akikkel békességre rendeltettek egymás mellé. A „nagyemberek” azt mondják magukról történelmi halhatatlanságukba vetett hittel, hogy ők szilárdak, mint a szikla, és a Föld labdázik hegyekkel és tengerekkel, mint a villamosrúd a bodzabélgolyócskákkal. Ők új sarkcsillagul akarják felszögezni a firmamentumra a gonosztságot és ostobaságot, amely fölösleges szenvedésekkel szaporítja az ember veleszületett szomorúságát e világon, és a Föld mordul egyet, és nem lesznek többet se bűnök, se erények, se győzők, se rabszolgák, se bombamerénylők, se internáltak, se államférfiak, se hangyák, se szemétdombok, se piramisok, csak a fekete semmi, a *thanatosz*.

És a krák után csak egy gázbuborék marad, amely mikor szétpattan, azt nem hallják meg már a szomszéd bolygón se.

MAGYAROK SZIMFÓNIAJA

Nem tudjuk, ki, hol, mikor vetette el az első búzaszemet, ki hódította meg a tüzet, ki mondta el az első imádságot, hol ringattak először bölcsőt? Mint hajnali kép a hosszú fasorban, a kultúra kezdetei is elmosódnak az évezredek és évtízezredek alléjában, s örökre ismeretlenek maradnak azok, akik az emberiség legnagyobb jótévői voltak: az első búzavető, az első kőbaltakészítő, az első tűzgyújtó, az első csónakfaragó, az első dalnok...

Mi volt az első dal? Férfitorok harsogta-e el a legyőzött ellenfél véres teteme felett, vagy anya gügyögte el bölcső felé hajolva, apai fájdalom tördelte-e, míg a remegő kéz egy haldokló gyermek megtört szemét fogta le, vagy szerelmesek tanulták el bűgő gerlicéktől? Mint minden őstörténet, bizonytalan és ingatag a dalé is. Eredetét keresték az ősz ösztönökben, a háborúban, a szerelemben, és gyökerei nyilván többfelé lenyúlnak az élet mélységeibe. Egyet bizonyosan tudni vélnek az újabb nép-pszichológiai kutatók: a társas dal eredete a társas munkára megy vissza. A dal lényege a taktus, a megismétlődő ütem. Taktusra kopogtak az őserdőkben a kőbalták, taktusban csapkodták az egyfából faragott csónakban a vizet az evezősök, s ezt a ritmikus kopogást, amiben egyformán kedve telik a mai kis vadembernek, a gyermeknek, s a nagy gyermeknek, a vadembernek, ezt a taktust dallal kísérték az ősz favágók és az ősz csónakosok, s így születhetett meg az első férfikar, egyszerre az első közös, szervezett munkával.

Egy régi ásatásomon, vagy húsz évvel ezelőtt, találtam Alföldünk homokjában egy cserépsípot vagy furulyát, a kőkorszakbeli ember hagyatékából. Mikor kiráztam belőle a földet, és a számhoz emeltem, fölébredt benne az ötezer év óta alvó hang, és kísértetiesen süvöltött bele a föltárt sírok némaságába. Az omlatag vázak csontujjai nem ragadták meg a kőbaltákat, hogy leüssék vele a betolakodott, fosztogató idegent, az ötezer éves emberek szétporlottak a napon, de primitív cserép hangszerük túlélte őket, a művészet már ebben az együgyű formában is halhatatlan volt, s az ősidők dala ma is megvan a gügyögni kezdő gyerek magaalatató, vontatott melódiáiban.

Ami a magyar dalt illeti, a lexikon nagyon okos könyv, de nem hiszem el, hogy a magyar dalosegyleteknek még százéves múltjuk sincs. Van azoknak ezeréves is. A dal az első lélegzetvétele egy kezdő nemzetnek. Előbb volt dal, mint országgyűlés, és az akszakálokat, akik az országgyűlésen egymás üstökébe kapdostak, aztán megint a dal békítette össze. A dal akkor nem ünnepek fehér kalácsa volt, hanem mindennapos kenyér. Vele kezdődött és vele végződött minden, rítus volt, mint később a keresztvetés, s kár, hogy kiment a divatból. Mert a dalozó ember mind jó ember, s a világ annál jobban elcudarodott, minél kevesebbet daloltak benne. A mi eleinknek egész életét végigkísérte a dal. Dalolva mentek a tanácsba és a csatába, dallal áldották és kérelték a Hadurat, dallal avatták a Boldogasszony ágyát fekvő, új anyát, és dallal dombolták a sírt a vezérnek, aki lova hátán ülve, jobbán szíve szerelmével, balján leghívebb szolgájával átköltözött a mennyég fűvellő mezőire.

Különös játéka a véletlennek, hogy az innen-onnan ezeréves első írott följegyzés a magyar dalról, a szegényember daláról szól.

Szent Gellért életiratóban van följegyezve, hogy a szent püspök egy dunántúli útjában valami majorságban szállt meg, s mikor elalvás előtt belemerült a breviáriumba, minduntalan megzavarta ájtatoskodásában valami monoton hang, ami kívülről szűrődött be. Egy súrolódó kőnek a hangja s az azt kísérő énekhang.

- Micsoda furcsa zaj ez, Valter? - kérdezte a püspök a diakónusát.

- A szolgálólány örli odakint az eresz alatt a holnapra való búzát a kézimalmon - felelte a diakónus -, s dalol mellé, hogy ébren tartsa magát.

- Úgy? - mosolyodott el a szent, aki a dal hazájából, a vájt fülű olaszok földjéről került a barbár szittyák közé. - Akkor hát ez a magyarok szimfóniája. Különös szimfónia, Valter! De mit csinálnának a szegények, ha nem is dalolnának? Nagy áldás a dal, Valter fiam!

A dal valóban nagy áldás, és ezer esztendőn át mindig különös szimfónia maradt az élet malmát szüntelenül húzó-vonó, szegény magyarok szimfóniája, akik fáradt szemüket dallal tartják nyitva az éjszakában. A dolgozók szimfóniájának az alapmotívumai mindenütt egyformák a föld kerekén, de egyikben sincs annyi sötét tónus, annyi fojtott, dalban sem kimondható fájdalom, mint a magyarok szimfóniájában...

...Az a ház, amelyikben én lakom, szemben van a városi zeneiskolával, ahol esténként énekpróbákat is szoktak tartani, s olyankor sokszor beárad hozzám a magyar dal varázsa, míg fejem fáradtan bukdosik az írásom fölött. S ha lefogott szemmel hallgatom a dalt, elsorjázik előttem boldogtalan nemzetünk egész története, Csaba vezér csillagrúgó hada dobogásától egészen azokig a tömegsírokig, amelyek fekete gyöngysorként díszítik Európa nyakát a nyugati tengerek szélétől egész az Urálig. S míg hallgatom a dalokat, amelyekben Koppány vezér pogány haragja dübörög, az első szent király áhítata zeng, Dózsa György halálkínja sikolt, a magyar legény lába dobban, a magyar lány szerelme susog, a magyar anyák imádsága sír, és átká zörget az ég bezárt ablakán - míg hallgatom a magyar dalokat, mindig történetbájú iskoláskoromnak egy képe foszforeszkál előttem. Lehel vezért látom, amint a Lech mezején, a vesztett csata után, utolsó lélegzetével még egyszer belefúj a kürtbe, és szerte a haláltarló fekete-piros virágai közül felkönyökölnek rá a haldokló magyarok: hallga csak, hallga, tán újra kezdődik... Nyila hullt tegezzel, kettétört karddal, elkopottan és megtiportan, önmagunk által is meggyalázottan heverünk ma mi is a haláltarlón, s amint megzendül a magyar dal, felneszel rá a lélek: hallga csak, hallga, tán újra kezdődik a magyar élet, s minekünk is „lesz még egyszer ünnep a világon”...

NYELVRONTÁS

Dr. Bory István úr Budapestről a következő sorokat küldte nekem a napokban:

- Az „Ijedős embereknek” című azon cikkét idézze szíves emlékezetébe, melyben az *ural* és *uralkodik* igék helyes értelmezéséért kardoskodott. Minden megjegyzés nélkül bátor vagyok a következő mondatra felhívni szíves figyelmét: „Etele úgy látszik, a második rész hőse lesz, s az egészet *uralja*, végzetes pályájával.” E sorokat Gyulai Pál írta, de nem magánlevélben vagy fidibuszra firkált, odavetett megjegyzésként (ami különben sem igen módosítaná a kifejezés értékét), hanem mint jelentéstevő Arany *Buda halálá*-nak az Akadémia elé 1864. jan. 17-én terjesztett bírálatában.

Sajnálom, hogy a levélíró úr, aki nyilvánvalóan szíven viseli a magyar nyelvhelyességet, minden megjegyzést eltakarékoskodott a tényközléstől. Mert így nem tudhatom, Gyulai Pált tartja-e nyelvrontónak vagy engem, aki ebben az *ural* kérdésben nem vagyok egy hiten néhai nagy professzorommal. Én abban a bizonyos cikkemben azt állítottam, hogy az *ural* egészen mást jelent, mint az *uralkodik*, éppen az ellenkezőjét teszi. *Ural* annyit tesz, mint úrnak tartani, úrnak elismerni valakit. Tehát nem az Isten *uralja* a világot, hanem a világ *uralja* az Istent, aki *uralkodik* a világon. Ez olyan tiszta dolog, hogy még csak vitatkozni se lehet rajta. Nemcsak hogy minden nyelvtudós ezt mondja, de így tudja minden újságolvasó is, aki szerkesztői üzeneteket szokott olvasni, mert ezt a kérdést nagyon gyakran feladják a szerkesztőségeknek. Sőt, többet mondok, *úgy tudta maga Gyulai Pál is*. Éppen most írja Négyesy László - akinek szintén mint professzoromnak lehetek hálás, mert egyetemi hallgató koromban ő alapvizsgáztatott a magyar nyelvből - a következő perdöntő sorokat a *Magyarosan* című nyelvművelő folyóirat első számában:

- Az *ural* szó jelentése teljesen felfordult már ezelőtt jó félszázaddal. A népszövegség őszi ülését a leszerelés kérdése *uralja*, a Gellérthegy az egész fővárost *uralja*. Így írják, pedig azt *uralja* valaki, akit urának ismer el. Már *Gyulai küzdött a megromlott szóhasználat* ellen, és idézte Kisfaludy Sándor versét:

*Adja Isten, hogy a magyart
a fél világ uralja.*

Amivel a régi költő bizonyosan nem azt akarta kívánni, hogy a magyarnak ura-gazdája legyen a fél világ. (Ámbár mi, kései magyarok, akiknek az egész világ parancsolgat, alighanem bele-mennénk már ilyen ötvenszázalékos kiegyezésbe is, a mai nyelvhasználat szerint.)

*

Mi következik most már ebből? Annyi mindenesetre következik, hogy ez egyszer nekem volt igazam, és nem én voltam a nyelvrontó. Hát Gyulai Pál az volt? Ilyen bolondot nem mernék állítani. Különösen mikor Négyesy László tesz bizonyosságot amellet, hogy Gyulai Pál tudta, mit kíván a nyelvhelyesség, és hadakozott is érte. Hogy aztán az ő tolla is megcsúszott néha, az még nem teszi nyelvrontóvá. Az csak azt mutatja, hogy igenis, *caesar supra grammaticam*. Ezt a szállóigét Zsigmond királyunkhoz kötik, akit a konstanzi zsinaton valami nyelvtani tudatlanságon értek a papok. Semleges nemű görög szót hímnemű gyanánt használt, és mikor valamelyik bátor egyházfejedelem megpirongatta érte, ezt a választ kapta:

- Hja, doctissime, én császár vagyok, nekem nem parancsol a nyelvtan!

Merem állítani, hogy nincs a magyar irodalomnak se királya, se császára, akiben a nyelvtudós hibát ne találhatna, még ha nem valami *szögrehúzó* ember is. (Kiskun ember, Holló Béla

barátom, Félégyháza volt polgármestere szokta így hívni azt, akire mások azt mondják, hogy a kákán is csomót keres.) Jókairól nem is beszélve, Petőfiben is sokszor megakadhatna a nyelvtanár piros plajbásza, sőt egy-két bocsánatos bűnt még Aranyban is lehetne találni, akihez fogható nyelvtökéletessége nem volt és nyilván nem is lesz többet magyar írónak. Pedig Arany tudósa is volt a magyar nyelvnek, nemcsak művésze, s nyelvérzékét nagy tanultság ellenőrizte, olyan mértékű, amilyennel egy nagy író se dicsekedhetett. Mégis megesett vele is, ami Gyulai Pállal, mert óhatatlan, hogy az élő beszéd meg ne szeplősdítse a legkristályosabb irodalmi nyelvet is. Elképzelhetetlen, hogy az író, mikor dolgozik, nyelvtanokkal, stilisztikákkal és nyelvhelyességi kézikönyvekkel rakja körül magát, s minden mondatot fertőtlenítsen, mielőtt az agyából a papírra ereszti. De azt hiszem, ha volna is, aki megpróbálná, még annak a munkájába is belopakodnának a mindennapos nyelvhasználatnak olyan elemei, amelyeket a nyelvtudomány züllött elemeknek tekint. A mindennapos nyelvhasználat: ez az a császár, amely nem sokat ad a grammatikára, s nem tartja magát az írott törvényekhez.

Ne menjen idétlen kérkedésszámba, ha előhozakodok itt azzal a levéllel is, amit pár éve a magam magyarsága ügyében kaptam Pestről. Talán más foglalkozású nyelvművelő, de mindenestre rajongója a magyar nyelvnek, és jószándékú ember velem szemben. Kivágta ebből az újságból egy cikkemet, aláhúzta benne a nyelvi hibákat, szabálytalanságokat, helytelenségeket, pongyolaságokat, nem kötözködésül, hanem megszívlelésül. Megpróbáltam összeolvasni a rovást, de csak százhuszonnyolcig jutottam el, aztán már akadoztam, mert rossz számoló vagyok, s úgy feletáján abba is hagytam a nem nekem való munkát. Gondolom, százhuszonnyolc hiba is elég szép teljesítmény ilyen igénytelen skriblifex részéről, aki se tudósa, se művésze nem vagyok a magyar nyelvnek, csak úgy írom és beszélem, ahogy otthon tanultam. Igaz, hogy ennek a tekintélyes számnak körülbelül fele lemegy sajtóhibára, egyezményes nyomdai helyesírásra, mire, de még akkor is lehetséges marad olyan, amiben én vagyok a ludas. Például a bűnvizsgáló szerint magyar író nem kezdheti a mondatot „ugyan”-nal, „hát”-tal kezdeni meg már nem is pongyolaság, hanem valóságos neveletlenség. *Hát* én erre azt felelhetném, hogy: *ugyan* ne tessék már ilyent mondani. De tekintettel arra, miszerint ez nyegleség leendene - azzal a feltevessel élek, mely szerint ez már a finomabb igényeket is kielégítő kicsiszolt és szabatos irodalmi nyelv... eh, mit erőltessem, nem nekem való ez! Tökéletesen tisztában vagyok vele, hogy ma már nem olyan választékos és szabatos a stílusom, mint az érettségi dolgozatomban volt, és a szigorú nyelvtudománytól talán nem is kapok belőle olyan egyest, mint akkor - de fájdalom, ma már nemigen lehet segíteni rajtam. Attól félek, hogy halálos holtomig inkább az élet nyelvén fogok beszélni, mint a szabatos irodalomén.

*

Anélkül hogy haza akarnék beszélni, nagyon örülök neki, hogy ma már a hivatásos és hivatalos nyelvtudomány se a dogma szempontjából nézi a nyelvhelyesség és a nyelvromlás kérdését. *Magyarosan* - ez a címe az Akadémia nyelvművelő folyóiratának, s ebben mintha benne volna az, hogy nem a dogmáról van itt szó, hanem valami másról, ami sokkal több, a dogmánál. Amint a szerkesztőnek, Nagy J. Bélának a magyar közönséghez intézett beköszöntője mondja, a *magyar nyelv épsége, szépsége, eredeti zamatja van veszélyben*. Sajnos, ez az utolsó ígéig így igaz, a nyelvromlást nem lehet tagadni. De hogy nem minden változás nyelvromlás, azt ugyanezen a helyen a magyar nyelvtudománynak olyan magisztere mondja, mint Négyessy László. A *nyelvi helyesség csak viszonylagos dolog*, csak egy-egy időpontra lehet szabályait felállítani - vallja nagyon okosan. Mi nem beszélhetünk úgy, ahogy a *Halotti beszéd* korában beszéltek, s Árpád nem *konstatálhatta* a szeri országgyűlésen a *honfoglalás százszázalékos sikerét*, se Török Bálint nem mondhatta Izabella királyasszonynak, hogy *kár a benzinért*. Én ugyan most se mondom egyiket se, de nem háborodok fel rajta, ha mástól

hallom. Olyan kórságok ezek, amelyek el fognak múlni a korrall, ha nem felelnek meg a magyar gondolatjárásnak. Ha pedig megfelelnek, akkor mért ne bocsátanánk meg nekik? A nyelv örök mozgásban levő folyamata kilöki magából, ami a természetével ellenkezik, ami pedig megfelel neki, azt addig gömbölygeti, formálgatja, hogy utoljára lekopik róla minden idegenség. Ez persze nem azt jelenti, hogy bízunk rá mindent magára a vízre. Ha az átokhínár úgy elszaporodik benne, mint ahogy most meglepte a nyelvünket, akkor bizony irtani kell addig, amíg lehet.

Azonban nagyobb bajt is látok én annál, ami a víz színén úszik, az úgynevezett művelt társadalom nyelvében. Azt tartom nagyobb bajnak, hogy a magyar népnyelv is megbetegedett. Taine-nek a *Lafontaine* című könyvében olvastam egyszer - régen volt, csak az értelmét tudom idézni -, hogy a falusi piacon, a kovácműhelyben több új szó és szólásmondás születik, mint az országházban. Ez valamikor bizonyosan így volt igaz, de a mi időnkben mintha ebben is elszegényedett volna a nép. A népnyelv régi virágai elfakultak, el is száradtak, és újak nemigen jönnek helyettük; ami jön, abban nem sok köszönet van.

Nemcsak a városi embernek idegenek, egy részüket már a paraszt se érti. Elszárította őket az élet megváltozása, és ez rendin való is volna, de - újakat nem rügyezett helyettük. A szavakkal is így áll a dolog, ott is több a halálozás, mint a születés, s még nagyobb baj az, hogy az új szavak közt sok a torzszülött. De nemcsak a szavak torzultak el, hanem a szókötés, a nyelvszerkezet, a nyelv lelke is megbomlott. Az *el lett utazva* mifelénk ma már járatosabb a tanyán, mint a városban. Persze innen került ki. Kivitte a katonaviselt legény s a cselédviselt lány, akit hivatalosan úgy hívnak, hogy háztartási alkalmazott. Itt valóban nyelvromlás van, amiért bajos volna a felelősséget a sajtó nyakába varrni. Mert az úri nyelvromlásért rendesen a sajtót szokták megpálcázni, nyilván azért, mert arról úgyis mindenki tudja, hogy az ördög találmánya. Nem azt mondom, hogy én sohase találok az újságban olyant, amitől fölszisszenek. Dehát kerülközik olyasmi miniszteri nyilatkozatokban és értesítői programértekezésekben is. Persze az újságot többen olvassák, tehát ha az hibázik, az nagyobb veszedelem. De hogy a nyelvrontásból a sajtóra esne legnagyobb porció, azt még kötve se hiszem. A magyar sajtó nyelve általánosságban elég becsületes magyar nyelv. Nem rosszabb magyarnak, mint a német sajtóé németnek. Szívemből örülnék neki, ha a magyar törvénytörvényező olyan értelmesen írnák a törvényeket, mint ahogy mink írjuk az újságot.

A tanyai magyar nemigen jut újságot olvasáshoz, mégis sűrűlik a beszédjében a nyelvi idétlenség. Nemcsak az, amit a katonafiú, a szolgálóleány hurcol ki a városból, hanem az is, amit a paraszt ott szed föl, ahol az úri nyelvvel van találkozása: a városházán, az adóhivatalban, a törvénytörvényezőn.

A paraszt nyelvének a hivatalos nyelv az átokhínárja. De olyan elhatalmasodott, hogy érdemes róla külön fejezetet írni.

LEGKEDVESEBB KIRÁLYAIMRÓL

Tisztelek, becsülök én minden királyt kivétel nélkül, de legtöbb kedvem mégiscsak azokban telik, akik gyerekkoromban bejáratosak voltak a szalmás istállónkba. Rendesen nyári délutánokon jöttek, mikor a szétnyiladozott deszkatetőnek hegyibe hágott a nap, és csupa arany-szalmán feküdt a szűcs fia, igazán az Úrban aludván el, mert a disznóbőrtáblás, öreg Biblia szolgált vánkosul kócos kis fejének. Egy darabig még zizergették körülöttem a szalmát rubinszemű egerek, de aztán ők is megvackoltak maguknak valahol, és akkor csöndben egymás után előjöttek a Bibliából a nagy szakállú öreg zsidó királyok, minden jó és gonosz mívelkedésükkel. Saul szememláltára dőlt a kardjába, és Dávid mindig odakacsintott rám, mielőtt vakszemen ütötte az óriást, úgyhogy orrán, száján eleredt a vér, és bugyborékolva zuhogott le a gerendáról. Mert éppen csak akkorák voltak magas vendégeim, amekkoráknak fába metszette őket pár száz évvel ezelőtt a német illusztrátor, és így kényelmesen elfértek a gerendán Júda és Izrael összes királyai a filiszteusokkal és amalekitákkal együtt, sőt még arra is maradt hely, hogy az istentelen Nebukadnécár négykézláb legelésszen. Ebben a helyzetben különös gyönyörűségemre volt a nagy király, mert csak a fülei hegyeselletek ki a babiloni szénából, és így egészen olyan volt, mint mikor a Zsíros Palkó szomszéd számárcsikója be-szabadult a búzába. Ennél csak annak örültem jobban, mikor a bálványimádó királynét, a gonosz Jezabelt törte a nyavalya a gerendán; rövid szoknyában, hétágú koronában, nyakátörötten feküdt a kocsúton, és két jeruzsálemi pulikutya nyalogatta a vérét. Az ura, Ákháb király hajadonfővel nézett ki a várkastély toronyablakából, bizonyosan azért tette le a koronáját, hogy mind a két kezével téphesse a haját mérgében. Ezen én mindig nagyon jót nevettem, de nem ifjúkori szívtelenségből, vagy mintha már akkor kiütközött volna belőlem a későbbi vérszopó természet. Csak a precedensnek örültem, tudván azt, hogy Jezabelt azért tette csúffá az Isten, mert elvette a szegény ember szőlejét. Nagy megnyugvás volt az nekem, hogy az Ótestamentumban történtek után az én apám szőlejét nem meri elvenni a király, ha egyszer mifelénk talál sétálni, mikor a piros szagosszőlő érik.

De hát a király sohase járt mifelénk, és így én tovább is csak a zsidó királyokkal ápoltam a barátságot - magukra vessenek pályatársaik, amiért féltették a bársonynadrágjukat, és nem ültek le mellém a szalmába. Igaz, hogy idők múltával a zsidó királyokkal is összerúgtuk a patkót. Hol egyikben, hol másikban ismertem rá modern államférfiakra, világnézetbeli különbségek is támadtak köztünk, nem kerestem többé társaságukat, s lassanként már a nevüket is elfelejtettem. Csak Salamonnal értettem néha szót, azzal is csak annyit, hogy ki-tanulhatatlan az asszonyok eszejárása, és hogy minden hiúság a nap alatt. És ahogy kezdett az utam lefelé kanyarodni a dombról, az öreg Dávid királyhoz is volt néhány szigorúan bizalmas kérdésem, míg illetékes helyről le nem intettek róla.

Annál nagyobb volt aztán az örömem, mikor nyári csavargásomban pár hete kezembe akadt Micha Josefben Gorion nagy mondagyűjteményének, a *Die Sagen der Juden*-nek most meg-jelent utolsó kötete, a *Juda und Israel*. Egyszerre ott feküdtem megint a düledező istállóban az aranyszínű szalmán, csak most puhább vánkos volt a fejem alatt, és legkedvesebb királyaim nem a krónikák véres bíborában sorjáztak el előttem, hanem a mesék napszín palástjában. Isten közvetlen közeléből zuhogott rám a derű két hétig, azt megtartom magamnak, mert azon akarok kitelelni. Hanem egy-két tanulságos dolgot tovább adok - bizonyosan talál köztük újat az is, aki nem egészen járatlan a könyvek könyvében.

*

Azt például nem írja meg az Ótestamentum, hogy ki volt a négy legszebb asszony a világon. A legenda megnevezi őket: Sára, Ráháb, Abigél és Eszter. Hát ez persze nem szentírás, és én se vagyok hajlandó szó szerint venni. De azért jól gondolja meg, aki azt hiszi, hogy szebbet is tud, mert ez olyan szépségverseny, ahol indokolni is kell a szavazást. A másik háromról nem is merek beszélni, csak az Abigél szépségét írom ide. Egyszer Dávid királyra rásötétedett az erdőben, nem látta az utat, s még tán most is keresné, ha Abigél meg nem szánja. Úgy szánta meg, hogy nekigyürkőzött egy kicsit, ahogy a mosóasszonyok szoktak - hát olyan fehér volt a lábaszára, hogy három mérföldre bevilágította az utat az ő édes urának.

*

A Betsabé története se egészen úgy van ám, ahogy azok az illetlen képirók meg szokták festeni: hogy az Uriás felesége kellett magát a fürdőkádban, Dávid meg ráfelejtkezik az erkélyről. Nem volt az asszonyban semmi rossz szándék se, hiszen fürdőkosár mögött napfürdőzött a tetőn. Dávid se azért hagyta abba a zsoltármondást, mintha az ördög incselkedett volna vele, hanem egy pintyőke megzörgette az ablakát, azt akarta lelőni. Csakhogy a madár a fürdőkosárra szállt, s a király elhibázta a célzást, nem a madár esett le a nyílvesszőtől, hanem a fürdőkosár fordult föl, s arról már nem tehetett szent Dávid se, hogy akkor egyszerre piros lett előtte a világ.

Egy másik legendából kiviláglik, ami úgymint tudnivaló, hogy Isten rendelése volt az egész. Mikor Dávid leparittyázta Góliátot, szeretne volna levágni a fejét, ahogy azt abban az időben kívánta a párbajkodex, de nem tudta kinyitni a nyakán a sisak zárját. Akkor szaladt oda a hittita Uriás, hogy ő kinyitja a sisakot, ha Dávid Izraelből szerez neki asszonyt. Dávid kezét adott rá, és ezzel nagyon magára haragította Jehovát.

- Mit? - kiáltott rá az Úr - te így osztogatod Izrael lányait a hitetleneknek? Hát tudd meg, hogy ez a hitetlen most már azt az asszonyt kapja meg, akit én neked szántam!

Lehet, hogy Jehova meggondolta volna még a dolgot, de Dávid kapta magát, elvette a Saul király leányát, s ezzel aztán végképp elrontotta a sorát. Amelyik napon ő bekötötte a királylány fejét, azon a napon vitte sátrába Betsabét a hittita.

Az Isten már az Ótestamentumban is megverte az elhirtelenkedett házasságokat.

*

Természetes, hogy Jehova mindent előre tudott már a teremtés hat napján. A tengernek már akkor megparancsolta, hogy majd váljon ketté Mózes előtt, a napnak és a holdnak, hogy álljon meg József szavára, a hollónak, hogy kosztolja Illést a pusztában, az oroszánoknak, hogy ne bántsák Dánielt, az égneik, hogy nyíljon meg Ezékielnek és a cethalnak, hogy nyelje el Jónást.

Szeretném, ha a jó Isten arra is teremtett volna egy cethalat, hogy nyelje el a nagytakarítást és telefont, továbbá megparancsolta volna a világ teremtésekor egy díványnak, hogy engem minden délután ringasson, egy findzsának, hogy a fekete soha ne fogyjon ki belőle, és egy szivarnak, hogy soha ki ne aludjon.

*

Nem kell megütközni rajta, hogy ilyen gyerekes kívánságokkal törleszkedem az Úrhoz. A legendák Jehovája nem az a kegyetlen autokrata, aki a bibliáé, ővele lehet beszélni. Manasse például nagyon sok rossz fát tett a tűzre, vérben és vasban dolgozó király volt, s bálványokat rakott az igaz Isten házába. Először a Jehova csak elbúsulta magát, és elhúzódott a templom sarkába, hogy a bitorló kőisten ne meresztgethesse rá a csúfolódó halszemét. Erre az elvetemedett király olyan bálványt rakatott a templom közepére, amelyiknek négy arca volt,

úgyhogy akárhová bújt előle a Jehova, mindenütt incselkedett vele. Erre aztán az Úr türelme is elfogyott, leszalajtott egy trónálló angyalt az asszírokhoz, hogy virgácsolják csak meg egy kicsit Izraelt. Manasszéval ókori divat szerint bánt az ellenség - akkor nem a legyőzött ország népét mortifikálták, hanem a királyt tették rézüstbe és pörkölték lassú tűzön. Sorra szedte aztán a nyavalyás a Molochokat meg a Dágonokat, de hogy egyik bálvány se segített rajta, csak a Jehovához nyöszörgött fel:

- Világ ura, én már minden istennel megpróbálkoztam, aki csak van a világon, de egyik se tud semmit. Uram, te vagy az istenek istene, és ha te se segítesz rajtam, akkor azt kell hinnem, hogy Te is csak olyan vagy, mint a többi.

Tudja Isten, mintha ez bűnbánatnak tökéletlen volna egy kicsit, de azért a szolgálattevő angyalok, akiken határozottan erőt vett időnként egy kis antiszemitizmus, becsukták az ég ablakát, hogy a Manassze könyörgése valahogy meg ne békítse az Urat. De a Jehova nem engedett magán kifogni, addig izgett-mozgott a trónusán, míg az egyik székláb átfúrta az eget, és a lyukon beszökött az imádság. Akkor az Úr megcsóválta a fejét, és így ítél:

- Te semmirevaló! Jobban tenném, ha meg nem hallgatnálak, mert nagyon megharagítottál. De én nem zárom be az ajtót azok előtt, akik jóba akarják magukat foglalni, hogy ne mondhasa senki: lám, Manassze meg akart térni, de az Isten nem állt vele szóba.

És Jehova ismét királlyá tette Manasszét Jeruzsálem fölött.

*

Addig, míg Salamon föl nem építette a jeruzsálemi templomot, olyan volt a világ, mint az a szék, amelyiknek csak két lába van.

Ez a szemléletes kép a maga idejében nyilván nem volt olyan találó, mint most.

*

Csakhogy a templomot nagyon nehéz volt felépíteni. Hiába szállította Hiram a libanoni cédrusokat, a kövekkel nagyon meg volt akadva Salamon. Már Mózesnek megmondta Jehova, hogy ő nem tűri a házában a vassal faragott követ. (Úgy látszik, nemcsak azt bánta meg az Úristen, hogy embert teremtett, hanem a vas teremtését is. Dehát a Jehova is mindent később bánt meg.) Meg lehet-e a követ szekerce és kalapács nélkül munkálni? - kérdezte Salamon a bölcseit. A bölcsek aztán kisütötték, hogy meg lehet, csak a *schamirt* kell hozzá előkeríteni. A *schamir* egy hitvány kis féreg, akkora, mint egy árpaszem, de az a csodálatos tulajdonsága van, hogy se kő, se vas, se semmiféle érc nem tud neki ellenállni, szétbont és keresztültör az ereje mindent, amihez hozzáér. Kár, hogy csak egyet teremtett belőle az Isten, azt is a paradicsomban őrzi *ólomtokban*, mert csak az ólom az, amivel még a *schamir* se bír.

Ahogy ezt Salamon megtudta, azonnal elküldött egy sasmadarat a paradicsomba, az elhozta neki a férget ólomtokostul, és ennek a segítségével épült föl a jeruzsálemi templom. Amikor a templom elpusztult, véget ért a *schamir* élete is, legalábbis senki se látta többet.

Én ugyan nem tudom, hogy Curie-ék nem a *schamirt* találták-e meg, mikor a rádiumot felfedezték. Mert ez is olyan csodálatos állat, hogy mindent keresztültör az ereje, csak éppen az ólmon nem tud kifogni.

*

Salamonnak a Biblia szerint is rossz vége lett, mert hiába volt ő Bölcs Salamon, mégiscsak elvették az eszét az asszonyok. A legenda a Fáraó lányát teszi felelőssé mindenért. Mikor az egyiptomi asszony meglátta azt a sok áldozatot, amit a király Jehova oltáira rakott, duzzogva kérdezte tőle:

- Ha te mindent a te istenednek ajánlasz fel, mit adsz akkor az én isteneimnek?

Salamon fogott egy marék legyet, és biztatta az asszonyt, hogy az ő istenei azzal is beérik, mert azok nem olyan nagy igényűek, mint Jehova.

- Mit? - sikoltott az egyiptomi királylány - hát a te egy istenedet juhokkal tartod, az enyémnek szemét meg egy marék léggel akarod kiszúrni? Hát kicsoda-micsoda tulajdonképp az a te istened? Mikor lett, miből lett, ki teremtette?

Salamon gondolkozóba esett, és föladta az asszony kérdéseit a bölcseinek. Azok a kérdésre kérdéssel feleltek.

- Először te mondd meg nekünk, hogy az ujjaidon a körmök csontból vannak-e vagy húsból?

Bölcs Salamon csak a vállát vonogatta, de nem tudott felelni.

- No, látod - főzték le a bölcsek -, ha azzal se vagy tisztában, amit mindennap láatsz, mit firtatsz olyan dolgokat, amik ezer esztendőkre vannak tőled?

Salamon megszégyellte magát, de akkor már késő volt. Abban az órában, amelyikben Gábiel arkangyal leszállt az égből, egy nádszálat dobott a tengerbe, és addig bugyborékolts benne, míg ki nem kerekedett belőle egy homokzátany. Ez volt a világon a legnevezetesebb buborék-fúvás: azon a homokzátanyon épült fel Róma.

*

Meg kell vallanom, hogy amit idéztem a könyvből, nem szó szerint idéztem, csak emlékezet szerint. A könyvet valahol fele olvasatlan elhagytam az úton. Sajnos, az irányban már nem szolgál a memóriám, hogy volna a könyvben valami varázsmondás elveszett tárgyak megkeresésére, s így attól tartok, hogy az istenfélő Zsuzsanna hiteles történetéből nem okulhatok.

FATA NUMMORUM

Habent sua fata libelli... Én is ismerem ezt a Terentianus Maurusból való idézetet, s nyilván önála nélkül is tudnám, hogy a könyveknek is megvan a maguk sorsa. Százötvenezer kötet könyv van abban a kriptában, amelynek a kulcsai rám vannak bízva, s azok közt néhány száz a könyvnyomtatás első száz esztendejéből való. Van köztük olyan, fölnyalábolni is nehéz jogi munka, amelyben elszáradt ibolyákra kötött asszonyhaj-koszorúcskát találtam, ugyan ott is hagytam, s én is tűztem néhány szál ibolyát az asszonyhajba, amelynek fényén és puhaságán nem fogtak a századok se; lapozgattam olyan füveskönyvben, amelynek vér száradt a fatáblájára, s volt a kezemben olyan Polybios-kiadás, amelynek reneszánsz kötésén kiszurkálták a díszül szolgáló császár-arckép szemét. Ha egy-egy ilyen könyvvvel el lehetne mondatni a négyszáz éves életét, az nyilván regényesebb volna akárhány regénynél.

De hát én nemcsak könyvtárigazgató vagyok, hanem múzeumigazgató is, s ebben a minőségemben merem mondani, hogy a régi pénzeknek is megvan a maguk fátuma, s nyilván még tarkább, mint a könyveké. Már csak azért is, mert a pénz régibb találmány, mint a könyv - abba nekem mint érdekelt félnek nem illik beleszólnom, hogy melyiket találta ki az ördög -, s a világi népek mindig jobban kapkodtak a pénzverő, mint a könyvnyomtató munkája után.

A mi múzeumunknak van egy kis éremgyűjteménye is, körülbelül tizenkétezer darab, s nem sokkal kevesebb a papírpénzünk se, amit a háborús szükségpénzek gazdagítottak föl ennyire. A közönség azonban erről nemigen tud, mert ezek a kincsek nincsenek szem előtt. Nem fősvénységből vontam el őket a köztekintet elől, hanem muszájból.

„Igön nagy itten a helybéli ínség” - így szokták mondani a múzeumban nézelődő tanyaiak, akik mint elmaradt népek nem tudják azt, hogy ennek a ténykörülménynek a városi neve férhelyhiány. Amikor még férhelytöbbletnek örvendtünk, akkor hosszú tárlókban ki voltak rakva az éremsorozatok, s a falakra függesztett, lapos szekrényekben láthatók voltak a néhai bankók, amelyek közül legnagyobb megilletődés természetesen a Kossuth-bankókat környékezte. A többit azonban, noha francia Kossuth-bankók is voltak köztük, a nagy forradalom *assignatái*, nemigen méltatta figyelemre a helybéli nemzet. Nem is csoda, hiszen a magunk assignatáinak se volt semmi becsülete tíz-tizenkét évvel ezelőtt, mikor ércpénzt csak a múzeumokban lehetett látni, írtak énvelem akkoriban házimulatságra valami egyfölvonásos bohóságot, aminek *Csőszfogadás* volt a címe, s amelyben úriemberek pályáztak a kigazdátársadalom által meghirdetett csősz állásra. Egyébre már nem is emlékszem belőle, csak arra, hogy a csősz évi bérét tízezer koronára tettem, de nem habozás nélkül, mert ez olyan borzasztó nagy összeg volt, hogy még tréfának is sokalltam. Mire azonban legépelték a kéziratot, akkorára ki kellett javítani a tízezer koronát százezerre, s mikor egy év múlva makói barátaim kicipelték a csősz a világot jelentő deszkákra, tízmilliót kellett neki ígérni, de még úgy se volt bizonyos, vállalja-e ennyiért rendes ember a csőszbotot.

Azt se mondhatnám azonban, hogy az ércpénzes tárlók körül nagy lett volna a vasárnapi tolongás. Az éremgyűjtemény inkább szakembereknek való mulatság, laikusabb szemében halott dolog, már pedig a múzeum törzslátogatói nem a különböző tiszteletre méltó szakmák doktorai, hanem a Halbör Förgeteg Jánosok és Szél ángyók. Ők pedig elhaladtak a tárlók mellett, csak a sor elején állapodván meg, az apró, vékony ezüstdénárok mellett, amelyeket a magyarázó tábla szerint István szent királyunk veretett. Kései magyarok erre nem tehettek mást, mint hogy szívükből megszánhatták a szent királyt, fájdalmas fejszóválással mondván:

- Szögény király, de kis péze vót ennek is...

Én is megszántam a kései magyarokat is, meg a régi pénzeket is, s megpróbáltam közelebb hozni őket egymáshoz. Hóman Bálint pénztörténeti munkája alapján kiírtam a halott királyok

érmei mellé, hogy a pénzből ennyi darabba került egy tinó az első királyok idejében, ennyibe a tatárjárás után, ennyibe Mohács után, s ha most is ez volna a járópénz, ennyi volna az ára egy tinónak, egy lónak, egy pár csizmának.

A tudománynépszerűsítés nagyszerűen bevált. Az érmes teremben alig lehetett jární vasárnaponként, akkora volt az érdeklődés. Fájdalom, nemcsak a Halbör Förgeteg Jánosok és Szél ányók figyelme ébredt föl, hanem a tanultabb nemzeté is.

A háború utolsó tele volt, s én sokat álmatlankodtam a múzeum miatt. Akkor, amikor még nemigen volt mit féltetni benne, külön éjjeliőröket rendelt ki tiszteletére a város, ellenőrző órákkal ellátva, nehogy a hivatalos egyének a múzeum helyett a sarki kocsmát kerülgessék. A múzeumnak nem is történt semmi baja, de minden héten összetört az óra a hivatalos egyének kebelén, részint magános tántorgás, részint vidám birkózás következtében, amelyek az óra-felhúzás szüneteiben eszközöltettek. A város beleunt az órareparáltatásba, és véget vetett a romantikának, rábízván a múzeum őrzését a jó Istenre. A jó Istennek azonban egyéb gondja is volt a háború alatt, s különösen elment a kedve a múzeumőrzéstől, mikor az épület körül levő utcai lámpákat is leszerelték abban a takarékosági járványban, amely nagyon hasonlított a mostanira, abban is, hogy annak is a kultúra volt az első áldozata. Rendőrt kértem a köz-művelődés éjszakai őrizetére. Csodálkozva néztek rám. Hát nem tudom, hogy most nincs rendőr, mert mindenki katona? Akkor tessék nekem katonát adni - mentem tovább. - Milyen alapon? Azon az alapon, hogy ha minden házat őrizhet fegyveres poszt, amelyikben egy hordó kincstári káposzta possad, akkor az évezredek kincseivel megrakott ház is megérdemel ennyi vigyázást. Barátságosan megintettek, hogyha egészben akarok maradni, akkor ne lázítsak a haza és a hadviselés érdekei ellen.

Jó is, hogy elutasították a kérésemet, mert aztán az Isten se vette volna le rólam, hogy nem énmiattam veszett el a háború. Így nem történt egyéb baj, mint hogy egy hét múlva két szökött katona, az egyik önkéntes, éjszakának idején betört az éremgyűjteménybe, s elvitte minden aranyunkat, vagy száznegyven darabot, és vagy kétszáz nagy ezüsttallért és emlékérmét. A rablók hamarosan kézre is kerültek, a tallérokat is megtalálta a rendőrség, egy újszegedi kertben elásva, hanem az aranyoknak nyoma veszett. Úgy rebesgették, persze bizonyíthatatlanul, hogy egy környékbeli fotográfus vette meg őket - aranyfürdőnek.

Hát ez a *fata nummorum*. Hogy ilyen véget érjenek azok a kincsek, amelyeket ezer évig őrzött a föld, s századok óta simogatnak, becéznek, rejtegetnek a műgyűjtők. Hogy világbíró Nagy Sándor *staterjei*, a sisakos Athéne-fejjel, amelyekre először írták a *bazileoszt*, a *király* szót; hogy a római császárok, a velencei dogék érmei, hogy Mátyás hollós dukátjai, amelyekről Szent László alakja az egykorú cárok aranyvereteire is rákerült; hogy ezek az évezredek és sokszázados ragyogások egy vidéki fotográfus aranyfürdőjében fejezzék be életüket, béresek és szolgálok képét finomítván kellemetlen sárgásbarnáról kellemes ibolyásbarnára.

Meg kell vallanom, hogy ez olyan diadala a demokráciának, amit nem tudok fennkölt lelkesedéssel ünnepelni. Hiszen nem mondom, van a dologban jó is. Az, hogy amit tizennégy esztendővel ezelőtt elvittek, azt nem kell többet féltennem. Dehát ez csak olyan vigasztalódás, mint amikor a cigány azzal búcsúztatja a felfordult lovát, hogy hála Istennek, megszűnt a dög. S nekünk nem is egy lovunkat vitte el az ördög, hanem egy egész aranyménest. Ha megvolna, most egy-két csikó, becsületes vásáron kihúzna bennünket fél-fél esztendőre a mostani abrak-talan nyomorúságból, aminőt világbíró Nagy Sándor lova nem ért a legkövesebb perzsa sivatagban sem. (Azt a híres Bucephalust gondolom, amelyik egy régi magyar-deák közmondás szerint olyan volt, mint a jó asszony. A közmondás meg is tudja mondani, miért.)

*

De azért nem vagyok benne egészen bizonyos, hogy csakugyan vásárra hajtánám-e az arany csikókat, ha megvolnának. Február vége felé járunk, s az ország legnagyobb vidéki közgyűjteménye még csak biztatást sem kapott ebben az esztendőben, nemhogy egy fillérnyi segélyt kapott volna. Még a bélyeget is a magaméból ragasztom a válaszlevelekre azoknak a gyermekes lelkű embereknek, akik írásban kínálnak eladó régi pénzeket a múzeumnak. Lehet, oda fogunk kerülni, hogy ezután nem veszünk, hanem eladunk magunk is, a kultúrfőlény börzén. Kiárúsítunk ősnymtatványokat, mélyen leszállított áron, míg a készlet tart, a közművelődés pántlikamérésében. De arra nem tudnám rászánni magam, hogy eladjuk a British Museumnak vagy a Louvre-nak azt az aranyunkat, amit pár esztendeje havas esőben, méteres fakadó vízből halásztam ki a Fehér-tó partján egy avar asszony csontjai közül.

Egészen bizonyos, hogy akár az angolok, akár a franciák jó árát adnák, mert valószínűleg nincs belőle több ennél az egynél. De azért - illetékes köröknek mondom - kéretik a betörést mellőzni! Nem érné meg a fáradságot. Először azért, mert most már van annyi eszem, hogy nem én vigyázok rá, hanem a bankkal őriztetem. Másodszor azért, mert gyakorlati célra nem használható. Még aranyfürdőnek se.

Ebben a mi avar aranyunkban, amely bizánci aranyat formál, tulajdonképpen az az érték, hogy - nem arany. A magja egy kerek ezüstlapocska, körülbelül tízfilléres nagyságú, de legfeljebb egyharmada vastagságú. Ezt burkolták aztán be nagyon ügyesen olyan aranyfüsttel, amelybe averzét is, reverzét is beleütötték Heraklius császár aranyának. Az ezerháromszáz éves hamisítvány, amely persze sokkal többet ér, mintha igazi volna, természetesen nem az avarok lelkét nyomja. Az avarok barbárok voltak, és nem vertek pénzt, csak - szereztek. A hamisítvány kultúrtermék, a bizánci kultúra termelte. Hogy állami művelet volt-e vagy magánakció, azzal nem szolgálhatok. De azt hiszem, azt bizonyosra lehet venni, hogy egyenesen a barbárok számára készült, bizánci embert nem lehetett volna vele bolonddá tenni. Talán valami bizánci úr szúrta ki vele a szemét avar zsoldosának, az is lehet, hogy görög vándorkereskedő szedett rá vele valami avar nagyasszonyt.

Ákárhogy volt, a nagyasszony igen kedvelhette a hamis aranyat, azért adatta magával a sírjába is. Pedig bőviben volt az igazinak is. Igazi aranypillangók úszkáltak a sír vizében, egész márékravalót szedtem össze a babérlevél alakú vékony ékességekből, amelyek a szemfődelet díszíthették, s igazi aranyfüggő törmelékeit kapargattam ki az iszaphból, mikor a vizet kiszivattyúztattam.

*

Mindezt a fecsegést pedig azért találtam most indokoltnak, mert megint nagy kínálat van régi pénzekben, mint mindig, mikor a nyomorúság elapasztja az eleven pénzt. Ilyenkor kerülnek elő a sublótokból, az asztalfiából, a vakablakból a halott pénzek és velük a reménységek és mindenféle szép történetek, amelyek arra vannak hivatva, hogy kedvezőbbé tegyék az áralakulást. Sajnos, a történetek, amelyeknek hiteles forrásai a nagyapák és nagyanyák, olykor a keresztszülők, rendszerint többet érnek, mint az eladásra kínált kincsek, amelyek közt szerepelnek az én gyerekkoromból való négy krajcár ősök is, kerülköznek kuruc libertások és máriás húszasok is, leginkább azonban Ferenc császár ormótlan háromkrajcárosai vezetnek, és Mária Terézia vastag rézpénzei, amelyeken igen jó húsból látható a szép királynő.

(A Rákóczi libertásáról jut eszembe, hogy egyet láttam belőle a madridi-múzeumban, s megkérdeztem volna, hogy került oda, de nem volt kitől. Itthon tudtam aztán meg, hogy nem *libertas* korában került az oda, hanem *kongó* korában. Amikor a szabadság elbukott, és összetörték a tárogatókat, a szaloniki zsidók mázsaszámra megvették a kamarától az elkobzott rézpénzt, s eladták a spanyoloknak, akik szükében voltak az aprópénznek, s ezzel enyhítették

az ínséget. Ha így igaz, akkor ezek a kongók jobban jártak, mint a háború alatt Bécsbe rekvirált magyar harangok.)

Persze azért egy-egy szép pénz is előgurul ilyenkor a rejtekéből, a sok szemétrevaló közt. A minap például az egész ország sajtóját bejárta az a szenzáció, hogy Szegeden egy délvidékről menekült szegény embernek olyan ritka Napóleon-aranya van, hogy abból kakastejes kenyeret ehetnek még a dédunokái is. Mire a szegény ember hozzánk beállított vele, akkorra már mi tudtuk, hogy azt az ő felesége még menyasszony korában kapta egy nagybácsijától, aki megmondta, hogy ezt el ne herdálják, mert borzasztó sok pénzt ér.

- Hát mennyit érhet? - kérdezte az öreg ember.

A becsületes becslésért nagyon meg szoktak haragudni az emberek, s hogy a várható elkeseredést szelídítsük, azt feleltük, hogy megér az harminc pengőt, de nekünk nem kell még húszért se, mert nekünk annyi az aranyunk, hogy minden szombaton lapáttal szeleljük a ház előtt.

Nagy meglepetés volt, hogy a kincs tulajdonosa nem haragudott meg, csak nevetett. Kinevetett bennünket. Csak nem gondoljuk, hogy ilyen rongy kis múzeummal akar ő üzletet csinálni? S elővett egy 1908-ból való német újságot, alighanem a *Berliner Tageblatt*-ot; hogy olvassuk azt el, s abból megtudhatjuk, hogy ennek a ritka pénznek a párjáért már akkor százötvenezer frankot adott a francia nemzeti múzeum.

Nem olvastuk el, mert egyéb dolgunk is van, hanem megkérdeztük az öregurat, hogy miben lehetünk szolgálatára, ha nincs eladó szándéka.

- Mondják meg, hogy igazi-e?

Semmi okunk se volt becsületében meggyanúsítani nagy Napóleon aranyát, ami különben is az ékszerész dolga. Ami ránk tartozik, abban rendbenlevőnek találtuk a dolgot. Nincs hiba se az egyik oldalon, se a másikon. *Napoleon l'empereur* az egyik oldalon, *République Française* a másikon.

- Hiszen éppen ebben van a huncutság - mosolygott az öregúr, és elment okosabb embert találni.

Pár nap múlva aztán megtudtam a lapokból, hogy mi az a huncutság, amit én nem találtam ki. Az, hogy az egyik oldalon francia *köztársaság* van, a másikon meg Napóleon *császár*. Ejnye, ejnye, hát ez meg már hogy lehet? Úgy, hogy az amiens-i pénzverő igazgatója ki akarta figurázni Napóleont, aki megcsalta a köztársaságot, amikor megtette magát császárnak. Mások szerint nem Napóleon csalt, hanem a direktor felesége csalt Napóleon segédletével, s nem a hazafi lihegett bosszúért, hanem a férj. Sikerült is a bosszú, azonban csak a nyolcadik darabig, akkor az ellenőr észrevette az infámiát, s jobb arra nem is gondolni, mi sors érte a pénzverő férfiút, úgy is mint direktort, úgy is mint férjet. Inkább azt a kérdést vessük föl, mit fizetnek a franciák a második példányért, ha az elsőért is akkora summát adtak? S hogy 1908-as frank-értékben fizetnek-e, vagy a mostani frankéban? Már arról is vert a hír, hogy a budapesti francia követség sürgőnyt menesztett haza, s pár napon belül meg is kapta a szegény ember a tömérdek frankot. Csak a franciák nem akarják megkárosítani a szegény embert, s most azon törnek a fejüket, be lehetne-e hozni az idegen valutát úgy, hogy, a Pénzügyi Központ rá ne tegye a kezét?

Eltartott ez a láрма vagy három nap, s azalatt legalább harminc ember állított be hozzám régi pénzzel. Volt köztük nemcsak angyalos krajcár, hanem vaspénz is, amit még Attila veretett. (Nem szép fiú vot az isten ostroma, ahogy ez a portré mutatta.) Két szarvacska is kiütközött a homlokán. Még Vásárhelyről is föltelefonáltak a betegágyamból, hogy mit érhet most a hét vezér emlékére? (Igaz hogy csak ólomból van, de millenáris).

Negyednapra aztán beérkezett egy pesti numizmatikus levele. Megírta, hogy a Napóleon-arany csakugyan igazi, és teljesen rendben van. De sokadmagával van rendben, mert vagy száz-negyvenezret vertek belőle. A gúnyéremből? Dehogy, nem volt az gúnyérem soha. Csak éppen hogy a *respublika* a régi világban nemcsak *köztársaság*ot jelentett, hanem *állam*ot is.

Így aztán egyelőre helyreállt a nyugalom a régi pénzek frontján.

NAGI MAGIAROSODÁS HONUNKBAN

Ha volt olyan kereskedelmi miniszterünk, aki kijelentette, hogy ő nem haragszik a kereskedelemre, én is lehetek olyan múzeumigazgató, aki bevallom, hogy nem haragszom a névmagyarosításért. Tudniillik annak is megvolna a magyarázata, ha mint múzeumigazgatónak más állás jutott volna. Minden múzeumigazgató mesterségénél fogva konzervatív egy kicsit, mint ahogy én is az vagyok - tessék elgondolni, milyen mi mindenben ludas mordályégető nem volnék én, ha még konzervatív se lennék! De az vagyok, no, mit tagadjam? Még mindig nem szeretem a kaktuszt, noha elismerem, hogy a mi korunkhoz ez a sündisznóvirág illik a legjobban, és olyan jól áll a kalapjához, mint a kőrözsa a régi háztetőkhöz. Még mindig inasnak mondom a tanoncot, mivel én még szoktam magam kisgyerekeknek álmodni, és ha álmomban azt mondanám a csizmadiainasoknak, hogy ők csizmadiatanoncok, azok belém vágnák a dikicset, pedig van nekem mostanában elég bajom anélkül is. Továbbá ahhoz sincs képem, hogy az egy szál Márinkat *személyzet* gyanánt emlegetsem a borbélyműhelyben, mert akkor a mellettem ücsörgő egy szál bakát is zászlóaljnak kellene tisztelnem, és az egy darab pulit a nemzeti vagyonleltárba mint falkát bejelentenem.

A névmagyarosítás dolgában azonban sarokba kell állítani a múzeumi igazgatói nemes konzervativizmust. Lehetni lehet ugyan azt mondani, hogy a névváltoztatásban van egy kis történelemhamisítás, de hát az ilyen beszédnek se füle, se farka. Eltekintve attól, hogy a történelemnek a legtöbbször nagyon kevés köze van, akár Cérnának, akár Pamutnak hívnak bennünket, névváltoztatás mindig volt, amióta történelem van. Nem akarok belekóborogni a világtörténelembe, de még a magyar történelembe se, csak innen az ablakomból nézdegélek ki egy kicsit. Kell-e szebb magyar név a *Tóásónál*? Itt Szegeden van belőlük elég, s ezeknek az archon eponymosát, akitől az eredetüket vették, a nyolcvanas években még *Toasznak* hívták, olasz munkásember volt, aki a nagy víz után, a rekonstrukciókor telepedett be hozzánk. *Halál* nevezetűek is elegenden vannak a szegedi tanyákon, s gondolom, másfelé is a Duna-Tisza közén. Ezeknek az ősei a török világban mint *Halilok* szedték a harácsot és ették a piláfot. Még többen vannak a parasztjaink közt *Jóljárt* nevűek, noha mostanában egyet se tudok köztük, aki jobban járt volna, mint a többi zsellér. Nemcsak névre, szemre-főre olyanok, mintha Árpád apánk vezette volna be őket - némelyiknek tán még most is a honfoglaláskori csizmából kerekített bocskor krasnyog a lábán. Hát igen, csak nem a magyar honfoglalás korából. Ezek pár száz éve szivárogtak be ide Torontálból, s akkor még *Wolfordoknak* hívták őket. Főbíró is került ki közülük, s az még eredeti formájában megőrizte az ősi nevet, mint *Wohlfahrt*. Ugyan az ősi név nem ez volt, Mercy tábornok telepeseit, mikor a Bánátba lekerültek, még *Bienfortoknak* hívták, s ezekből gömbölyödtek a szegedi kiejtésben *Bunfordokká*. Most aztán élnek szép keservesen egymás mellett a Jóljártak, Wolfordok és Bunfordok, anélkül hogy a közös eredetről tudomásuk volna.

A *Vadbakokat* is említhetném, akiknek megint olyan szép magyar a nevük, hogy az embernek eszébe sem jutnak a *Wambachok*, a *Halbrohrból* lett Halkörrel is előhozakodhatnék, de minek? Mindenki tömegével hordhatja fel a példát a maga határából, nyelvészeti folyóiratainkban ezerszámsra vannak. Persze a nép nemcsak magamagát magyarosítja, hanem az urakat is, csak hogy azok nemigen vállalják. A Pallavicini őrgrófok az egész birodalmuk mentén *Palovicsokká* rövidültek. Ugyan Pusztamérges körül találkoztam olyan népekkel is, akik egyszerűen *őrgrof Eselovics-Palacsivinyieknek* mondták őket. Ezek a népek bizonyosan azt hitték, hogy ők most racionalizálnak.

*

Ami 1920 óta a hivatalos névmagyarosítás körül történik nálunk, abban lehet, hogy van rendszer, de ráció nincs. Tízvalahány évig könnyebb volt a tevének a tú fokán átjutni, mint zsidónak a magyar név paradicsomába bekerülni. Azt mondták, a magyar nevet meg kell érdemelni, s az szempontnak mindenesetre tiszteletre méltó volt, de ki kellett volna egészíteni. Azzal, hogy ha pedig jó magyar nevű magyar lop, rabol, gyilkol, pénzt hamisít, panamázik, attól el kell venni a meggyalázott jó magyar nevet, és adni kell a betyárnak valami olyan nációból való nevet, amelyikkel nincs barátsági szerződésünk. Ez a gondolat semmivel se abszurdabb, mint megtagadni a kívánságát egy magyar névre áhító tisztességes, rendes embernek, csak azért, mert az zsidó!

Erről azonban most már nincs mit trécselni, mert mostanában a tú fokát úgy kiszélesítették, mint a damaszkuszi kaput. Átjuthat rajta mindenki, akinek kedve van rá, s ez ellen nem lehet szava senkinek, mert ez így helyes, s csak így helyes. Azonban nemcsak az jut át a damaszkuszi kapun, akinek kedve tartja, hanem az is, akit akarata ellen terelnek oda, s ez éppen olyan abszurdum, mint az a nagy tilalom, aminek véget vetett.

Józan ember nem vonhatja kétségbe, hogy a névmagyarosítás állami érdek is. Mindnyájunkat megütött már vagy egyszer, vagy máskor, de kelleténél többször, ha egy magyar névsorban tíz név közt kilenc idegen eredetűt találtunk. Külföldi ember még érthetlenebbnek találja a dolgot, mint mi, akik tudjuk, hogy a Kárpátok végzetes Medea-katlanában mennyi egymásra hányt népelemből forrott eggyé a magyar nemzet. A régi liberalizmus névmagyarosítási mozgalmi nagyon hasznos munkát végeztek, s ha azok irányítását az állam veszi át: jussa van hozzá, sőt kötelességet is teljesít vele. Még az általános egyenlő nyilvános erőszakot is hajlandó vagyok megszavazni - de csak abban az esetben, ha az *általános és egyenlő*. A magyar államnak, ha nagyon ráér, és nincs fontosabb dolga, joga van törvényben kimondani, hogy *mindenki* köteles magyar nevet fölvenni, aki a magyar állam kenyerét eszi, vagy a magyar államot reprezentálja. De ebben a *mindenkiben* nemcsak a vármegyei díjnokok, a falusi tanítók és a levélhordók legyenek benne, hanem a magyar országzászlósok is, egyháziak és világiak. Nemcsak a T. címek, hanem a kegyelmesek is.

Igen, igen, de a történelmi nevek... Engedelmet kérek, ha engem Spetykó Ignácnak hívnak, és vasúti bakter vagyok, és a kis kölykömet olyan szúrágta bölcsőben ringatom, amire még az öregapám faragta rá a Spetykó Ignác nevet: az nekem nem csakolyan történelmi nevem, mint herceg Hümhümnnek vagy gróf Hemhemnek, a magáé? S mit lehet tudni, nem új történelem kezdődik-e azzal a kis Spetykó Nácival, akit én a bölcsőben taszigálok? Hiszen a történelmet már rég nem a történelmi nevek csinálják.

*

Aztán ha úgy magyarosítanak a neveket, ahogy az ízlés kívánja - mármint a magyar nyelvtani ízlés! Persze ebben már nem a törvény a hibás, illetve nem a nyelvmagyarosítás hivatalos tényezői. Úgy tudom, vannak útbaigazító, tanácsadó szervek, amelyek szívesen kezükre járnának a névmagyarosítóknak. De úgy látom, ezekhez nem fordul senki. Még a hivatalos helységnévtárakhoz se, amikben kínálóznak a legszebb régi magyar nevek. De ezek nem kellenek. Olyan neveket találnak ki, amelyek harsogják az újvultukat, mint az átfestett kocsmacégér. Varázsfű, Bajtavi, Pirhoni, Zöldenyese... kik eszelik ki ezeket a kecmeli neveket? A múlt század harmincas éveiben azok a költészek raktak ilyen pszeudonimeket az *alagyáik* és *komolycsáik* alá, akik a rokonságuk miatt nem akarták tisztességes családi nevüket kompromittálni azzal, hogy ők verset írnak.

S mit tetszik gondolni, mélyen tisztelt Eszmerényi vagy Légenyes polgártárs, önnek most már magyarabb neve van, mintha Zsótérnak vagy Szikorának hívnák?

*

A Szikora név nem véletlenül szaladt ki a tollamból. Ez a Szikora Pál néhány esztendeje napszámosom volt valamelyik Szeged vidéki ásatásnál, jó kiállású, jó munkájú, megbecsülni való szegény ember. Meg is becsülte a falusi felsőbbsege is, előterjesztette valami szegényemberes kitüntetésre, meg is kapta, csak... Csak meg kellett magyarosítani a nevét.

- Magyar embör vagyok én, kéröm - lepődött meg Szikora Pál -, az is volt apám, öregapám, mindön feleközetöm, mind itt fekszenek az ó-temetőben.

Megmagyarázták neki, hogy nem erről van szó. Persze hogy ő magyar, de a neve nem az. A Szikora tót név. Szikora Pál nagyot káromkodott, mert neki ilyen csúfságot még senki se mondott. Nem ért semmit, választania kellett. Vagy kitüntetés, vagy új név. Mondja meg, mi nevet választ.

- Válasszon a hóhér.

- Vagy ránk bízza, hogy nevet keressünk magának?

- Ha szüveskődnek az urak.

Hát szíveskedtek. Nem Szikrának tették meg Szikorát, ami legegyszerűbb és legtermészetesebb lett volna, se nem Szitásnak vagy Szedernek vagy Szemesnek, ami mind testhezálló szegényember-név, hanem megtették Basahidinak. Basahidi Pál. Hiszen ez is nagyon szép név, de nem ganéjtaposó szegény embernek való. Ehhez a névhez kastély kell, domínium, meg hosszúszerű tajtékpipa, akkor aztán a név gazdájának haptákat áll az egész falu.

Mivel azonban Pál mindebből semmit se kapott, a falu nem állt neki haptákat, hanem kinevette. „Török basa, nagy a hasa” - kiabáltak utána a gyerekek, a viskója falára illetlenségeket firkáltak, és a kocsmában nótát csináltak róla. Basahidi Pál erre kapta magát, otthagyta a falut a néhai Szikorákkal az ó-temetőben, és bejött a fél tüdejével, a feleségével meg a két gyermekével Szegedre szolgálatot keresni. Három esztendeje keresi az én segítségemmel, de még együtt se találtuk meg, s úgy lehet, most már nem is sokáig keressük, mert szépnevű Basahidi Pálnak most már a fél tüdeje is fogytán van. Ha meghagyják Szikorának, tán tovább tartott volna.

*

Néhány hónappal ezelőtt bejön hozzám egy idegen úr, meglehetősen szokatlan időben, lámpagyújtás után, mikor két orvosnak is munkát adok egyszerre. Mondom neki, hogy magam se vagyok szabadlábon, most nem karolhatom fel. De muszáj ám, azt mondja, mert nagyon sürgős az ügy. Miféle ügy? Névmagyarosítás. Nekem nem szakmám, könyörgök neki. Igen, lép föl hivatalnoki szigorral, de neki azt mondták, ebben csak én tehetek igazságot. Hát akkor méltóztassék, míg az injekciót belémeresztgetik.

- Tessék nekem megmondani, magyar eredetű szó-e a molnár?

- Nem, kérem, csak elmagyarosodott. De szeretném azt az embert látni, akinek kifogása van ellene.

- Tessék, kérem - vesz elő egy hivatalos írást. - Különben Molnár Izsónak hívnak, becses engedelmével.

Ebben tévedés van, mert nem az én becses engedelmemmel hívják Molnár Izsónak, hanem a harminc évvel ezelőtti belügyminiszterével. De ez az engedelem most már nem gilt. Molnár Izsó kistrangú közalkalmazottat felszólítja a felettes hatósága, hogy mivel a Molnár nem magyar eredetű szó, tessék helyette igazi magyar névről gondoskodni.

Nehogy anekdotának higgye valaki, mert a párját is bizonyítani tudom az esetnek. Egy Kalmár nevű úr is intelmet kapott, hogy mivel a kalmár nem magyar szó, szálljon magába, és kérjen valódi magyar nevet. Pótintelem: természetesen ne ipszilonra végződjen az új név.

De az is természetes, hogy ezekről a számárságokról a névmagyarosítás felső hatóságai nem tudnak semmit. Éppen azért írom meg, hogy méltóztassanak hőmérőt rendelni némelyik alsóbb hatóság hóna alá.

*

Most jut eszembe, hogy ennek a cikknek a furcsa címét meg se magyaráztam.

Van nekem egy nem messzi városban egy kis deákgyerek barátom. Ugyan nem is ő a barátom, hanem az öregapja, aki egyszer föllocsolt az ijedtségből, mikor az ásató autóm a háza előtt nekiment a sárhányóval. Hát akkor a Lajos gyerek hozta az első kanta vizet. *Mártony Lajcsi*.

Legalább még akkor, három évvel ezelőtt így hívták. Ugyan még ennek az évnek az első felében is így hívták. Csak most jött rá valamelyik tanár úr, hogy Lajcsi paraszt ivadék, tehát az ipszilonhoz neki semmi jussa. Nem *Mártoni*, csak *Márton*, a gyerek hiába mondja, hogy nem is volt se ő, se semmi ivadéka soha Mártoni, csak Mártony, a tanár úr nem tűri a visszaélést az ipszilonnal, és minden füzetnek a tábláját letépi, amin az ott szemtelenkedik.

Az öreg Mártony hiába hivatkozik az ő nemesi armálisára, az adókönyvre és a háborúban elesett fia katonakönyvére és a temetőjük kopjafáira, és nyilván én is hiába hivatkoznék arra, hogy a paraszt mindig Mártonynak mondta a Mártont, és a karácsony is kracsunból lett, és a legnagyobb magyar folklorista *Kálmány* Lajosnak írta magát. Nem ér itt semmi hivatkozás semmit. Azaz hogy nini, hátha rámutatnék arra, hogy száz évvel ezelőtt is lobogott már honunkban ilyen világító fáklya? A nevére már nem emlékszem, pedig valamelyik gyermekkönyvembe beledolgoztam a figuráját. A kiskunok földjén uralkodott mint mester, nyáron mint asztalos mester, télen mint iskolamester. Fali táblául az ajtó szolgált, amelynek felső felére a mester krétázta fel az ábécét, az alsóra kis kiskunok másolták le, ki meddig érte. Hát ez a mester volt az, aki minden betű titkát közölte a jövő reményeivel, csak az ipszilonra nem tanította meg őket. Azt mondta, az idegen betű, tehát igaz honfi nem él vele. Ennélfogva az ő keze alól kikerült nemzedék még mint nemzetörök is így köszöntötték egymást negyvennyolcban:

- *Hogi vagi, Nagi?*

- Hát mit tudhatom én, ebben a nagy nemzeti felkavarodásban, hogy hová dukál még ipszilon, hová nem?

AZ ELSŐ AKADÉMIKUSOK

1830 nyarán annyira jutott a Magyar Tudós Társaság dolga, hogy már az igazgatósága is megalakulhatott. Olyan nagytekintetű igazgatósága tán sose lesz többet az Akadémiának, mint ez az első volt. A négy alapító grófon kívül volt benne még hat gróf, három báró és egy Valóságos herceg, Batthyány Fülöp. Benne volt Reviczky, a kancellár és Somssich, az alnádor. Aranygyapjút csak egy viselt a magas uraságok közül, de az aranykulcsosoknak és arany-sarkantyúsoknak se szeri, se száma. A legkisebb úr is legalább főispán volt köztük. A polgári rendet a fényes egyházi és világi méltóságok közt egyetlen ember képviselte: Wagner Ferenc soproni polgármester és diétai követ. Egy esztendő múlva azonban Wagnerből is Vághyt csináltak, és nemességet adtak neki, hogy meg ne ártson a nagy demokrácia a magyar tudománynak. (Ez a Wagnerből nemesített Vághy később igen szép karriert csinált. A Bach-korszakban a bécsi legfőbb törvényszék bírāja lett, és mint udvari tanácsos halt meg.)

Minden volt az Akadémia első igazgatóságában, csak éppen író nem. Értve ezalatt olyan istenteremtését, akinek ez a mestersége. Kiss János szuperintendáns ugyan igen ajánlotta az illetékeseknek „legzöldellőbb koszorújú költőnket, Kisfaludy Sándort és Berzsenyit s legelmésebb írónkat, Fáy urat”, akik „a felsőbb rendű megtsiszteltetésre nemcsak méltók, hanem *polgári helyzetekre* nézve is alkalmasak” - de úgy látszik, éppen polgári helyzetekre nézve nem találtattak alkalmasoknak.

A fő azonban az volt, hogy a Széchenyi alapvetésének ötödik évfordulójára már nagyjában kész volt az Akadémia. Volt alapszabályzata, volt igazgatója - csak éppen dolgozó tagjai nem voltak még. Ez az a stádium, amire a parasztrigmus azt mondja, hogy „van már kisszék, csak lába kék”.

Az alapszabályzat huszonhétben állapította meg a rendes tagok számát, s ezeket az igazgatóságnak kellett megválasztani. El kell ismerni, hogy az igazgatóságnak nem volt könnyű dolga. Szépíró, nyelvtudóst csak lehetett találni, de az Akadémiának nemcsak nyelvtudományi osztálya volt. Hol vegyék a filozófusokat, a történetírókat, a matematikusokat, a törvénytudókat és a fizikusokat?

A történelmi osztály különösen sok gondot adott az igazgatóságnak. Két nagyszerű történettudós volt kéznél: Horváth István, a Nemzeti Múzeum könyvtárosa, a délibáblátó szittya, és Fejér György, a negyvenhárom kötetes Codex diplomaticus összehordója. Azonban a két nagy tudós közül Horváth Istvánnak az Akadémia nem kellett, Fejér György pedig az Akadémiának nem kellett. Horváth azért haragudott meg, mert nem fogadták el azt a javaslatát, hogy vidéki ember ne lehessen akadémikus, Fejért pedig azért nem szívelték, mert egyházi férfiú létére is kissé parlagi volt a modora. Így aztán csak Petrovich Friedrich találtatott méltónak a halhatatlanságra, akiből bizonyára nagyon kiváló történetíró lett volna, ha fiatalon meg nem hal. Így az jegyeztetett föl legnagyobb érdemének, hogy ő volt a nevelője Teleki Lászlónak, az első akadémiai elnök fiának.

Akármilyen kiváló férfiú volt is azonban Petrovich Friedrich, belőle egymagából mégse állhatott az Akadémia történettudományi osztálya. Választottak tehát két vidéki tagot is, mégpedig - Kazinczy Ferencet és Kis Jánost. Igaz, hogy mindkettő költő volt, de hát éppen azért volt nagyon sikerült ez a választás. Legalább kifejezésre jutott benne, hogy a történettudomány nincs híjával a költészetnek.

A filozófiai osztály pesti tagjai ketten voltak: Döbrentei Gábor és Imre János. Imre János, a nagyfügedi kosta fia, aki elsőnek adta elő a filozófiát magyar nyelven a pesti univerzításon,

valóban jeles doktora volt a bölcselkedésnek, de Döbrentei konziliárus úr még nála is nagyobb filozófus volt. Nem annyira Arisztotelésszel és Platónnal barátkozott, mint inkább a grófokkal és bárókkal, de éppen ebből látnivaló, hogy milyen okos ember volt. (Nemcsak egyszerű filozófusnak jutott be az Akadémiába, hanem sikerült neki szegény öreg Kazinczyt is elütni az akadémiai titoknokságtól.) A harmadik filozófus Szilasy János nagyváradi kanonok lett, és a negyedik: Berzsenyi Dániel.

A magyar Horatiusnak ugyanis nem lehetett helyet szorítani a költők közt, mert itt minden hely foglalt volt. Ide kerültek a pestiek közül Kisfaludy Károly - aki már akkor haldoklott a nyomorúságos szalmavackán -, Vörösmarty Mihály és Schedel Ferenc. Mint vidéki költők fogadtattak be az Olümposzra Kisfaludy Sándor, Kölcsey Ferenc - továbbá Horváth Endre és Guzmics Izidor főtisztelendők. (Bajza József és Czuczor Gergely csak levelező tagságra érdemesítették.)

A matematikai osztálynak csak két tagja volt: Tittel Pál, a csillagász, akinek az a nevezetessége, hogy az ő halálára írta Vörösmarty a legszebb magyar epigrammát, és Bitnitz Lajos, a szombathelyi nagyprépost és címzetes püspök, aki írt egy latin nyelvű számtankönyvet.

A törvénytudományi osztályba *Pesten nem találtak alkalmas embert*. Csak két vidéki tagból állott: az egyik volt Köteles Sámuel, a derék nagyenyedi professzor, aki írt prédikációkat, logikát, antropológiát, Kant szerint való filozófiát, csak éppen törvénytudományt nem művelt soha; a másik azonban igazi jogász volt; a híres Szlemenics, a pozsonyi jogakadémia professzora. (A nálánál is híresebb Kövy, a sárospataki jogtudós, nem győzte kivárni az Akadémia megalakítását, egy évvel előbb meghalt.)

A természettudományi osztály négy tagja közül kettő pesti orvos volt. Kettő vidéki tudós. Gebhardt Ferenc, a belgyógyászat professzora volt az első egyetemi tanár, aki 1824-ben magyar nyelvű beszéddel foglalta el a katedráját. (Alig húsz évvel ezelőtt még Révay Miklós is latinul jajdult fel híres székfoglalójában: „Uraim, nem tudunk magyarul!” Ugyan, ami azt illeti, emiatt 1925-ben is fel lehetne jajdulni egyik-másik katedrán.) Bugát Pál volt a másik természettudós akadémikus, akinek egyéb érdeme is volt, minthogy az *insectumot* ő nevezte el *rovatékolt baromnak*, vagyis rovarnak és a *zenitet csüng-büngnek*, mivel az a fejünk fölött csüng-büng. Ez a sokat kifigurázott ember egyik legtiszteletreméltóbb alakja volt a múlt század első felében a magyar tudománynak. A forradalom alatt ő volt Magyarország főorvosa, és a forradalom után ő volt az egyetlen egyetemi tanár, akit - nem igazoltak. Nyugdíj nélkül elcsapták.

Hogy Balásházy János zempléni szolgabíró hogyan került az Akadémia természettudósai közé, annak csak a magasságbeli lehetne a megmondhatója. Alighanem a juhtenyésztésről írt, sok kiadást ért tanulmánya adta neki a jogcímet a pálmához, ami száz esztendővel ezelőtt, mikor az ország nagyobb fele legelő volt, kétségtelenül sokkal fontosabb stúdium volt, mint a tapasztalati lélektan.

Horváth József Hont megyei főfizikus az utolsó az első akadémikusok sorában. Piaristának készült, meg is szerezte a tanári oklevelet, de aztán Galenushoz szegődött, és megházasodott. Sok orvosi munkát írt, s azok közt van egy fiatal házasoknak való tanácsadó is, amit most aligha koszorúzna meg az Akadémia. Megvan az én könyvtáramban is - mármint Szeged városáéban -, és a százhuszezer kötetes nagy kriptában ez a legelrongyoltabb könyv. Látszik, hogy igen kedvelt olvasmány volt a maga idejében, s gondolom, ma is az lenne.

Ezzel aztán be is fejezhetnénk az akadémiai visszapillantásokat, de nem állhatom meg, hogy föl ne jegyezzem egy nevezetes akadémikusnak a nevét is, aki teológiai doktor, kanonok és apát volt, és igen szép tudományos munkákat írt. Például írt egy *Hierolexikon*-t, vagyis „latin-

magyar köztanulások egyházi műszótár”-t, ami olyan jeles alkotás volt, hogy már a maga idejében se találtatott ember, aki azt elolvasta volna. Egy másik latin munkája ellenben most nagyon aktuális olvasmány volna, tehát megérdemelné, hogy újra kiadja az Akadémia. Tudniillik ebben azt bizonyítja a főpap, sok szép példával, hogy a magyar nyelv közelről rokon három keleti nyelvvel, még pedig az arameusszal, az arabbal és a héberrel...

De a főnevezetességét Eötvös Károly jegyezte fel Nagy Jánosnak, aki tartozhatna ugyan az első akadémikusok közé is, de csak a harmadik nagygyűlésen választották be levelező tagnak, s pár év múlva lépett elő rendes taggá, ami abban az időben nemcsak címbeli különbséget jelentett. Az Akadémia rendes tagjai évi fizetést húztak, négyszáz forintot kaptak pengőben, vagyis ezer forintot váltócédulában, ami nem kapitális ugyan, de mégis tizenkétfélmillió koronát tesz mai pénzben.

Elég az hozzá, hogy Nagy János akadémikus lett 1833-ban, s attól fogva negyven esztendeig egyetlen tagválasztó-gyűlésről el nem maradt, de soha senkire rá nem szavazott, akár József nádor kapacitálta, akár Deák Ferenc. Meg is mondta, hogy miért.

- Engem megválasztottak akadémikusnak, nem tudom, miért, mert én arra rá nem szolgáltam. Ebben bizonyos vagyok, mert magamat jól ismerem. Hát most már hogy válasszak én meg a nemzet tudósává olyan embert, akit sehogy se ismerek? Nem, azt én nem teszem, én nem szavazok senkire.

Ha igaz ez az anekdota, akkor Nagy János megérdemelte az Akadémiát. A nyelvtudománya lehetett gyenge, de a logikája erős volt.

AZ ÚT AZ ICHÓRIG

Levél a szerkesztőhöz.

Kedves barátom,

szeretettel öllelek mindjárt a levelem elején, mert ami biztos, az biztos. Semmi okom föltenni, hogy már most rossz szándékkal volnál hozzám, s elhárítanád magadtól az ölelésemet. Utóvégre kétszáz kilométer távolságból azt is ki lehet bírni. Még az se elképzelhetetlen, hogy mikor meglátod az asztalodon az expressz borítékot rúnáimmal, akkor hátraszólsz az arcképemnek a falon:

- Látod, mégis csak rendesebb ember vagy te, mint amilyennek látszol.

Nono, én vállalom ezt is, mert nem szeretek ellentmondani. Hanem azért attól tartok, hogy mikor megemeled a kéziratot, revízió alá veszed a rólam való véleményedet. Úgy jársz, mint aki egy zsák aranyért hajol le - gondolom, neked is ez a reggeli szobatornád -, aztán csak egy marék falevelet emel fel. Nem lehet nagyon kellemes érzés, s vagyok olyan megértő lélek, hogy nem veszem rossz néven, ha kebelembe vágod a szerkesztői ollót. Márhogya az arcképembe ott a hátad mögött. Kétszáz kilométerről ezt is ki lehet bírni.

De azért egyelőre ne siesd el a dolgot, kedves gazdám. Ilyen jó emberhez, mint te vagy, nem illik az igaztalan bosszú. Ne félj, teszek én még neked olyan ígéretet is, amit a magam hibájából nem tartok meg, akkor aztán majd kiadhatod rajtam a jogos mérgeidet. Most azonban mártírhalált szenvednék in effigie. Majd belátod azt magad is, ha egy kicsit tovább haladsz az olvasásban. Úgy emlékszem, halottak napja körül volt, mikor letelefonáltál nekem Szegedre. Diplomátásan kezdted, ahogy nagy tapasztalatú szerkesztőhöz illik. Azt kérdezted:

- Szervusz, öregem, szervusz, kérlek alássan, esik-e nálatok az eső?

Tudom, hogy ti pesti szerkesztők minden kérdésedekre határozott és szabatos választ szoktatok kapni. Ennélfogva lelkiismeretesen feleltem.

- Mindjárt megkérdezem Jánost. A pókhálók és az időjárás figyelemmel kísérése az ő ügykörébe tartozik. Az időjárással határozottan jobban szeret foglalkozni, várj csak, mindjárt kapunk tőle hiteles információt.

Te arra azt mondod, ne fáradjak, mert csak azt akarod tudni, ásatok-e még. De ha János itthon van, akkor nincs ásatás, s bizalommal közölheted velem, hogy van számomra valami nagyszerű témád.

Kétszer is meghajoltam a telefon előtt. Egyszer neked, egyszer a nagyszerű témának.

- Halló, hallgatom.

- A *Magyar Hírlap* újévre jövőmondó könyvet ad az olvasóinak. Kiváló szakemberek állítják föl benne a ránk következő decennium horoszkópját. Politikusok, tudósok, üzletemberek, gazdák mondják el, milyen változásokat lehet várni a világban 1930-tól 1940-ig. Jó gondolat, nem?

- Nagyon izgató.

- Halló! Kérlek, ez a legokosabb emberek ankétja lesz. És ha már ennyi okos ember lesz együtt, azt gondoltam, hogy talán te is...

Egész füstvegni vágódott a számból a telefontölcsérbe. A szerkesztői elismeréstől még a káposztalevélből sodort szivar is lobbott vet.

- Kérlek, parancsolj velem. A kora népvándorláskori gepida temetők rendszeres feltárásának várható eredményei, különös tekintettel a...

- Pardon, kérlek, nem erre gondoltam. Hiszen, mondom, okos ember van már itt elég, hanem... izé...

- Szóval most már egy nem okos ember kellene, ugye?

- Igen, igen, körülbelül erről van szó. Olyan köttőféle kellene, aki a fantázia aeroplánján felülről nézi azt, ami elé a gyakorlati emberek gyalog baktatnak. Olyan kisregény kellene, tudod, amiben benne van minden, a miniszter, az útkaparó, a szerelem, a diplomácia, a titkos választójog, az atomrombolás, a hosszúszkodás, a galambdúc, a Páneurópa, az élet egész boszorkánytánca. Mit szólnál hozzá?

- Hm. Volna egy ötletem. Nem halasztanád el tíz évvel ezt a megbízást? Most csak előjegyeznéd, hogy el ne felejts majd 1939-ben szólni nekem, milyenek a kilátások 1950-ig. Szavamra mondom, hogy azt sokkal szívesebben vállalnám.

Első szóra elhitted ezt nekem, de azért nem honoráltad az ötletemet. Azt mondtad, mindenféle váratlan akadályok jöhetnek közbe addig.

Persze. Hiszen éppen ezeket akartam elkerülni javaslatommal. Hogy ha időközben megkapom a behívót, akkor mondhatom, hagyjanak nekem békét, én egy ígéretet tettem a szerkesztőnek, s kiégne a szemem a mennyei nagy irodában, ha azt kiabálnád utánam, hogy adósod maradtam a kéziratral. Látod, gondoltam én terád is, mikor azt az életrevaló propozíciót tettem!

Sajnos, nem fogadtad el, s abban maradtunk, hogy mégis csak most írjam meg a jövő évtized regényét, ne tíz év múlva.

De csak most mondom, hogy sajnos, mikor az ámenre értem. Akkor, mikor nekifogtam, úgy éreztem magam, mint a jó Isten abban a percben, amelyikben rászánta magát, hogy megteremti a világot. De alighanem kevélyebb is voltam egy kicsit. Hiszen nem mondom, az is valami, semmiből teremteni. De hírül sem lehet olyan izgalmas, mint a mából kikövetkeztetni a holnapot, a gyökérszálacskákból kinövesztetni a tízméteres mangófát, a ma hulló esőcseppeket úgy rázogatni a markomban, hogy az íróasztalom lámpafényében már most elkápráztassanak azzal a szivárvánnyal, amin a többi emberek majd csak tíz esztendő múlva álmélkodnak el. Már nem a szivárványon, hanem azon, hogy milyen vátesz voltam én.

Abban nem volt semmi kétségem, hogy ezt gyerekjáték lesz megcsinálni. Számszerű pontossággal: tízszer könnyebb, mint a jövő század regényét megírni. Nem kell megmártani a szalmaszálat a szappanhabos pohárban, csak éppen hozzá értetni. Nem kívántatódik hozzá a Jókai tüdeje, ehhez elég az én pájslim is.

Az első kísérlet már meggyőzött róla, hogy néha könnyebb egy mázsás vasrudat fölemelni a parkettről, mint egy apró gombostűt. Amazt meg lehet markolni, de emezen nincs fogás. Mikor már egész biztosra veszi az ember, hogy megvan, akkor is ott marad a földön a két ujj vége közt. De azért, ha sokáig ügyeskedik az ember, a kezébe kerítheti. Hanem akkor tessék vele labdázni! A vasrúddal lehet; annak, aki erővel győzi, meg számítani tud, se fejére, se lábára nem esik. De a könnyű gombostűnek az esését nehéz kiszámítani, s minél erősebben szorítja az ember a markába, annál mérgesebbet szúr.

Először azért szúrt meg a gombostű, mert hazai gyártmány volt.

Gondoltam, mi közünk nekünk a világűr problémájához, elég szép lesz tőlünk, ha a magunkét megoldjuk 1940-ig. Annak pedig azt a módját eszeltem ki, hogy itthagyjuk Európát *cum gentibus*,²⁵ maradjon magának a Népszövetségével együtt, mink hazamegyünk Kincsőbe vagy hova, az őshazába, ahonnan kár is volt kijönnünk. Hogy mit csinálunk ott? Hm. Hát amit itthon. Dehát akkor minek megyünk ki? Megreformálni a varchonita nemzet közigazgatását, amely még ma is abban az állapotban van, ahogy Dzsingisz kán hagyta. Azt hiszem, ez olyan téma, amelyre mindenki rámondja a placetet. Igen, itthon. De a regény végén kitűnt, hogy a varchonita nemzet nem egyesül bele a közigazgatás reformjába. Azt mondja, az övé modernebb. Már most is, hát még 1940-ben.

Ezzel meg kellett térnem az őshazából. De a témát nem ejtettem el, csak fordítottam rajta egyet. Nem mink megyünk ki Kincsőbe, hanem a várkun testvéreket hozom be. Van már hely Kárpátoktól Adriáig. Szinte több a hely, mint az ember. Az egykerendszer orgiát ül, már a dinasztíát is féltetni kell a kihalástól. Valóságos megváltás lesz vagy másfélmillió szittyával keveredni, akik ott az Altáj-hegyek zugaiban megmaradtak Góg és Magóg vérének, legfőbb világbíró Nagy Sándor csöppentette közéjük a magáét, Stein Aurél is megmondhatja. De ezt vállaljuk örömmel, hát csak hadd jöjjenek azok a turáni testvérek. A határig el is jönnek, ott azonban haltot parancsol nekik a honi törvény. Először megvizsgálják az útleveleiket. Aztán átkutatják a motyóikat. Tevéiket, bivalyaikat állategészségügyileg feltekintik. Lótejes tömlőik-be belekóstolnak a fináncok, s mustrát küldenek a vegyvizsgáló állomásnak, az döntse el, szesz gyanánt vámolandó-e a kumisz vagy tej gyanánt. Végül másfélmillió lelket igazoló eljárás alá vetnek, hogy hogy viselték magukat a forradalom alatt. Ez, ha minden simán megy is, fellebbezések nélkül is eltart legalább negyven esztendeig. S még azután jön a honosítási eljárás megindítása. Azzal pedig igazán nem lehetnek készen még a második millenniumra se. Hogy szerkesztem akkor én meg ebből a jövő évtized regényét?

Fölhagytam a hazai gyártmányú gombostűk próbálgatásával, s nemzetközi témáért néztem körül.

Egy braziliai vállalkozón akadt meg a szemem, aki 1935-ben ajánlatot tesz az Európai Egyesült Államok kormányának, hogy megveszi üzleti értékesítés céljaira a világháború összes tömegsírjait. Az ajánlatot elfogadják. Először azért, mert a legtöbb sírnak már ügyse viseli gondját senki, és a hivatalos körök humanizmusát bántja ez a kegyetlenség. Másodszor, mert nagyon kell a pénz a küszöbön levő második világháborúra, amelyet méreteiben sokkal grandiózusabbnak terveznek, mint az első - az majd produkál friss tömegsírokat, amelyeken a tömegek kielégíthetik kegyeletsszükségletüket. Egyébként a braziliai financiért se lehet kegyeletssértéssel vádolni. Nem azért termelik ki a temetőkből a hősök csontjait, hogy valami grandiózus tekepályát rendezzen be belőlük az ó- és újvilág stadionjaiban, hanem spódium-égetés és subickgyártás céljaira használja őket. Ez teljesen megfelel a kor szellemének, de nem számol a kor előrehaladott tudományával. Hála Conan Doyle csüggedetlen kitartásának, a spiritizmusnak akkorára éppen úgy nem lesz semmi titka, mint a diplomáciának, s a szellemek zavaros világa olyan tiszta lesz, mint egy képviselőválasztás. A spirituológiát már az elemi iskolában is úgy tanítják, mint a katekizmust, s ha az egyik gyerek kiégeti nagyító lencsével a másiknak a nadrágját, azzal igazolja magát a tanító előtt, hogy azt nem ő csinálta, hanem a felelőtlen szellemek pajkossága, akik annyian vannak, hogy a palavessző végén tízezer fér el belőlük. A felelőtlen szellemeket a bírósági gyakorlat is el fogja ismerni, s az illető pajkosok megbüntetését diplomáciai úton kéri a szellembirodalom felelős hatóságaitól, amely a légten-ger felsőbb régióiban található, s úgy aránylik az emberek világához, mint ez a békateknőéhez.

²⁵ *cum gentibus* - népeivel

A szellemek nagyköveteket is tartanak idelent, ami nem kerül nagy megerőltetésükbe, mert ezek a nagykövetek csak dióhéjban laknak, és a maguk szárnyán gyüszmélnek. Nem különvonalakon. Doyenjük Sherlock Holmes, s ő viszi meg a hírt a hősök lelkeinek, hogy a földi barbárok már be is vezették az új spódium- és fénymázrészcímkeket a bőrzére. Ebből aztán az lesz, hogy mikor a gyártelepek házszentelőjén egy kis próbapirítást rendeznek az égető kemencékben, a csontokhoz tartozó lelkek elkezdenek onnan felülről kormányozható méneküket hajigálni, s olyan gázözönt produkálnak, hogy abban úgy ellobban a földgolyó, mint egy gyújtás közben letört, monopóliumos gyufafej.

Nagyon tetszett nekem ez a pokoli fantázia addig, míg készen nem lettem vele. Hanem akkor rájöttem, hogy szándékom ellenére is megloptam a legkedvesebb szentemet, János evangélistát. Sokkal szebben megírta ő ezt az Apokalipszist. Abban még az is benne van, akit én kifelejtettem a víziómból: a babiloni világ-asszonya, aki nem éppen hosszú szoknyában jár.

Hát akkor keressünk eredetibb témát és napsütésesebbet. Olyant, amelyik nem ejti gondolkozóba az anyamagzatot, hogy érdemes-e neki megszületni. Olyant, amelyikre konstruktív, destruktív magyar egyformán azt mondja, hogy „ez már igen, éppen ez kellene nekünk”.

No, ebből aztán nagyon kis regény lett. Engi Tüdő Vince híres szegedi boszorkánymesterrel olyan tükröt csináltattam, amelyik mindenkit annak mutatott, ami. Nem volt előtte senkinek semmi titka. Akinek felé fordította, annak a szíve fölött szétnyílt a függöny, s meg lehetett látni, mi van a legtitkosabb kamrájában. A huszadik sorban már kiütött a polgárháború, a miniszterek egymás torkának estek, minden béres vasvillát fogott a másikra, s minden feleség nadragulyát főzött az urának. A harmincadik sorban azonban észretértek az emberek. Máglyán égették meg az igazlító embert, de előbb megettették vele a porrátört igazságmutató tükröt. Okosan is tették. Inkább az igazság vesszen el, mint a társadalom. Megírta azt már Gárdonyi Géza is, egy nem nagyon emlegetett versében. *Igazság a földön*. Persze hogy ő sem tud vele mást csinálni, mint hogy fölakasztatja szegényt.

Nem vagyok benne bizonyos, fölvevették-e ezt a keserű legendát az egri remete összegyűjtött munkái közé. Persze, azt ő is itt írta Szegeden, mégpedig újévi könyvnek. Éppen az ejtett gondolkozóba. Én is kiadjak a kezem közül olyan írást, ami halálom után is kárt tehet a presztízsemben? Már ha az életemet nem tudom okosan igazgatni, legalább a halálom után való érdekeimre vigyázok.

Megint új árkuspapírt kellett felszentelnem új témához. Éreztem, hogy most találtam meg az igazit.

Mi kell az én fajtámnak a legközelebbi tíz esztendőre? Egy olyan nagy ember, amilyen még sose volt. Egy ideál, aki költő és hős, próféta és kalmár, reneszánszosan nagy és biblikusan jó. Valaki, akit a történelem úgy könyvelne el, mint angeloszt. Olyan, aki tíz esztendő alatt megtaláltassa népével a jövő század ichórját. Hát én megtaláltam azt a hőst, s megírtam róla a tízfejezetes kisregényt. Az elsőben összebékíti egymással a franciákat meg a németeket. A másodikban egymás keblére borultatja az európai hadvezéreket és az emberevő pápuák törzsfőnökeket. A harmadikban ráveszi az összes sarkkutatókat arra, hogy elismerjék egymás igazát. A negyedikben összetestvéríti a zsidókat a többi nációkkal. Az ötödikben kibékíti a zsidókat az ébredő magyarokkal. A hatodikban kibékíti a magyarokat a magyarokkal. A többi aztán könnyen megy. A hetedik esztendőben proklamálják a világbékét, amely kötelező a családi tűzhelyeken is. A nyolcadik esztendőben rakéta repülőkkal anektálják a holdat. A kilencedik esztendőben összesógorosodunk, komásodunk a többi bolygókkal. A tizedik esztendőben gyászünnepet ül az egész kozmosz, gyászindulót zeng a szférák zenéje, s még a tejút

emeleti ablakaiból is meghatva nézik, amint a diktátor leveszi a csillagkoszorúját, ráteszi a sírra, és azt mondja meghajtott fejjel:

- Apapám, téged illet ez, mert te neveltél engem.

Mert természetes, hogy ez az egész mindenséget megváltó diktátor csak az én unokám lehet.

Hiszen rendben is van, de nem lesz az egy kicsit stílustalan, hogy a diktátor ott az én sírom felett kezdjen el gügyögni? S hogy aki ércszavával haptákba állítja még a csillagokat is, ott egész bel- és külföld fülehallatára elkezdjen apapázni?

Nem hiszem, hogy ezen fennakadna a kritika. 1940-ben ifj. Ferenc tizennégy és fél éves lesz. Ebben a korban még meg van engedve a szentimentális gügyögés a nyilvánosság előtt is. Nagyobb baj az, eszerint ezeket a hőstetteket egy kisgyerek vinné véghez. Köztük a legképtelenebbet, a magyarok összebékítését - egymással - tízéves korában. Ami Apponyi Albertnek még nyolcvanhárom éves korában sem sikerült! Nem, ezt nem hiszik el nekem még azok sem, akik Jókainak az egész *A jövő század regényé*-t elhitték.

Nini, a Jókai regénye! Meg vagyunk mentve, barátomuram, szerkesztöm! Hiszen abban a században ez a mi bizonytalan tíz esztendőnk is bizonyosan benne van!

Hm. Persze hogy benne van. De csak úgy „alattomban értetődik”, mint a hiányos mondatban az alany.

A jövő század regényé-t Jókai 1952-ben kezdi. Akkor találja meg Tatrangi Dávid az ichórt. Ő akkor lehet olyan húszesztendős forma, mert éppen a katonaévét szolgálja. Tehát 1930-tól 1940-ig nemigen lehetett több rábízva, mint most az én unokámra. Úgy kereste az ichórt, hogy kék tintát öntött a kávéjába.

Ennek a tíz esztendőnek a hőse tehát nem a kis Tatrangi, hanem az öreg Tatrangi Mózes, hiszen emlékszel rá, a törött arccsontú repülő. A Szentlélekúristen a lipótmezei Szentháromságban.

Hogy került oda, mi zavarta meg az elméjét? Jókai csak annyit mond, hogy leesett az aerodrómjáról, mikor próbát repült vele. De ebből is ki lehet sejteni, hogy más baj volt itt. Azért nem sikerült a repülés, mert már akkor fölbillent valahol a lelki egyensúlya Tatrangi Mózesnek. Valahol 1930 és 1940 közt. Jókai erről a decenniumról hallgat. Azt hiszem, nem azért, mintha közelre nem látott volna olyan jól, mint messzire. Csak nem mert róla beszélni, éppen azért, mert közelebbről nézte és tisztábban látta.

Édes barátom, ne kívánd te azt öreg szolgálótól, hogy bátrabb legyen, mint Jókai Mór volt, aki pedig nem is 1929-ben nézett a jövőbe, hanem 1872-ben! Majd adnának neki máma, ha olyanokat merne benne látni, mint akkor! Össze tudnék szedni a kilenc kötetből három kötetre való aforizmát, ami közül egyért is kihordanák ma a határból. (Azt nem mondom, hogy bevernék az ablakát, mert ahhoz hozzá volt szokva.)

Hát ne szerencsétlenkedjünk, öregem. Mégis csak jobb lesz a jövő évtized megálmodását az okos emberekre bízni.

A HÁLA AZ AKADÉMIA NAPIRENDJÉN

Most negyven éve, 1875 őszén igen érdekes „összesülése” volt a Magyar Tudományos Akadémiának. Negyven év nagy idő, s nagy idő alatt még az akadémiai dolgok is érdekessé válnak.

Csak hogy ezt az 1875-ös összes-ülést már a maga idejében is érdekesnek találták még az akadémikusok is. Látnivaló ez abból is, hogy az *Akadémiai Értesítő* nagyon röviden számolt be róla. Nemhiába határozták el egy esztendővel ezelőtt az akadémikusok, hogy az *Értesítő*ben minden ülésről adnak tudósítást, de a „közönség elé nem való dolgok” elhagyásával.

Hát ennek az ülésnek a napirendjén volt ilyen „közönségnek nem való dolog”. (Ugyan volt olyan is, amit országos szenzáció gyanánt kapott el a napisajtó. Ezen az ülésen bontották fel az azévi Teleki-díj nyertesének jelígés levelét. A nyertes darab egy verses vígjáték volt, a *Jóslat*, szerzője egy temesvári tanár, Csiky Gergely, aki bizony csak a szégyenparagrafus alapján kapta meg a száz aranyat, a dráma bíráló bizottság nem jóslott nagy jövőt a tanár úrnak. Azt is ezen az ülésen vették örvendetes tudomásul, hogy egy Károlyi Árpád nevű törekvő, fiatal tudósak hatszáz forint ösztöndíjat utalt ki a kultuszminiszter, azzal a megbízással, hogy a bécsi állami levéltárban „másolatokat eszközöljön”.)

Azonban mind nem ez volt az, amiért rövid jegyzőkönyvet kellett fölvenni a hosszú ülésről.

A kényes tárgy az öreg Toldy Ferencnek egy indítványa volt, amivel a magyar irodalom-történetírás atyja már a márciusi nagygyűlésen megriasztotta a halhatatlanokat.

Nem kevesebbet kívánt az öregúr, mint azt, hogy ezentúl minden akadémiai nagygyűlést ezzel a fohással nyisson meg a mindenkori elnök:

- Áldott legyen a nagy elnök, gróf Teleki József emlékezete, most és mindörökkön!

Ez bizony elég ártatlan indítvány volt és méltó a nagy elnökhöz is meg a nagy titkárhoz is. Mindenki tudja, hogy az Akadémia anyagi alapját Széchenyi vetette meg, de a szellemi megalapítója Teleki József volt. De Toldy Ferenc többet is tudott ennél, ami nincs benne az Évkönyvekben, s az Akadémia titkos történetébe tartozik. A nagy elnök halála után csak ő volt a megmondhatója annak, hogy hányszor volt az erdélyi kormányzó kardja és pajza az Akadémiának. Őnála nélkül bizony meg nem érte volna a huszonöt éves jubileumát se, mert Bécs állandóan a nyakán tartotta a kést. S ha volt valaha kultusz indokolt, akkor az Akadémiától azt se lehetett volna sokallani, ha mindennap elimádkozta volna a Teleki József nevét. De hát az Akadémia egy esztendőben csak egyszer imádkozik, s Toldy Ferenc magától értetődőnek tartotta, hogy az az imádság a Hunyadiak történetírójának nevével kezdődjék. Egészen bizonyosra vette, hogy az indítványát egyhangúan elfogadják.

De hát nem az történt vele. Az történt, hogy egyhangúlag leszavazták.

Gyulai Pál volt az első, aki színt vallott. Szokott bátorságával kerekén kimondta, hogy ez a kegyeletes indítvány tulajdonképpen - kegyeletsértés. Teleki József bizonyára nagy elnök volt, de mit szólnak ahhoz a többi nagy elnökök, ha mindig csak ezt hánytorgatjuk? Tisztelettel kérte az indítvány mellőzését, már csak azért is, hogy veszedelmes precedens ne legyen belőle.

Csengery Antal mindenben egyetértett Gyulaival. Hozzátette még azt is, hogy a gyakorlatban az ilyen kegyeletes frázisokból nagyon hamar kivesz a kegyelet, s aztán a szertartásos frázis üresen kong.

Erre egy kis zajongás támadt a teremben, amelynek falai közt annyi frázis kongott már el. Csak akkor csendesedtek el a tudósok, mikor az öreg Wenzel Gusztáv kért szót, könnyektől fojtogatott hangon. Ő még a régi akadémikusok közül való, ő megérti Toldy Ferencet, s azért pártolja az indítványát, mert szégyellné, ha senki se szólalna föl mellette.

Szilády Áron már nem ismerte személyesen Teleki Józsefet, de tisztában van vele, hogy „ércnél maradandóbb emléket” emelt magának. Épp azért nincs arra semmi szükség, hogy abba néhány szót belekarcoljunk.

Ballagi Mór Toldynak is igazat adott, meg Gyulainak is, s azt indítványozta, hogy küldjenek ki bizottságot, amely minden nagy elnök emlékének a glorifikálására találjon ki valamit.

Toldy Ferenc hosszú ideig volt jegyzője és titoknoka az Akadémiának. Tudja, mit jelent az, ha bizottságra bíznak valamit. Szót kért és ennyit mondott:

- Nem akarom szavazásra feltétetni az első elnökünknek tartozó kegyelet kérdését. Visszavonom az indítványomat.

Mindenki föllélegzett, s az elnök megkönnyebbülten mondta ki a határozatot, amelyet aztán az *Akadémiai Értesítő*-be is bevettek. Az Akadémia hálás kegyelettel őrzi az első nagy elnök emlékezetét, de az indítványt nem találja célravezetőnek, s annál inkább napirendre tér fölötte, mert maga az indítványozó is visszavonta.

Az Akadémia akkori elnöke gróf Lónyay Menyhért volt.

ROSSZ CSILLAGOK JÁRNAK

Hetivásáros átokházi magyaroktól hallottam ma reggel, hogy rossz csillagok járnak. Ők ugyan nem így mondják, hanem a maguk szép nyelvén úgy, hogy *jelöket láttak az égön*.

- Micsoda jeleket? - embereltem meg közülük a legélemedettebbet a legfeketébb szivarommal. (Mert ahogy asszonyban fehéret, bőrszivarban feketét kedvelnek kintvaló atyánkfiái.)

És megképzett előttem a Conradus Lycosthenes négyszáz esztendő könyve, a *Liber prodigiorum*. Abban össze van keresgélve minden égi csuda, aminek nyomát találni a görög és deák írókban, Pliniustól egész Nostradamusig. Meg is van illusztrálva szép fametszetekkel valamennyi, a tüzes kerek, a kis napokat fiadzó öreg napok, a megrepedt holdak, a lángoló kereszt, a tarajos csillagok és a többi herkentyűk. Csak az a furcsa például, hogy a rómaiak az actiumi csata előtt ugyanazt a sárkánykígyót látták az égen, amit az athenászbéliek már évszázadokkal ezelőtt láttak a peloponnészoszi háborúban, és a bizánciak másfélezer év múlva láttak Konstantinápoly elestekor.

Én idáig mindig azt gondoltam, hogy ez csak azért van így, mert Conradus Lycosthenesnek kevés volt a kliséje. Nagy huncutok voltak, tudniillik, csak a régi könyvcsinálók.

Az első német világtörténelemben - Hartman Schedelius írta, és Anton Kobergerus nyomtatta 1493-ban Norinbergában - ugyanaz a félreszaladt orrú férfiú ábrázolja Jónás prófétát, Dárius királyt, Cicerót, Madarász Henriket és Amóratés török császárt. Ugyan, ha újabb kiadást rendeznének belőle, ábrázolhatná Poincaré urat is, mert annak is két szeme van. (Noha azért mifelénk csak szemetlennek mondanák, ha itt élne köztünk pálinkamérőnek, és úgy mérné a pálinkát, ahogy a politikát méri.)

Antonius Koberger tehát nagy selma volt, hanem Conradus Lycosthenestől hajlandó vagyok bocsánatot kérni. Mert úgy látom, hogy mikor baj van idelent a földön, olyankor az emberek mindig ugyanazokat a jeleket látják az égen.

Mert azt feleli az én kérdésemre a gulyásformájú magyarom:

- Hogy micsoda jelöket látunk, uram? Hát mindönféle jelöket. Tüzes fenyőszálakat, kereköket, körösztokeket mög ögyéb ilyesöket. Kis Forró Piros, ha üsmeri, mán a sárkánykégyöt is láttá, ahogy a Döncő szekerinek a rúdjára csavargódzott, de tudja, nem tartott az csak egy szem-villanásig. Mire a családját előhujjántotta a kazal mellül, akkorra mán híre se vót.

Hát az ember ilyen beszédre csak azt mondhatja, hogy *hm, hm*, vagy *ejnye-hejnye* - mert nem való senkit a hitiből kiverni. Aztán meg, ahogy a vidéki lapokat nézegetem, látom, hogy a tüzes fenyőszálakat, a keresztet, a tűzgolyókat, amikkel mintha láthatatlan kezek tekéznének, s a nyári csillaghullás egyéb káprázatait másfelé is látták. Örkényben is, Györszentmártonban is, Majsán is, mindenütt, ahol a föld gyermekei élnek, akik még szoktak fölnézni az égre. Az újságok könnyed tréfasággal említik a vad próféciákat, amiket a profanum vulgus az égi jelekhez fűz. Igaz is, ki ne nevetne rajtuk? Éhség, háború, döghalál? Hiszen tudnivaló, hogy ezeket a fenevadakat nem az égből indítják útnak. Nem az Isten lábainál laknak ők, hanem idelent a földön, köztünk és velünk, császári várakban, országházakban és börze-palotákban.

Hát igaz, tudós asztronómusok, akik kicirkalmazták az égi tüzek emberszemnek tervtelen futását, és érccsavarok közé fogják a bujdosó bolygók útját, sohase találkoztak még az égi mezőkön a népfantázia csodáival. Ám az ősember, aki valamennyi csillagász volt, látta őket, mert hitt bennük. A kaldeusok vénei a bibliai Folyóköz rónáin az égitestek járása szerint

intézték népeik sorsát, s a kései római is a csillagoktól kérdezte meg még azt is, mikor lépjen be hitvese ágyas-házába, hogy sarja szégyenére ne váljon az ősöknek. S mikor az asztrál vallások isteneit nyugdíjba küldte az ember, a középkor még mindig hitte, hogy a bolygók konstellációi igazgatják a földi életet. S lám, a modern okkultisták annyi század múltán újra felállítják az asztrológusok régi tételét, hogy a föld élete csak az egek életének függvénye...

Hát persze, az okkultisták... Dehát ki veszi készpénznek az okkultisták bolondságait, akik tudva-nemtudva le akarják ráncigálni az embert arról a magas polcról, ahová ültette magát? Hogy a földi élet csak reflexmozgás, amelynek indítója a körülöttünk rajzó csillagvilágban lebeg? Hogy tehetetlen pörgettyűk vagyunk egy ismeretlen erő kezében, amely még imponderábilis a mi mérőtudományunknak? Fogoly verebek egy megfoghatatlan fonálon, amely valahol a végtelenben végződve rángat bennünket kitanulhatatlan törvények szerint? Hogy nincsenek erők, se emberiek, se fizikaiak, hanem csak egy erő van, amely kristályokká tömöríti az atomokat; pirosra festi a rózsza szirmait, az alma gyümölcsét, a csókot kérő száját, a hajnali eget; millió mérföldes lángokat lobbant föl a Napban, s Napig érő gondolatokat az agysejtekben? Költemény ez, nem tudomány.

Lehet, csak hogy a költők sokszor tanították már a tudósokat. S én nem mondom, hogy az átokházi gulyások okleveles költők, de mintha éreznének valamit abból, amit az új tudomány tapogat: hogy vannak láthatatlanok a láthatók mögött.

Jön az ítélet napja - mondják Átokházán az emberek, s lehet, hogy csakugyan dübörög a messzeségben valami világkataklyzma, aminőt János látott Patmoszban. Jön a halál, ölében az új élettel. Ez a dolog örök rendje, a fejlődés útja, az emberiség törvénye, s ezt érzi a tudatlan ember kint a pusztán, a lelkében égő jeleket vetítvén ki az égre.

NÉPIES NÖVÉNYEK A KISKUNSÁG FLÓRÁJÁBAN

Azt hiszem, ma már felesleges fejtegetnem a Bugát-féle természettudományi műnyelv lehetetlen voltát. Szabó József okos fellépése idejekorán útját állta a nagyobb veszedelemnek, de meg a Bugát műszavainak és műneveinek legnagyobb része magában hordta halálítéletét. A legújabb nemzedék már nem ösmeri a rövröpöt és a karnyüt, a cibakot és csüngbüngöt, csak mulatság okáért emlegeti a párdúc-teve-nyakorjánt, és csak elvétve talál ciklász, geurnus-szakárt (*Hippuris*) és nyulgát (*Erucastrum*). Éppen úgy fölösleges bizonyítgatnom azt is, milyen üdvös dolog ezeket a mondva csinált szavakat olyan nevekkel helyettesíteni, melyeket a nép eleven beszédéből leshetünk el.

Kevésbé közkeletű, inkább csak szakkörökben ismeretes az a körülmény, hogy e tekintetben a zoológus sokkal kedvezőbb helyzetben van, mint a botanikus. Mert az tagadhatatlan, hogy népünknek fejlett megkülönböztető érzéke van mind a genust, mind a speciést illetőleg, de csak a zoológiában, hol némely esetben még a változatokra is külön elnevezése van. Nem így áll a dolog a botanikában. Itt nemcsak hogy a változatok, hanem még a speciesek közt sem tesz különbséget, s többször a genusokat is összezavarja, sőt arra is van eset, hogy a rendeket is fölcseréli. S természetes is, hogy az ember figyelmét jobban fölébreszti, érdeklődését jobban leköti az érző és mozgó állat, mint az érzéketlen és mozdulatlan növény. Én úgy tartom, népünk csak azoknak a növényeknek adott különös nevet, melyeknek hasznát veszi vagy kárát vallja, vagy amelyeknek valami nagyon szembeszökő sajátságuk van, a többit pedig összefoglalja, gyom, kóré és vadvirág név alá. Megjegyzendő, hogy én most az Alföld flórájáról és népéről beszélek, tehát nem értem ide az északi és keleti erdős, hegyes vidékek lakóit, akik közül sok éppen növények gyűjtéséből él. Hozzájárul ehhez az is, hogy az amúgy sem gazdag alföldi flóra folyton fogy, azok a régi pásztoremberek, akik legjobban ismerik a pusztá életét, lassanként kivesznek. Még az édesanyám leánykorában lépten-nyomon szedték a sárga liliomot (*Iris Pseudacorus*) a ferencszállási pusztán, én már keresve se találtam egy szálat sem. A puszták mindig kisebbek lesznek, a töretlen szűz gyepek nap-nap után fogy, az eke vasa eltemeti az árvalányhajás, szegfűves legelőt, dolgos kezek lecsapolják, kiszáritják a bujkáló ereket, a semlyékeket, a tocsogókat, a pákás, liliomos nádasokat és a szántó-vető kiszorítja a pásztort, aki életében háromszor ha volt a városban (ügylehet akkor se a maga jószántából), és aki legjobb ismerője volt a fünek, madárnak, csillagoknak. Pedig a földműves ember nemigen ösmer a virágok közül egyebet, mint amelyik a vetésit rongálja, meg a szőlőjében lábatlankodik. Kezdjük hát a sort ezeken. Legfeltűnőbb gyomok a vetés között a pipacs (*Papaver rhoeas*), a búzavirág (*Centaurea cyanus*) és a konkoly (*Agrostemma githago*), amelyeket körülbelül ezeken a neveken ismernek országszerte. Félegyházán azonban a vetési konkoly neve mellé odateszik a „szelíd” jelzőt, mondván szelídkonkoly. Mert van „vadkonkoly” is, a szintén szegfűfélékhez tartozó *Lychnis vesperina* (Esti mécsvirág), mely vetések közt ritkán, de réteken, gyepeken mindig található. Leveleit pipadohánynak használják felénk, éppúgy, mint a krumplilevelet és a salátalevelet. Jól ismeri a gazda az üszögöt (*Ustilago*), rozsdát (*Puccinia*), és rozsanyát is (*Claviceps*). A csermulyás (*Melampyrum barbatum*: csermelyfintor) búzalisztból jóízű, de kékes-fekete kenyér sül. Nevezi azonban csermulyának az *Ajuga chamaepityst* is (kalincakacsok), holott semmi rokonságban nem állnak egymással.

Gyakori a vetések széliben az *Adonis aestivalis*, a nyári hérics, amelyet sajátságos vörös színeiről jellemzőleg neveznek tyúkvakítóinak. Legalkalmatlanabb gyom talán a *Vicia*, amelyet csak egy ízben hallottam kaszanyűgnek nevezni, különben csak vadborsónak hívják.

Közönséges gyom a vadrepce. (*Sinapis arvensis*) és a sárga gyútoványfű (*Linaria arvensis*). Úton-útfélen találni az *Erysimum canescens*-t, amelyet vadkáposztának neveznek.

Megemlítem még, hogy a vetések széliben, barázdák mentén gyakran előfordulnak a *Chrysanthemum*, *Anthemis* és *Matricaria*-fajok, amelyeket a nép közös névvel székfű virágnak hív, legfőlebb az *Anthemis*-t mondja büdösszékfű virágnak. Vajon onnét származik-e ezek „székfű” neve, hogy a székes talajon élnek, vagy hogy a szélső, fehér nyelvirágok úgy veszik körül a belső sárga csöves virágokat, mint a tojásfehérje a tojás sárgáját, nem tudom, de valószínűbbnek tartom az első magyarázatot.

A szőlős ember ellenségei a folyófű (*Convolvulus*), a porcfű (*Portulaca oleracea*), amely báránynak, malacnak kedves eledele, továbbá a daruháj (*Sonchus oleraceus*). Nem tudom, a következő versikében, amivel akkor vigasztalják a gyermeket, ha megvágja az ujját, erre a *Sonchus*-ra vonatkozik-e a daruháj név:

Nyúlháj, daruháj: Majd meggyógyul, ha nem fáj.

Ha könnyebb áttekintés kedvéért külön vizsgáljuk az egyes rendeket, a szegfűfélék közül a már említett szelíd- és vadkonkolyon kívül meg kell említenem a Saponáriát, illet vadon szappangyökérnek, művelve, különösen temetőkből, császárszakállnak neveznek.

A keresztesek nagy rendjéből keveset ismernek, természetesen a gazdasági és konyhakerti növényeken kívül. A *Lepidium campestre*-t apró fehér virágai miatt kásafűnek nevezik, a *Lepidium perfoliatum*-ot pedig - tán átnőtt békaleveleitől - békalencsének nevezik, noha jól ismerik az igazi békalencsét is, a vízi *Lemna* minort.

Nagy az összevisszaság a Ranunculaceáknál is. Nálunk igazi kikerics (*Colchicum*) nincs, mindazáltal a boglárkák (*Ranunculus*) több fajtát sárga kikericsnek mondják, holott a *Colchicum* egyszikű, a *Ranunculus* kétszikű, s különben sincs köztük semmi hasonlatosság se levélre, se virágalkotásra, se színre. A *Ranunculus repens*-t kertekben is művelik „pénzecske” néven.

A Crassulaceák közül kettőt ismernek nálunk: a *Sempervivum tectorum*-ot, a háztetők kőrózsáját és a *Sedum acet*-et (borsos szaka), melyet sírokra ültetnek, aztán sárga virágát koszorúba kötik a képek fölé, tükörre, hova aggatják „élő fű” néven, mivel leveleinek és szárának húsos, nedves szerkezeténél fogva hónapokig eláll.

Az ernyősök rendjéből, ahova legtöbb zöldségünk tartozik, megemlítem a vad kaprot (*Oenanthe*) és a börökgyökeret (másutt: bürök), a *Conium maculatum*-ot, a gyerekek kedves sípfűvét.

Az ajakosok közül igen ős méretes a dohánypusztító (*Orobanch*) szádor vajfű néven, aminek különben a *Portulaca*-t is nevezik. Ökörfarkkórénak csak a *Verbascum thapsus*-t nevezik, a szép kékvirágú *V. phoeniceum*-ot, bár néhol ültetik is, nem nevezik névvel. A *Pulegium*-ot egyszer hallottam csomborkának említeni. Az *Origanum majorana* néven kedvelt fűszernövény. Az is érdekes dolog, hogy az annyira közönséges *Lamium*-ot (holtcsalán) nem ismerik, csak az *Urtica*-t mint csanát vagy csanyát.

Az érdes levelűek közül ismerik az *Anchusa*-t atracél néven s a *Symphytum officinale*-t mint fekete nadárt. A soknevű *Lycium*-ot Gyurkafának hívják. A *Solanum*-ok közül a *S. nigrum*-ot édesanyám, aki félegyházi születésű, ebszőlőnek mondja, de a *S. dulcamara*-t jászberényi származású édesapám kalinkának nevezi. A *Hyoscyamus nigra*-t bilindeknek nevezik, a *Datura stramonium*-ot pedig (maszlagos redőszirm) tölcseres bilindeknek.

Az Asperulafélék közül nevezetes a *Galium verum*, a monostori pásztoremberek tejoltó Szent Iván seprűje, és a *Rubina*, a báránypirosító, szintén pusztai növény.

A fészkesek közül említendők a veszedelmes acat (*Cirsium arvense*, aszottas bárcs), az aranyvessző (*Solidago*), egérfarkkóró, cickefarka (*Achillea*), üröm (*Artemisia*), melynek egy fajtáját istenfának, egy másikat mirrhának hívnak, a pusztai gyopár (*Gnaphalium arenarium*), a vasvirág (*Xeranthemum*), melyet nem szabad összetéveszteni az uborkasavanyításhoz használt vasfűvel (*Verbena officinalis*), a bogáncs (*Lappa minor*), a keserű lapu (*Lappa major*). E két utóbbi tudományos neve bojtorján, nálunk azonban ezt a szót nem ösmerik, noha a bojtorjánkodik közszájon forog. A *Xanthium spinosum*ot disznóbüröknek, a *Xanthium strumarium*ot koldustetűnek nevezik. Egyik nevezetessége a jakabi pusztának a farkasalma - az *Aristolochia clematitis*.

A Polygonumok közül leginkább csak a lósóskát (*Rumex Hydrolapathum*) ösmerik, melynek magját hasmenés ellen használják. A Chenopodiaceák közül nevezetes a kerti seprő (*Kochia scoparia*) meg a homoki seprő (*Kochia arvensis*), melyet csikófarknak is neveznek. Az *Atriplex patulá*t disznóparé néven ösmerik.

Érdekes dolog az is, hogy a tejes növényeket, a pipacs kivételével, mind kutyatejnek nevezik, tehát nem csak az Euphorbiákat, hanem a Taraxacumokat is. Éppígy különböző Trifoliumokat és Medicagókat minden különböztetés nélkül lóherének hívják. A pillangósok közül különben említésre méltó még az inkább pusztai *Ononis spinosa*, amelyet, azt hiszem, csak felénk neveznek legjellemzőbb nevén macskatüsöknek, a kedves pirosvirágú *Lathyrus tuberosus*, melyet ehető gumós gyökereiről földi mogyorónak neveznek, s a leveleiről elnevezett „szép-asszony tenyere” vagy „kisasszony tenyere” (*Lupinus*). Igen jól ismerik nálunk a mályvákat, amelyek közül legközönségesebb nálunk a papsajt (*Malva vulgaris*), az *Althaea officinalis* fehér mályva néven gyógyításra használják, a *Malva rotundifoliá*t mint bodor-mályvát, az *Althaea roseá*t mint mályva-rózsát kertekben művelik.

Ezek azok a növények, amelyeket megemlítésre méltónak tartottam. De a száraz felsorolásban is (mely már csak azért sem teljes, mert se a fákra, se a termesztett növényekre nem terjeszkedik ki) akadhat egy-két név, amely már bővebb fejtegetés és magyarázat nélkül is világot vet az elnevező nép gondolkodására, itt-ott lelkivilágára is.

RÉGI PESTI „INTÉZETEK”-RŐL

Két ráérő jóemberem azon disputált össze a minap, anakronizmus-e az vagy nem anakronizmus, hogy Jókai *A régi jó táblabírák*-ban medvecukrot etet a gyerekekkel. Fogadtak is egy kiló medvecukorba, és azt nekem ajánlották fel honoráriumul, ha eldöntöm a kérdést.

Természetesen nem döntöm el. Először azért, mert már nagyon régen nem élek medvecukorral. Másodszor, mert egész Magyarországon nincs annyi medve, amelynek a hozama egy kiló medvecukor volna, külföldi medvékkel pedig még nem kötöttünk kereskedelmi szerződéseket. Végül pedig, szerény véleményem szerint, ennek a kérdésnek az eldöntésére egyedül a medvék illetékesek.

Egészen más volna, ha a ráérő emberek a krumplicukor pragmatikus történetében való jártasságomat tették volna próbára. Arra nézve már hiteles adattal tudok szolgálni, mégpedig a Széchenyi korabeli újságokból, amikkel mostanában átsegítem magamat az éjszakákon.

A krumplicukor *kolompér-cukor* néven 1836 februárjában jelent meg először Pesten, mégpedig a *Fehér kutyában*. Erre a névre Pentsh Gáspár fűszerárus úr hallgatott, akinek boltja az „Evangélikusok egyháza irányában” vitte kísértésbe a honleányokat. Huszonnégy váltókrajcárért mérték fontját a kolompér cukornak, amelynek „Készítése immár hazánkban is szorgalmi águl választaték”. Ez olyan nagy esemény volt, hogy a *Honművész* első hasábját szentelte neki a *Szorgalom* című rovatban. Ugyanott lendületes szavakban jelenti be, hogy igenis haladunk, mert megnyílt már a *Nemzeti Frissítő Intézet* is. E jeles nemzeti intézetet Vogler Sámuel úr nyitotta meg, akinek nevét azonban ne tessék keresni a tizenkilencedik századnak se politikai, se pedagógiai történetében. Vogler úr „friss sonkával, füstölt pogácsával, nyelvvel ’s jó válogatott borokkal” frissítette a nemzetet „a pesti hídfőnél”. Egy másik „intézet” *Kovács- és ébresztő-tár* címen „a nagyhídutszai Schindler-házban” szolgálta a közérdeket. Az *Ébresztő-tár* azonban nem tekintendő a mai diadalmas magyar politika úttörőjének. Közöséges *élesztőt* árultak benne.

S ha már benne vagyok, följegyzek még egy-két kortörténeti morzsát a régi Pestről az egykorú lapok nyomán. A pesti élet történetének ez a fejezete úgyis meglehetősen ismeretlen, pedig ez csakúgy hozzátartozik a Széchenyi korához, mint a lóverseny vagy a Nemzeti Kaszinó.

Például ki jár annak utána, mikor nyílt Pesten az első *tejcsarnok*? Bizony, annak is majd száz éve már. Csakhogy akkor az is *intézet* volt: *téj-áros intézet*. Az első 1832-ben nyílt meg „belső városunkban a’ Leopold-utszán Pápaffy úrnak 260-ik szám alatti házában”. „Tejet, téjfelt ’s írós-tejet” lehetett benne vásárolni „minden órán”. „Mindennek ára mineműségéhez vagyonszabva s *árjegyzéke az ajtóra függesztve*.” Ez is nagy és örvendetes szenzáció volt, mert „ezelőtt csak reggelenként a’ piarczon, vagy pedig megrendelések által juthattunk a téjhez ’s a *kofáknak össze-vissza zagyvált kavaréikaikkal voltunk kénytelenek megelégedni*.” Valószínű, hogy ha Könyves Kálmán idejéből maradtak volna fenn ilyesfajta feljegyzések, a kofák működését már azok is így jellemeznék.

- Íme - mondja a *Pesti Vizsgáló*, amelyet nem kisebb ember szerkesztett, mint Garay János -, miként törekszik fővárosunk külföldi testvéreit követni!

(Ebből látnivaló egyúttal az is, hogy a külföldre kacsingató destrukció se mai magyar találmány. Ludas volt benne már a *Kont* költője is. Remélem, nem ártok neki, hogy ezt elfecsegetem róla. Úgyis csak 1953-ban lesz a centenáriuma, addig majd csak megbocsátanak érte szegény költőnek.)

Mikor locsolták először a pesti utcákat? A pesti ember tán inkább azt tudná megmondani, mikor locsolták utoljára. Félek megírni, hogy száz évvel ezelőtt ez magánpassziózás volt - mert majd azt találják rá mondani illetékes helyen, hogy most is azt kellene törvénybe tenni. „Dicséretükre válik a’ pesti kalmároknak, hogy tavál óta folytatják azon hasznos *intézetöket*, mellynél fogva külön fogadott embereik által, kiket hónaponként fizetnek, nemcsak kétszer napjában öntöztetik boltjaik elejét, hanem azonkívül tisztára is separtetik. Pornyelés nélkül lehet most már járni a’ váczi-, kígyó-, úri- és híd-utszán.”

A *baromfi-pecsenyékre* is találhatik már 1833-ban „belső városunkban a’ régi halpiarcon (Plébánia utsza)”, egy *intézet*, „mellyben mindenkor a’ legkövérebb mindennemű baromfifaj pecsenyékkal megkoppasztva szolgálnak.” Ez azért öröm a pesti nemzetnek, mert „az itten elszoktatott *hetyke fehércseléd* nem szeret véle bajlódni, de *nagyobb része azt se tudja, micsoda fán terem a baromfi*”.

Bizony, ezt száz esztendő múltán még kevésbé tudja a pesti nemzet, amely különféle *intézetek* jóvoltából most maga van megkoppasztva baromfi helyett.

Az első *artézi kutat* is 1833-ban fűrták Pesten. Mégpedig az Orczy-házban, „a Király-utsza sarkán csüggedhetetlen fáradsággal”. A sajtó feltűnő hűvösen kezeli ezt az eseményt. A víz nem nagyon érdekelte az időben a pesti hazafiakat. Ugyan a nem pestieket még kevésbé. A könyvpiac szünet után hozta ki legtöbb kilátással a költészek elmeműveit, és a legdivatosabb műfaj a bordal volt. Hiszen még 1844-ben is e körül forog az *Életképek* kritikája Petőfi első kötetről.

„Még bővebben szolandunk e versekről, elég legyen megjegyeznünk, hogy azok, mint egy igen szép tehetségű, fiatal író elmeszüleményei általános tetszésben részesülnek, s eszerint hisszük, hogy kelni is fognak. Ámbár sok embere van istennek, sőt társasága is, mely a verseket haszontalan dolognak tartja, s tán mint olyant improtocoláltatja is. Többen a sok bordalt sokallják e gyűjteményben: de Uramistenem, ha már arra vagyunk kárhóztatva, hogy magunk így meg harmincmillió akó borunkat, legalább legjobb bordal-költőink énekeit vegyük meg, s azok eldalolása mellett temessük bűnkat a kancsóba.”

Ezek után el lehet hinni, hogy nem anekdota az, amit egy máramarosi nemes úrra ráfogtak, mikor azt a rettenetes szomjas Petőfi-verset olvasta:

*Mért nem tesz az Isten most csodát?
Változtatná borrá a Tiszát,
Én meg hadd lehetnék a Duna,
Hogy a Tisza belém omlana...*

- Hohó, Petőfi barátom! - ütött az asztalra a verhovinai szittyá - nem innál te abból egy cseppet sem, mert én már Szigeten elébe feküdnék!

Ha azonban Petőfi csak borgazdasági alapon részesült is szíves fogadtatásban, annál bőkezűbben mérte a pesti sajtó a babért Prégardt János úrnak, aki a „Nagy Kristóf patika” tulajdonosa volt, s „dicséretesen ismert hazafiságától buzdítva patikája számára a’ bécsi porcellán fabrikában oly gyógyszeredényeket, ibrikeket készítettett, amelyeknek mindenikére magában a fabrikában magyarul irattattak a gyógyszerész nevei”. „És így Prégardt úrnak, ki hazánkban ezen dicséretes gondolat kivitelének legelsőbbben mutatá példáját, méltán nevezhetjük gyógyszerétárát *első magyar patikának*. Azt is utána sóhajtja a tudósító a hírnek, hogy „talán száz év múlva már tökélyvel beszélnek magyarul Magyarországon”.

Hát, ami azt illeti, e tekintetben most már nincs is semmi ok a panaszra. A rendeletek és törvények nyelvét kivéve, ma már elég jól beszélnek magyarul Magyarországon.

Az *első virágkereskedő intézet* 1835 nyarán nyílt meg Pesten a Dorottya utcában, Bene Judit asszony jóvoltából. „A bolt belseje csinos és kedveltető látványt mutat ’s mint valamely kertecskébe átvarázsolva képzeletét magát a néző.” A virág ebben az esztendőben nagyon divatba jött Pesten - alighanem bécsi mintára, ahol ez időben rendezték az első virágkiállítást. A Wurm-házban levő *Magyar király*-fogadó *Flóra*-nak nevezte el virágos udvarát, a *Vadászkürt* bérlője pedig *Árkádia*-t rendezett be az udvarán „edényekben zöldellő fácskákból”. A Váci utcai Nádor-fogadó pedig egyenesen *Semiramis kertje*-nek nevezte el az oleanderes udvart. Úgy látszik, csupa klasszikus műveltségű férfiak voltak akkor a pesti sváb kocsmárosok.

De erre az évre esik a modern technika bemutatkozása is Pesten. Valami Voigt Sándor nevű német mechanikus mutatja be az első *gőzkocsit*, amit *tízezer ezüst forintért* szerzett Angliában. Bécs után Pesten is kiállította a Duna-parton „a kereskedőség háza előtt”, s „egy különösen készült deszkabódéban 20 ezüst krajcárért” mutogatta. „A kocsinak nagysága nem sokkal haladja meg a közönséges kocsik alakját. Vaspléhből készült *almáriomában* történik a tüzelés, gőzfejlés, s abban van a *gépegyezet*. Az almáriom előtt hat személyre való ülés, melyeket kívánság szerint *fedél alá is lehet tenni*. A kerekek fából vannak, nehézsége 65 mázsa.”

A huncut német május 31-én próbajárást is tett a gőzkocsival a Neugebäude udvarán. Az első emeletről 40, a földszintről 30, az udvarról 20 pengőkrajcárért lehetett nézni. Félórai szuszogás után indult meg a Phaeton-szekér, de csak négy percig futott, s a négyszögletes udvart háromszoros nekiiramodással se tudta bekocogni, noha „minden megállapodás után elég szén rakatott a hátul levő tűzhelybe”. A negyedik próba után makacsul megállt, és semmi mesterkedésre meg nem indult többet. A nem nagy számú nézőközönség „igen csalatva érezte magát”, s aligha meg nem verték volna a németet, ha a hirtelen támadt zápor meg nem menti. De akkor „kiki haza, vagy a kapuk alá siet az eső elől”.

Ez volt a vasút *első* csődje Magyarországon. Ugyanakkor *gyalog-sebes-futó gépegyeznek* hívták a kiművelt magyarok.

-&-